

TOPH

DE ACELAȘI AUTOR

LE GRENIER À SEL
Souvenirs, Éditions de Fallois.

LES MAGISTRATS DU PARLEMENT DE PARIS AU XVIIIe
SIÈCLE
Economica, Marele Premiu Gobert 1961.

LE DESPOTISME ÉCLAIRÉ
Pluriel.

LA VIE QUOTIDIENNE DE LA NOBLESSE FRANÇAISE
AU XVIIIe SIÈCLE
Hachette.

LA VÉRITABLE HIÉRARCHIE SOCIALE DE L'ANCIENNE
FRANCE
Droz (în colaborare cu Jean-François Solnon).

LA VIE QUOTIDIENNE AU TEMPS DE LOUIS XVI
Hachette.

LA VIE QUOTIDIENNE AU TEMPS DE LOUIS XIV
Hachette.

LOUIS XIV
Fayard, Pluriel, Marele Premiu pentru Istorie 1986.

LE PETIT MONDE DE LA COMTESSE DE SÉGUR
Hachette.

LOUIS XIV VOUS PARLE
Stock.

DICTIONNAIRE DU GRAND SIÈCLE
Fayard.

FRANÇOIS BLUCHE

De la Cezar la Churchill

*Vorbe memorabile
explicate în contextul lor istoric*

Traducere de
PETRU CREȚIA

Ediția a II-a

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta colecției

DONE STAN

FRANÇOIS BLUCHE

DICTIONNAIRE DES MOTS HISTORIQUES

De César à Churchill

© Éditions de Fallois, 1992

22, rue La Boétie, 75008 Paris

© HUMANITAS, 2000, pentru prezenta versiune
românească

ISBN 973-50-0108-X

PREFAȚĂ

Mai bine de cincizeci de ani de „nouă direcție istorică” i-au îndepărtat pe elevii noștri de imperativele cronologiei (ei nu mai știu că Napoleon se situează între Ludovic al XVI-lea și Ludovic al XVIII-lea) și de cunoașterea „vorbilor istorice”. La drept vorbind, în clasele elementare ei nu mai învață mare lucru. În 1907, bine cunoscutele file roz ale Micului Larousse — florilegiu umanist al vorbelor celor mai celebre — aveau treizeci și două de pagini, iar în 1987 doar jumătate.

Mai mult, dintre vorbele istorice cele mai uitate sînt cele autentice, cum ar fi cele ale Ioanei d’Arc, atestate de documentele procesului. Supraviețuiesc, în schimb, sau chiar se statornicesc formule apocrife: „Ai învins, Galileene!”, *E pur si muove!*, „Statul sînt eu!”, „O clipă, domnule călău!”, „Republica nu are nevoie de savanți”.

Este necesară, așadar, o restituire a vorbelor istorice atît pentru tineri cît și pentru cei vîrstnici, atît pentru profesori cît și pentru marele public. Tocmai acest lucru l-am urmărit publicînd cartea de față, în care am reunit cîteva sute de citate și am căutat, fără pedanterie, să le explic critic.

Nu este de-ajuns să grupezi un număr de formulări celebre. Trebuie să indici și gradul lor de credibilitate. Într-adevăr, de-a lungul anilor memoria colectivă s-a încărcat, cu bună-credință ori nu, de texte inventate și neverosimile. Indispensabila triere nu se putea face fără un comentariu și, de aceea, alături de autenticele „Mi-a plăcut prea mult războiul” și „Îi vom avea!” se află aici și apocrifele „Mi-a plăcut prea mult să clădesc” sau „Focul ucide”. Am pus

în joc întregul meu discernămint și toate cunoștințele, dar nu pretind că nu s-au strecurat unele erori.

Culegerea de față de aproximativ șase sute de vorbe celebre nu este o tiflă la adresa „noii direcții istorice”. Într-adevăr, aceasta, îmblinzindu-se cu vremea, a descoperit sau a redescoperit virtuțile imaginarului. Dar ce ar fi oare imaginarul nostru moral și politic, universal și național, fără indispensabilul aport al câtorva bune zeci de vorbe istorice? Ar fi un concert al cărui solist ar cânta fără orchestră.

*

Desigur, în cartea de față, tradiția franceză a fost privilegiată. O lucrare analogă alcătuită în Anglia ar fi cuprins numeroase fraze rostite de Plantageneti și de Lancasteri, de Wellington, de Disraeli, de Gladstone. În Germania ar fi fost incluse de cinci ori mai multe citate din Frederic al II-lea sau din Bismarck. Imaginarele noastre sînt paralele, dar ele nu se confundă. Plecînd de la fondul comun al civilizației antice, fiecare națiune și-a constituit propriul ei capital de vorbe istorice.

Poate mai mult decît vecinilor săi din Europa, cocoșului galic i-a plăcut să țină minte ceea ce îi măgulea vanitatea: „Ce nație obraznică!”, „Va fi destul să spuneți: Am luptat la Austerlitz...” „Ce soldați viteji!”, „Iată-ne, La Fayette!”, „Franța e o persoană”, „Franța a pierdut o bătălie, ea n-a pierdut însă războiul”.

Memoria popoarelor păstrează, mai ales cînd e vorba de francezi, multe fanfaronade: „Bea-ți sîngele, Beauma-noir!”, „Mergeți să le spuneți celor ce v-au trimis...” (frază pe care Mirabeau n-a rostit-o poate niciodată), „Francezii nu cunosc cuvîntul «imposibil»” (lăudăroșenie a lui Napoleon), „Nu sînt urmașul lui Ludovic al XVI-lea, ci al lui Carol cel Mare” (lăudăroșenie atribuită tot lui Napoleon). „Am stins în ceruri stele” (o provocare absurdă a lui Viviani).

Uneori o fanfaronadă poate fi înnobilită de vecinătatea cu tragiul: „Garda moare dar nu se predă”, „O să-l aduc

pe uzurpator într-o cușcă de fier”, „Ridicați-vă, morților!”
Însă, alături de aceste naivități eroice, cite declarații năstrușnice! „Cînd toți oamenii vor fi liberi, ei vor fi egali”, „Imperiul înseamnă pace”, „Nu-i lipsește nici măcar un nasture”, „Avem pacea în mînă, n-o s-o lăsăm să ne scape”, „Guvernatorul Parisului nu va capitula”, „Vom învinge pentru că sîntem cei mai puternici”, „Drumul fierului este blocat definitiv”...

Riscul ca o culegere de acest fel să fie o amestecătură este inevitabil. Vorbele istorice se situează pe un registru care se întinde de la eroismul cel mai pur („Dacă înaintez, urmați-mă; dacă dau înapoi, omoriți-mă; dacă mor, răzbu-nați-mă!” — apostrofă memorabilă a lui La Rochejaquelein) pînă la calambur („«Șef» este un titlu de bucătar”); de la elocvența de amvon („Prințesa moare! Prințesa a murit!”), „Tăcerea popoarelor este mustrarea regilor”) pînă la epitafele fanteziste („A murit cum a trăit, ca sublocotenent” sau „Aici odihnește Marcelin Berthelot. Este singurul loc pe care nu l-a solicitat”). Chiar vorbele vestite ale lui Napoleon — în măsura în care sînt autentice — se deosebesc mult între ele. Unele sînt limpezi și adecvate („Iată soarele de la Austerlitz”), altele familiare, ca la gura sobei („De ne-ar vedea tata, Joseph!”); unele dibaci ipocrite („Doresc ca cenușa mea...”); altele emfatice pînă la baroc („Vin, ca Temistocle, să caut adăpost la vatra poporului englez”).

*

Dinadins am citat un număr de vorbe istorice înainte de a încerca să le definesc. Publicul larg exagerează socotindu-le literă de evanghelie. Astfel că autorului i se va aduce desigur reproșul de a fi inclus în carte „Salutul meu pentru Fécamp, port la mare...” sau „O merita din plin!”, glume, sau aproape glume, ale generalului de Gaulle. Dar vorbele istorice n-ar fi, cît de cît, literă de evanghelie dacă n-ar fi în măsură să treacă cele trei probe tradiționale — autenticitate, istoricitate, exactitate — obținînd o notă mult peste medie. Dar atunci ce-ar mai rămîne din cele

cîteva sute de vorbe istorice cuprinse aici? Cea atribuită nefericitului Galilei (*E pur si muove!*, adică „Și totuși se învîrtește!”) ar avea de trei ori zero, fiind totodată neverosimilă și confecționată, cum un zero tăiat ar obține și faimosul „Soldați, din înaltul acestor piramide vă privesc patruzeci de veacuri”.

Trebuie, prin urmare, să ne mulțumim cu istoricitatea destul de relativă pe care i-o conferă vorbei celebre memoria colectivă *a posteriori*. Cît despre autenticitatea și mai ales exactitatea frazelor (cîte vorbe machiate, înfrumusețate, trunchiate, deformatel!), ele sînt, în majoritatea cazurilor, foarte îndoielnice. Jean Tulard respinge în bloc toate vorbele istorice atribuite lui Napoleon.

Pînă la urmă cea mai bună definiție a „vorbei istorice” este de găsit într-un dicționar. Potrivit Micului Robert, o vorbă istorică — cuvînt, frază sau formulă — este o vorbă „păstrată de istorie” sau care merita să fie păstrată. Or, dacă istoria este memoria umanității, dacă istoria este totală, vorba istorică nu este în mod obligatoriu aceea „reținută pentru că e scîldată în lumina gloriei” (Sainte-Beuve). Ea poate fi tot atît de bine populară, comună, vulgară, mic-burgheză, sforăitoare, absurdă, ironică, polemică, neîndreptățită, nedreaptă. Poate fi un strigăt de agonie sau un calambur, o chemare la luptă sau un semn de șovăială, poate fi triumfătoare sau deznădăjduită.

Cîteodată o deviză a devenit vorbă istorică: „Nu sînt rege, nici prinț, nici duce și nici conte...”, „Austriei îi este dat...”. Alteori o vorbă istorică s-a prefăcut în proverb: *Delenda Carthago, Hannibal ante portas, Cedant arma togae, Festina lente*, „Nu există mîntuire în afara Bisericii”, „Dați Cezarului...”, „Punctualitatea este politetea regilor”, „Să guvernezi înseamnă să prevezi”, „Noblețea obligă”, „Bătrînețea e un naufragiu”.

Concizia îi dă vorbei istorice o șansă de dăinuire. Să ne gîndim la succesul unui „Voi vedea” sau al unui „Acuz”, amîndouă autentice; la *Non olet* al împăratului Vespasian și la ambiguul *Mehr Licht!* al lui Goethe pe patul de moarte. Uneori formula constă într-un singur cuvînt: *Héureka!*,

Vixerunt! sau *Remember!*, mesajul lui Carol I al Angliei pe eșafod, din care Alexandre Dumas a izbutit să facă urzeala unei cărți. La limită, vorba nu are decât o silabă, ceea ce o face cu atât mai izbitoare. Cine vrea să aprecieze lachonismul războinicului nu va lua în considerare prea lungul epitaf al lui Leonidas („Străine ce treci pe aici, te du și vestește la Sparta...”, preferându-i spontanul *Merde* al generalului Cambronne (1815) sau și mai scurtul *Nuts*, aproape sinonim, al americanului McAuliffe (1944), eroul de la Bastogne.

*

Cîteva sute de vorbe istorice reunite și comentate au, prin forța lucrurilor, o anumită valoare comparativă. Ele poartă pecetea unei civilizații și ne permit să judecăm valoarea unor oameni.

În cartea de față Antichitatea — aproximativ zece secole — este reprezentată de peste o sută ori. Alexandru cel Mare, Iulius Cezar și oratorul Cicero rivalizează în materie de formule bine găsite, însă Roma întrece Grecia și vorbele lumii păgîne pe cele ale creștinismului la începuturile sale. Aceiași Cezar și Cicero și apoi Cornelius Nepos, Quintus Curtius, Titus Livius, Tacit au adunat cu răbdare aceste vorbe destinate unui mare viitor, însă principalii furnizori — modele inepuizabile — rămîn Suetoniu (*Viețile celor doisprezece Cezari*) și Plutarh, autorul *Vieților paralele*. Cei doi biografi nu s-au mărginit să colecționeze „vorbe”. Este neîndoielnic, mai ales în cazul lui Plutarh, că ei le-au lustruit, le-au înfrumusețat și le-au pus într-un context favorabil. Dar oare cîte vor fi născocit pur și simplu? De fapt nu are importanță: atîtea vorbe ca *Alea iacta est!* sau *Tu quoque, fili!*, adevărate ori nu, însă verosimile, au avut greutatea lor în istorie, cîștigînd astfel în realitate eficiența care le va fi lipsind ca adevăr.

Evul Mediu se întinde și el peste zece secole, dar din vremea lui se pot alege de trei ori mai puține formule memorabile. Nici nu este de mirare. Unei civilizații antropocentrice, în care cei trufași puteau să se laude, dar unde

moralisții încercau să-și îndrepte semenii, i-a urmat o civilizație teocentrică în care omul a încetat să se mai creadă măsura omului, unicul arhetip fiind de acum înainte perfecțiunea lui Dumnezeu. Cele câteva zeci de vorbe medievale pe care le-am selectat (cele ale Ioanei d'Arc, sau referitoare la ea, ocupă un loc privilegiat) sînt de altfel, în general, vorbe cu totul inocente (fraza atît de cunoscută: „Omorîți-i pe toți, Dumnezeu îi va recunoaște pe ai săi” este neautentică): „Cine mă iubește să mă urmeze”, „Deschide, castelane, bate la ușa ta norocul Franței”, „Numai regele nu poate fi luat la șah” etc.

Urmează apoi ceea ce istoricii universitari numesc epoca modernă. Cele trei secole care despart descoperirea Americii (1492) de Revoluția franceză (1789) ne-au furnizat circa o sută de vorbe notabile, adică ceva comparabil cu numărul celor antice, numai că rostite nu într-o mie de ani, ci doar în trei sute. „Vorbele” acestea sînt mai asemănătoare cu cele din Evul Mediu decît cu frazele sforăitoare ale lumii vechi. Cu bune și cu rele, Occidentul de atunci rămîne teocentric, singurul punct asupra căruia se împacă Reforma și Contrareforma. Nici Renașterea și nici chiar Iluminismul n-au izbutit să impună un umanism atotcuprinzător.

Ruptura o marchează anul 1789. Tonului rezervat al unui creștinism cu o coloratură stoică i se opune de aici încolo o logoree fără precedent. Învățînd bine retorică în colegiile secolului al XVIII-lea, „marii străbuni”, nostalgici după o vîrstă de aur confundată adesea cu Republica romană, cu capul plin de vorbele unui Cato și ale unui Cicero și avînd mereu pe buze numele lui Brutus, au avut pretenția să reconstituie, la scară modernă, structurile unei Cetăți antice imaginate de ei. Au izbutit cînd mai bine, cînd mai rău. Mirabeau îi este superior lui Camille Desmoulins; Robespierre nu este la înălțimea lui Danton. Însă clubul iacobinilor și Convenția au avut Ciceronii și Brutușii lor. În numai un sfert de secol (1789–1815), aproape o sută de vorbe istorice au năzuit să întrecă un mileniu de vorbe ale lumii vechi.

Secolul al XIX-lea (1815–1914) este reprezentat în carte prin circa o sută cincizeci de citate memorabile. Talleyrand și Ludovic al XVIII-lea au acumulat vorbe istorice, fraze de Curte și formule de salon. Chateaubriand a rostit nobile apostrofe („Zadarnic huzurește Nero...”, „Doamnă, fiul dumneavoastră este regele meu”). Guizot, Metternich, Cavour și Bismarck au umplut veacul cu vorbe de neuitat. Însă înflorirea „vorbelor” este legată în Franța de începuturile, destul de bogate în contraste, ale celei de a III-a Republici. Întocmai cum oamenii din '89 și din '93 au încercat să-i învie pe romani, tot așa întemeietorii Republicii au aspirat să regăsească accentul „marilor străbuni”. Robespierre fusese un Cicero elocvent dar sărăcăcios; Gambetta și Jules Ferry au fost niște Robespierre de întruniri sătești. Nivelul se ridică doar cu Adolphe Thiers, al cărui geniu politic nu e dezmințit de moderația, de bunul-simț și de umorul său; și mai ales cu Georges Clemenceau, polemist cu formule necruțătoare.

Secolul al XX-lea (1914–1992) este reprezentat printr-un număr de aproximativ o sută de vorbe, repartizate pe șaptezeci și opt de ani. E ușor de înțeles că cele două războaie mondiale au generat declarații, apostrofe și obișnuitul șir de fraze eroice. Doar că noile mijloace tehnice de expresie și de comunicare — radioul, la Londra și la Vichy, apoi televiziunea, unde generalul de Gaulle a fost aproape inimitabil — au prilejuit noi și numeroase vorbe istorice („V-am înțeles”, „Comitetul Gustave” etc.). Mareșalul Pétain și generalul de Gaulle, rezumându-și programul și incitându-și partizanii, și-au pus pecetea pe istoria acestor vremi trăgând salve după salve de vorbe.

*

Cel puțin în Franța sîntem lacomi de asemenea formule și dezamăgiți cînd în locul adevăratelor vorbe mari — devenite rare — se rostesc doar „mici fraze” considerate asatine, dar care nu sînt decît sloganuri politicianiste.

*

Numeroase lucrări au fost deja consacrate vorbelor istorice. În Franța, cele mai bune sînt cea a lui Jacques Boudet (*Les Mots de l'Histoire*, Paris, Robert Laffont, 1990) și cea a lui Othon Guerlac (*Les Citations françaises*, ed. a 4-a, Paris, Armand Colin, 1953).

*

„Nimic nu este mai plăcut, scria Chateaubriand, decît să recunoști în public serviciile pe care le-ai primit.” Îi sînt dator nenumărate mulțumiri lui Bernard de Fallois, editorul meu, precum și discipolului și excelentului meu prieten Jean-François Solnon.

Aduc de asemenea mulțumiri lui Michel Antoine, Marie-Françoise Baslez, Jean Bayot, Jean Béranger, Guillaume de Bertier, Frédéric Bluche, Philippe Brissaud, Jean Brun, François Caron, André Corvisier, Gilbert Dagron, Jacques Ingold, Lucien Jerphagnon, Marcel Le Glay, Claude Le Pelley, Odile Mougenot, Guy Pedroncini, Jacques Robichez, Bertrand Schnerb, François Sentein, Olivier Sers, Henri Suhamy și Jean-Louis Voisin.

NOTĂ LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ

Spre deosebire de versiunea franceză a acestei cărți, ordonată alfabetic, am optat pentru o ordonare istorică și cronologică a vorbelor memorabile, considerînd că lucrarea cîștigă astfel în coerență. Domnul Petru Creția, traducătorul cărții, și-a asumat și această laborioasă sarcină de a reordona materialul, oferind pe alocuri un supliment de informații, precum și versiunea originală a multora din aceste expresii celebre.

GRECIA VECHĂ

E de mirare că la greci înțelepții dau sfaturile, iar proștii hotărâsc

THAUMÇZO HÎTI L GUSI M N HOI SOPHÎ
PARÔH LLESI, KRËNUSI DÔHOI AMATH IS

Vorbă legendară a unui personaj semilegendar, Anacharsis, filozof scit din secolul al VI-lea î. Cr., prieten al legislatorului Solon. Plutarh (*Solon*, 5) spune că Anacharsis ar fi rostit aceste vorbe după ce a asistat la o ședință a Adunării poporului din Atena. Unii autori îl includ pe Anacharsis printre cei „șapte înțelepți” ai Greciei.

Bucurați-vă, am învins!

CHÇIRETE, ENIK SAMEN

Vestea adusă la Atena de Philippides, solul lui Miltiades, după victoria de la Maraton (490 î. Cr.). Alergase patruzeci și doi de kilometri și, rostind-o, a căzut și a murit. Maraton a rămas ca nume al probei de atletism care constă în alergarea pe o distanță de circa patruzeci și doi de kilometri.

Străine ce treci pe aici, te du și vestește la Sparta: Morți noi zăcem după ce legilor ei ne-am supus

O X INÔ, ANGH LLEIN LAKEDAIMONÇOIS HÎTI T DE
K IMETHA TÎIS K INON RH MASI PEITHÎMENOI

Epitaf scris de Simonide din Ceos (556–467) și săpat în stînca de la Termopile spre amintirea celor trei sute de spartani de sub comanda regelui Leonidas, morți pînă la unul pentru a întîrzia cît mai mult cu puțință înaintarea enormei armate a perșilor lui Xerxes (480 î. Cr.). Termopile este o trecătoare îngustă la sud de muntele Oeta care

deschidea drumul spre Grecia centrală. Pe acolo, după nimicirea detașamentului spartan, a trecut „uriașul stol de păsări înveșmîntate în sumbru azur” de care vorbește Eschil în *Perșii* (v. 559). Vor fi înfrînți curînd grație geniului și dîrzeniei atenianului Temistocle, în bătălia navală din golful de lîngă Salamina.

Mai bine să-mi văd fata moartă decît soția unui tiran

H DION ÇN NEKRÇN HEIRON T N KİREN TYRÇNNO
SYNORKİSAN

Din cîte spune Plutarh (în *Timoleon*, 6), așa ar fi răspuns Aristide din Locroi, un prieten al lui Platon, lui Dionysios cel Bătrîn (430–367) care-i cerea mîna fiicei sale. Plutarh scrie apoi: „La puțin timp după aceea Dionysios, după ce i-a omorît lui Aristide copiii, l-a întreat, batjocoritor, dacă tot așa gîndește în privința mărițișului fiicelor sale. «Sînt îndurerat, a răspuns el, de cele întîmplate copiilor mei, dar nu-mi pare rău de ce-am spus.» Poate asemenea lucruri țin de o virtute mai înaltă și mai desăvîrșită decît îi este dată omului”, încheie Plutarh.

Aristide a cîrmuit prin virtutea sa

Frază a lui Platon pe care ne-a transmis-o Plutarh: „Temistocle, Kimon și Pericle au umplut Atena cu portice, cu bogății, cu nenumărate prisosuri, în schimb Aristide a cîrmuit prin virtutea sa.” Aristide, poreclit „cel Drept” (540–468), învingătorul de la Maraton, a fost în mai multe rînduri arhonte al Atenei.

Lovește, dar ascultă

PÇ TAXON M N, ÇKUSON D

După Plutarh (*Temistocle*, 11), acesta a fost răspunsul flegmatic dat de Temistocle amiralului spartan Eurybiades, care îl amenința în plin consiliu de război. Eurybiades era un om fără mari înzestrări militare, dar căruia „preponderența Spartei i-a adus numirea de comandant suprem”. În ajunul bătăliei navale de la Salamina (480 î. Cr.) între

conducătorii militari ai grecilor s-a iscat o neînțelegere privitoare la tactică. Spartanul i-ar fi spus atenianului: „Temistocle, la jocurile publice cei care pornesc înainte de darea semnalului sînt bătuți cu vergi.” „E adevărat, a răspuns Temistocle, însă cei care rămîn în urmă nu primesc nici o cunună.” Socotindu-se insultat, Eurybiades l-a amenințat pe atenian cu bastonul său de comandant. „Hai, lovește, dar ascultă” i-a spus calm Temistocle. Filozofînd asupra politicii, Guizot, în capitolul 39 al *Memoriilor* sale, scrie: „Sarcina guvernării este atît de importantă încît ea cere de la cei care o poartă oarecare măreție. Cu cît popoarele sînt mai libere cu atît conducătorii lor trebuie să aibă un spirit liber și o inimă mîndră. E adevărat că ei, răspunzători în fața popoarelor, sînt datori să justifice neconținut felul în care, exercitîndu-și puterea, uzează de libertatea lor. Nimic mai drept și nimic mai necesar. Dar responsabilitatea presupune tocmai libertatea de decizie, iar cînd Temistocle îi spunea lui Eurybiades, supărat de împotrivirea lui, «Hai, lovește, dar ascultă», purtarea și vorbele sale sînt cele pe care se cuvine să le aibă, într-o țară liberă, orice bărbat vrednic să o slujească.”

Marea! Se vede marea!

THÇLASSA! THÇLASSA!

Strigătul de bucurie al grecilor cînd, după lungi peregrinări și primejdii prin Asia, au revăzut marea (Xenofon, *Anabasis*, IV, 8). *Anabasis* (*Expediția în Asia*, textual: „Drum dinspre mare în susul pămînturilor”) este narațiunea expediției celor 10 000 de mercenari greci comandați de Xenofon (430–355), pentru a lupta alături de Cyrus cel Tânăr împotriva lui Artaxerxes al II-lea, amîndoi pretendenți la tronul Persiei (401 î. Cr.). Armata lui Cyrus a cîștigat lupta de la Cunaxa, lîngă Eufrat, dar Cyrus și-a pierdut atunci viața. *Anabasis* este povestirea retragerii unei părți din armata greacă de pe cursul inferior al Tigrului pînă la Pontul Euxin, sub comanda lui Xenofon, o retragere care a durat 16 luni (401–400), istovitoare și

primejdioasă, rămasă celebră în analele militare. Ajunși la mare s-au simțit ca acasă și ajunși la liman, astfel că au strigat „Marea! Se vede marea!”, s-au îmbrățișat și au plîns. Mai era însă mult de mers, prin munții Colhidei, pînă să se poată îmbarca pentru a se întoarce în Grecia.

Las după mine două fiice nemuritoare, Leuctra și Mantineea

Mîndră declarație, fără îndoială apocrifă, atribuită generalului teban Epaminonda (418–362) de către Plutarh. Epaminonda a murit spre sfîrșitul luptei de la Mantineea (362 î. Cr.), sigur de victorie (vezi „Neînfrînt, pot muri liniștit!”), dar este greu de închipuit cum a putut în clipa aceea să se refere la „două fiice”; putea cel mult să vorbească de un nume nemuritor sau de o glorie nemuritoare; pe de altă parte, lupta de la Mantineea nu avea cum să fi intrat încă în istorie cu aura unei mari victorii cînd bătălia nici nu se încheiase. În *Viața lui Epaminonda*, Cornelius Nepos prezintă o versiune mai verosimilă. Pelopidas, celălalt mare general teban, i-ar fi reproșat prietenului său Epaminonda că nu se căsătorise, ca să-i lase patriei sale urmași. Iar Epaminonda ar fi declarat atunci: „Cum să se stingă neamul meu o dată cu mine? Las drept fiică bătălia de la Leuctra, care va trăi și după moartea mea. Mai mult: care va avea parte de nemurire.” Anecdota se poate situa după Leuctra (371 î. Cr.), dar mult înainte de Mantineea.

Neînfrînt, pot muri liniștit!

După Plutarh, ultimele cuvinte ale generalului teban Epaminonda (418–362), în urma victoriei de la Leuctra, care marchează începutul hegemoniei de zece ani a Beoției în Grecia (371 î. Cr.). Le-a rostit în 362, la Mantineea, în Arcadia: rănit de moarte, vedea trupele pe care le comandase ieșind biruitoare asupra Spartei. Vorba se păstrează și la Cornelius Nepos, *Epaminonda*, IX, 11, sub forma: *Satis vixi, invictus enim morior!* („Am trăit destul, de vreme ce mor neînfrînt!”)

Macedonia nu te încape

MAKEDONÇA SÔU CHOR I

Vorbă vădit apocrifă atribuită de Plutarh (în *Alexandru*, 6) regelui Filip al Macedoniei și adresată fiului său Alexandru, care avea să fie Alexandru cel Mare: „Băiatul meu, caută-ți un regat vrednic de tine! Macedonia nu te încape.” Cuvintele acestea, de nimeni rostite la vremea lor, s-au dovedit, după evenimente, adevărate: Alexandru și-a croit nu un regat, ci un uriaș imperiu euro-afro-asiatic care se întindea pînă la Indus.

M-aș lua la întrecere, dar numai cu regi

AGONISÎIMEN ÇN, EI BASIL IS MMELLON H XEIN
ANTAGONISTÇ S

Potrivit lui Plutarh, semețul răspuns al lui Alexandru cel Mare cînd, tînar încă, i s-a sugerat să participe, ca alergător, la jocurile olimpice.

Dă-te puțin la o parte din soare!

MIKRÎN APÎ Tñ HELÇU METÇ STETHI

Răspuns insolent al filozofului cinic Diogene din Sinope (413–327), adresat, la Corint, lui Alexandru cel Mare. Tînărul rege al Macedoniei venise la Corint, în 335, să consolideze Liga de la Corint, organizată de tatăl său Filip al II-lea, un stat federal sub hegemonie macedoneană. Era lume multă acolo, în preajma cuceritorului, oameni politici, filozofi, veniți să-l felicite. Nu și Diogene, care se ținea deoparte, stînd undeva întins la soare. Alexandru, cu întreaga suită, s-a dus el la Diogene, l-a salutat și l-a întrebat dacă are să-i ceară ceva. Diogene s-a ridicat puțin, l-a privit pe Alexandru în ochi și i-a spus: „Da, să te dai puțin la o parte din soare!”. Umbra regelui îl deranja (Plutarh, *Alexandru*, 14).

Dacă n-aș fi Alexandru aș vrea să fiu Diogene

EI M AL XANDROS MEN, DIOGH NES ÇN MEN

Aceasta a fost reacția lui Alexandru cel Mare la vorba lui Diogene „Dă-te puțin la o parte din soare!” și la felul

batjocoritor în care a fost primită de anturajul său (Plutarh, *Alexandru*, 14).

Iar ție, rege, ce-ți rămîne?

— Speranța!

SEAUTÎ, O BASIL U, TȚ KATALIP IS

Ń TȚ S ELPȚDAS

Alexandru cel Mare, înainte de a pleca să cucerească Asia, în 334 î. Cr., și-a împărțit averea prietenilor. Întrebat de Perdicas, un prieten apropiat, ce vrea să păstreze pentru el, a răspuns: „Speranța”. „Vom fi părtași speranței și noi, plecînd spre războaie cu tine”, i-a replicat Perdicas (Plutarh, *Alexandru*, 15).

Nu contează cum desfăci un nod

UDENIS ESTȚ PIS ȚN LĂONTAI

După Quintus Curtius (sec. I d. Cr.) în *Viața lui Alexandru* (III, 1), cuvintele acestea le-ar fi rostit Alexandru cel Mare la Gordion, în vechime capitala regilor Frigiei (ținut din nord-vestul Asiei Mici). Se spune că acolo, în templul lui Zeus, se păstra jugul carului lui Gordias, tatăl lui Midas, o relicvă ciudată făcută din noduri foarte încîlcite. Un oracol spusese cîndva că omul care va fi în stare să le deznoade va ajunge degrabă stăpînitorul Asiei. Înconjurat de frigieni curioși și de macedoneni neliniștiți, Alexandru ar fi încercat întîi să deznoade aceste „noduri gordiene”, dar n-a izbutit. Atunci, temîndu-se ca lucrul să nu fie luat drept o rea prevestire, ar fi retezat nodurile cu sabia spunînd, în traducerea latină a lui Quintus Curtius: *Nihil interest quomodo solvantur*.

Eu nu fur biruința

U KL PTO T N ȚȚKEN

Așa ar fi răspuns, după Plutarh, Alexandru cel Mare cînd, în ajunul bătăliei de la Arbela (331 î. Cr.) i s-a propus ca, în loc să înfrunte marea armată persană a lui Darius în plină zi, să o atace, prin surpriză, noaptea.

Am găsit! Am găsit!

H UREKA! H UREKA!

Strigăt de triumf atribuit marelui matematician și fizician grec Arhimede, locuitor al Siracuzei (287–212). Regele Hieron, cu care Arhimede era rudă prin alianță, i-a dat să rezolve următoarea problemă: putea oare să dovedească, lăsînd-o intactă, că o coroană prezentată ca fiind din aur curat conține și argint? În timp ce Arhimede căuta soluția, se zice că, făcînd baie într-o cadă, a fost surprins de faptul că trupul său, scufundat în apă, îi părea mai ușor. Astfel a ajuns să enunțe faimosul său principiu de hidrostatică: „Orice corp cufundat într-un lichid suportă o presiune verticală, de jos în sus, egală cu greutatea fluidului dislocuit și aplicată centrului de greutate a lichidului dislocuit, altfel numit centru de presiune.” Exaltat de descoperirea sa, Arhimede ar fi ieșit din baie, începînd să alerge gol pe străzile Siracuzei și strigînd *Héureka! Héureka!* Și de aici se vede cum imaginația populară are nevoie de simboluri simplificate: baia lui Arhimede, mărul lui Newton. Balthasar Claës, eroul romanului lui Balzac *Căutarea Absolutului*, dîndu-și suflul, a strigat cu un glas tunător: *Héureka!* În pronunțarea neogreacă cuvîntul sună *Évrika!*

Dați-mi un punct de sprijin și voi mișca pămîntul

DÎS MOI PÎ STÎ KÇI KINÎ T N GH N

Afirmație a lui Arhimede (287–212), nu lipsită de orgoliul geniului; ea este implicit o propoziție din domeniul fizicii.

Nu-mi șterge cercurile!

NOLI TURBARE CIRCULOS MEOS

Vorba e tot a lui Arhimede (287–212), și a fost ultima pe care a rostit-o. Siracuză, a cărei rezistență la asediul roman a fost mult prelungită de mașinăriile inventate cu acest prilej de Arhimede, a fost cucerită în 212 î. Cr. Străzile erau pline de soldați romani, dintre care unul a dat peste Arhimede, care, absorbit, trasa pe nisip figuri geometrice. Mustrat astfel de matematician, legionarul l-a ucis.

Marele Pan a murit

PÇN HO M GAS T THNEKEN

Plutarh, în *Despre încetarea oracolelor*, relatează că Thamus, cârmaciul egiptean al unei corăbii care trecea pe lângă insula Paxos, în Adriatica, a auzit un glas dinspre mare care îi striga: „Cînd vei ajunge la Palodes să spui acolo că marele Pan a murit.” Vorba s-a răspîndit degrabă. Creștinii au văzut în ea vestirea că străvechea religie păgînă trage să moară o dată cu moartea lui Pan, al cărui nume înseamnă în grecește Totul.

ROMA

De vrei pace, fii gata de război

SI VIS PACEM, PARA BELLUM

E fără îndoială un vechi proverb de pe vremea Republicii, apoi reluat de Vegetius, la sfârșitul secolului al IV-lea d. Cr., în *Epitoma rei militaris* (*Scurt manual de artă militară*), atunci când Imperiul Roman de Apus se apropia de sfârșitul său, care n-a mai întârziat nici un veac (476). Vegetius scrie: *Qui desiderat pacem, praeparet bellum* („Cine dorește pace să se pregătească de război”).

Dezbină ca să domnești

DIVIDE UT REGNES

Maximă politică (cu variantele *Divide ut imperes* sau *Divide et impera*) al cărei autor nu se cunoaște. După Pierre Larousse (*Flora latină*), „aceasta a fost politica Senatului roman; iar Montesquieu, Bossuet și Polibiu spun că acest principiu a contribuit mult la cucerirea lumii de către un mic popor din Italia”. Vorba îi este adesea atribuită lui Machiavelli, însă autorul *Principelui* nu pare s-o fi formulat în acești termeni. Totuși el arată, în *Discurs asupra primei decade din Titus Livius*, cum a știut Florența să se folosească de vrajbele dintre locuitorii din Pistoia pentru a anexa orașul. Pe de altă parte, Machiavelli dă celui de al 57-lea capitol din același discurs titlul: „În care se arată că poporul, unit, e puternic, iar dezbinat este slab” și citează din Titus Livius: *Ex ferocibus universis, singuli metu suo obedientes fuere*, adică „Din crânceni cum erau cît au fost uniți, cînd s-au dezbinat au devenit, temîndu-se de el, supuși.”

Învingătorii nu au dreptul să ostenească

NIKINTON UK STI TI KÇMNEIN

Vorbă a lui Caius Marcius Coriolanus (sec. V î.Cr.) raportată de Plutarh (*Caius Marcius*, 9). Coriolan a rostit-o după ce îi învinsese pe volsci într-o luptă grea și era „îngreunat de osteneală și de răni”. Exprimă hotărârea de a-i urmări pe cei învinși pînă la victoria deplină.

Ai biruit în folosul patriei, dar spre paguba mea

NENÇEKAS EUTYCH M NT PATRÇDI NÇKEN,
EMOÇ DÓOL THRION

După Plutarh (*Caius Marcius*, 37), cuvintele lui Coriolan către mama sa, venită să-l roage să-i părăsească pe volsci, cărora li se alăturase după ce fusese surghiunit pe nedrept, și să se întoarcă la Roma, ca apărător al ei. Ascultînd-o, Coriolan s-a lăsat înduplecat, a ridicat-o, căci îngenunchease în fața lui, și i-a spus: „Ce mi-ai făcut, mamă! Ai biruit în folosul patriei, dar spre paguba mea.” Toate acestea se petreceau în secolul al V-lea î. Cr., de fapt într-un timp aproape legendar, din care s-au inspirat Shakespeare (1607) și Beethoven (1807).

Vai de cei învinși

VAE VICTIS

După Titus Livius (V, 48, 9), vorba aceasta ar fi fost spusă de un anume Brennus, căpetenia jefuitorilor gali care au distrus și au prădat Roma în 390 î. Cr. După ce aurul răscumpărării a fost cîntărit, el ar fi aruncat pe cîntar, ca să ațirne mai greu, sabia lui, strigînd „Vai de cei învinși”. Urmarea nu e fără haz. Brennus a trecut neîntîrziat în tabăra nefericiților învinși, fiind la rîndul său învins de Marcus Furius Camillus (sfîrșitul sec. V–365 î. Cr.), „al doilea întemeietor al Romei”. De fapt Brennus nu purta acest nume, așa i-au spus romanii, de la *brenn*, numele celtic pentru un înalt comandant militar. Și e greu de crezut că știa destulă latină ca să spună *Vae victis*. De asemenea, la vremea aceea nu se foloseau cîntare cu talgere. Toate aceste

legende despre Roma arhaică au însă semnificația lor, iar multe dintre ele au fost interpretate în structura lor de adâncime de către Georges Dumézil.

Încă o victorie ca aceasta și sînt pierdut!

SI ALTERAM TALEM VICTORIAM REPORTAVERO,
MEA ERIT PERNICIES!

Vorbă a lui Pyrrhus al II-lea, regele Epirului (318–272), după victoria repurtată asupra romanilor la Heracleea, în 280 î.Cr. (sau poate după cea, ulterioară cu un an, de la Asculum), victorie soldată cu grele pierderi de partea lui. De aici vorba: „Victorie à la Pyrrhus”.

Hannibal e la porțile noastre!

HANNIBAL AD PORTAS!

Strigăt de spaimă al romanilor, după ce fuseseră înfrinți de cartaginezii comandați de Hannibal la Cannae (216 î. Cr.). Într-adevăr, Roma era în primejdie sau ar fi fost în primejdie dacă armata biruitoare n-ar fi fost, și ea, greu încercată și nu s-ar fi împotmolit în „desfătăările de la Capua”. Vorba, citată în câteva rînduri de Cicero (de pildă în *Despre scopuri*, 4, 22), a dobîndit valoare de proverb: „Sîntem în mare primejdie”. Este „folosită adesea de oratorii politici, în momentele în care pare să existe pericolul unei mari catastrofe” (P.Larousse). Mirabeau apelează la ea în *Discursul despre faliment*.

Știi să învingi, Hannibal, dar nu știi să te folosești de victorie

Vorbă atribuită de Plutarh lui Barca (Titus Livius îl numește Maharbal), comandantul cavaleriei cartagineze, care i-ar fi reproșat astfel lui Hannibal că n-a știut să exploateze victoria sa asupra lui Paulus Aemilius la Cannae (2 august 216 î.Cr.). Vorba este probabil apocrifă și, chiar dacă autentică, nu foarte îndreptățită, orice ar zice istoricii latini. Nu este deloc evident că Hannibal ar fi putut, imediat după Cannae, să pornească asupra Romei și mai ales s-o

cucerească ușor. Vorba reprodusă de Cicero (în *Despre țeluri*, IV, 9, 22): *Hannibal ad portas*, „Hannibal e la porțile noastre”, exprima totuși o spaimă reală, dar datează din 211 î. Cr., în alt context militar. Hannibal fusese timp de 20 de ani, până în 204, cel mai înverșunat adversar al Romei republicane. În 202, la Zama, în Africa de Nord, a fost zdrobit de Scipio Africanul.

Pîntecul înfometat n-are urechi

VENTRE AFFAM NŌA POINT DŌOREILLES

Versul acesta al lui La Fontaine, ajuns proverb, este reminența unei vorbe istorice venite din Antichitatea romană. Plutarh, în *Cato* (e vorba de Cato cel Bătrîn, Cenzorul, 234–149) scrie: „Într-o zi, poporul Romei cerea cu stăruință și fără vreun prilej anume o distribuție de grâu. Cato, vrînd să-i facă să se răzgîndească, și-a început cuvîntarea așa: «Cetățeni, e greu să vorbești unui pîntec care n-are urechi.»”

Cartagina trebuie nimicită!

DELEND A CARTHAGO!

E vorba cea mai vestită a lui Cato cel Bătrîn (234–149). Spune Plutarh (*Marcus Cato*, 26): „Cel din urmă dintre actele sale politice a fost, din cît se crede, nimicirea Cartaginei. Înfăptuirea acestui țel îi revine, e drept, lui Scipio Africanul, însă războiul a fost purtat la sfatul și la propunerea lui Cato.” După cel de al doilea război punic, Cato fusese trimis în Africa în calitate de observator al conflictului dintre cartaginezi și numizi. Dar Cartagina pe care a văzut-o Cato nu era nicidecum o cetate slăbită și umilită, așa cum își închipuiau romanii. Dimpotrivă, Cato „a văzut-o locuită de un tineret înfloritor, gemînd de bogății, cu depozitele pline de arme și de provizii de război și gîndindu-se, în trufia belșugului ei, la un nou război cu Roma”. Cato s-a grăbit să se înapoieze la Roma, unde să determine Senatul să ia măsurile necesare. Era atît de conștient de primejdie și atît de îndîrjit în hotărîrea lui, încît de atunci încolo și-a încheiat obsesional toate discursurile, indiferent de subiectul lor, cu formula *Ceterum censeo Carthaginem*

esse delendam, „Și, pe lângă toate acestea, sînt de părere că trebuie să nimicim Cartagina” (Florus, *Istoria Romei*, II, 15), pe scurt: *Delenda Carthago*.

„Cuvintele acestea se folosesc, scrie Pierre Larousse, pentru a face aluzie la o idee fixă, a cărei înfăptuire este urmărită cu stăruință și cu înverșunare. Căderea imperiului francez a fost *Delenda Carthago* a lui William Pitt.” Larousse amintește de asemenea faptul că La Harpe (1739–1803), căruia i-a părut rău că în 1790 ceruse suprimarea vechilor parlamente, s-a exprimat așa: „Spunînd mereu despre ele *Delenda est Carthago* comiteam o eroare și o nedreptate, în care intra chiar oarecare resentiment.”

Patrie nerecunoscătoare, nici oasele mele n-o să le ai INGRATA PATRIA, NE OSSA QUIDEM HABEBIS

Din cîte spune Valerius Maximus, astfel i-a conceput epitaful lui Scipio Africanul (235–183) învingătorul Cartaginei. În ciuda marilor sale succese militare (contribuise la cucerirea Spaniei, îl înfrînsese pe Hannibal la Zama în 202 î. Cr. și apoi pe Antiochos al III-lea al Siriei), a fost victima invidiei adversarilor săi politici și, spre sfîrșitul vieții, s-a retras pe domeniul său de la Liternum.

Vegheze consulii

CAVEANT CONSULES

Formula completă este *Caveant consules ne quid detrimenti respublica capiat*, „Vegheze consulii ca statul să nu fie cumva vătămat”, folosită în decretalele Senatului atunci cînd statul se afla în primejdie. A fost folosită pentru întîia oară în anul 121 î. Cr. împotriva lui Caius Gracchus. Prin asemenea decrete Senatul roman, în cazurile de criză gravă, îi învestea pe consuli cu puteri excepționale. Astfel de puteri a obținut și Cicero, în calitatea lui de consul, la 22 octombrie 63 î. Cr., pentru a face față situației primejdioase create de conjurația lui Catilina. Aceeași stare de urgență a fost proclamată de Senat și în momentul în care (49 î. Cr.) Cezar se apropia de Roma, întorcîndu-se din Galia cu legiunile sale (vezi „Zarurile au fost aruncate”).

Zarva armelor m-a împiedicat să aud glasul legii

Replica lui Marius (157–86), om politic și general roman, biruitorul numizilor (105 î. Cr.) și al teutonilor (102 î. Cr.), acuzat de ilegalitate pentru că „acordase simultan cetățenia la o mie de oameni din Camerii, ca răsplată a meritelor lor în război”.

Trebuie să lupt și cu leul și cu vulpea

Vorbă atribuită de Plutarh (în *Sylla*) lui Gnaeus Papirius Carbo, partizan credincios al lui Marius, așadar dușman al lui Sylla: „Trebuie să lupt și cu leul și cu vulpea din sufletul lui Sylla; dar vulpea îmi dă cel mai mult de furcă.”

Acela a fost cântecul de lebedă al marelui om

ILLA TANQUAM CYCNEA FUIT DIVINI HOMINIS VOX

Referire la importantul orator politic și judiciar Lucius Licinius Crassus (140–91), a cărui elocință prevestește îndeaproape marea artă ciceroniană. Cicero însuși spune despre el că „reprezintă prima maturitate a elocvenței latine și aproape perfecțiunea ei”, iar în *Despre orator* (III, 2, 6) definește în felul de mai sus ultimul discurs al lui Crassus, după a cărui rostire, la câteva zile, oratorul s-a stins din viață.

Cît o să ne mai pui răbdarea la încercare, Catilina?

QUOUSQUE TANDEM, CATILINA, ABUTERE PATIENTIA NOSTRA?

Cu aceste cuvinte și-a început Cicero (106–43) primul dintre cele patru discursuri împotriva conspirației antisenatoriale a lui Lucius Sergius Catilina (108–62). Rechizitoriul a fost rostit de Cicero, în fața Senatului și în prezența lui Catilina, la 7 noiembrie 63 î. Cr. Consul în acel an, Cicero era învestit cu puterile extraordinare acordate de Senat prin decretul „Vegheze consulii” (*Caveant consules*) (vezi „Ce vremuri! Ce moravuri!”). Discursul, în parte improvizat, a fost redactat în formă definitivă ceva mai târziu și „a rămas drept unul dintre cele mai celebre monumente ale elocvenței

ciceroniene” (P.Grimal). Această primă *Catilinară* este o invectivă al cărei țel era să-l silească pe Catilina să se demaște. Impresia pe care a făcut-o asupra Senatului, prin fondul și forma interpelării, a fost atât de puternică încât „senatorii au fost în sfârșit convinși de realitatea conspirației”. Catilina s-a apărut destul de slab și a părăsit adunarea huiduit, trebuind să plece din Roma și să amâne înapoierea planului său. Peste un an, în 62 î. Cr., a fost înfrânt de armata senatorială la Pistoia, unde și-a pierdut viața.

Ce vremuri! Ce moravuri!

O TEMPORA! O MORES!

Apostrofă a lui Cicero în exordiul primei *Catilinare*, discurs prin care, la 7 noiembrie 63 î. Cr., marele orator, consul în anul acela, denunța în fața Senatului conspirația patricianului Lucius Sergius Catilina (108–62) împotriva Senatului. Vorba s-a folosit mereu ca expresie retorică a indignării împotriva stricăciunii vremilor și a societății.

Au trăit

VIXERUNT

Cu acest cuvânt a anunțat Cicero, la 5 decembrie 63 î. Cr., mulțimea romană că, la ordinul Senatului, complicitii lui Catilina au fost executați. Astfel se termina greul și gloriosul consulat al marelui orator, anul celor patru *Catilinare*. Peste douăzeci de ani, după ce rostise cele patrusprezece *Filipice* împotriva lui Marcus Antonius, avea să fie executat din ordinul acestuia. S-ar fi putut spune și despre el că cel mai strălucit intelectual al vremii sale și cel mai mare orator al Romei „A trăit”, *Vixit*.

Armele plece-se togii

CEDANT ARMA TOGAE

Nu este o axiomă a dreptului public roman, prin care s-ar proclama întîietatea puterii civile, ci reprezintă începutul unui vers al lui Cicero: *Cedant arma togae, concedat laurea linguae*, „Armele să-i dea întîietate togii, laurii de biruință — elocinței” (ca hexametrul ar suna: „Armele

plece-se togii, laurii vorbeii frumoase"). Cicero își celebra cu versul acesta biruința asupra lui Catilina, proslăvită și într-un alt vers, nu lipsit de o mișcătoare trufie: „Fericită ești Roma că te-ai născut sub consulatul meu”. Amîndouă versurile fac parte dintr-un poem istoric în trei cînturi, *Despre consulatul meu* (din care ne-au rămas numai fragmente), compus de Cicero la ieșirea sa din funcție. Consulatul lui, în 63 î. Cr., n-a fost deloc monotonic; în timpul său a avut loc conjurația lui Catilina, tentativă de „a pune mîna pe magistraturi” și nu de a înlătura abuzurile. Lui Cicero i-a trebuit o lună (23 septembrie–22 octombrie) pentru a alarma Senatul și a obține de la el puteri discreționare (vezi „Vegheze consulii”). Marele orator a revărsat torente de elocvență: cele patru *Catilinare*. Catilina a fost înfrînt și ucis în 62 î. Cr.; complicii săi, de asemenea, au fost arestați, condamnați și executați (vezi „Au trăit”).

Prea multă dreptate e o nedreptate

SUMMUM IUS, SUMMA INIURIA

Formula se află la Cicero, în *De officiis* (*Despre îndatoriri*) I, 33. Ea vizează abuzurile care ar decurge din maxima *Dura lex, sed lex* („Aspră legea, dar lege”) În *Flora latină*, Pierre Larousse arată cît de mult i-a frapat pe scriitorii Lu-minilor formula lui Cicero. Montesquieu spune: „Dreptatea constă în a cumpăni bine între pedeapsă și vină, iar aplicarea prea strictă a legii devine un act de nedreptate atunci cînd nu se ține seama de considerentele rezonabile care trebuie să-i tempereze rigoarea.” D’Holbach, la rîndul său, scrie: „Chiar după părerea jurisconsultilor, nimic nu este mai nedrept, și prin urmare mai potrivnic moralei, decît excesul în respectarea dreptului: *Summum ius, summa iniuria*.”

Lucullus cînează astăzi la Lucullus

S MERON PARÇ LEUKILLO D IPNEI L UKOLLOS

Nu avem decît traducerea greacă a acestei replici a lui Lucullus, în versiunea lui Plutarh (*Lucullus*, 41). Lucius

Licinus Lucullus (106–57) a fost om politic roman și generalul care, înainte de Pompei, a condus războiul împotriva lui Mitridate, regele Pontului. Prieten al lui Cato și al lui Cicero, Lucullus era cunoscut și pentru hedonismul lui gastronomic. „Într-o zi, pe când mînca singur, i s-a servit doar un fel de mîncare, și acela de rînd. Nemulțumit, și-a chemat slujitorul, care i-a spus: «Nu credeam că e nevoie de un mare ospăț, de vreme ce nu avem oaspeți», la care Lucullus i-a replicat: «Ei, nu știai că Lucullus cînează astăzi la Lucullus?»”

Mai bine primul aici decît al doilea la Roma

MALO HIC ESSE PRIMUS QUAM ROMAE SECUNDUS

Vorbă atribuită de către Plutarh lui Cezar. Cezar pleca din Italia pentru a prelua postul de guvernator al Spaniei. „Se spune că, traversînd Alpii și trecînd printr-un sat locuit de o mînă de oameni amărîți, a fost întrebat în glumă de însoțitorii săi: «Oare să fie și aici uneltiri pentru a dobîndi magistraturi, rivalități pentru a ajunge în frunte, invidii între cetățenii cei mai puternici?» Iar Cezar a răspuns, cu toată seriozitatea: «Prefer să fiu primul aici decît al doilea la Roma.»”

Soția lui Cezar trebuie să fie mai presus de orice bănuială

T N E M N [GYŇİKA] EXeUN MEDŎ HYPONOETH NAI

Frază atribuită de Plutarh lui Iulius Cezar. Un tînăr patrician, Publius Clodius, „bogat și bun orator, însă de o insolență și de o lipsă de scrupule mai mari decît ale celor mai vestiți ticăloși”, se îndrăgostise de Pompeia, soția lui Cezar. Profitînd de sărbătoarea Zeiței celei Bune (*Bona Dea*), sărbătoare la care nu puteau lua parte decît femeile, Clodius a pătruns în casa lui Cezar travestit în „tînără flautistă”, dar a fost recunoscut. Scandalul se dubla cu un sacrilegiu religios. Cezar a repudiat-o neîntîrziat pe Pompeia, iar Publius Clodius a fost urmărit în justiție pentru impietate. Citat ca martor, Cezar „a declarat că nu știa nimic

despre faptele imputate acuzatului”. Judecătorii au fost foarte mirați de un asemenea răspuns. „Atunci de ce ți-ai repudiat soția?” l-a întrebat acuzatorul. Cezar a răspuns: „Pentru că soția mea trebuie să fie mai presus de orice bănuială.”

Asta nu înseamnă că Cezar a fost un om cu moravuri austere. Viața lui privată a alimentat toate cronicile scandaloase. Suetoniu (în *Divinul Iulius*, 52) spune fără nici o rețineră: „Ca să nu mai rămînă nici o îndoială că a fost hulit de toată lumea pentru pasiunile lui adultere și perverse, voi menționa că, într-unul dintre discursurile sale, Curion tatăl îl desemnează drept «amantul tuturor soțiilor și amanta tuturor soților»”.

Zarurile au fost aruncate!

ALEA IACTA EST!

ANERRĚPTHO K BOS

Vorba aceasta istorică este paradoxală. La prima vedere e comparabilă cu o formulă de crupier (*Les jeux sont faits; rien ne va plus*, „Ce s-a jucat s-a jucat; rămîne-așa”). În situația dată, ea este atribuită — mai ales de Suetoniu (*Jacta alea esto*, „Aruncate fie zarurile”) și de Plutarh — lui Iulius Cezar, în momentul cînd se hotărăște să treacă Rubiconul, în 49 î. Cr., hotărîre decisivă, considerată ca actul de declanșare a războiului civil. Dominat de Pompei, Senatul roman i-a retras lui Cezar calitatea de guvernator al Galiei și era pe punctul să-l declare „dușman al statului”. Senatul proclamase starea de necesitate (vezi „Vegheze consuli”), iar Pompei chemase la arme întreaga Italie. Cezar a socotit că cea mai bună ripostă este ofensiva și a luat hotărîrea de a-și conduce trupele spre Roma. Un astfel de act însemna trecerea în ilegalitate. Nici un guvernator al Galiei nu avea dreptul să se întoarcă cu legiunile la Roma fără permisiunea Senatului. Frontiera era stabilită în dreptul unui mic rîu care se varsă în Adriatică, Rubiconul (actualul Rubicone, sau Uso, sau Fiumicino, sau Pisciatello?).

Suetoniu a dramatizat trecerea Rubiconului (*Divinul Iulius*, 31–33). Îl înfățișează pe Cezar precedat de cohortele sale, ajungându-le din urmă pe un drum ascuns, oprindu-se apoi pe malul stîng al Rubiconului și spunînd celor din preajma lui: „Mai avem timp să ne retragem. Dacă trecem peste podul acesta, hotărîrea va fi a armelor.” După aceea, încurajat de „un semn ceresc”, Cezar ar fi declarat: „Hai-deți încotro ne cheamă semnul zeilor și nelegiuirea dușmanilor noștri. Aruncate fie zarurile.” Plutarh, contemporan cu Suetoniu (a doua jumătate a secolului I d. Cr.) evocă șovăielile și deliberările celui ce cucerise Galia. Îl arată schimbîndu-și de mai multe ori hotărîrea, sfătuiindu-se cu prietenii săi. „Vedea în fața ochilor toate relele care aveau să urmeze trecerii Rubiconului, se gîndea la judecata posterității. Pînă la urmă se hotărăște. Respinge îndemnul rațiunii: se avîntă orbește spre viitor și rostește vorba care vestește de obicei începutul întreprinderilor dificile și sumpuse norocului: «Zarurile au fost aruncate!»”

Numai că, atunci cînd scrie însuși Cezar (*Războiul civil*, I, 8), el nu pomeneste nici de arătări miraculoase, nici de vreo vorbă istorică. Mai mult, *Rubiconul nu e nici măcar menționat de către cel care l-a trecut*. Iar dacă a rostit vreo vorbă memorabilă — ceea ce rămîne de dovedit — a rostit-o nu în latinește, ci „în grecește” (Plutarh, *Viața lui Pompei*).

Îl duci pe Cezar și destinul lui

CAESAREM VEHIS CAESARISQUE FORTUNAM

Pe punctul, în cursul războiului civil, de a-l înfrunta pe Pompei și partida senatorială, lipsit de soldați, Iulius Cezar a luat hotărîrea îndrăzneată de a trece de la Apollonia, în Iliria (Durrazzo) la Brindisi, unde se afla grosul trupelor sale, „singur, fără știrea nimănui, pe o corabie cu douăsprezece vîsle”, avînd de traversat o Adriatică primejdioasă din cauza croazierelor dușmane. Stîrnindu-se o furtună, cîrmaciul a dat ordinul de întoarcere. „Cezar, auzind, a spus luînd mîna pilotului uluit de prezența generalului: «Haide, viteazule, urmează-ți drumul și nu te teme de

nimic. Duci în barca ta pe Cezar și soarta lui Cezar.»“ În ciuda strădaniilor sale, cărmaciul și vislașii n-au reușit să înainteze împotriva furtunii. Puțin după aceea însă a sosit Antoniu cu întăririle de la Brindisi și Cezar a fost în măsură să-l înfrunte pe Pompei, pe care l-a învins la Farsalos, în Tesalia, la 9 august 48 î. Cr. (Plutarh, *Cezar*, 38–39).

Iată ziua mult așteptată

HE PROSDOKOM NE H KEI HEM RA

Din câte spune Plutarh (în *Viața lui Pompei*), așa ar fi spus Iulius Cezar înainte de a începe, la Farsalos în Tesalia (9 august 48 î. Cr.), bătălia cea mai hotărâtoare a întregului război civil. Cezar comanda atunci opt legiuni cu efectivul scăzut (80 de cohorte), însă cu moralul intact. Pompei, care comanda 110 cohorte, a fost îndemnat de cei din preajma sa să accepte o confruntare pe care n-o dorea atunci și acolo. „În sfârșit, ar fi spus Cezar, iată ziua mult așteptată, ziua în care vom avea de luptat nu împotriva lipsurilor și a foamei, ci împotriva unor soldați!“ „Pompeienii au fost zdrobiți. Pompei a scăpat cu fuga, însoțit de câțiva oameni devotați, lăsând în urma lui, dacă e să credem ce spune Cezar în *Războiul civil*, 15 000 de morți și aproape 25 000 de prizonieri.

Am venit, am văzut, am învins

VENI, VIDI, VICI

Vorbă atribuită lui Iulius Cezar, atît de Plutarh cît și de Suetoniu, în versiuni diferite însă complementare. În momentul războiului din Pont, Cezar (100–44) este în culmea gloriei sale. Cu un an înainte, la 9 august 48 î. Cr., îl înfrînsese pe Pompei la Farsalos, în Tesalia, ceea ce îi consolidase reputația și puterea. Însă curînd ostilitățile reîncep în Orient, la instigarea lui Farnaces al II-lea, regele Pontului, fiul lui Mitridate. Cezar merge împotriva lui „cu trei legiuni, îl înfruntă într-o mare bătălie de lîngă Zela, îi zdrobește armata și îl alungă din Pont. «Veni, vidi, vici» sînt cuvintele prin care Cezar îl informează de biruință, de iu-teala ei și de caracterul ei hotărîtor pe unul dintre prietenii

săi de la Roma, Amantius.” Așa relatează Plutarh, care adaugă: „În latină cele trei cuvinte se termină toate în *i*, ceea ce face și mai frapantă concizia expresiei.” Suetoniu nu vorbește de o asemenea scrisoare — pe care unii au crezut-o adresată Senatului —, ci numai de ceremonia triumfului pentru victoria din Pont (unul dintre cele cinci cu care a fost onorat Cezar): „În timpul triumfului el a pus să fie dus în cortegiu și o tablă pe care, în loc de înșirarea, după obicei, a faptelor de război, scria doar: *Veni, vidi, vici*, vrînd să arate astfel promptitudinea executării lor.”

Racine a folosit în chip parodic vorba lui Cezar, într-o epigramă la adresa lui Wilhelm de Orania, înfrînt de Condé la Seneffe (1674) și de ducele de Luxembourg la Steinkerque (1692) și la Neerwinden (1693):

*Cezar a venit, a văzut și-a învins,
Guillaume, și el, a venit și-a văzut;
Este un Cezar mai mic, sînt convîns;
Din trei cîte Cezar făcu, acest îns
Numai pe-al treilea nu l-a făcut.*

Africa, ești în mîinile mele

TENEO TE, AFRICA

Vorbă atribuită de Suetoniu lui Cezar (*Divinul Iulius*, 59). „Dacă hotăra ceva, nu se lăsa înduplecat să renunțe sau să amîne din nici un considerent religios. În Africa, celebrînd un sacrificiu, i-a scăpat victima, semn rău, totuși n-a șovăit să-i atace pe Scipio și pe Iuba. Cînd a debarcat, împiedicîndu-se, a căzut la pămînt: «Africa, ești în mîinile mele», a strigat el pe dată, ca să dezmință orice înțeles rău prevestitor al acestui semn.” Ca mulți alții, Cezar era și el superstițios, însă interpreta semnele prevestitoare după placul său.

Cato, ce păcat că ți-ai luat viața!

O, KËTON, PHTONÎ SOI TÎ TANÇ TU!

Vorbă atribuită de Plutarh lui Cezar (în *Cezar*, 54), rostită în Africa, la Utica, lîngă Cartagina, la știrea sinuciderii lui

Cato cel Tânăr (46 î. Cr.), ultimul partizan al lui Pompei și al partidei senatoriale: „O, Cato, ce păcat că ți-ai luat viața și nu mi-ai dat prilejul să ți-o dăruiesc!” Prilejul ar fi fost o bătălie decisivă, luarea lui Cato ca prizonier și grațierea lui. Cezar a fost aproape totdeauna generos cu adversarii săi înfrânți, și poate nu numai din calcul politic. Doar că, după o vreme de la moartea adversarului său, iritat de elogiul făcut de Cicero în *Caton*, Cezar a replicat cu un *Anticaton* pătimaș și vehement, astfel că ne putem întreba, împreună cu Plutarh, dacă, prinzîndu-l viu, l-ar fi cruțat. Pe de altă parte, Cezar știa bine că dușmanul lui era ultimul om care să se coboare pînă la a se lăsa luat prizonier. Peste patru ani, în 42 î. Cr., la Philippi, Cassius și Brutus, înfrânți de Antonius și de Octavian, s-au sinucis și ei.

Și tu, copilul meu?

KçI S , T KNON
TU QUOQUE, FILI

La 14 martie 44 î. Cr., Iulius Cezar, bănuît că vrea să devină monarh al Romei, este asasinat în plin Senat de un grup de conjurați republicani. Văzîndu-l printre ei și pe Marcus Iunius Brutus, pe care îl iubea, i-ar fi strigat, în grecește: *Kái sý, téknon* „Și tu, copilul meu?” Membrii aristocrației romane conversau curent în grecește. *Téknon* era un cuvînt afectuos, și nu e nevoie să presupunem că Brutus era fiul natural al lui Cezar. Vorba se află la Suetoniu. Din Plutarh, care povestește în două rînduri asasinarea lui Cezar (în *Cezar*, 65 și în *Brutus*, 17), nu rezultă decît că, la vederea lui Brutus, Cezar și-a acoperit fața cu toga și a tăcut. Dar vorba din Suetoniu a rămas, pentru veacuri, în memoria omenirii și a culturii, putînd fi reluată ori de cîte ori ești uimit de neagra trădare a cuiva drag.

Un mort nu mușcă

HO TETHNEKÎS U DçKNEI

Crîncenă vorbă atribuită de Plutarh retorului Teodot din Chios, ministru al lui Ptolemeu al XIV-lea, care voia să

justifice astfel iminenta asasinare a lui Pompei de către egipteni. După Farsalos (9 august 48 î.Cr.), adversarul înfrînt al lui Cezar se pregătea să debarce la Pelusa, la răsaritul de delta Nilului. Îi ceruse azil lui Ptolemeu, dar tînărul rege, înainte de a se hotărî, s-a sfătuit cu principalii săi consilieri. Teodot, mare orator, ar fi spus atunci: „A-l găzdui pe Pompei înseamnă să ni-l facem dușman pe Cezar iar pe Pompei stăpîn. Numai că, dacă îi spunem să plece, s-ar putea ca într-o zi Pompei să se răzbune că l-am alungat, iar Cezar că l-am silit să-l urmărească. Soluția cea mai bună este să-l primim și apoi să-l omorîm. În felul acesta vom fi pe placul lui Cezar fără să ne temem de Pompei.” Apoi, surîzînd, ar fi încheiat spunînd „Un mort nu mușcă”. Părerăa retorului a fost acceptată. Egipteanul Ahilas, un alt sfetnic al lui Ptolemeu al XIV-lea, și-a luat sarcina omorului.

Zeilor le-a plăcut învingătorul

VICTRIX CAUSA DIIS PLACUIT

Primul hemistih al versului 128 din primul cînt al *Farsaliei* lui Lucan (60 d. Cr.), epopee în hexametri despre războaiele civile de la sfîrșitul Republicii romane. Învingătorul e Cezar, învinsul — Pompei, cel care îl admiră pe învins — Cato de Utica. Lucan se întreabă cine era mai îndreptățit să pornească războiul și răspunde că a căuta să știi ar fi o impietate. Fiecare dintre cei doi se află sub judecata unui mare arbitru: „Zeilor le-a plăcut învingătorul, învinsul i-a plăcut lui Cato” (*Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*).

La rele mari, remedii mari

AUX GRANDS MAUX, LES GRANDES REMÈDES

Interpretarea acestui proverb se află în Micul Larousse: „Împotriva relelor grave și primejdioase sînt de luat hotărîri energice.” Nu trebuie să uităm însă vorba lui Cato de Utica (95–46), consemnată de Plutarh: „Cato a sfătuit Senatul să-i încredințeze lui Pompei singur conducerea statului.

«Se cade, spunea el, ca aceia care au săvârșit mari rele să găsească ei înșiși marile remedii.»“

Cato, oamenii îți blamează tăcerea.

— Numai viața să nu mi-o blameze

M MPHONTAI SU KÇTON HOI ÇNTHROPOI T N SIOP N.
Ñ MİNON M TİN BÇON

Dialogul se află consemnat de Plutarh (*Cato*, 4–5) și este atribuit lui Cato de Utica (95–46), strănepotul lui Cato cel Bătrîn (234–149), al cărui rigorism moral se străduia să-l imite prin felul său de viață. „Tăcerea” reflectă aici rezerva stoică, lipsa de disponibilitate pentru discursul vacuu, pentru vorba fără rost. Altfel, Cato de Utica a fost un orator politic remarcabil și neobosit, rezistînd adesea la tribună o zi întreagă. O dată cîștigată cauza pe care o susținea, revenea la tăcerea lui obișnuită.

Dormi, Brutus!

KATH UDEIS, O BRŢTE!

Sloganul partizanilor lui Brutus, dușmani ai lui Cezar și ai tendințelor sale dictatoriale sau monarhice, după cum aflăm de la Plutarh (*Cezar*, 62): „Cei care doreau o schimbare și care sperau numai în Brutus, sau în el în primul rînd, nu cutezau să stea de vorbă cu el pe față. Noaptea însă ei acopereau tribuna și jilțul de pe care împărțea dreptatea ca pretor cu inscripții de felul acesteia: „Dormi, Brutus; nu ești Brutus!”

O să mă vezi la Philippi.

— O să te văd

İPSEİ ME PERÇ PHİLÇPPUS.
Ñ İPSOMAI

Ciudată vorbă istorică aceasta: este rostită de o fantomă care vorbește în numele lui Iulius Cezar, amenințîndu-l pe Brutus, unul dintre ucigașii săi. Relatarea se află la Plutarh, în *Cezar*, 69 și în *Brutus*, 36 și 48. Scena se petrece lîngă Abydos, în Hellespont. Fără somn, Brutus meditează

ori visează în cortul său. „I se pare că aude un zgomot la intrarea în cort; privind la lumina unei lămpi gata să se stingă, Brutus zărește o nălucă înfricoșătoare și uriașă, cu un chip hidos. A fost înfii cuprins de frică; când a văzut însă că spectrul, nemișcat și mut, stă lângă patul său, l-a întrebat cine este. «Brutus, i-a răspuns năluca, sînt daimonul tău rău. O să mă vezi la Philippi.» Atunci Brutus, prinzînd curaj, i-a răspuns: «O să te văd», iar arătarea a dispărut pe loc.” La puțină vreme după aceea, în același an 42 î. Cr., lupta a avut loc în Macedonia, chiar la Philippi. Se înfruntau de o parte Antonius și Octavian, de cealaltă Brutus și Cassius. După o primă ciocnire, Antonius l-a învins pe Cassius, care s-a sinucis, iar Brutus l-a învins pe Octavian. A urmat o a doua înfruntare, defavorabilă lui Brutus, care părea să știe că va fi înfrînt, pentru că spectrul se întorsese în noaptea dinaintea luptei, de data aceasta „fără să scoată o vorbă”. Și se mai arătaseră și alte semne rele: acvila primei cohorte se acoperise de albine, din brațul unui ofițer mustea ulei de trandafir și, înainte de ultima luptă, doi vulturi s-au repezit cu furie unul la celălalt. Brutus, învins, părăsit de trupele sale, s-a repezit în vârful săbiei.

În *Julius Caesar* al lui Shakespeare (actul IV, sc. 3) lui Brutus îi apare chiar spectrul lui Cezar și îi spune *Thou shalt see me at Philippi*, ceea ce este corespondentul exact al textului din Plutarh.

Virtute, ești doar o vorbă goală

Această vorbă, concisă dar pretențioasă și nepotrivită cu rostitorul ei, îi este atribuită de legendă lui Marcus Iunius Brutus ca fiind ultima rostită înainte de a muri. Ar fi spus-o în grecește, pentru că e inspirată din Euripide și spusă de un roman cultivat, impregnat de cultură elină. La doi ani după asasinarea lui Cezar, la care luase parte, Brutus, neobosită conștiință republicană, a fost învins la Philippi, în 42 î. Cr., de Antoniu și de Octavian și, nevrînd să supra-viețuiască acestei înfrîngeri a sa și a partidului său, s-a sinucis, aruncîndu-se în sabie. Însă, departe de a defăima

virtutea, a ținut, înainte de a muri, această cuvântare: „Văd cu nesfârșită bucurie că n-am fost părăsit de nici unul dintre prietenii mei și că, dacă e să mă plîng de soartă, mă plîng de ea doar pentru patria mea. Mă socotesc cu mult mai norocos decît învingătorii mei, și nu doar pentru trecut, ci și pentru clipa aceasta: las după mine o faimă de virtute pe care niciodată ei n-o vor putea dobîndi nici pentru faptele lor de arme, nici pentru averile lor. Se va spune pururi despre ei că au învins niște oameni vrednici, pentru a uzurpa o stăpînire la care nu aveau nici un drept.”

Slavă ție, Împărate, cei ce se duc la moarte te salută!

AVE, CAESAR, MORITURI TE SALUTANT!

Salutul ritual al luptătorilor în timpul jocurilor de la Roma. Se pare că gladiatorii îl rosteau înclinîndu-se, în timp ce defilau prin dreptul lojei imperiale, înainte de începerea luptelor. Suetoniu o atribuie însă și celor care s-au înfruntat, pentru plăcerea împăratului Claudius, cu prilejul vestei lupte navale simulate pe lacul Fucinus (*Divinul Claudius*, 21).

Să ne mulțumim cu Catonii pe care îi avem!

SATIS SINT NOBIS QUOS CATONES HABEMUS!

Vorbă a împăratului Augustus, ajunsă repede proverbială. Se găsește în Suetoniu (*Divinul Augustus*, 87), colportor neobosit de vorbe istorice. Nu-l mai avem pe Cato Cenзорul (234–149), să ne mulțumim cu Cato de Utica (95–46). În alți termeni: oamenii de-acum fiind ceea ce sînt, să ne mulțumim cu cei pe care îi avem.

Grăbește-te încet

FESTINA LENTE

În sensul de „Grăbește-te, însă nu te pripi”. După Suetoniu (*Divinul Augustus*, 25), una dintre formulele preferate ale împăratului Augustus, rostită pare-se în grecește: *Spéude bradéos* și adesea asociată de el cu un vers din Euripide

referitor la comandantul de oști: „Decît prea îndrăzneț, mai bine chibzuit” și cu maxima: „Lucrul bine făcut îndeajuns de la vreme-i făcut”. Frazele acestea nu aveau pretenția de a consolida morala universală sau de a reinnoi cugetarea politică. Ele se referă la treburile militare, recomandîndu-i generalului chibzuință, prevedere, răbdarea de a aștepta prilejul cel mai bun.

Varus, Varus, dă-mi legiunile înapoi!

VARE, VARE, LEGIONES REDDE!

Exclamație amară și obsesională atribuită de Suetoniu (*Divinul Augustus*, 23) împăratului Augustus, la amintirea grelei înfrîngerii de la Teutoburg (9 d. Cr.), unde căpetenia germană, Arminius, a învins și masacrat trei legiuni romane de elită. Dezastrul acesta, spune Suetoniu „a fost cît pe ce să ducă la năruirea imperiului”. Augustus a rămas atît de zdruncinat încît „luni de zile după aceea nu și-a tăiat părul și nu și-a ras barba și adesea își izbea capul de uși, strigînd: «Quintilius Varus, dă-mi legiunile înapoi!», luînd obiceiul de a face din ziua de aniversare a catastrofei o zi de doliu și de lamentații”. La șase ani după dezastru, armata lui Germanicus a descoperit în pădurea de la Teutoburg osemintele celor trei legiuni și le-a înmormîntat după lege (Tacit, *Anale*, I, 61–62).

Mi-a fost încredințat un oraș de cărămizi, las în urmă un oraș de marmură

MARMOREAM URBEM RELINQUO, QUAM LATERICIAM ACCEPI

Vorbă atribuită împăratului Augustus (63 î. Cr.–14 d. Cr.), mare constructor și mare sprijinitor al culturii (Suetoniu, *Divinul Augustus*, 28). Suetoniu nu vede aici nici o exagerare, și chiar adaugă: „Cît privește trăinicia Romei, s-a îngrijit de ea, pentru cei mai îndepărtați urmași, atît cît stă în puterile prevederii omenești.”

Piesa s-a terminat

ACTA EST FABULA

În teatrul roman orice reprezentație se încheia cu acest anunț: *Acta est fabula*. După Suetoniu, împăratul Augustus, în ziua morții sale (19 august 14 d. Cr.), și-ar fi comparat în felul acesta existența cu o piesă de teatru (*Divinul Augustus*, 99): „Primindu-și prietenii, le-a spus: «Ei bine, domnilor, am jucat bine piesa?», adăugînd formula rituală:

«Dacă piesa v-a plăcut, aplaudați-mi jocul,
Strigați cu toții bravo, plini de veselie!»“

Se crede că Rabelais ar fi spus și el, murind: „Trageți cortina, piesa s-a terminat (*la farce est jouée*)“.

Păstorul cel bun își tunde oile, nu le jupoaie

BONI PASTORIS EST TONDERE PECUS, NON DEGLUBERE

Frază care sună a proverb, celebră în Antichitate. Este atribuită lui Tiberiu. A fost adresată de împărat guvernatorilor de provincii romane și stă mărturie pentru chibzuința politică și cumpătarea administrativă ale urmașului lui Augustus, la începutul principatului său (Suetoniu, *Divinul Tiberiu*, 32).

Lovește-l bine, să simtă că moare!

ITA FERI UT SE MORI SENTIAT

Potrivit mărturiei lui Suetoniu (*Gaius Caligula*, 30), care înfățișează în amănunt nebuniile și cruzimile lui Caligula, acesta era sfatul, ajuns proverbial, pe care împăratul îl făcea de fiecare dată călăului. Caligula a murit și el asasinat, în 41 d. Cr.

Îmi închei socotelile

RATIONEM PURGO

Vorbă crudă, atribuită de Suetoniu lui Caligula (*Gaius Caligula*, 29): „De cîte ori semna, din zece în zece zile, condamnările la moarte ale prizonierilor spunea: «Îmi închei

socotelile».“ Caligula și-a atras, prin atrocitățile și actele lui de demență, atîta ură încît n-a domnit decît între 37 și 41, cînd a fost asasinat: „Trăise douăzeci și nouă de ani și guvernase timp de trei ani, zece luni și opt zile.”

Să mă urască, dar să se teamă

ODERINT, DUM METUANT

În traducere mai liberă, dar mai nuanțată și mai exactă: „N-au decît să mă urască oricît vor, numai să-mi știe de frică”. Vorba provine din tragedia *Atreu* a dramaturgului latin Accius (170–85) și a fost folosită și de Cicero, în prima *Filipică*, dar mai ales de Caligula (împărat al Romei între 37 și 41), atunci cînd o confuzie de nume era responsabilă de moartea unui inocent (Suetoniu, *Gaius Caligula*, 30). Se pare că Tiberiu, predecesorul lui Caligula, a adaptat cu oarecare umor versul lui Accius. Aflînd de unele epigrame ostile guvernării sale, ar fi spus: „N-au decît să mă urască, totul e să mă aprobe”. Se referea la aprobarea hotărîrilor lui de către Senat.

De-ar vrea zeii ca poporul roman să aibă un singur grumaz!

UTINAM POPULUS ROMANUS UNAM CERVICEM HABERET!

Frază de ură dementă atribuită de Suetoniu împăratului Caligula: „El ponegreia ordinul cavalerilor (cetățenii romani de al doilea rang) ca fiind prea iubitori de jocuri și lupte de circ. Scos din fire cu prilejul unei curse, văzînd că mulțimea favorizează o facțiune rivală celei pe care o încuraja el, a exclamat: «De-ar vrea zeii ca poporul roman să aibă un singur grumaz!»” (*Gaius Caligula*, 30). Firește, ca să-l poată reteza cu o singură lovitură.

Paetus, nu doare

PAETE, NON DOLET

Senatorul Caecina Paetus, fost consul, se compromisese, în 42 d. Cr., în conspirația antiimperială a lui Furius Camillus Scribonianus, nepotul lui Pompei. Împăratul Claudius

(41–54) l-a lăsat să aleagă între sinucidere și o execuție înjositoare. Paetus, în tradiție patriciană și stoică, a preferat să-și dea singur moartea, însă, când a venit momentul, a șovăit puțin. Soția lui, Arria, s-a străpuns înții ea cu pumnalul, apoi i l-a întins, însingerat, bărbatului ei și i-a spus, ca să-i dea curaj, că nu doare (Pliniu cel Tânăr, *Scrisori*, III, 16, 6).

Mi-ar fi plăcut să fiu analfabet!

QUAM VELLEM NESCIRE LITTERAS!

Frază atribuită de Suetoniu (în *Nero*, 10) împăratului Nero (37–68) și rostită la începutul principatului său, pe când guverna „potrivit prescripțiilor lui Augustus și încerca să își facă un nume bun”. I s-a dat să semneze un act de condamnare la moarte și a exclamat în felul acesta.

Voi locui în sfârșit într-o casă vrednică de un om

QUASI HOMINEM TANDEM HABITARE CŢEPI

Vorbă atribuită de Suetoniu (în *Nero*, 31) lui Nero și rostită la inaugurarea palatului numit *Domus aurea* (Casa de aur) care leagă Palatinul de Esquilin, o clădire uriașă și extravagantă aflată lângă Coliseu și reconstruită cu un lux nemaîntâlnit după incendiul Romei. Pentru a o înălța a fost dărîmat fără milă un imens cartier al orașului. Vestibulul avea o înălțime de peste patruzeci de metri, triplul portic se întindea pe un kilometru și jumătate. Interiorul era numai aur și fildeș. Construcția edificiului și amenajarea grădinilor ceruseră atîta mîna de lucru încît fuseseră întrebuințați prizonieri aduși din întregul imperiu. Această „furie a cheltuielii” era, în ochii lui Nero, semnul progresului prodigios al unei mari civilizații: „Voi locui în sfârșit într-o casă vrednică de un om.” N-a spus: „vrednică de mine”.

O să trăiesc din arta mea

TÎ T CHNION HEMÇS DIATHR PSEI

Butadă, rostită în grecește, atribuită lui Nero, împărat al Romei începînd cu anul 54 d. Cr. și totodată poet și muzi-

cian amator (Suetoniu, *Nero*, 40). „Cîndva astrologii prezisese căderea lui Nero, iar el a ripostat: «O să trăiesc din arta mea»,  n eleg nd prin aceasta arta de a c nta la liră, pe care o practica în ceasurile de răgaz, dar cu ajutorul căreia ar fi putut să trăiască după ce  i-ar fi pierdut tronul.”

Ce mare artist moare o dată cu mine!

QUALIS ARTIFEX PEREO!

H IOS TECHN TES PARAP LLUMAI

Cuvinte pe care, după Suetoniu,  mp ratul Nero le-a rostit de mai multe ori înainte de a se sinucide, în 9 iunie 68 d. Cr. Legiunile, apoi garda pretoriană (garda imperială) i se alăturaseră lui Galba, iar Senatul îl declarase pe împărat dușman al statului. Nero, sim indu-se pierdut, nu mai conta dec t pe voca ia lui de artist. C nta din liră, făcea pe actorul printre histrioni  i mimi, se g ndea chiar că, dacă ar pierde imperiul, ar putea subzista din arta lui (vezi „O să trăiesc din arta mea”).

Lovește, dacă e în folosul romanilor!

Aceasta a fost, după Plutarh, ultima vorbă a  mp ratului Galba (5  . Cr.–69 d. Cr., urma ul lui Nero, a domnit timp de  apte luni), omor t de soldații din garda pretoriană la 15 ianuarie 69 d. Cr. Suetoniu relatează (*Galba*, 20) că împăratul, v z nd ce se  nt mpl , ar fi exclamat: „Ce faceți, camarazi? Sînt al vostru  i sînteți ai mei”, ad ug nd apoi: „Hai, dați-i drumul, dacă tot trebuie să mă lovi i, lovi i-mă!”

Luptăm între noi, romani cu romani.

Învingători sau  nv n i, ne vitregim patria

Frumoasă frază a lui Marcus Salvius Otho, timp de trei luni împărat al Romei, vorbind celor care îl urmaseră cu credință în ajunul zilei c nd s-a sinucis (aprilie 69 p. Cr.). Cel pu in aceste vorbe i le atribuie Plutarh în biografia lui din *Vie i paralele*.

Să-i dăm vieții noastre și această noapte

ADICIAMUS VITAE ET HANC NOCTEM

Aceasta a fost, „cuvînt cu cuvînt”, potrivit lui Suetoniu, ultima vorbă a împăratului roman Otho (aprilie 69 p. Cr.), amenințat de legiunile lui Vitellius. Nu domnise decît trei luni. Ca și Nero, predecesorul său, Otho s-a sinucis.

Orice dușman răpus miroase bine, dar și mai bine miroase leșul unui concetățean

OPTIME OLET OCCISUS HOSTIS ET MELIUS CIVIS

Simplificare a cuvintelor lui Vitellius, efemer împărat roman în anul 69 d. Cr., rostite, după Suetoniu, pe cîmpul de luptă de la Betriacum. După moartea lui Galba, legiunile l-au aclamat împărat. În același timp, la Roma, Senatul acorda același titlu lui Otho. Însă Otho a fost înfrînt la Betriacum de o armată favorabilă lui Vitellius și s-a sinucis. Vitellius, sosind cu alte trupe pe același cîmp de luptă, a fost izbit de o „duhoare care se înălța din cadavre”. Însă, pe cînd cei din preajma sa păreau copleșiți, „el a îndrăznit să-i îmbărbăteze cu această detestabilă vorbă: «Orice dușman răpus miroase bine, dar și mai bine miroase leșul unui concetățean»” (Suetoniu, *Vitellius*, 10). A împărțit totuși vin trupelor, ca să le ridice moralul.

Banii n-au miros

NON OLET

Expresia condensată a unei conversații dintre împăratul roman Vespasian (69–79) și fiul său Titus. Ea nu poate fi înțeleasă decît dacă știm că urina era folosită de tăbăcarii romani pentru prelucrarea pieilor. Suetoniu (în *Divinul Vespasian*, 23) relatează: „Fiul său Titus îl blama pentru că pusese impozit chiar pe urină. Vespasian i-a dat să miroasă o monedă de argint provenită din primele încasări ale impozitului și l-a întrebat: „Simți vreun miros supărat?” Titus a făcut semn că nu. „Și totuși, i-a spus împăratul, e scoasă din ce știi.”

Împăratul trebuie să moară în picioare

IMPERATOR STANS MORI OPORTET

După Suetoniu (*Divinul Vespasian*, 24), acestea au fost cele din urmă cuvinte ale lui Vespasian (9–79), cîrmuitor de oști și împărat înclinat, pare-se, să rostească formule izbitoare (vezi „Banii n-au miros”). Unui tînăr din cale-afară de parfumat, Vespasian i-ar fi spus: „Mi-ar fi plăcut mai mult să puți a usturoi!” Către sfîrșitul vieții, slăbit de puteri și gîndindu-se cu umor la divinizarea sa postumă, bătrînul împărat le-ar fi spus prietenilor: „Îmi dau seama că încep să devin zeu”. Cu puțin înainte de a muri, doborît de dizenterie, s-a căznit să se ridice și, cu ultima suflare, a rostit: *Decet imperatorem stantem mori*, apoi, spunînd aceasta, s-a stins în brațele celor care îl sprijineau, într-a noua zi înainte de calendele lui iulie.“

Pierre Larousse, în *Flora latină* relatează o vorbă a compozitorului Louis-Claude Daquin (1694–1772). Cu opt zile înaintea morții, nevrînd să lipsească de la o sărbătoare religioasă, ar fi spus: „Vreau să mă duceți pînă la orga mea; acolo trebuie să mor: *Decet imperatorem stantem mori*.”

Mi-am pierdut ziua, prieteni

AMICI, DIEM PERDIDI

Fiu și urmaș (79–81) al împăratului Vespasian, Titus avu-se o tinerețe furtunoasă și lumea se temea că va fi „un alt Nero”. Dar a fost altfel, și scurta lui domnie i-a adus porecla de „Iubire și desfătare a omenirii”. Potrivit lui Suetoniu (*Divinul Titus*, 8), „dîndu-și seama într-o seară, pe cînd se ridica de la masă, că în ziua aceea nu ajutase pe nimeni, a rostit aceste cuvinte memorabile și pe drept lăudate”.

Pe unde pustiesc, ei zic că au așternut pacea

UBI SOLITUDINEM FACIUNT, PACEM APPELLANT

În 84 d. Cr., Galgacus și aproape toți caledonienii săi au pierit în lupta de la actualul Stone-Haven, în Scoția. Tacit, în *Viața lui Agricola*, îi atribuie căpeteniei scoțiene o frumoasă

elocință, acesta denunțînd, într-o ultimă cuvîntare, ținută soldaților săi, fățarnicia cuceritorilor romani, pustiitori ai țărilor pe care pretindeau că le pacifică și le civilizează. Discursul e ticluit de Tacit, dar Galgacus, să fi știut vorbi atît de frumos în latină, și l-ar fi asumat. Nu-i mai puțin adevărat că fără campaniile, adesea devastatoare, ale Romei, și fără *pax Romana*, pacea statornicită de Roma, o mare civilizație n-ar fi existat, întinsă pe trei continente.

Cetatea și patria mea sînt Roma și lumea

PÎLIS KÇI PATRËS MOI HE RÎME KÇI HO KÎSMOS

Simplificare a cugetării VI, 44 din *Către sine însuși* a împăratului Marcus Aurelius (121–180): „Cetatea și patria mea, ca Antonin, este Roma, ca om — lumea. Așadar singurele lucruri bune pentru mine sînt cele de folos acestora două.”

Sub semnul acesta vei învinge

IN HOC SIGNO VINCES

Inscripția de pe steagul împăratului Constantin cel Mare (306–337). Deasupra ei figura semnul: monogramul lui Isus Cristos: un X (inițiala de la Cristos) în care era înscris un P (semnul grecesc pentru R, a doua literă din Cristos). Potrivit legendei, monogramul și inscripția i s-ar fi arătat lui Constantin în somn (Lactantius) sau ar fi apărut pe cer (Eusebiu din Cezareea), ca semn divin și făgăduință a unei apropiate victorii, semn pe care Constantin l-a scris nu numai pe steag, ci și pe scuturile, căștile și armele ostașilor săi. Constantin l-a înfrînt pe Maxențiu (împărat al Romei între 306–312), în ziua de 28 octombrie 312, lîngă podul Milvius (pe Tibru, la puțină cale de Roma. Maxențiu și-a pierdut viața, iar creștinismul a fost recunoscut de stat, în 313, prin edictul din Milano).

Ai învins, Galileene!

VICISTI, GALILAE!

Vorbă atribuită împăratului Romei Iulian (331–363), numit Iulian Apostatul, care părăsise creștinismul și încercase

să restaureze religia păgînă. Iulian a murit în Mesopotamia, de o rană primită în cursul unei lupte cu perșii. Avea 31 de ani și era într-al doilea an al scurtului său principat. Iulian se arătase neînfricat, izbutise chiar să redreseze situația, cînd a fost străpuns de „o lance de cavalerie venită nu se știe din ce parte” (Ammianus Marcellinus). Într-adevăr, nu se știe pînă astăzi dacă Flavius Claudius Iulianus a murit de lovitura unei sulite dușmane sau prin trădarea unui roman (L. Jerphagnon). Sfîntul Efrem, scriitor sirian, contemporan, însă nu martor ocular, ne încredințează că Iulian, înainte de a muri, ar fi strigat: „Ai învins, Galileene!”, Galileanul fiind Isus. După alți cronicari creștini, împăratul, murind, ar fi amenințat cerul, spunînd: „Helios, m-ai pierdut!”, Helios fiind, în gîndirea lui, zeul suprem al religiei pe care voia s-o statornicească în imperiu în locul celei creștine. Aceste versiuni legendare provin deci din medii creștine ostile acestui nepot al lui Constantin cel Mare care devenise apostat. În schimb, admiratorii păgîni ai defunctului împărat au încercat să-i împodobească sfîrșitul cu o aură socratică. La douăzeci și cinci de ani după moartea lui, Ammianus Marcellinus îl înfățișează sînd de vorbă cu doi filozofi, înainte de moarte, despre soarta sufletului.

Solomon, te-am biruit!

NENȚKEKA SE, ȘȚLOMON

Vorbă pe cît de celebră pe atît de apocrifă. Este atribuită de către un cronicar tardiv împăratului Iustinian I al Bizanțului (482–565, încoronat în 527). Ar fi fost rostită în ziua sfințirii măreței catedrale Sfînta Sofia din Constantinopol și exprima mîndria și bucuria împăratului de a fi dus la bun sfîrșit o asemenea întreprindere, asemănătoare cu templul din Ierusalim, construit de Solomon (regele Israelului între 970 și 931). *Povestirea* în care se găsește pentru prima oară atestată această vorbă a lui Iustinian datează din secolul al IX-lea. Relatarea îl înfățișează întîi pe împărat venind „cu alai de la Palat ... într-un car tras de patru cai”,

apoi sacrificînd „1 000 de boi, 6 000 de oi, 600 de căprioare, 1 000 de porci, 10 000 de păsări și 10 000 de cocoși. Și a împărțit săracilor și nevoiașilor, timp de trei ceasuri, 30 000 de măsuri de grîu. După aceea împăratul Iustinian, însoțit de patriarhul Eutychios, a intrat în catedrală cu crucea, apoi, desprinzîndu-se de patriarh, a alergat singur de la ușile împărătești pînă la amvon, unde, întinzînd brațele, a rostit: «Slavă lui Dumnezeu, care m-a socotit vrednic să duc la capăt o asemenea lucrare. Te-am biruit, Solomoane!» După care a împărțit mulțimii 30 000 de măsuri de grîne, pe care magistrul Strategios le revărsa la pămînt.” Era 22 decembrie 537 d. Cr. (G. Dagron, *Constantinopolul imaginar*, pp. 207–208.)

E ușor de admis că Iustinian avea sentimentul că îl întrecuse pe Solomon. Este însă cu neputință să fi declarat acest lucru în public. Într-adevăr, Isus a prevestit nimicirea Templului, care nimiciră avea să rămînă pînă la sfîrșitul vremilor. Cine ar încerca să-l înalțe din nou n-ar fi nimeni altul decît Anticristul.

Povestirea este o scriere tardivă, dar care relua, potrivit profesorului Dagron, „o izbutită anecdotă populară, foarte ironică, puțînd fi datată în secolul al VI-lea”. Intrarea maiestuoasă a lui Iustinian e povestită cu maliție. Evocînd (ori inventînd) sacrificarea a mii și mii de animale, autorul a vrut să-l așeze pe Iustinian în afara creștinismului (sacrificiul lui Cristos exclude orice jertfă de sînge ulterioară) și chiar în afara iudaismului rabinic. Pe de altă parte, împăratul e înfățișat ca însuflețit de un orgoliu detestabil, cu atît mai de condamnat cu cît construirea rapidă a unei biserici uriașe ruinașe statul. Vorba împăratului, probabil imaginată de autorul *Povestirii*, „corespunde în același timp unei vechi teme retorice, unei probleme exegetice spinoase și unei critici a politicii imperiale. Vorba a prins și a fost larg răspîndită prin Constantinopol, unde s-a glumit pe socoteala ei” (G. Dagron).

VECHIUL ȘI NOUL TESTAMENT

Spune: Șiboleț

Vorbă biblică aflându-se în *Judecători* 12, 6. Galaadiții, oamenii judecătorului Iefta, i-au înfrînt pe efraimiți. Supraviețuitorii încearcă atunci să treacă Iordanul, pentru a ajunge în țara lor, Efraim. „Cînd unul dintre fugarii lui Efraim zicea «Lasă-mă să trec!», bărbații Galaadului îl întrebau: «Ești efraimit?» Dacă răspundea: «Nu», atunci îi ziceau: «Ei bine, spune *șiboleț* (adică fie «spic», fie «rîu umflat de ploi»). Și el zicea: *siboleț*, căci nu putea rosti bine. Atunci bărbații Galaadului îl apucau și-l înjunghiau lîngă vadurile Iordanului. Astfel au pierit în vremea aceea patruzeci și două de mii de bărbați din Efraim.” Într-adevăr, în grai efraimit, ca și în arabă, se pronunța s în loc de ș.

Veacuri lungi mai târziu, în războiul pentru hotar dintre Scoția și Anglia (1314), „scotienii îi recunoșteau imediat pe invadatorii din Northumbria după felul lor de a pronunța cuvîntul *tree* (copac) și îi omorau pe loc” (D. Guthrie). Între 1870 și 1914, mai mulți spioni germani încă novici se trădau cînd li se cerea să numere foarte repede în franceză de la unu la zece. Ei spuneau *huit* rostind *u* în loc de *ü*.

Omul acela ești tu

TU ES ILLE VIR

Din Samuel, II, 12: Regele David, vrînd să ia de nevastă pe Betsabeea, soția războinicului Urie din Het, l-a trimis pe acesta „în greul luptei”, expus dușmanilor și lipsit de apărare. Urie a fost ucis. După aceea a venit la rege profetul Nathan și i-a povestit o parabolă: un om bogat care nu se teme să ia de la un om sărac singura lui oaie. Regele, în-

trebat, a spus răspicat că tîlharul acesta bogat merita moartea. Atunci Nathan i-a spus: „Omul acela ești tu!”

La apa Vavilonului, acolo șezum și plînsam

SUPER FLUMINA BABYLONIS, ILLIC SEDIMUS ET FLEVIMUS

Începutul psalmului 136, unul dintre cei mai frumoși, inspirat din plîngerile lui Ieremia, în care este vorba despre robia poporului evreu în Babilon, după nimicirea Ierusalimului în 587 î. Cr.

Acum slobozește-l, Doamne, în pace pe robul tău, după făgăduința ta

N N APOLĂEIS TÎN DĂLON SU, D SPOTA, KATÇ T Î
RH MA SU, EN EIR NEN

NUNC DIMITTIS SERVUM TUUM, DOMINE, SECUNDUM
VERBUM TUUM IN PACE

Primele cuvinte din cîntarea bătrînului Simeon (Luca, 2, 29): „Omul acesta era fără prihană și cu frica lui Dumnezeu (...) Duhul Sfînt îl înștiințase că nu va muri înainte de a-l vedea pe Unsul Domnului”, adică pe nou-născutul Isus înfățișat, după prescripțiile Legii, la Templul din Ierusalim. În forma sa latină (cuvîntul, transmis în greacă de evanghelistul Luca, a fost rostit în ebraică sau în aramaică), *Nunc dimittis*, a intrat în uz cu sensul: „Pot în sfîrșit să mor în pace”. Aflînd, la Königsberg, că regalitatea a fost abolită în Franța (de către Convenția națională, la 21 septembrie 1792), Kant ar fi exclamat (J. Boudet): „Pot acum să spun ca Simeon: «Doamne, lasă-ți robul să moară în pace, pentru că am trăit ziua aceasta memorabilă.»”

Tu ești Petru, și pe această piatră voi clădi biserica mea

S I P TROS KÇI EPÇ TÇ UTE T P TRA OIKODOM SO
MU T N EKKLEŞAN

TU ES PETRUS ET SUPER HANC PETRAM AEDIFICABO
ECCLESIAM MEAM

Sînt vorbele pe care Isus i le adresează lui Petru după ce acesta a recunoscut în Isus pe fiul lui Dumnezeu. Textul

(Matei, 16, 18) se întemeiază pe un joc de cuvinte: Simon (forma greacă a ebraicului Simeon) avea, în aramaică, porecla de *kephas* „piatră”, de la *kepha* „stîncă”, ceea ce în greacă se redă prin *petros* „piatră”, respectiv *petra* „stîncă”. Isus îi spune deci apostolului: „Tu, căruia ți se zice Petros (*kephas* „piatră”) ești stîncă (*kepha*, „stîncă”) pe care voi clădi biserica mea.” Numele *Petru*, traducerea greacă a unei porecle aramaice, n-a fost folosit ca antroponim înainte de vremurile creștine și își află originea în Noul Testament. Catolicismul vede în vorba aceasta confirmarea puterii spirituale conferite căpeteniei celor doisprezece apostoli și urmașilor săi, papii, în măsura în care Petru a fost primul episcop al Romei. Protestanții consideră însă că această autoritate a fost acordată tuturor celor doisprezece ucenici. În orice caz, se poate discuta dacă „stîncă” este Petru însuși sau credința în divinitatea lui Isus exprimată de el, ca purtător de cuvînt al celorlalți: „Tu ești Cristos [= alesul Domnului], Fiul Dumnezeului celui viu.”

Silește-i să intre

ANÏNKASON EISELTH IN
COMPELLE INTRARE

Citat din Evanghelia după Luca (14, 15–24), în traducerea latină a Vulgatei, datorată Sfîntului Ieronim. Face parte din parabola celor poftiți la cină, care este imaginea Cerului, gazda fiind Dumnezeu. Musafirii se lasă rugați, mai marele slujitorilor este trimis să-i aducă la locurile lor pe cei rămași pe ulițe și prin piețe. „Iar, văzînd că zăbovesc, stăpînul i-a zis slujitorului: «Ieși pe drumuri și pe lîngă garduri și, pe cei ce-i vei găsi, *silește-i să intre*, ca să mi se umple casa.»” Sfîntul Augustin s-a referit la *Compelle intrare* pentru a îndreptăți convertirile prin stăruință. Episcopii din vremea lui Ludovic al IV-lea, folosindu-se de același *Compelle intrare* pentru a legitima convertirea forțată a protestanților — prin persecuții și agresiuni armate — au transformat un citat din Evanghelie într-o respingătoare „vorbă istorică”. Adversarii catolicismului, la rîndul

lor, au făcut din *Compelle intrare* deviza Romei, simbolul tuturor intoleranțelor reale sau imaginare.

Dați Cezarului ce este al Cezarului

APÎDOTE TÇ KÇISAROS KÇISARI

REDDITE QUAE SUNT CAESARIS CAESARI

Un grup de farisei și de partizani ai regelui Irod încearcă să-l pună pe Isus în încurcătură: „Spune-ne ce crezi: este îngăduit să-i plătim bir Cezarului?” Isus le cere o monedă din cele cu care se plătea birul, pe care era chipul împăratului Romei: „«Chipul acesta și slovele scrise pe ea ale cui sînt?» «Ale Cezarului» i-au răspuns. Atunci el le-a zis: «Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu»” (*Matei*, 22, 17–22). Se află aici în germene separația dintre puterea temporală și cea spirituală, care va domina îndelung, începînd cu Evul Mediu, istoria Europei.

Îată omul

IDŃ HO ÇNTHROPOS

ECCE HOMO

Evangelistul Ioan (19, 5) reproduce în greacă (*Idú ho ánthropos*) vestitul *Ecce homo* al lui Pilat. Procuratorul roman îl arăta astfel mulțimii evreilor din Ierusalim pe Isus purtînd o cunună de spini și îmbrăcat cu o haină de purpură, o parodie a regalității celeste invocate de Isus. Chateaubriand relatează că nefericitul papă Pius al VI-lea, sosind, ca prizonier al Republicii franceze, în 13 iulie 1799 la Valence (unde avea să moară peste șase săptămîni), a exclamat înaintea mulțimii „Ecce homo!”, în sensul de „Îată ce e omul”.

Ce este adevărul?

TÇ ESTIN AL THEIA;

QUID EST VERITAS?

Așa întreabă Pilat din Pont, procuratorul roman al Iudeei între 26 și 36 (Ioan, 18, 38). Isus spusese: „Eu pentru aceasta

m-am născut și am venit în lume: ca să stau mărturie adevărului. Oricine vine dintru adevăr dă ascultare glasului meu.” Iar Pilat îl întreabă: „Ce este adevărul?” Afirmația lui Isus e limpede: cei care vin din partea adevărului, toți cei care cred în revelația divină, îl ascultă ca martor al acestui adevăr, nu a vreunui adevăr teoretic despre lume în general. Este însă exagerat ca întrebării lui Pilat să i se confere prea mare adâncime sau vreo semnificație filozofică, precum cea pe care ar fi rostit-o un sceptic din școala lui Pyrrhon sau a lui Sextus Empiricus. Pilat era doar un „prefect”, un „procurator”, un guvernator cu funcții administrative și militare, de origine socială mijlocie. „Ce este adevărul?” nu avea cum fi în gura lui mult mai mult decât o ridicare din umeri în fața unui lucru care îl depășea și care îi era indiferent.

Împărăția mea nu e din lumea aceasta

HE BASIL IA HE EM UK STIN EK Tă KİSMU TăTU
REGNUM MEUM NON EST DE MUNDO HOC

Așa a răspuns Isus întrebat fiind de Pilat din Pont: „Ești tu împăratul iudeilor?” (*Ioan* 18, 33–36). Dar Isus nu avea câtuși de puțin de gând să reconstituie regatul lui David, străbunul său, punându-se în fruntea iudeilor, astfel că îi răspunde, pe înțelesul procuratorului roman: „Împărăția mea nu este din lumea aceasta. Dacă așa ar fi, însoțitorii mei s-ar fi luptat să nu fiu dat pe mîna iudeilor. Dar împărăția mea nu este de aici.” Pilat stăruie: „Ești deci împărat?” Iar Isus îi răspunde: „Tu spui că sînt împărat. Eu de aceea m-am născut și am venit în lumea aceasta, ca să stau mărturie adevărului.”

Ce am scris, rămîne scris

Hİ GH GRAPHA, GH GRAPHA
QUOD SCRIPSI, SCRIPSI

Răspunsul lui Pilat din Pont către preoții templului din Ierusalim. Isus fusese condamnat la moarte. În Evanghelia după Ioan stă scris: „Pilat a scris o inscripție pe care a pus-o

pe cruce: «Isus Nazarineanul, Regele Iudeilor». Mulți iudei au citit-o, pentru că locul unde a fost răstignit Isus era aproape de cetate și pentru că era scrisă în ebraică, în latină și în greacă. Arhierii iudeilor i-au spus lui Pilat: «Nu scrie *Regele iudeilor*, ci scrie că el a spus: *Sînt regele iudeilor*». Pilat a răspuns: «Ce am scris, rămîne scris» (Ioan, 19, 19–22). Expresie a unei hotărîri irevocabile. Alexandre Dumas povestește cum Cosimo de Medici i-a dat lui Donatello sarcina de a construi mormîntul defunctului său prieten antipapa Ioan al XXIII-lea. Martin al V-lea, rivalul lui Ioan, a vrut să fie șterse inscripțiile de pe mormînt. Cosimo s-ar fi mulțumit să-i răspundă legitimului papă: *Quod scripsi, scripsi*.

Sînt nevinovat de sîngele neprihănitului acestuia

ATHOÎS EIMI APÎ TÎ HÇIMATOS TÎTU
INNOCENS EGO SUM A SANGUINE IUSTI HUIUS

Așa s-a adresat Pilat, procuratorul Iudeii, mulțimii evreilor din Ierusalim, care cerea să fie grațiat tîlharul Baraba și nu Isus (*Matei*, 27, 25).

Treacă de la mine paharul acesta

PÇ TER MU, PARELTH ÇTO APŌEMŇ TÎ POT RION TÎTO
MI PATER, TRANSEAT A ME CALIX ISTE

Matei 26, 36 și 39: „Atunci Isus s-a dus cu ei într-o grădină numită Ghetsemani și le-a spus ucenicilor: «Sedeți aici pînă mă voi duce pînă acolo, să mă rog». [...] Apoi a mers cîțiva pași mai departe și a căzut cu fața la pămînt și s-a rugat, zicînd: «Tată, dacă este cu putință, treacă de la mine paharul acesta»” (cf. *Marcu*, 14, 34–36, *Luca*, 22, 41–42).

Cei ce scot sabia, de sabie vor pieri

PÇNTES HOI LABÎNTES MÇCHAIRAN EN MACHÇIRE
APOLŇNTAI
OMNES QUI ACCEPERINT GLADIUM GLADIO PERIBUNT

Matei, 26, 51–52: „Și unul dintre cei ce erau cu Isus a scos sabia și l-a lovit pe robul marelui preot și i-a tăiat urechea.

Atunci Isus i-a spus: «Pune-ți sabia la locul ei. Căci toți cei ce scot sabia, de sabie vor pieri.»“ Din *Ioan*, 18, 10–11 rezultă că „unul dintre cei ce erau cu Isus“ era Simon Petru. Petru era impulsiv și schimbător: peste puțin avea să-l renege în trei rînduri pe Isus, ultima oară chiar cînd a fost recunoscut de un alt rob al marelui preot, rudă cu cel căruia Petru îi tăiasa urechea (*Ioan*, 18, 26).

Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit!

ELI, ELI, LEMA SABACTHANI!

THE MU, THE MU, HēNA Tē ME ENKAT LIPES!

DEUS MEUS, DEUS MEUS, UT QUID DERELIQUISTI ME!

Matei, 27, 45–46: „De la ceasul al șaselea pînă la ceasul al nouălea s-a făcut întuneric peste toată țara. Și, pe la ceasul al nouălea, Isus a strigat cu glas tare: «Eli, Eli, lema sabacthani», adică: «Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?»“ (cf. *Marcu*, 15, 33–34).

Încotro te duci?

Pñ HYPē GHEIS

QUO VADIS?

Întrebarea se află în Evanghelia după Ioan (13, 33–36). Isus le spune apostolilor: „Copiii mei, doar puțină vreme mai sînt lîngă voi.“ Simon Petru îl întreabă: „Doamne, încotro te duci?“, iar Isus îi răspunde: „Unde mă duc tu nu mă poți urma acum, mă vei urma mai tîrziu.“ În 1895, scriitorul polonez Henryk Sienkiewicz (1846–1916; premiul Nobel în 1905) a publicat *Quo vadis? Roman din vremea Cezarilor*, care avea îndoitul merit de a descrie persecuțiile împotriva primilor creștini și de a evoca viața zilnică din Roma imperială. Sienkiewicz îl arată pe apostolul Petru nedumerit: „Dacă rămîn la Roma o să fiu omorît, un martir mai mult fără prea mare folos pentru cauza lui Isus. Dacă plec, și Dumnezeu mă mai lasă pe pămînt, aș mai putea să fiu de folos.“ Sfătuit de Linus, Petru pleacă din Roma, însă curînd vede înaintea lui un om care venea „cu

picioarele desculțe în praful drumului”. Petru îl recunoaște: „Isuse! Isuse! Încotro te duci, Doamne? *Quo vadis Domine?* și un glas i-a răspuns: „Ți-am spus să păstorești oile mele, iar tu le părăsești, astfel că mă duc în orașul blestemat, să mă mai răstignească o dată.” Fără să mai șovăie, bătrînul apostol s-a întors la Roma.

Nu putem

U DYNĀMETHA

NON POSSUMUS

Expresia aceasta, devenită astăzi un substantiv (a răspunde printr-un *non possumus*, adică un refuz absolut) a fost folosită de-a lungul întregii ere creștine. „În gura unui reprezentant al unei autorități, mai ales ecleziastice, ea exprimă o imposibilitate, un refuz asupra căruia nu se mai poate reveni; îndeosebi în chestiunile spirituale” (P. Larousse). Formula provine din *Faptele apostolilor* (4, 20). Puțin după Rusalii, Petru și Ioan, care „vestiseră, în pilda lui Isus, învierea morților”, au fost arestați și duși în fața sinedriului, să fie judecați de marele preot Ana și de Caiafa, care, neavînd cum să-i pedepsească, i-au eliberat poruncindu-le să nu mai predice în numele lui Isus. Dar Petru și Ioan au răspuns: „Nu putem să nu vorbim despre cele pe care le-am văzut și le-am auzit.” (*U dynámetha heméis há éidamen kái ekúsamen mé laléin; Non possumus quae vidimus et audivimus nōn loquī*). Istoria e jalonată de mai multe *non possumus* celebre: cel al papei Clement al VII-lea refuzînd să anuleze căsătoria dintre Henric al XVIII-lea Tudor și Caterina de Aragon; cel al papei Pius al IX-lea refuzînd, la 8 februarie 1860, să-i cedeze regelui Sardiniei Romagna, în ciuda presiunilor lui Napoleon al III-lea; cel al lui Charles Maurras, din 24 decembrie 1926, respingînd condamnarea Acțiunii franceze de către papa Pius al XI-lea (*Action française* [1908–1944] era titlul cotidianului fondat de Charles Maurras, J. Bainville și Léon Daudet, organ al mișcării omonime de inspirație monarhistă și antidemocratică ce se revendica de la un naționalism integral).

APOLOGEȚI CREȘTINI

Cred pentru că este de necrezut

CREDO QUIA ABSURDUM

Este condensarea și adaptarea medievală a unei fraze faimoase a apologetului creștin Tertulian (155–220): *Et mortuus est Dei Filius; credibile est quia ineptum est* („Iar Fiul Domnului a murit; trebuie să credem pentru că e de necrezut”) (*Despre trupul lui Cristos*, V, 4). Părintele Bisericii voia să apere miracolul Crucii, lucru fără noimă și pentru evrei și pentru greci: „A murit Fiul Domnului? Trebuie să credem tocmai pentru că e de necrezut. A înviat: lucrul nu poate fi pus la îndoială, de vreme ce e cu neputință.” Într-adevăr, Tertulian, care nu se temea de paradoxuri, a vrut prin asta să pună în lumină — în spirit fideist (acordând deci preeminență credinței asupra rațiunii) — caracterul paradoxal al revelației creștine. Se dovedește astfel urmașul direct al Sfântului Pavel (I Corintieni, 1, 22–25). „Iudeii cer minuni, iar grecii caută înțelepciune, dar noi îl propovăduim pe Cristos cel răstignit, ceea ce îi nedumerește pe iudei, pentru greci este nebunie, iar pentru cei chemați, fie iudei, fie greci, este puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu. Pentru că nebunia lui Dumnezeu este mai înțeleaptă decât înțelepciunea oamenilor, iar slăbiciunea lui este mai puternică decât puterea oamenilor.” Răstignirea mîntuitoare a lui Cristos, care e o absurditate în ochii lumii, își află rostul în înțelepciunea Domnului (J. P. Mahé), în timp ce, în privința aceasta, creștinul are nevoie de credință — un dar al lui Dumnezeu — care să ia locul rațiunii.

Nu există mîntuire în afara Bisericii

Vestită axiomă creștină. Se găsește în *Scrisorile* (73, 11) Sfîntului Cyprian (mort în 258 d. Cr.), părinte al Bisericii catolice, autorul tratatului *De unitate Ecclesiae* (*Despre unitatea Bisericii*). În timpul Reformei, nici Luther și nici Calvin n-au vrut să părăsească Biserica. Conform doctrinei lor, numai Dumnezeu știe care sînt hotarele Bisericii; ele nu se confundă cu cele ale Bisericii tradiționale. Este bine cunoscuta distincție dintre Biserica văzută și cea nevăzută, adică dintre Biserica istoric instituită și cea de dincolo de orice determinare istorică.

Ia și citește

TOLLE, LEGE

Într-o zi cînd Sfîntul Augustin (354–430) era chinuit de îndoielile care i-au precedat convertirea și se retrăsese în grădină, ca să se reculeagă, a auzit un glas spunîndu-i „Ia și citește”. Aruncînd ochii pe o carte pe care o citea prietenul său Alypos, a început să citească o *Epistolă* a Sfîntului Pavel, care a pus capăt șovăielilor sale.

Iubește, apoi fă ce vrei

AMA, ET FAC QUOD VIS

Expresie dragă Sfîntului Augustin, pe care o folosește îndeosebi în comentariul său la *Scrisorile* Sfîntului Ioan. Majoritatea celor care o repetă văd în ea formularea concisă a unei doctrine a mîntuirii prin iubire, comparabilă oarecum cu justificarea prin credință. „Crede, apoi fă ce vrei.” Dar nu acesta era gîndul lui Augustin. Pentru el era vorba de a justifica autoritatea și chiar severitatea, necesare părintelui de familie silit să pedepsească un copil care a greșit, sau aceea a polemistului catolic obligat să-i mustre pe eretici. „Iubește, apoi fă ce vrei” este o transpunere creștină a lui *Qui bene amat bene castigat*, „Cine iubește bine pedepsește bine”.

Fericit păcat

FELIX CULPA

Vorbă vestită, atribuită Sfântului Augustin, folosită de el într-o predică și trecută de acolo în textul unui imn care se cântă la liturghia catolică din sîmbăta Paștilor: *O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem!* („Fericit păcatul care ne-a făcut vrednici de un asemenea Mîntuitor!“). E vorba de păcatul originar, al lui Adam și al Evei, moștenit de toți urmașii lor și care a făcut necesară venirea lui Isus, ca mîntuitor (numit și Noul Adam ori Al doilea Adam). Cele două vorbe paradoxale rezumă o întreagă teologie.

RĂZBOAIE ȘI PERSECUȚII RELIGIOASE

Omorîți-i pe toți, Dumnezeu îi va recunoaște pe ai săi

TUEZ-LES TOUS, DIEU SAURA RECONNAÎTRE LES SIENS

Îndemnul acesta brutal este tipic pentru vorba istorică „ti-cluită după eveniment” (A. Luchaire) — în cazul de față ea aparține unui călugăr german pe nume Cesarius din Heisterbach (O. Guerlac). Este atribuită de unii lui Simon de Montfort (1150–1218), dar adevăratul ei autor pare a fi abatele Arnaud Amaury, legat al papei și comandant-șef al cruciadei împotriva albigenzilor (altfel numiți cathari, sectă maniheistă și iconoclastă din sudul Franței, o specie de bogomili occidentali, îndeosebi meseriași și țărani). În cursul asediului orașului Béziers (iulie 1209), care a dus la o măcelărire sălbatică a populației civile, Amaury i-ar fi îndemnat pe baroni și pe soldați să nu cruțe pe nimeni. Dacă darea acestui ordin este mai mult decît îndoielnică, „cruciații s-au comportat exact ca și cînd ea ar fi fost pronunțată” (Luchaire).

Dumnezeu ne va răzbuna moartea

DIEU VENGERA NOTRE MORT

Cea din urmă vorbă a lui Jacques de Molay (1243–1314), ultimul mare maestru al ordinului Templierilor, executat la Paris, lângă palatul Vechiului Oraș, în 19 martie 1314. Marele maestru era înțemnițat de șapte ani. Victimă a răzbunării lui Filip cel Frumos, el sperase până la capăt, zadarnic, să fie judecat cu mai multă dreptate de papa de la Avignon, Clement al V-lea.

O, sfântă naivitate!

O SANCTA SIMPLICITAS!

Vorba i-a fost atribuită lui Ian Hus (1369–1415), marele reformator religios ceh, dar ea îi aparține discipolului și prietenului său Ieronim din Praga, condamnat, cu un an după Hus, la ardere pe rug, pentru erezie, de către Conciliul din Konstanz (1414–1418). A fost ars la 30 mai 1416, chiar la Konstanz, în Germania. Văzînd că o biată femeie, fie din simplu zel religios, fie în speranța de a cîștiga indulgențe, aduce un mănunchi de vreascuri pentru rug, Ieronim ar fi exclamat: *O sancta simplicitas!* Scriitorul florentin Poggio (1380–1459), martor ocular al supliciului, a vrut „să scrie o lungă relatare, așa cum citim în istoriile Antichității”. Astfel că, din cîte spune Poggio, cînd călăul s-a apropiat cu torța de rug, Ieronim i-ar fi spus, în germană: „Vino prin față și aprinde focul aici, unde să-l pot vedea. Dacă m-aș teme, nu m-aș afla aici.” Pînă atunci Ieronim cîntase în latină mai multe imnuri, *Credo* (Crezul) și *Salve festa dies* (Slăvită să fii, zi de sărbătoare). Apoi, cînd au început să-l atingă flăcările, osînditul a înălțat rugăciuni în cehă, limba lui.

MARTIN LUTHER

Să te mistuie focul, pentru că ai pîngărit adevărul Domnului

Versiunea curentă, însă inexactă, a cuvintelor rostite de Martin Luther în ziua de 11 decembrie 1520, la Wittenberg,

cînd a rupt definitiv cu Roma, ruptură previzibilă încă din 1517, cînd Luther a afișat, tot la Wittenberg, cele nouăzeci și cinci de teze care marcau începutul Reformei. La 15 iunie 1520, papa Leon al X-lea (1513–1521) a promulgat bula *Exurge Domine* („Ridică-te Doamne”), prin care se hotăra că „în scrierile lui Luther se află patruzeci și una de propoziții ori eretice, ori scandaloase, ori impertinente, care trebuie condamnate în bloc” (R.-J. Lovy). În termenii bulei, Luther era „un mistreț sălbatic care răvășește via Domnului”. Lui Luther i se acorda, după promulgarea bulei în provincia lui, un răgaz de șaizeci de zile pentru a-i adresa papei o retractare. Bula a fost afișată la Brandenburg, în 29 septembrie, și a ajuns la cunoștința lui Luther la 2 octombrie. A replicat cu două pamflete înflăcărâte: *Despre noua bulă* și *Împotriva bulei lui Anticrist*. Apoi, „la 10 decembrie 1520, Luther a anunțat, pe tabla neagră a Universității din Wittenberg, că a doua zi dimineața va arde în public cărțile dreptului canonic (dreptul bisericesc), pentru a afirma simbolic propria sa libertate față de Roma și independența dreptului civil față de cel bisericesc. În ziua hotărîită, studenții și profesorii își însoțesc maestrul și colegul pînă în piața din fața turnului Elstertor, unde era obiceiul să fie arse hainele ciumaților. Cînd se înalță văpaia rugului, Luther aruncă în ea bula papală, precum și Legea Canonică, spunînd: «Pentru că ai mîhnit pe Sfîntul Domnului [pe Isus], să te mistuie focul»” (A. Grenier). Peste un an, în 1521, Luther a fost exclus din Imperiu în timpul Dietei de la Worms, după care s-a retras timp de zece luni (4 mai 1521–1 martie 1522), la Wartburg, unde a tradus Noul Testament (tipărit întîi în septembrie 1522 și numit „Testamentul din Septembrie”), completat apoi cu Vechiul Testament (1534, cu importantă revizuire în 1546, textul de întemeiere a limbii literare germane). Luther, fiu de țăran, a studiat la Erfurt, unde a ajuns profesor de filozofie la Universitate (1505), a fost apoi călugăr augustinian, preot (1507), doctor în teologie. Avea o fire hotărîită și aprigă, uneori impulsivă, dar n-a promovat niciodată spiritul de persecuție și de intoleranță.

Rămîn la crezul meu! Altfel nu pot!

HIER STEHE ICH! ICH KANN NICHT ANDERS!

Declarația finală a lui Martin Luther (1483–1546), rostită la 18 aprilie 1521 înaintea Dietei din Worms, unde fusese convocat să-și retracteze doctrina.

Dumnezeu să mă ajute! Amin!

GOTT HELFE MIR! AMEN!

Ultimele cuvinte ale mărturisirii de credință rostite de Martin Luther, în 18 aprilie 1521, înaintea Dietei din Worms și a judecătorului ecleziastic delegat de episcopul diocesei din Trier, care aștepta de la el o retractare teologică. Luther și-a rostit discursul în latină, cu excepția invocării finale, în germană. „Dacă nu voi fi convins prin mărturii din Sfînta Scriptură sau printr-o dovadă evidentă (nu-mi ajunge nici cuvîntul papei nici hotărîrile conciliilor: prea adesea au greșit și prea adesea s-au contrazis), rămîn credincios textelor pe care le-am înfățișat. Conștiința mea se află închisă între cuvintele Domnului. Nici nu pot, și nici nu vreau să tăgăduiesc nimic din ce am spus. Nu este nici cîstit, nici lipsit de primejdie să te porți împotriva conștiinței tale. Dumnezeu să mă ajute! Amin!” Apoi, în mijlocul unui mare tumult, Luther s-a retras. Cuvintele de încheiere ale reformatorului au fost apoi amplificate de rîvna unor discipoli. În locul simplului „Dumnezeu să mă ajute!” s-a pus în circulație și apoi a fost introdusă în ediția de la Wittenberg a operelor lui Martin Luther o altă formulă finală: „Iată-mă, acesta sînt, altfel nu pot! Dumnezeu să mă ajute! Amin! (*Hier stehe ich! Ich kann nicht anders! Gott helfe mir! Amen!*). La 15 mai 1521, Luther a fost exclus din Imperiu. De la 4 mai 1521 pînă la 1 martie 1522 a locuit în Wartburg, unde a tradus Biblia.

Păcătuiește oricît

PECCA FORTITER

Vorba aceasta a lui Luther este o polemică implicită împotriva calvinistilor, care considerau păcatul inherent naturii umane, căreia îi este predestinat și de care nu-l poate mîn-

tui decît grația divină. Luther credea însă în puterea izbăvitoare a credinței și în libertatea actelor omenești. De aceea, fiind prizonier voluntar în castelul din Wartburg, îi scrie discipolului și prietenului său Melanchton, la 1 august 1521: „Păcătuiește, păcătuiește oricît, dar și mai tare să-ți fie credința” (*Esto peccator et pecca fortiter, sed fortius fide*). Formularea este cumva excesivă, dar sfatul are sensul său adînc: izbăviți de Cristos, putem să biruim, prin credința în el, șubrezenia naturii noastre, oricît ar fi ea de supusă păcatului. „Păcătuiește oricît” nu este un îndemn la păcat, o concesie făcută oricărui exces, ci doar o afirmare energică a puterii credinței.

De vreme ce episcopii au inimi slabe de fete, fetele trebuie să aibă mîndre inimi de episcopi

PUISQUE LES VÊQUES ONT DES COURAGES DE FILLES,
LES FILLES DOIVENT AVOIR DES COURAGES D' VÊQUES

Frază superbă, extrasă dintr-o scrisoare din 22 iunie 1661, adresată călugăriței Angélique [Arnauld] de Saint-Jean, ajutoare de stareță la Port-Royal în Paris, de către sora de Sainte-Euphémie [Jacqueline Pascal]: „Știu prea bine că nu fetelor le revine datoria de a apăra Adevărul, deși, în aceste triste împrejurări, putem spune că, de vreme ce episcopii au inimi slabe de fete, fetele trebuie să aibă mîndre inimi de episcopi; dar, dacă nu e datoria noastră să apărăm Adevărul, sîntem măcar datoare să murim pentru el.” Sora lui Blaise Pascal a murit de altfel curînd, „la 4 octombrie 1661, ca primă victimă a semnării” formularului antijansenist. Sora de Sainte-Euphémie, superioara novicelor de la Port-Royal des Champs, n-a scris această scrisoare — adresîndu-se îndeosebi marelui Arnauld — decît „după ce s-a cuminecat cu inima plină de amărăciune”. Aceste evenimente au avut loc în cadrul mișcării religioase janseniste (de la numele episcopului și teologului olandez Jansenius, 1585–1638), potrivit doctrinei căreia libertatea omenească este mărginită în virtutea principiului că grația divină este acordată unor oameni încă de la naștere și refuzată altora. Centrul jansenismului a fost, din 1635, mînăstirea de călugărițe Port-Royal des Champs din Paris, unde au venit să

se stabilească, din 1648, câteva mari spirite solitare: Le-maistre de Sacy, Nicole, Arnauld, Lancelot, Namon, care au înființat „les Petites Écoles” (unde a învățat și Racine). Tot acolo s-a retras, în 1654, și Blaise Pascal. Din 1656 asupra așezămîntului s-a abătut persecuția sistematică a iezuiților, care s-a sfîrșit, în 1709, cu expulzarea călugărițelor și în 1710 cu dărîmarea mînăstirii. Marele Arnauld este Antoine Arnauld (1612–1694), care a scris, cu Claude Lancelot, în 1660, *Gramatica generală și rațională* (vestita *Gramatică* de la Port-Royal), cu Nicole, *Logica de la Port-Royal* și, în 1667, *Noi elemente de geometrie*. Sora lui, Angélique (1591–1661), a fost multă vreme stareța mînăstirii, iar Jacqueline Pascal, sora mult iubită a lui Pascal.

Să rămînă cum sînt sau să nu mai fie deloc

SINT UT SUNT, AUT NON SINT

Declarație privitoare la iezuiți, atribuită generalului lor Lorenzo Ricci (1703–1775). Compania lui Isus, ordinul iezuiților, întemeiat în 1540 de Sfîntul Ignățiu de Loyola pentru convertirea ereticilor și propășirea Bisericii, instrument al Contrareformei între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, fusese suprimată în Portugalia (1759), în Franța (1764), la Parma (1768) și pierduse, în februarie 1769, pe cel din urmă mare protector al ei, papa Clement al XIII-lea (1758–1769). Încă dinainte de 1769 iezuiților li se ceruse să-și modifice *Constituțiile*. Părintele Ricci ar fi răspuns: „Să rămînă cum sînt sau să nu mai fie deloc.” Fraza, acceptată ca autentică de istoricul Philippe Segnac, n-a fost niciodată asumată de iezuiți. Dar, chiar apocrifă, ea rezumă bine gîndirea și politica generalului Ricci (ordinul avea în fruntea lui un comandant general ales), care nu credea că o totală secularizare a iezuiților ar fi salvat ordinul. Ricci a murit prizonier la Roma, în castelul Sant’ Angelo, pedepsit pentru că nu acceptase dizolvarea Companiei lui Isus de către Clement al XIV-lea, la 21 iulie 1773. „Suprimarea ordinului celui mai influent al Bisericii romane, scrie Segnac, era o grea lovitură dată papalității. Janseniștii, filozofii iluminiști, magistrații exultau.”

FRANȚA

MEROVINGIENII, CAROLINGIENII ȘI CAPEȚIENII

Faramond! Faramond! Noi am luptat cu sabia!

PHARAMOND! PHARAMOND! NOUS AVONS COMBATTU
AVEC L'OPÉRE!

Refrenul cântecului de război al francilor, pean barbar compus de Chateaubriand, în cartea a VI-a a *Martirilor*. Versul a devenit vorbă „istorică” îndată ce s-a știut că el se află la originea inspirației lui Augustin Thierry (1795–1856), autorul *Povestirilor din vremurile merovingiene* (1835–1840). Faramond, căpetenie francă legendară, fusese, în secolul al XVII-lea (Secolul cel Mare, cum i se spune), eroul unui roman de La Calprenède (1610–1663). În secolul următor, istoricii au făcut din el primul „rege al Franței”, pentru a-i arăta pe Merovingieni drept coborâtori din vechii troieni, ceea ce scădea importanța lui Clovis (1481–1511) și a creștinării sale. Lucrul a dus la inventarea unor genealogii „regale” din ce în ce mai fanteziste.

Amintește-ți de vasul de la Soissons!

SOUVIENS-TOI DU VASE DE SOISSONS!

Aceasta este prima mare vorbă istorică a tradiției franceze. Mai veche decât „Pleacă-ți fruntea, mândrile sicambru”, provenită și ea din *Historia Francorum* (*Istoria francilor*) a lui Grégoire de Tours (538–594), a fost obiectul multor interpretări. Cronicarul relatează întâi: „În vremea aceea multe biserici au fost prădate de oștirea lui Clovis, pentru că era încă stăpînit de îndîrjirea păgînă.” Apoi spune că

francii jefuiseră o biserică în care se afla „un vas de o rară mărime și frumusețe”. Pentru că păgînul Clovis, rege tînăr dar politician abil, începea să se sprijine pe Biserică, episcopul s-a gîndit că poate obține de la căpetenia francă restituirea sfîntului vas. La Soissons (la nord-est de Paris, nu departe de Laon), Clovis le-a cerut tovarășilor săi de arme să-i lase lui vasul, ca parte a sa din pradă, iar majoritatea luptătorilor franci au fost de acord. Un războinic a sfărîmat însă vasul cu o lovitură de secure, strigînd: „N-o să ai decît ceea ce o să-ți cadă la sorți.” Clovis nu și-a arătat mînia pe loc și apoi, timp de un an, și-a ascuns dorința de a se răzbuna. Apoi a făcut-o, în timp ce își trecea trupele în revistă pe Cîmpul lui Marte. Cel care sfărîmase vasul comisese în ziua aceea o abatere de la regulament, iar Clovis i-a spus: „Nimeni n-a venit aici cu arme mai neîngrijite decît ale tale, nici sulița, nici sabia, nici securea ta nu sînt cum trebuie să fie”, apoi i-a despicat capul chiar cu acea secure, zicînd: „Așa ai făcut și tu la Soissons cu vasul.” Generații după generații de școlari au învățat și reținut anecdota aceasta. Cît despre istorici, ei au văzut aici grija lui Clovis de a-și ralia clerul galo-roman, însă au insistat în general pe de o parte asupra barbariei germanice, pe de alta asupra limitei evidente a puterilor „regelui francilor salieni din Tournai”. Clovis, în ciuda unui norocos început de domnie, părea să nu aibă asupra sălbaticilor săi războinici decît o autoritate restrînsă, în mijlocul unei „anarhii barbare”.

Totuși trecerea în revistă a trupelor, la 1 martie, *in Campo Marcio*, ar fi trebuit să-i alerteze pe istorici mai de timpuriu. Karl-Ferdinand Werner crede că armata lui Clovis era de fapt un corp de elită, aliat al Romei, „credincios uzanțelor și disciplinei din armata Imperiului tîrziu”. Împărțirea prăzii era conformă tradiției și „regulamentului strict” al acestei armate. Cel care a sfărîmat vasul era în dreptul său cînd se împotriva unei derogări. Chiar pedepsirea unui soldat pentru indiferent ce abatere disciplinară, mai ales cînd era vorba de întreținerea armelor, oricît de exagerată ar părea în acest caz, intra și ea în logica disciplinei. Iată de

ce K.-F. Werner consideră „istorioara vasului de la Soissons” drept „una dintre cele mai flagrante erori de înțelegere a tradiției istorice franceze”, agravată și de faptul că întîmplarea cu vasul este „o poveste inventată”. O poveste inventată, cînd este atît de celebră, e rareori fără rost; ea este aproape întotdeauna încărcată de simboluri. Reașezată în contextul ei roman, parabola vasului de la Soissons devine mai bogată în sensuri. Îl vedem pe Clovis întemeindu-se de pe acum pe ceea ce avea să-i aducă puterea: latinitatea și creștinătatea. E încă barbar, este păgîn, dar este aliatul Romei și nu departe de ziua cînd, în 498, îl va boteza Sfințul Remi.

Dumnezeu al Clotildei, dacă mă ajuți să birui, o să mă creștinez

DIEU DE CLOTILDE, SI TU ME DONNES LA VICTOIRE, JE
ME FERAI CHR TIEN

Invocație atribuită lui Clovis și rostită de el în timpul bătăliei de la Tolbiac împotriva alamanilor. Fraza este rezumatul didactic al unei lungi tirade din *Istoria francilor* de Grégoire de Tours (538–594). Acesta, dornic să lege convertirea lui Clovis de cea a împăratului Constantin, pune în gura lui Clovis, într-un moment în care războinicii franci se aflau în mare cumpănă: „Isuse Cristoase, tu pe care Clotilda îl proclamă fiu al Dumnezeului viu, tu care, se zice, vii în ajutor celor în suferință și dăruiești biruința celor care nădăjduiesc în tine, cer și eu, plecat, slăvitul tău sprijin; dacă îmi dai biruința asupra acestor dușmani și dacă mă voi bucura de puterea minunată pe care credincioșii tăi spun că au pus-o la încercare, atunci voi crede în tine și mă voi boteza în numele tău.” Cucernicul cronicar nu și-a dat însă seama că împăratul Constantin se supusese unui imperativ al Cerului, cîtă vreme eroul său franc se țirguia cu Dumnezeu. Oricum, Clovis n-a zăbovit mult și s-a botezat (vezi „Pleacă-ți fruntea, mîndrule sicambriu”), la Reims (?), de Crăciunul anului 498 (?). Calitatea lui de a fi singurul principe barbar devenit catolic, aliat oficial al Romei papale,

i-a asigurat o poziție unică în Europa, care a marcat timp de secole viitoarea istorie a Franței.

**Pleacă-ți fruntea, mîndrule sicambriu;
îchină-te la ce ai ars, arde la ce te-ai închinat**

COURBE LA TÊTE, FIER SICAMBRE; ADORE CE QUE TU
AS BRÔL , BRÔLE CE QUE TU AS ADOR

Potrivit legendei, Clovis făgăduise să devină catolic dacă va câștiga bătălia de la Tolbiac împotriva alamanilor (Vezi „Dumnezeu al Clotildei, dacă mă ajuți să birui”...). În realitate, căpetenia francilor salieni o luase de soție pe Clotilda, prințesă creștină, și acceptase să-i fie botezați copiii. Clovis nu era un păgîn îndărătnic. Însă botezul său (care a avut loc probabil în 496 sau 498, de Crăciun, la Reims, unde slujea ca episcop Remi, apostolul francilor) a fost un eveniment capital. El avea să facă din regele Franței (Clovis era doar regele francilor) „întîiul născut al Bisericii catolice”, într-o vreme cînd ceilalți principii importanți din Europa erau păgîni sau arieni. Dacă este adevărat că trei mii de franci l-au urmat de îndată pe rege, botezîndu-se și ei (cifra corespunde celor trei mii de evrei din Ierusalim convertiți în prima zi de Rusalii în urma cuvîntării apostolului Petru, *Faptele apostolilor*, 2, 41), Clovis apare a fi cu adevărat „călăuza poporului său” (K.-F. Werner). În schimb este greu de admis autenticitatea cuvintelor rostite înaintea botezului și atribuite lui Remi de către Grégoire de Tours: „Pleacă-ți fruntea, mîndrule sicambriu; îchină-te la ce ai ars, arde la ce te-ai închinat”.

Vremile trec și se schimbă și noi o dată cu ele

TEMPERA MUTANTUR, ET NOS MUTAMUR CUM ILLIS

Vers hexametric atribuit lui Lothar I (795–855), nepotul lui Carol cel Mare, împărat germanic al Occidentului. A fost silit să-și împartă imperiul cu frații lui (843) și și-a sfîrșit viața în călugărie.

Cine te-a făcut conte? — Cine te-a făcut rege?

QUI TÔA FAIT COMTE?

Ŋ QUI TÔA FAIT ROI?

Întrebării orgolioase a lui Hugues Capet, ajuns rege în 987, Aldebert de Périgord i-ar fi răspuns cu impertinență: „Cine te-a făcut rege?” Anecdota, „relatăată într-una dintre cele trei redactări ale *Cronicii* lui Adémar de Chabannes, pare să aparțină categoriei de vorbe istorice imaginate după eveniment” (A. Luchaire). Tot Luchaire ne asigură că înscăunarea lui Hugues Capet nu întâlnește „la cei mari decât o împotrivire fără însemnătate”. Regalitatea, pe atunci, nu era deloc apăsătoare. „Putem fi siguri că, în mințile celor mari, singura obligație față de rege era doar aceea de a nu-i pricinui vreun rău” (Y. Sassier). „Prin teritoriul din stăpânirea lui, precum și prin numărul fidelilor lui, noul rege era mai puțin puternic decât ducele de Franța, tatăl său” (J. Favier).

Regele te atinge, Dumnezeu te vindecă!

LE ROI TE TOUCHE, DIEU TE GU RIT!

Formulă consacrată folosită de regii Franței — considerați „taumaturgi”, făcători de minuni tămăduitoare începând cu Robert al II-lea cel Pios, rege în 996 — când îi atingeau pe cei bolnavi de supurări tuberculoase. „Pustulele sau scrofulele sînt manifestarea a ceea ce astăzi se numește adenită tuberculoasă, inflamare a ganglionilor limfatici datorată bacilului tuberculozei, cei mai afectați ganglioni fiind în general, cum se știe, cei de la gît” (Jacques Boudet). După încoronare, regii își făceau conștiințios această datorie, religioasă și politică, a „atingerii”. Făceau asta și la marile sărbători religioase, după ce luau cuminecătura. Se spunea că regele face „ziua lui bună”. Și regii Angliei aveau reputația de vindecători, mai ales începînd cu Henric al II-lea Plantagenet (1154–1189). Îi imitau pe regii Franței, al căror tron ar fi vrut să-l ocupe.

Eu l-am îngrijit, Dumnezeu l-a vindecat

JE LE PANSAI, DIEU LE GU RIT

Frumoasa vorbă îi este atribuită lui Ambroise Paré (1509–1590), „părintele chirurgiei moderne”, medicul de casă al lui Henric al II-lea, Francisc al II-lea, Carol al IX-lea (care l-a scăpat de masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu) și al lui Henric al III-lea. Vorba a fost plăsmuită (are și varianta: „Eu te-am îngrijit, Dumnezeu să te vindece!”), dar este foarte verosimilă știută fiind modestia lui Paré și religiozitatea lui. În orice caz, de câte ori unul dintre cei operați de el se vindeca, marele chirurg spunea: „Domnul l-a tămăduit” (O. Guerlac). Este de observat analogia în idee și în expresie cu formula-re taumaturgică a regilor Franței: „Regele te atinge, Dumnezeu te vindecă”.

Numai regele nu poate fi luat la șah

ON NE PREND PAS LE ROI AUX CHECS

Vorbă poate prea bine ticluită pentru a fi adevărată, atribuită de cronică lui Ludovic al VI-lea cel Gras (1081–1137, rege din 1108) și pe care ar fi spus-o la 20 august 1119, în cursul luptei de la Brémule, lângă Noyon-sur-Andelle. Fără să-l asculte pe Montmorency (care a fost făcut prizonier în ziua aceea), „Ludovic al VI-lea, împins de cavaleria din ținutul Vexin și nedînd ascultare decît vitejiei sale, s-a năpustit în galop asupra englezilor”. Anglo-normanzii regelui Henric I au cîștigat bătălia. Regele Franței și-a pierdut în luptă calul și drapelul și a fost nevoit să scape cu fuga, îndreptîndu-se spre Andelys. În cursul luptei era gata să cadă în mîinile unui arcaș englez. Abia scăpînd, regele Ludovic strigă: „Numai regele nu poate fi luat la șah” și îi crăpă capul aceluia dușman prea sigur de el.

Regele pentru regat, iar nu regatul pentru rege

LE ROI POUR LE ROYAUME ET NON LE ROYAUME
POUR LE ROI

Deviza lui Ludovic al IX-lea cel Sfînt.

Nu există lepră mai urîță decît păcatul de moarte

IL NOÿ A SI LAIDE LÈPRE QUE LE P CH MORTEL

Vestită vorbă a lui Ludovic cel Sfînt (Ludovic al IX-lea al Franței, 1214–1270, rege din 1226), adresată seniorului de Joinville (1224–1317), seneșal de Champagne, prieten al regelui și autorul unor *Memorii*, terminate în 1309, care sînt o importantă sursă istorică. „Ce-ai prefera, să fii lepros sau să fi săvîrșit un păcat de moarte?” Astfel întrebat de rege, Joinville a răspuns că ar prefera să fi comis treizeci de păcate de moarte decît să aibă lepră. Regele i-a spus că greșește: „Te ia gura pe dinainte... Nu există lepră mai hîdă decît păcatul de moarte, pentru că sufletul care l-a săvîrșit e asemenea diavolului... Astfel că te rog din tot sufletul ca, de dragul lui Dumnezeu și al meu, să te gîndești că e mai bine ca trupul tău să cadă pradă leprei sau oricărei boli decît ca sufletul să-ți fie pătat de un păcat de moarte.” Dialogul acesta i-a inspirat lui Charles Péguy (1873–1914) un pasaj din marele său poem *Franța*. În poem vorbește Dumnezeu care, în încheiere, nu spune că „Joinville este de treizeci de ori mic”. El socotește mai degrabă că „Ludovic, regele Franței, e cel care este de treizeci de ori mare și de treizeci de ori deasupra celor de rînd. Și el este de treizeci de ori mai aproape de inima mea și de treizeci de ori fratele fiului meu.”

O, Ierusalim, Ierusalim!

đ J RUSALEM, đ J RUSALEM!

Penultimele cuvinte, autentice, ale lui Ludovic al IX-lea al Franței (1214–1270). În noaptea de 24 spre 25 august 1270, Ludovic cel Sfînt, fiind pe moarte, la Cartagina, fără a fi putut ajunge pe Pămîntul Sfînt, țelul celei de a VIII-a Cruciade, a murmurat: „O, Ierusalim, Ierusalim!”. Aceasta ar putea fi vorba de durere a tuturor celor care nu ating un țel mult visat. În schimb, mărturiile cu privire la ultimele sale cuvinte nu concordă. După Thibaud de Champagne, regele Franței ar fi psalmodiat: „Voi pătrunde în lăcașul tău, mă voi închina în sfîntul tău Templu.” După

Geoffroy de Beaulieu, monarhul ar fi spus, ca Isus pe cruce: „Tată, primește sufletul meu în mâinile tale” (J. Richard). Ludovic cel Sfânt este prăznuit în fiecare an, la 25 august, de întreaga creștinătate catolică.

CASA DE VALOIS

Cine mă iubește să mă urmeze

QUI M'OÛAIME ME SUIVE

Vorbă de raliere adresată de Filip al VI-lea de Valois (1293–1350) baronilor săi în iulie 1328, chiar la începutul domniei. Putînd conta pe lealitatea conetabilului Gaucher de Chatillon („Cine are inimă bună găsește oricînd timp bun pentru luptă!”), regele îi invită astfel pe seniori la o expediție-fulger în Flandra, unde îi zdrobește pe flamanzi la Cassel. Peste optsprezece ani avea să fie greu înfrînt de englezi la Crécy (1346). „Cine mă iubește să mă urmeze”, vorbă avîntată și caldă, a fost folosită adesea mai tîrziu și a fost îndeosebi strigătul de raliere în luptă al lui Henri de la Rochejaquelein (1772–1794), una dintre căpeteniile insurecției antirevoluționare din Vendée.

Deschide, castelane, bate la ușa ta norocul Franței!

OUVREZ, CHÂTELAINE, C'EST LA FORTUNE DE LA FRANCE!

Vorbă a lui Filip al VI-lea de Valois (1293–1350), adversar al lui Eduard al III-lea al Angliei, care reclama coroana Franței, ca nepot, prin mama sa, al lui Filip al IV-lea cel Frumos. În seara bătăliei de la Crécy (26 august 1346), unde vitejia personală a regelui și cea a cavaleriei franceze n-a putut împiedica un dezastru, Filip, cu o escortă de patruzeci de oameni, a ajuns la castelul din Logroye. Seniorul de acolo, auzind strigăte, a venit la poartă să întrebe ce este. Suveranul i-a răspuns: „Deschide, deschide castelane, este nefericitul rege al Franței!” (*C'est l'infortuné roi de France!*). Însă primul editor al Cronicilor lui Froissart (1333–1400) a citit „norocul Franței” (*la fortune de la*

France), înțelegînd prin fortune atît soarta bună cît și cea rea (și la noi, mai demult, noroc însemna soartă, *n. t.*). Filologul André Dacier (1651–1722) a rectificat textul, dar, ca vorbă istorică, a rămas în forma inițială, mai expresivă.

Tată, păzește-te la dreapta... păzește-te la stînga!

PÈRE, GARDEZ-VOUS À DROITE OU À GAUCHE

Avertisment adresat lui Ioan al II-lea cel Bun (1319–1364), înconjurat de dușmani în cursul luptei de la Poitiers, la 19 septembrie 1356. Așa îi striga al patrulea fiu al său, Filip cel Curajos (1342–1404), pe atunci de 14 ani, care, după cronica lui florentin Matteo Villani, își ajută părintele, după puterile lui, înainte ca tatăl și fiul să fie, în puterea nopții, siliți să se predea unui cavaler din Artois. Ludovic al II-lea a fost învins la Poitiers de Prințul Negru, prințul de Wales (1330–1376), care l-a făcut prizonier și l-a dus la Londra. După 1360 s-a reîntors în Franța, lăsînd în Anglia doi fii ostatici, dar, după evadarea unuia dintre ei, s-a întors la Londra, să-i ia locul. În amintirea curajului său din lupta de la Poitiers, Ioan cel Bun i-a acordat lui Filip, în 1363, ducatul de Bourgogne, el devenind astfel șeful celei de a doua case de Bourgogne. În timpul minorității lui Carol al VI-lea (1368–1422) a condus politica Franței în interesul casei de Burgundia.

Oprește-te, nobil rege, nu merge mai departe, ești trădat

ARRÊTE, NOBLE ROI, NE PASSE OUTRE, TU ES TRAHİ

În felul acesta alarmant a fost interpelat, către amiaza zilei de 5 august 1392, în pădurea de lîngă Mans, Carol al VI-lea al Franței de către „un om cu o înfățișare suspectă, îmbrăcat doar într-o tunică albă” (Michelet) — „nebun sau înțelept”? — care a ieșit pe neașteptate în calea regelui și i-a apucat calul de frîu. Un călugăr de la Saint-Denis a reținut: „Nu merge mai departe, nobil rege, pentru că ești trădat.” Juvénal des Ursins a auzit: „Încotro, rege? Nu merge mai departe, pentru că ești trădat.” Froissart a notat: „Rege,

nu călări mai departe, ci întoarce-te, pentru că ești trădat.“ În sfârșit, autorul *Primilor patru Valois* a auzit: „Rege, dacă intri în pădure ca să te duci la Mans, o să se întâmple o nenorocire... Dacă mergi mai departe, vei muri.“ Dar regele merge mai departe, prin arșița amiezii. În spatele lui, lancea unui paj izbește într-o cască. Carol strigă: „Sînt trădat!“ și începe să-i lovească pe cei din preajmă, chiar și pe frațele său, pînă în clipa în care, cu privirile rătăcite, nemai-recunoscînd pe nimeni, este dezarmat. Nebunia lui Carol cel Preaiubit izbucnise. Mai avea să domnească treizeci de ani, pînă în 1422.

Aceasta fiind voia noastră

CAR TEL EST NOTRE BON PLAISIR

Formulă uzuală în mesajele regale adresate parlamentului (*lettres patentes*) începînd cu domnia lui Carol al VII-lea (1422–1461). Reprezintă o adaptare a formulei latine *Placet nobis et volumus* („Astfel credem că e bine și voim“) și exprimă nu capriciul regal, ci părerea bine chibzuită și hotărîrea bine cîntărită a suveranului. Transformată în „Deoarece acesta este bunul nostru plac“, a devenit formula de încheiere a actelor imperiale (sub Napoleon I) și apoi regale (o dată cu Restaurația) și a contribuit mult la acreditarea retrospectivă a ideii eronate că monarhia absolută a reprezentat domnia „bunului plac“, a arbitrarului despotic.

Cine nu se prefacă nu poate domni

QUI NESCIT DISSIMULARE NESCIT REGNARE

Sainte-Beuve, nu se știe de ce, a vrut să facă din această maximă latină cuvîntul de ordine favorit al lui Ludovic al XI-lea (1423–1483). Apoi s-a crezut că aceste cinci vorbe erau singurele cuvinte latine autorizate pentru educația Delfinului, viitorul Carol al VIII-lea (1470–1498). De fapt deviza latină a lui Ludovic al XI-lea era cu totul alta: *Sapiens nihil invitatus facit*, „Omul înțelept nu face nimica fără

voia lui”. În chip ciudat, regele acesta cultivat, cunoscător bun al marilor autori ai Antichității, n-a găsit cu cale să-și transmită cultura urmașului său: „interzisese să fie educat ca om de litere, adică să învețe latina, preferînd ca, înainte de toate, să i se asigure dezvoltarea fizică” (Y. Labande-Mailfert). În sfîrșit, în textele destinate formației politice a viitorului Carol al VIII-lea (*Trandafirul războaielor, Cartea celor trei vîrste, Pravila* din noiembrie 1482), Ludovic al XI-lea s-a străduit să-și îndrepte fiul spre idealul principelui creștin și nu, cum ar rezulta din preceptul în discuție, să-i inculce rețete premachiavelice.

Regele Franței nu răzbună ofensele aduse ducelui de Orléans

LE ROI DE FRANCE NE VENGE PAS LES INJURES FAITES
AU DUC D'ORLÉANS

Ludovic al XII-lea (1462–1515) tocmai îi urmase, în 1498, vărului său Carol al VIII-lea (1470–1498), cînd o delegație a orașului Orléans — capitala fostului său ducat — a venit să-l implore să uite trecutul. Într-adevăr, locuitorii acestui oraș nu-i fuseseră deloc credincioși, mai ales în timpul domniei lui Ludovic al XI-lea (1461–1483). Acum îl rugau ca, în ceea ce-i privește, să „dea o pedeapsă pe măsura vinii”. Atunci, din cîte spune cronica, fără să se ridice de pe tron, dar cu o părintească blîndețe, Ludovic al XII-lea le-a răspuns că „n-ar fi nici potrivit și nici spre cîntea unui rege al Franței să răzbune ofensele aduse ducelui de Orléans”. Poate vorba nu e autentică, este însă verosimilă. „Chiar dacă fraza nu este de o exactitate garantată, chiar dacă nu chiar acestea au fost vorbele rostite, atitudinea generală a regelui în aceste împrejurări părea să indice o bună știință a gestului care impresionează imaginația și a formulei care frapează opinia publică, pe care de altfel a menajat-o și a pus-o de partea sa de-a lungul întregii sale domnii” (B. Quilliet). Era numit „Părinte al poporului”.

Cine se teme, să stea în spatele meu, nu va păți nimic

QUICONQUE AURA PEUR, QU'IL SE METTE DERRIÈRE
MOI, IL N'OURA POINT DE MAL

„Frumoase vorbe, cu pietate reținute de martori, reproduse de cronicari, repetate de istorici” (B. Quilliet), rostite de Ludovic al XII-lea (1462–1515), la 14 mai 1509, în timpul luptei de la Agnadel, în Lombardia, împotriva venețienilor, când regele Franței s-a bătut ca un leu. Biruința francezilor a fost hotărâtă de o mișcare îndrăznească de învăluire a lui Bayard. Francezii au pierdut 400 de oameni, armata venețiană vreo 9 000.

Mai bine moartea decât dezonoarea

POTIUS MORI QUAM FOEDARI

Vorba este atribuită cardinalului Iacob de Portugalia (mort în 1459), și a fost preluată ca deviză de Anne de Bretagne (1477–1514), soția lui Carol al VIII-lea (1491) și apoi a lui Ludovic al XII-lea (1499) și de contemporanul ei Ferdinand al II-lea de Aragon, numit Ferdinand Catolicul (1452–1516), dușmanul lui Ludovic al XII-lea pentru ducatul Milano, pe care regele Franței l-a cucerit în 1499–1500.

Totul este pierdut, numai onoarea nu

TOUT EST PERDU, FORS L'HONNEUR

Contragere abuzivă, destinată însă să dea sunet de vorbă istorică orală unui pasaj din scrisoarea din 24 februarie 1525, scrisă de către Francisc I (1494–1547) și adresată iubitei sale mame, Luiza de Savoia, în seara de după lupta de la Pavia — unde imperialii zdrobiseră trupele regelui Franței. În *Încercare asupra moravurilor și a spiritului naționaliilor* (1756), Voltaire citase această scrisoare, rezumînd-o în forma: „Doamnă, totul este pierdut în afară de onoare.” Textul exact era: „Doamnă, pentru a vă încunoștința cum se întoarce norocul meu, să știți că din toate nu mi-a rămas decât onoarea și viața și, pentru ca știrile mele să vă aducă oarecare mîngîiere, am cerut să mi se dea îngăduința de a vă scrie.” Începea, pentru regele Franței, un an de prizo-

nierat, după care lupta lui împotriva lui Carol Quintul și a Casei de Austria a continuat la fel de înverșunată.

Este mai mare mort decât viu!

IL EST PLUS GRAND MORT QUE VIVANT!

Fraza aceasta, adesea amplificată („Doamne, cât e de mare! Este mai mare...”) ar fi fost pronunțată la castelul din Blois, în zorii zilei de 23 decembrie 1588, de către regele Henric al III-lea (1551–1589), în fața leșului lui Henric, duce de Guise, pe care tocmai îl ucisese „cei patruzeci și cinci”, oamenii din garda regală. Această exclamație a ultimului Valois este fără îndoială apocrifă. Jean-Marie Constant o respinge fără apel. Pierre Chevallier nici măcar n-o menționează. Chiar de-ar fi fost spusă cu adevărat, n-ar fi avut nimic original. De altfel Henric al III-lea s-a referit la statura uriașă a lui de Guise, șef al Sfintei Ligi (confederația catolică întemeiată de ducele de Guise în 1576), cu puțin timp înainte de asasinarea lui. Regele ar fi început prin a spune: „Lucrurile au ajuns atât de departe încât în dimineața aceasta ori moare el, ori mor eu.” Apoi, din câte spune magistratul François Miron (1560–1609), suveranul s-ar fi arătat neliniștit: „Ia să vedem, câți dintre voi aveți pumnale?” După aceea și-a prevenit gărzile: „E mare! E puternic! Păziți-vă bine!” (J.-M. Constant).

Fiul meu, lucrul e bine croit, dar mai trebuie și cusut

MON FILS, C'EST BIEN TAILLÉ, MAIS IL FAUT COUDRE

Răspuns pare-se legendar al Caterinei de Medici (1519–1589) dat, în 23 decembrie 1588, la castelul din Blois, fiului ei Henric al III-lea (1551–1589), care venise să-i anunțe moartea Crestatului (le Balafre), Henric, duce de Guise (1550–1588), șeful Ligii, executat din ordinul său. Din câte spune biograful lui Henric al III-lea, Pierre Chevallier, rezulta că regele venise s-o informeze pe regina-mamă despre rezultatele asasinatului ordonat de el din rațiuni de stat și i-a spus: „Bună ziua, Doamnă, te rog să mă ierți. Domnul de Guise a murit, și n-o să mai fie vorba despre el. Am ordonat să

fie ucis. I-am împiedicat planul pe care îl concepusese împotriva mea. Nu mai puteam să-i tolerez insolența, deși aș fi vrut să-l pot suporta, ca să nu-mi pătez mâinile cu sânge.” Aceasta este mărturia cuiva care asistasese la evenimente, trimisul Toscanei, Cavriana. După ambasadorul Veneției (în vremea aceea nimeni nu era mai bine informat decât ambasadorii Serenissimei Republici), Caterina de Medici ar fi răspuns: „Fiul meu, mă bucură ce-mi spui, numai să fie spre binele statului.” Afița că, din câte se pare, regina-mamă nu era cîtuși de puțin convinsă că așa stau lucrurile. A treia zi, în 25 decembrie, vorbind despre rege cu călugărul Bernardino d’Osimo, ar fi spus: „Vai de el, nefericitul! Îl văd mergînd spre pierzanie, mă tem că o să-și piardă viața, sufletul și regatul” (I. Cloulas). Caterina de Medici a murit, cum se știe, la 5 ianuarie 1589. Henric al III-lea a fost asasinat de Jacques Clément și a murit în noaptea dintre 1 și 2 august 1589, la mai puțin de opt luni după ducele de Guise.

HENRIC AL IV-LEA

1553–1610

rege al Navarrei din 1562 și al Franței din 1589

Țineți-vă după panașul meu alb

RALLIEZ-VOUS À MON PANACHE BLANC

Chemarea lui Henric al IV-lea către ofițerii săi, în ziua de 14 martie 1590, înainte de lupta de la Ivry-la-Bataille împotriva ducelui de Mayenne și a armatei Sfintei Ligi catolice. În *Încercare asupra moravurilor și a spiritului națiunilor* (1756), o rapidă panoramă a evoluției civilizațiilor de la Carol cel Mare pînă în secolul al XVII-lea, Voltaire îl face pe rege să spună: „Dacă îi pierdeți pe purtătorii de steaguri, țineți-vă după panașul meu alb. O să-l găsiți mereu pe drumul onoarei și al gloriei.” Mai aproape de eveniment și deci mai sigură ni se pare versiunea lui Agrippa d’Aubigné (1552–1630), tovarășul de arme al lui Henric al IV-lea (și autorul epopeii *Tragicele*, din 1616, unul dintre

marile monumente literare ale barocului francez renascen-
tist, compus între 1577 și 1589, nu doar cronică a războa-
ielor religioase, ci și poem mistic): „Tovarășii mei de luptă,
Dumnezeu este cu noi, iată-i pe dușmanii lui și ai noștri.
Iată-l pe regele vostru. Pe ei! Dacă îi pierdeți pe purtătorii
de steaguri, țineți-vă uniți după panașul meu alb, o să-l gă-
siți pe drumul victoriei și al onoarei!” (în *Istorie universală*,
unde sînt înfățișate, în context european, luptele susținute
de protestanți împotriva catolicilor între 1553 și 1602.

Parisul merită o liturghie

PARIS VAUT BIEN UNE MESSE

Vorbă bine spusă, dar neadevărată, atribuită lui Henric
al IV-lea. Primul suveran din ramura Bourbonilor era rege
al Franței de la moartea, în 1589, a vărului și cumnatului
său Henric al III-lea. Însă calitatea lui de hughenot (după
numele german *Eidgenossen*, „confederați”, dat de catolici
protestanților calviniști) îi pune în cale piedici după pie-
dici. Liga (*Sfînta Ligă*, confederația ultracatolică întemeiată
în 1576 de ducele de Guise), susținută de Filip al II-lea al
Spaniei, rămînea încă foarte puternică. Parisul îndeosebi
refuza să-l accepte pe Henric drept rege. Acesta, presat de
„politici” (așa se numeau moderații din amîndouă taberele
religioase), a făcut în 1593 un „salt primejdios”, abjurîndu-și
protestantismul în catedrala de la Saint-Denis, unde erau
sfîniți regii Franței. Lucrul a fost văzut cu ochi răi de pro-
testanții convinși (Duplessis-Mornay, Agrippa d’Aubigné
și alții) și n-a potolit neîncrederea celor din Ligă, cum stă
mărturie cîntecul satiric:

*Faci pe dreptcredinciosul
Doar să ne păcălești.*

Abjurarea deschidea totuși calea unor evenimente impor-
tante: la 27 februarie 1594 Henric a fost sfințit la Chartres;
la 6 martie ducele de Mayenne (1554–1611), șeful Ligii
după moartea ducelui de Guise, fratele său, părăsea Pa-

risul; în 22 regele Franței își făcea în sfârșit intrarea în îndărătnica lui capitală.

Nu e cu neputință de întrezărit originea acestei vorbe apocrife. Unul dintre „politici”, catolic din vechea Curte, marchizul de O, pare să fi intervenit în acești termeni pentru a pune capăt șovăielilor Maiestății Sale: „Sire, nu mai trebuie să o suciți atîta, peste opt zile, după alegerea unui alt rege al Franței, veți avea pe cap, cum ați avut, pe toți dușmanii: partida prinților catolici, papa, regele Spaniei, Împăratul german, ducele de Savoia. Împotriva lor nu-i veți mai avea decît pe amărîții de hughenoți dacă nu luați degrabă viteaza hotărîre de a asculta o liturghie. Alegeți: ori dați dreptate prezicătorilor dumneavoastră din Gascogne și începeți iar să dați goană după fuste, lăsîndu-ne pe noi să ne luăm cîmpii, ori înfrîngeți Liga, care de nimic nu se teme mai mult decît de convertirea dumneavoastră.” Domnul de Rosny, viitorul și celebrul duce de Sully, marele sfetnic și ministru al lui Henric al IV-lea de mai tîrziu și marele administrator al regatului său, protestant, gîdea la fel. Poate de aici vine faptul că în *Pălăvrăgelile lehuzei* (1622) citim dialogul acesta între Rege și ministrul său: „De ce — întreabă Henric al IV-lea — nu te duci la liturghie, ca și mine? — Sire, Coroana merită o liturghie.”

Să nu vă mai întoarceți

NÓY REVENEZ PLUS

Apostrofă ironică a lui Henric al IV-lea, adresată în 22 martie 1594, după intrarea sa în Paris, demnitarilor spanioli care îi încadraseră pe cei 3 000 de oameni ai garnizoanei străine, ce a părăsit neîntîrziat capitala. Așezat la fereastra centrală a porții Saint-Denis, deasupra bolții, Henric al IV-lea are plăcerea să-i privească pe cei care treceau ca niște învinși osîndiți să se plece sub jug. Treceau rînd pe rînd napolitani, spanioli, mercenari germani, valoni. În mijlocul coloanei, care serpuiește sub ploaia grea, se disting „ducele de Feria, don Diego d'Ibarra și J.-B. Taxis” (J.-P. Babelon). Sînt posomorîți și se posomorăsc și mai tare auzindu-l pe învingătorul lor cum le strigă, cu ironie: „Urările mele de bine

stăpînului vostru [Filip al II-lea al Spaniei]. Mergeți cu Dumnezeu, și să nu vă mai întoarceți.”

Am făcut destul pentru Franța, e vremea să mai fiu și regele Navarrei

CÓEST ASSEZ FAIT LE ROI DE FRANCE, IL EST TEMPS DE FAIRE LE ROI DE NAVARRE

Exclamație spontană a lui Henric al IV-lea al Franței, în martie 1597. Tocmai cînd rezistența Ligii începea să slăbească, Henric a aflat că spaniolii au ocupat Amiens. Regele a plecat în fruntea armatei sale, ca să elibereze cît mai grabnic orașul. Referirea la regatul Navarrei se explică prin faptul că o parte din teritoriul său se află în Spania și că eliberarea orașului Amiens de sub spanioli ar fi fost sarcina regelui Navarrei. Henric al IV-lea era și rege al Navarrei, sub numele de Henric al III-lea.

O să-ți vină să te spînzuri, viteazul meu Crillon: am luptat la Arques și nu erai acolo

PENDS-TOI, BRAVE CRILLON: NOUS AVONS COMBATTU À ARQUES, ET TU N'ŒY TAIT PAS

Vorba se găsește în *Încercare asupra moravurilor și a spiritului națiunilor* (1756) al lui Voltaire, care a modificat-o și a dat o alură „vorbită” unei scrisori, prezentată ca autentică, a lui Henric al IV-lea către Louis Berton des Balbes de Crillon (1543–1615), tovarăș de arme și prieten al regelui, care l-a numit mai tîrziu „viteazul vitejilor”. S-a distins la Calais în 1557, la Lepanto în 1571, la La Fère în 1580 și, mai tîrziu, la Ivry, în 1590. Din păcate luptele de la Arques, în care a fost înfrînt ducele de Mayenne, căpetenia Ligii catolice, au avut loc în septembrie 1589, iar scrisoarea, autentică, a regelui către vestitul căpitan este datată din 20 septembrie 1597, deci nu se referă la Arques, ci la asediarea orașului Amiens, recucerit de Henric al IV-lea de la spanioli. Regele scrie: „Viteazule Grillon (în loc de *Crillon*, poate o glumă, ca între prieteni; *grillon* înseamnă „greier”), spînzură-te că n-ai fost aici, lîngă mine, luna trecută, la cea mai frumoasă împrejurare care s-a văzut sau, poate,

se va vedea vreodată.” Aranjamentul lui Voltaire, fals cum este, sună mai bine.

Fiecare cu o găină în oală

AVOIR UNE POULE DANS SON POT

Formulă celebră a lui Henric al IV-lea, raportată de istoricul Pierre Matthieu (1631) și a cărei autenticitate este admisă de J.-P. Babelon, biograful modern al primului Bourbon. La începutul lui 1600 (Henric al IV-lea era rege din 1589) regele Franței i-a spus ducelui de Savoia, Carol-Emanuel I: „Dacă Dumnezeu îmi mai dă zile, voi avea grijă ca fiecare plugar din regatul meu să aibă o găină în oala lui.”

În Franța regii nu mor niciodată

LES ROIS NE MEURENT POINT EN FRANCE

Maximă a dreptului public și dinastic, ilustrată de formula REGELE A MURIT, TRĂIASCĂ REGELE! Conform legilor fundamentale ale regatului — Constituția cutumieră a Franței monarhice —, Coroana nu este niciodată vacantă. În seara de 14 mai 1610, ziua în care Henric al IV-lea a fost asasinat (pe când se pregătea de un război impopular împotriva Imperiului germanic și a Spaniei), cum Maria de Medici, plângînd, a exclamat: „Ah, Regele a murit!”, cancelarul Brûlart de Sillery i-a răspuns: „Maiestatea Voastră să mă ierte, în Franța regii nu mor niciodată” și, arătîndu-l pe Delfin, prințul moștenitor care devenea în momentul acela Ludovic al XIII-lea, a strigat: „Doamnă, iată-l pe Regele viu!” Tot într-un 14 mai, din 1643, s-a încheiat și regnul lui Ludovic al XIII-lea.

Regele a murit, trăiască Regele!

LE ROI EST MORT, VIVE LE ROI!

Formulă oficială fixată în secolul al XVI-lea și folosită pînă la funerariile lui Ludovic al XVIII-lea, prin care un demnitar al Curții franceze anunța dispariția unui suveran și neîntîrziata înscăunare a urmașului său. „Regele a murit, trăiască Regele!” era manifestarea concretă a tezei care

postula continuitatea Coroanei, una dintre componentele esențiale ale legii fundamentale de succesiune la tronul Franței. Se știe că „legile fundamentale și nescrise” țineau loc, înainte de 1791, de constituție a regatului.

Îl rog pe Dumnezeu să vă aibă în sfînta și vrednica Sa pază

JE PRIE DIEU QU'IL VOUS AIT EN SA SAINTE ET DIGNE
GARDE

Formula finală a ordinelor regale sub vechea monarhie. Ordinul regelui — aplicarea prerogativei sale judiciare — începea prin: „Domnule... vă trimit această scrisoare pentru a vă spune...” și se încheia cu „Acestea fiind spuse, îl rog pe Dumnezeu să vă aibă în sfînta și vrednica Sa pază. Scris la ..., în ziua de...” (G. Tessier). Aceste formule erau invariabile. Scrisorile de acest fel, purtînd sigiliul regelui (de unde numele de *lettres de chachet*) erau adesea solicitate de familii pentru a-și asigura protecția. Ele nu priveau exclusiv măsurile de încarcerare. Cînd însă de asemenea măsuri era vorba, formula comporta o bună doză de umor involuntar.

LUDOVIC AL XIII-LEA

1601–1643

rege din 1610

Să fi fost eu acolo, l-aș fi omorît cu sabia mea!

AH, SI JÓY EUSSE T AVEC MON P E, JE LÓEUSSE TU !

Prima declarație, în calitate de rege, a lui Ludovic al XIII-lea, pe cînd, încă prinț moștenitor, avea doar opt ani și jumătate: tocmai aflate, în 14 mai 1610, că tatăl său, Henric al IV-lea, fusese asasinat de Ravailac pe strada de la Ferronnerie. Vorba este autentică, ea se află reprodușă în foarte exactul *Jurnal* al doctorului Héroard.

Acum sînt rege!

A CETTE HEURE JE SUIS ROI!

La 24 aprilie 1617 Concino Concini, marchiz d'Ancre și mareșal al Franței, favoritul atotputernic însă impopular al Mariei de Medici, detestat de tînărul rege Ludovic al XIII-lea, este asasinat din ordinul acestuia de către marchizul de Vitry, căpitan al gărzii regale. Informat de mareșalul d'Ornano, monarhul exclamă: „Îți mulțumesc, îți foarte mulțumesc! Acum sînt rege!” În realitate, Concini, un bun om de stat, era mai presus de reputația lui de favorit iresponsabil.

Situații analoge determină inventarea unor vorbe similare. După ce a ordonat asasinarea, la Blois, a ducelui de Guise (23 decembrie 1588), Henric al III-lea îi scria nunțiu-lui papal: „Acum sînt rege!” (*A présent je suis roi!*)

Dacă n-aș fi uitat să încui ușa, cardinalul ar fi fost pierdut

SI JE N'AVAIS PAS N'GLIGÉ DE FERMER UN VERROU,
LE CARDINAL TAIT PERDU

„Dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai scurt — scria Pascal — întreaga față a pămîntului ar fi fost alta.” La fel, istoria Franței a fost influențată de acest faimos zăvor. La 10 noiembrie 1630 lui Richelieu i s-a retras titlul de suprintendent al Casei Reginei-mame. Maria de Medici și partida potrivnică lui Richelieu a fraților de Marillac credeau că l-au convins pe Ludovic al XIII-lea să-l îndeparteze pe mult prea puternicul cardinal și ministru. A doua zi dimineața Regina-mamă stătea de vorbă cu fiul ei, vrînd să-l convingă cu orice preț. Conversația lor a fost însă întreruptă de apariția lui Richelieu. Maria de Medici încuiase ușile apartamentului ei, dar uitase să o zăvorască pe cea care comunica cu capela castelului, astfel că Richelieu a putut să intre și să întrebe: „Maiestățile Voastre vorbesc despre mine?” Scoasă din fire, Regina-mamă nu și-a putut stăpîni furia și excesele ei au avut asupra regelui un foarte neplăcut efect. Ludovic al XIII-lea, pe atunci un tînăr de 29 de ani, i-a ordonat cardinalului să se retragă. Curtea a in-

terpretat lucrul ca pe o dizgrație, dar, în noaptea de 11 spre 12 s-a aflat adevărata hotărâre a regelui: în dizgrație cădeau Regina mamă, frații Marillac și partida lor. Armand Jean du Plessis, cardinal de Richelieu (1585–1642), primit în Consiliul Regelui în 1624, a condus politica franceză pînă la moartea lui, în 1642, fiind creatorul absolutismului regal și al centralizării administrative, precum și fondatorul Academiei Franceze (1635).

LUDOVIC AL XIV-LEA **1638–1715** *rege din 1643*

Uite-l pe Marele Turc!

VOILÀ LE GRAND TURC!

Marele Turc era numele pe care creștinătatea îl dădea odioasă Sultanului. Vorba îl vizează pe cardinalul Mazarin și a fost spusă de un copil de nici șase ani la ale cărui cuvinte toți erau atenți: tînărul rege Ludovic al XIV-lea. Scena se petrecea la Compiègne, în 1645. Cardinalul, principalul ministru al regatului, se deplasează în fruntea unui strălucit cortegiu. Copilul-rege, pe care valetul său de cameră, Pierre de la Porte, l-a influențat puțin împotriva nașului și tutorelui său, lasă să-i scape vorba aceasta picantă: „Uite-l pe Marele Turc!” Întrebat de Ana de Austria cine i-a putut șopti această insolență, Ludovic n-a scos o vorbă. Știa sau bănuia deja că șeful unui stat nu este bine slujit decît dacă nu-și divulgă informatorii. În acest caz se pare că îl proteja chiar pe Pierre de la Porte, în *Memoriile* căruia este relatată anecdota.

Parlamentul o să fie foarte supărat

LE PARLEMENT SERA BIEN FACH

Vorbă atribuită tînărului Ludovic al XIV-lea și spusă cînd a aflat de victoria repurtată la 20 august 1648, la Lens, de către prințul de Condé împotriva spaniolilor. Cel care a

pus-o în stil direct este Voltaire, în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*. Din *Memoriile* doamnei de Motteville aflăm că Regele „a exclamat cu glas puternic că Parlamentul o să fie foarte supărat la auzul acestei știri”. Încurajată de această victorie, Regina mamă, Ana de Austria, a socotit că este momentul de a îngădi puterea susceptibilului Parlament din Paris. A pus să fie arestați cei doi principali agitatori, consilierul Bronssel și președintele Potier de Blanc-Mesnil, măsură autoritară necugetată care a declanșat Fronda parlamentară (1648–1649), răscoala împotriva guvernării lui Mazarin în timpul minorității lui Ludovic al XIV-lea.

Statul sînt eu!

LÓ TAT, CÓEST MOI!

Această vorbă de tiran dement, pe care nu se știe cine a născocit-o, este atribuită fără nici un temei — de aproape trei veacuri — lui Ludovic al XIV-lea. Regele, încă tînăr, ar fi adresat-o Parlamentului în cursul ședinței din 13 aprilie 1655. Chiar dacă vorba ar fi fost rostită, ea ar fi fost cel mult stîngăcia unui principe de 16 ani, nu programul de guvernare al viitorului stăpîn de la Versailles. Însă, în acest fragment de legendă neagră, totul este neautentic și neverosimil. Pînă și Ernest Lavisse, coordonatorul marii *Istorie a Franței* publicată între 1900 și 1912, istoric puțin înclinat să-l favorizeze pe Regele-Soare, ne încredințează: „Legenda acestei zile este cunoscută: Regele află, la Vincennes, că Parlamentul urmează să delibereze asupra edictelor care fuseseră înregistrate în prezența sa, se duce în grabă la Palatul de Justiție în ținută de vînătoare, cu biciul în mînă, admonestează, amenință și, cînd primul-președinte al Parlamentului, Pomponne de Bellière, invocă interesul statului, îi spune răspicat: „Statul sînt eu!” Regele nu era în stare de o atît de brutală necuviință. Ce era neobișnuit în conduita sa era doar faptul că s-a înfățișat acolo într-o ținută neprotocolară și că a interzis deliberările fără să respecte formele uzuale. Drept urmare Parlamentul a trimis la Vincennes o delegație care s-a plîns că Maiestatea Sa a procedat „într-un chip ciudat, foarte neasemănător cu cel

al înaintașilor săi". Delegația a fost bine primită. În fond fusese vorba de o nuanță de procedură, nu de una dintre cauzele Revoluției franceze.

Voltaire, în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, a jucat în chestiunea aceasta un rol ambiguu. Știa foarte bine că Regele n-ar fi putut să spună niciodată „Statul sînt eu!” S-a străduit însă să găsească, în registrele Parlamentului, cuvintele rostite de Ludovic al XIV-lea și să le reproducă cît mai exact. În schimb a scris, păcătuind împotriva adevărului: „Regele a plecat de la Vincennes în costum de vînătoare, urmat de întreaga sa curte, a intrat la Parlament călcînd în cizme grele, cu biciul în mînă.” Voltaire contribuia astfel la alimentarea unei calomnii pe care, în alte privințe, voia s-o dezmință.

Iată faptele așa cum s-au petrecut: Ludovic n-a intrat nicidecum în Palatul de Justiție în veșmînt de vînătoare, în cizme, cu biciul sau cu cravașa în mînă. Și nu i-a amenințat cîtuși de puțin pe magistrați. Pe de altă parte, vizita lui n-a fost improvizată. Ședința regală din 13 aprilie 1655 fusese anunțată onoraților membri ai Parlamentului de către căpitaniii gărzii și la timpul convenit. Tînărul rege a venit însoțit de cancelarul Antoine Séguier (1552–1624), primul demnitar al Coroanei și totodată șeful Justiției, și a fost precedat de domnul de Rhodes, marele maestru de ceremonii. Maiestatea Sa era, potrivit obiceiului, escortat de către duci și de marii seniori (care aveau și ei dreptul de a participa la lucrările Parlamentului) și chiar de mareșalii de Franța. S-a dus întîi să-și facă îndatoririle de pietate la Sainte-Chapelle, apoi a intrat cu toată solemnitatea cerută în Camera Mare a Parlamentului și a declarat cu gravitate: „Domnilor, toți știm cîte nenorociri au pricinuit adunările Parlamentului [nu cele reglementare, aici este vorba de ședințele ocazionale]. Vreau să nu se mai întîmple asemenea lucruri și, ca atare, cer să înceteze dezbaterea edictelor pe care le-am prezentat, pe care le vreau ratificate. Domnule prim-președinte, vă interzic să tolerați vreo ședință în această materie, și nici unul dintre dumneavoastră să nu o ceară.” Procesul-verbal — pe care oricine

poate să-l consulte în arhivele naționale sub cota X^{la}8390, filele 89–90 — adaugă: „Și imediat după aceasta s-a retras.”

Nu știu ce m-aș fi făcut dacă mai trăia

JE NE SAIS CE QUE J'AU RAIS FAIT S'IL AVAIT V CU PLUS LONG TEMPS

Cuvînt „istoric” pe cît de neautentic pe atît de neverosimil prin care fînărul Ludovic al XIV-lea (cînd a murit Mazarin, nașul și principalul lui ministru, în 1661, nu avea nici 23 de ani) ar fi comentat dispariția maestrului său în politică și a inițiatorului său în sprijinirea literelor și artelor. Ne putem imagina acest „Nu știu ce m-aș fi făcut” sub forma unui monolog interior, dar atunci ne-am afla în plin roman istoric. În schimb sigură pare autenticitatea unei vorbe spuse de Ludovic al XIV-lea către ducele de Gramont puțin după moartea lui Mazarin: „Domnule mareșal, am pierdut un prieten bun!” (Abatele de Choisy)

Totuși, de ce a ajuns Ludovic al XIV-lea să suporte greu autoritatea prea mare și de prea multă vreme acordată cardinalului (1643)? Pentru că era o fire autoritară, pentru că se simțea în stare să guverneze, pentru că avea despre „meseria de rege” o concepție dinamică și nu pasivă ori simbolică și, în sfîrșit, pentru că, deși recunoștea remarcabilele calități diplomatice ale ministrului său, îi reproșa în secret delăsarea din *administrarea* internă. Mazarin, cu marea lui inteligență, bănuia că nu mai are la Curte creditul de care se bucurase pînă atunci. Se spune că ar fi vrut să se miruiască preot (era cardinal, dar nu investit cu ordinele superioare) și apoi să-și încerce norocul cu prilejul viitorului conclav de alegere a unui papă.

Voi vedea

JE VERRAI

Așa spunea adesea Ludovic al XIV-lea cît a domnit în numele său propriu (1661–1715). Vorba a fost răutăcios interpretată de Saint-Simon. Micul duce vedea în ea nu doar o șovăială a voinței, ci și a gîndului. Uita însă că Gaston d'Orléans, fratele lui Ludovic al XIII-lea, răspundea tot așa

partizanilor săi: „Se va vedea” (Doamna de Motteville). Uita mai ales că „Voi vedea” era expresia prudenței indispenabile cîrmuitoarelor de state. Lucrul e adevărat în politică, dar și în alte domenii, ca mecenatul. Ludovic al XIV-lea, după ce ascultase mai mulți candidați la postul de organist al Curții, a spus: „Voi vedea”, în loc să ia o hotărîre pe loc, pentru a părea infailibil. Cîteva zile mai tîrziu se afla care fusese alegerea regelui: François Couperin, care a fost cel mai mare maestru francez al clavecinului și un mare compozitor.

Sîntem ai popoarelor noastre tot atît cît ele sînt ale noastre

COMME NOUS SOMMES À NOS PEUPLES, NOS PEUPLES SONT À NOUS

Formulare importantă a lui Ludovic al XIV-lea, cuprinsă în *Memoriile anului 1661*. În aceste *Îndrumări* sau *Memorii*, redactate pentru formarea Delfinului, prințul moștenitor, sub strictul control al regelui (și în care academicianul Pellisson a văzut „secretele regalității”) se mai găsesc și alte cugetări de acest fel, ca de pildă „Trebuie să avem în vedere binele supușilor noștri mai presus decît binele nostru. Ei sînt ca o parte din noi înșine, membrele unui trup al cărui cap sîntem noi.” Aceste fraze autentice sînt dovada unei sensibilități politice și morale total opuse calomnioasei vorbe „Statul sînt eu”, care s-a dovedit atît de dăunătoare.

Nu mulți sînt pe potriva mea

NEC PLURIBUS IMPAR

Deviză adoptată de Ludovic al XIV-lea, înscrisă pe emblema soarelui. Și emblema și deviza au fost alese cu prilejul faimoasei parade de cavalerie de la Tuilleries din 5 și 6 iunie 1662, pe cînd Regele avea 34 de ani. Latina aceasta obscură e greu de tradus. De ce o dublă negație, *nec și impar*? Deviza să se fi aplicat soarelui, superior tuturor astrelor vizibile? Se va fi referit la relațiile dintre regele Franței și ceilalți principii din Europa? Marchizul de Louvois (1641–1691), unul dintre cei mai importanți miniștri

ai lui Ludovic al XIV-lea, cel care reorganizase armata regală, i-a dat un sens politic-militar: „Pe deplin în stare să țină piept unei coaliții.” Posteritatea a înțeles sau i s-a părut adesea că înțelege: „Superior tuturor”, văzînd în deviză expresia unui orgoliu nemăsurat. Poate ar trebui s-o interpretăm ca: „Nu mulți sînt pe potriva mea.” În *Memoriile* sale, Regele-Soare dă propria lui interpretare: „Se alege pentru corpul [devizei] soarele, care, potrivit regulilor artei [heraldice], este cel mai nobil dintre toate și care este fără îndoială imaginea cea mai vie și cea mai frumoasă a unui mare monarh. Și aceasta pentru că este unic, pentru strălucirea care îi face cunună, pentru lumina pe care, ca unei Curți a sale, o dă celorlalte astre, prin faptul că își împarte strălucirea deopotrivă și cu dreptate tuturor climatelor lumii, prin binele pe care îl face pretutindeni, dînd fără încetare viață și bucurie, pentru că, arătîndu-se mereu liniștit, se mișcă fără încetare, urmîndu-și drumul fără abateri și fără ocol. Cei care mă vedeau guvernînd [își începuse domnia personală cu un an în urmă, în 1661] cu destulă ușurință și fără să mă arăt stîmjenit de nici una dintre numeroasele griji pe care le cere domnia m-au convins să adaug soarelui și globul pămîntesc și, pentru a face limpede sensul emblemei, să înscriu pe ea *nec pluribus impar*, prin care înțelegeau, lucru plăcut și măgulitor pentru ambiția unui tînăr rege că, ajungîndu-mi puterile pentru atîtea lucruri, îmi vor ajunge desigur și pentru a guverna alte stăpîniri, așa cum soarele poate să lumineze și alte lumi care s-ar afla în bătaia razelor sale.” Se citește aici un imperialism exprimat sau sugerat cu politețe și în același timp programul unui despotism luminat. Deviza ar însemna „pe măsura celor mai mulți”, dubla negație se dovedește a fi o atenuare politicoasă, iar *pluribus* pare să sugereze că, oricît de mare ar fi vrut să se înfățișeze, marele rege nu aspira la imperiul universal.

Supremul argument al regilor

ULTIMA RATIO REGUM

Se spune îndeobște că această deviză latină era gravată pe tunurile lui Ludovic al XIV-lea. În unele cazuri poate este

chiar așa. Dar nu în toate. Chiar se știe că, cel mai adesea, pe tunurile regelui scria NEC PLURIBUS IMPAR. Cele două devize au în comun faptul că sînt în latină și că dau expresie politicii de „apărare agresivă” a Regelui-Soare (A. Corvisier).

A fost una din cele mai mari regine ale noastre — nu, unul dintre regii cei mai mari

CE FUT UNE DE NOS PLUS GRANDES REINES. N' NON,
UN DE NOS PLUS GRANDS ROIS

Ludovic al XIV-lea a avut replica aceasta auzind elogiul Anei de Austria, moartă la Luvru în 20 ianuarie 1666. Este citată în *Memoriile* doamnei de Motteville. A doua zi după moartea mamei sale, tînărul rege i-a spus ducesei de Montausier: „Mă mîngîie gîndul că nu m-am arătat niciodată nesupus față de ea cînd era vorba de lucruri importante” și, continuînd să vorbească despre calitățile ei, a adăugat: „Regina-mamă n-a fost numai o mare regină, ea merită să fie numărată printre regii cei mai mari.”

Interesul statului trebuie să aibă înțîietatea

L'ÔINTERÊT DE L'Ô TAT DOIT MARCHER LE PREMIER

Aforism al lui Ludovic al XIV-lea, cuprins în *Cugetări asupra meseriei de Rege* (1679), text scris de el pentru a „justifica” dizgrațierea, poate inoportună, a marchizului de Pomponne (1618–1699), șeful diplomației franceze între 1672 și 1679, pe care îl considera prea puțin dispus să susțină politica regală de cuceriri numită „politica reunirilor”, reunitri cu teritorii pierdute considerate ca aparținînd Franței.

Bunicul meu îi iubea pe hughenoti și nu se temea de ei; tatăl meu nu-i iubea și se temea de ei; eu nici nu-i iubesc, nici nu mă tem de ei

Frază picantă, însă cu totul apocrifă, atribuită lui Ludovic al XIV-lea de către Voltaire, în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, care o reproduce precedînd-o, prudent, de: „Se susține că...” Poate că marele rege, în 1685, cu trei ani înainte de

revocarea Edictului de la Nantes (1598) va fi avut în gînd ceva de felul acesta, însă nici un text contemporan serios nu îi atribuie această declarație, foarte străină de stilul lui Ludovic al XIV-lea.

V-aș lăuda mai mult dacă m-ați fi lăudat mai puțin

JE VOUS LOUERAIS DAVANTAGE SI VOUS MÔAVIEZ
MOINS LOU

Cuvintele adresate de Ludovic al XIV-lea lui Jean Racine (1639–1699), istoriograful și prietenul său. În 1685 Thomas Corneille fusese ales la Academia Franceză. Racine, care trebuia să rostească discursul de recepție, făcuse un magnific elogiu al fratelui lui Thomas, Pierre Corneille (1606–1684), vechiul și vestitul său rival și emul. Regele i-a cerut lui Racine să-i citească întreg discursul, apoi i-a spus conmesenului său: „Sînt foarte mulțumit. V-aș lăuda mai mult dacă m-ați fi lăudat mai puțin.” Într-adevăr, pe vremea aceea fiecare discurs academic trebuia să conțină și complimente aduse monarhului.

Puțin a lipsit să am de așteptat

J'AI FAILLI ATTENDRE

Vorbă a lui Ludovic al XIV-lea simplificată și deformată de zvon. Racine povestește întîmplarea care a prilejuit-o. Într-o zi, Regele, pentru a ieși din parcul de la Versailles, a luat-o pe alt drum decît cel obișnuit. Paznicul de la ieșire era în clipa aceea undeva prin preajmă, iar cei din suită l-au muștrat că nu se află la post. Atunci Ludovic al XIV-lea ar fi spus: „De ce îl certați? Nu vedeți că e și așa destul de necăjit că m-a făcut să aștept?”

Sînt foarte mulțumit de dumneavoastră și de întreaga flotă

JE SUIS TRÈS CONTENT DE VOUS, ET DE TOUTE
LA MARINE

În lupta navală de la La Hougue, între 29 mai și 3 iunie 1692, francezii înfruntaseră o flotă anglo-olandeză de două ori

mai numeroasă și mai bine înarmată. Flota franceză, comandată de viceamiralul de Tourville (1642–1701), învingătorul de la Wight (1690), pierduse cincisprezece vase, făcând astfel greu de sperat o restaurare apropiată a regelui Angliei Iacob al II-lea. Curtenii de la Versailles socoteau că, în situația aceasta de învins glorios, însă totuși învins, contele de Tourville va avea de îndurat dacă nu dizgrația, cel puțin reproșurile regelui. Dar, primindu-l în audiență la 16 iulie, Ludovic al XIV-lea i-a spus domnului de Tourville: „Sînt foarte mulțumit de dumneavoastră și de întreaga mea flotă. Am fost bătuți, dar dumneavoastră ne-ați acoperit de glorie pentru dumneavoastră și națiunea noastră. Am pierdut un număr de vase, dar lucrul va fi remediat în anul viitor și nu încape îndoială că îi vom bate pe dușmani” (Dangeau, *Jurnal*, vol. IV, p. 129). Și într-adevăr, Tourville a fost învingător în anul următor (1693), în largul capului São Vicente, lângă coasta portugheză. De altfel, contrar unei legende persistente, înfrîngerea de la La Hougue n-a fost cîtuși de puțin începutul declinului flotei regale franceze, care, pînă în 1705, a fost adesea în stare să înfrunte cu succes flota regală engleză.

Să nu uiți niciodată că ești francez

N'OUBLIEZ JAMAIS QUE VOUS ÊTES FRANÇAIS

Articolul 28 din instrucțiunile date de Ludovic al XIV-lea în 1700 nepotului său, ducele de Anjou, devenit (grație testamentului lui Carol al II-lea) Filip al V-lea, rege al Spaniei „Să nu uiți niciodată că ești francez și ce se va putea întîmpla atunci cînd, avînd copii, vei fi asigurat succesiunea la tronul Spaniei.” Se putea întîmpla ca Filip să devină fiul mai mare din ramura mare a Capetienilor și deci, potrivit legii de succesiune, rege al Franței. Marți 16 noiembrie 1700, cînd bătrînul rege prezentase la Curte pe Filip al V-lea, el i-a spus întîi ambasadorului Spaniei: „Puteți să-l salutați drept regele dumneavoastră”; apoi le-a declarat curtenilor: „Domnilor, iată-l pe regele Spaniei; era sortit prin naștere acestei coroane; întreaga națiune a dorit acest lucru și mi

l-a cerut stăruitor, ceea ce i-am acordat cu plăcere: era porunca Cerului”; în sfârșit, i-a spus ducelui de Anjou: „Să fii un bun spaniol, acum aceasta este înfiia dumitale datorie; amintește-ți însă că te-ai născut francez pentru a întreține concordia dintre cele două națiuni. Acesta este mijlocul de a le face fericite și de a păstra pacea Europei” (Dangeau, *Jurnal*, vol. VII, p. 418).

Nu mai există Pirinei!

IL NÓY A PLUS DE PYR N ES!

Propoziția aceasta concisă și percutantă este atribuită de mulți lui Ludovic al XIV-lea, care ar fi rostit-o după ce, în noiembrie 1700, regele Franței a acceptat testamentul lui Carol al II-lea al Spaniei în favoarea ducelui de Anjou, nepot al lui Ludovic al XIV-lea. În realitate meritul vorbei îi revine marchizului de Castel-Rodrigo, ambasadorul spaniol pe lângă Curtea Franței. Din câte se poate citi în *Le Mercure Galant*, diplomatul ar fi exclamat: „Ce bucurie! Nu mai există Pirinei, și sîntem acum o singură țară.” Autenticitatea vorbei e confirmată de foarte seriosul memorialist Dangeau (1638–1720): „Ambasadorul Spaniei a spus, pe bună dreptate, că pentru a călători dintr-o țară în alta Pirineii parcă nici n-ar mai fi.”

Să fi uitat oare Dumnezeu ce-am făcut pentru el?

EST-CE QUE DIEU AURAIT OUBLI CE QUE JÓAI FAIT
POUR LUI?

Vorbă pe care, dacă e să îl credem pe Voltaire (care a menționat-o în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*), ar fi rostit-o Ludovic al XIV-lea la știrea înfrîngerii de la Ramillies (23 mai 1706). În urma acestei bătălii, pierdute de mareșalul de Villeroy, coaliția franco-spaniolă a pierdut aproape întreaga Belgie. Regele a aflat de dezastru în dimineața zilei de 26. În 28, către seară, regele a primit în audiență pe marchizul de Brancas, „cu care a stat de vorbă îndelung” (Dangeau). După Voltaire, care susținea că știe lucrul chiar de la Brancas, Ludovic al XIV-lea, evocînd lupta de la Ramillies,

ar fi declarat: „Să fi uitat oare Dumnezeu ce am făcut pentru el?” E greu de înțeles cum persistă încă vorba aceasta niciodată rostită, incompatibilă și cu caracterul și cu stilul marelui rege.

Domnule mareșal, la anii noștri nu mai putem avea mari bucurii

MONSIEUR LE MAR CHAL, ON N'EST PAS HEUREUX
À NOTRE ÂGE!

Vorbă imaginară atribuită lui Ludovic al XIV-lea de către Voltaire. Regele ar fi consolat în acești termeni binevoitori pe mareșalul de Villeroy, prietenul său, a cărui armată fusese zdrobită de către Malbrough, în 23 mai 1706, la Ramillies, lângă Louvain. Pierderea acestei bătălii însemna pentru Ludovic al XIV-lea și pentru nepotul său, regele Filip al V-lea al Spaniei, pierderea Belgiei întregi. În ciuda dezamăgirii și a necazului său, regele l-a primit pe Villeroy la 6 august. Orice ar spune Voltaire, nimic precis din această întrevedere nu a fost cunoscut. Însă zvonurile n-au fost puține. După Dangeau (familiar al regelui, autorul unui *Jurnal*) martor prob, Ludovic al XIV-lea i-ar fi arătat mareșalului „numeroase semne de bunăvoință”. După marchizul de Sourches, Villeroy „a fost bine primit de rege, dar după aceea toată lumea l-a găsit foarte trist” (ceea ce înseamnă că nu scăpase de orice reproș). În sfârșit, după ducele de Saint-Simon, audiența ar fi fost „scurtă și rece”. De unde să fi scos Voltaire, care în 1706 avea 12 ani, nobila frază, la ale cărei determinări exacte pare de altfel nici să nu se fi gândit? În 1706, Ludovic al XIV-lea avea 67 de ani, Villeroy 62. Dar generali bătrâni mai avusese Ludovic al XIV-lea: în 1675, în ajunul ultimei sale bătălii, viconte de Turenne avea 64 de ani, iar pe marchizul de Duquesne Ludovic al XIV-lea l-a trimis cu o escadră să bombardeze Genova pe când avea 74 de ani, în 1684. Legende despre consolările aduse generalilor care pierduseră bătălii circulau destul de multe pe atunci. Unele sînt autentice (vezi „Sînt foarte mulțumit...”), altele suspecte. Cum este și una

transmisă de același duce de Saint-Simon, atît de asemănătoare cu cea despre Villeroi încît poate să provină din aceeași sursă: Regele, primindu-l la 13 decembrie 1706 pe François de La Feuillade (1612–1697), învinsul de la Torino (în cursul aceluiași război pentru succesiune la tronul Spaniei), i-ar fi spus: „Domnule, sîntem la fel de mîhnîți amîndoi.” Numai că apoi, uitîndu-și obișnuita politețe, Ludovic al XIV-lea i-ar fi întors spatele nefericitului mareșal.

Domnule ambasador, am fost întotdeauna stăpîn acasă la mine, cîteodată și la alții, nu mă obligați să-mi amintesc

MONSIEUR L'AMBASSADEUR, J'AI TOUJOURS T LE
MAÎTRE CHEZ MOI, QUELQUE FOIS CHEZ LES AUTRES;
NE M'EN FAITES PAS SOUVENIR

Frază apocrifă. A fost pusă în gura lui Ludovic al XIV-lea, ca replică, după 1713, la reproșurile învăluite ale lordului Stair, ambasador al Marii Britanii, care se plîngea de lucrările de amenajare portuară de la Mardyck, considerate contrare clauzei din tratatul de la Utrecht (1713) privitoare la dezarmarea portului Dunkerque. Vorba e frumoasă și plină de noblețe. Pînă și Pierre Gaxotte pare să fi crezut în autenticitatea ei. Dar nu este nici autentică, nici verosimilă. Încă din 1715, în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, Voltaire o consideră astfel: „Sînt în măsură să știu cu certitudine că Ludovic al XIV-lea n-a dat niciodată un răspuns atît de puțin convenabil. Niciodată lordul Stair nu i-a vorbit Regelui altfel decît în prezența secretarului de stat Torcy (fiul lui Colbert, 1665–1746), care a declarat că n-a auzit niciodată asemenea lucru. O astfel de replică ar fi fost, retrospectiv, extrem de umilitoare pentru Ludovic al XIV-lea după ce a dispus întreruperea lucrărilor de la Mardyck.”

Se laudă cu propriile lui crime

C'EST UN FANFARON DE CRIMES

Judecată mușcătoare — Saint-Simon spune: „O mare tușă de pensulă” — atribuită lui Ludovic al XIV-lea, care l-ar

fi definit astfel pe nepotul său, Filip, duce de Orléans, viitorul regent. Vorba se găsește în *Memoriile* lui Saint-Simon, prieten al ducelui, ostil regelui. Memorialistul pretinde că a aflat-o de la Georges Mareschal, prim-chirurg al Maiestății Sale. Lucru de neînchipuit. Regele nu putea să spună așa ceva, n-ar fi corespuns nici caracterului, nici manierelor sale, și nici stilului său. Cum ar fi putut Ludovic al XIV-lea să scape, într-un moment de supărare, un cuvânt crud și indiscret în fața lui Mareschal? Și cum ar fi putut acesta, prieten al regelui, om delicat și care, în dubla sa calitate de medic și connesean, era de două ori obligat să nu divulge nimic, oricum nu să relateze o asemenea vorbă tocmai lui Saint-Simon, o gură clevetitoare și rea.

Mi-a plăcut prea mult războiul

J'AI TROP AIMÉ LA GUERRE

Formulă simplificată, rezumînd esențialul din mesajul adresat, la 26 august 1715, de către Ludovic al XIV-lea, pe patul de moarte, strănepotului său, Delfinul, viitorul Ludovic al XV-lea. Textul complet, transmis de marchizul de Danneau, este următorul: „Dragul meu, vei fi un mare rege, dar fericirea ta va depinde în întregime de cîtă supunere vei arăta lui Dumnezeu și de cîtă grijă vei avea să ușurezi povara supușilor tăi. Pentru aceasta va trebui să te ferești cît îți stă în putință să porți războaie: ele sînt ruina popoarelor. Să nu urmezi în privința aceasta răul meu exemplu. Adevse am întreprins războaie cu ușurătate și am stăruit din trufie. Nu mă imita, caută să fii un principe pașnic și să urmărești mai presus de orice alinarea vieții supușilor tăi.”

Unele manuale sau dicționare insistă excesiv asupra pierderilor Franței la încheierea tratatelor de la Utrecht (1713) și Rastatt (1714), și anume Terre-Neuve și Acadie (din actuala Canada), cedate Angliei, uitînd în schimb să menționeze dobîndirea a două teritorii: principatul de Orania și Valea Barcelonnettei. Ni se pare așadar necesar să enumerăm achizițiile rezultînd din războaiele lui Ludovic al XIV-lea. După Războiul de treizeci de ani, tratatele din

Westphalia (1648) îi aduc Franței Cele-trei-episcopate (Metz, Toul și Verdun), pînă atunci doar „ocupate”, Alsa-
cia de sus și drepturi încă vagi asupra „decapolei” din Al-
sacia (Landau, Wissemburg, Hagenau, Rosheim, Obernai,
Selestat, Turckheim, Münster, Kayserberg și Colmar). La
sfîrșitul războiului franco-spaniol, tratatul din Pirenei (1659)
sporește regatul cu comitatul Artois cedat (Arras), cu Mont-
médy, Thionville și Luxemburgul francez, cu Roussillon
și Cerdagne. Tratatul de la Aix-la-Chapelle (1668), cu care
se încheie războiul „de devoluție” dintre Franța și Spania,
acorda Franței Lille și Flandra meridională. Pacea de la Nij-
megen (Nimwegen sau Nimègue), încheiată între 1678 și
1679, la sfîrșitul războiului împotriva Olandei, îi conferă
definitiv Franței restul de Artois (Saint-Omer), Cambresis
(Cambrai), partea franceză din Hainaut (Maubeuge și Valen-
ciennes), Charlemont (Giret) și teritoriul său, Longwy și, mai
ales, Franche-Comté. Tratatul de la Ryswick (1697–1698),
de la încheierea războiului cu Liga de la Augsburg, îi asig-
ură regatului francez posesiunea Strاسبourgului și a Al-
saciei de jos.

Este posibil ca războaiele lui Ludovic al XIV-lea să fi
dus la moarte cinci sute de mii de soldați, francezi sau în
serviciul regelui Franței, dar ele au cîștigat pentru regat
douăsprezece provincii. Războaiele Revoluției și ale Impe-
riului au costat un milion și jumătate de morți. O heca-
tombă înspăimîntătoare care a avut drept rezultat pierderea
a patru orașe (Philippeville, Marienburg, Sarrelouis și
Landau) și cîștigarea a patru orașe mai mari (Montbéliard,
Mulhouse, Senones, Avignon). Și totuși puțini îi reproșează
lui Napoleon că i-a plăcut prea mult să poarte războaie
și nimeni nu îndrăznește să aducă asemenea învinuire
Revoluției.

Mi-a plăcut prea mult să clădesc

JÓAI TROP AIM LES Bă TUMENTS

Frază neautentică atribuită lui Ludovic al XIV-lea pe patul
de moarte de o singură „mărturie”, altfel neconfirmată,

aceea din *Memoriile* ducelui de Saint-Simon (1675–1755). Ducele, scriitor genial, însă cronicar adesea suspect, de testa și pe Ludovic al XIV-lea și Versailles-ul. El a interpretat pur și simplu o frază din mesajul adresat Delfinului de către bătrînul Rege la 26 august 1715 (vezi „Mi-a plăcut prea mult războiul”). Rezultatul: „Copilul meu [în loc de «Dragul meu»], o să fii un mare rege [propoziție autentică]. Nu imita gustul meu prea mare pentru clădiri [invenția lui Saint-Simon], nici cel pe care l-am avut pentru războaie” (un rezumat plat al celor trei fraze lungi consemnate de Dangeau). Saint-Simon știa ce face. Acest „Mi-a plăcut prea mult să clădesc”, născocit de el, rămîne, de aproape trei secole, lipit de memoria lui Ludovic al XIV-lea ca o cămașă a lui Nessus.

Conturile clădirilor înălțate de el (care includeau pensiile acordate oamenilor de litere și se pot compara cu bugetul unui minister al culturii de astăzi) se cunosc exact: 199 059 000 de livre între 1664 și 1715, adică o medie de 3 826 900 de livre pe an, timp de mai bine de o jumătate de secol.

Între 1661 și moartea lui Ludovic al XIV-lea, Versailles — inclusiv imensul parc și dependințele — n-a costat mai mult de 68 000 000 de livre.

Eu mă duc, dar statul va dăinui mereu

JE MÔEN VAIS, MAIS L'Œ TAT DEMEURERA TOUJOURS

Vorba aceasta frumoasă, raportată de marchizul de Dangeau (1638–1720) în *Jurnalul* său este totodată istorică și autentică. Ea face parte dintr-o scurtă cuvîntare adresată membrilor Curții, la 26 august 1715, de către Ludovic al XIV-lea pe patul de moarte. Din ea rezultă limpede că regele, căruia îi plăcea să se definească drept cheia de boltă a statului și drept primul lui slujitor (în privința aceasta „despoții luminați” din secolul al XVIII-lea, ca Frederic al II-lea al Prusiei de pildă, nu vor fi decît imitatorii săi), nu pretindea că în persoana lui se întrupează statul.

LUDOVIC AL XV-LEA

1710–1774

rege din 1715

Totul i se datorează lui Dumnezeu și lui Maurice de Saxa

TOUT VIEN DE DIEU ET DE MAURICE DE SAXE

Cuvintele adresate de Ludovic al XV-lea mareșalului de Saxa (1696–1750) în după-amiaza zilei de 11 mai 1745, la Fontenoy în Belgia, după victoria francezilor asupra ducelui de Cumberland (1721–1765). Mareșalul, înclinându-se în fața Regelui, spusese: „Sire, am trăit de-ajuns, astăzi am dorit să rămân în viață doar pentru a o vedea pe Maiestatea Voastră victorioasă. Vedeți de ce depind bătăliile.” Ludovic al XV-lea l-a ridicat, l-a îmbrățișat și i-a răspuns: „Totul i se datorează lui Dumnezeu și lui Maurice de Saxa.” Ceea ce nu era adevărat. Ludovic al XV-lea a rămas pe câmpul de luptă în momentul cel mai riscant, în ciuda rugămintărilor stăruitoare ale mareșalului de Saxa și ale mareșalului de Noailles. Apoi a ordonat ca garda regală să treacă la atac. „Victoria de la Fontenoy — scrie Napoleon — i se datorează lui Ludovic al XV-lea, care a rămas pe câmpul de luptă. Dacă ar fi trecut râul Escout, cu voia mareșalului de Saxa, bătălia ar fi fost pierdută” (M. Antoine).

Iată cât costă o victorie

VOYEZ CE QUE COÛTE UNE VICTOIRE

Vorbă plină de omenie, mîhnită și totodată pedagogică, cu totul autentică, a lui Ludovic al XV-lea, rostită la Fontenoy, după victoria mareșalului de Saxa (și a lui personală) asupra ducelui de Cumberland (11 mai 1745) și asupra trupelor coaliției anglo-olandeze. „Însoțit de fiul său, Ludovic al XV-lea a străbătut câmpul de luptă, a cărui priveliște era atât de tragică încît contelui de Argenson era gata să i se facă rău și a fost nevoit să respire niște săruri” (M. Antoine). Numai de partea engleză zăceau acolo 9 000 de morți, ceea ce părea să-l bucure pe Delfin. Regele i-a spus atunci: „Iată

cît costă o victorie. Sîngele dușmanilor noștri este și el sîngele unor oameni. Adevărata glorie este să-l cruți.”

După mine — potopul

APRÈS MOI, LE D LUGE

Vorbă atribuită lui Ludovic al XV-lea, și nu cu gînd bun: era un fel de a-l învinui de frivolitate și de indiferență politică. În realitate formula rezumă un cuvînt de consolare adresat regelui de doamna de Pompadour cînd l-a văzut mîhnit de știrea înfrîngerii de la Rosbach (1757). În timp ce Quentin de la Tour lucra la portretul favoritei, l-a văzut intrînd pe Ludovic al XV-lea, cu chipul posomorît, și a auzit-o pe marchiză murmurîndu-i suveranului: „Nu te întrista, o să te îmbolnăvești; după noi — potopul!” (A. Chuquet).

De fapt, sire, nu mai aveți flotă. — Cum așa? Dar marinele lui Vernet?

AU FAIT, SIRE, VOUS N'AVEZ POINT DE MARINE. N QUE DITES-VOUS LÀ? ET VERNET, DONC?

Dialog imaginar și caricatural între Quentin de la Tour și Ludovic al XV-lea, într-o pauză, în timp ce pictorul îi făcea portretul. Se pare că La Tour a aranjat destul de mult conversațiile sale cu monarhul sau le-a inventat (vezi „După mine — potopul”). Anecdota, transmisă de clevetitorul Chamfort, este neverosimilă. Nimeni nu i se adresa regelui neîntrebat. Știm astăzi că Ludovic al XV-lea a făcut mult pentru marina sa de război. Biografia lui Michel Antoine îl arată ca pe un suveran inteligent, fin și cultivat, incapabil să spună o asemenea nerozie, incapabil să confunde „marinele” lui Joseph Vernet cu starea flotei sale militare. Acest tip de vorbe, în întregime născocite sau formate cu bună știință, a înflorit din nou, o sută de ani mai tîrziu, de data aceasta pe seama mareșalului de Mac-Mahon.

Urîtă vreme o să aibă azi pe drumul ei marchiza

LA MARQUISE AURA AUJOURD'HUI UN MAUVAIS TEMPS
POUR SON VOYAGE

Vorbă cinică, inventată pentru a-l înfățișa pe Ludovic al XV-lea ca pe un monstru de egoism și de răceală a inimii.

Regele ar fi rostit-o la Versailles „privind de la o fereastră doi lachei care duceau prin ploaie trupul neînsuflețit al doamnei de Pompadour” (Jacques Bondet). În realitate, marchiza, pe care Regele o vizitase în zilele de 13 și 14 aprilie 1764, a murit în seara de 15, la 44 de ani. „Corpul i-a fost imediat transportat în casa ei de pe strada des Réservoirs. Foarte afectat, Ludovic al XV-lea și-a ascuns durerea. A de comandat „marele serviciu” din protocolul Curții și a cinat doar cu câțiva intimi.” „A dat dispozițiile necesare unor funeralii ducale, care s-au desfășurat în ziua de marți 17 aprilie. Nici el, nici vreunul dintre ai săi nu erau îndreptățiți să asiste la înmormântare. Se afla în apartamentul său interior [...] când a auzit sunetul de clopote care anunța sfârșitul serviciului religios. Se lăsa noaptea și era o vreme îngrozitoare. Regele [...] s-a dus în balcon, sub ploaie, cu Champlost, [primul său valet] pîndind momentul în care cortegiul, venind dinspre biserică, se îndrepta spre Paris. Ludovic a privit în tăcere trecerea înceată a alaiului, urmărind-o pînă când s-a pierdut din priviri. Apoi s-a întors în cabinetul lui. Lacrimi mari îi curgeau pe obraji și i-a spus lui Champlost: «Atîta mi-a stat în putință să fac. Gîndește-te, a fost prietena mea timp de douăzeci de ani!»” (Michel Antoine, *Louis XV*, p. 824). Ludovic al XV-lea, poreclit Multiubitul, avea atunci 54 de ani și mai avea de trăit zece.

LUDOVIC AL XVI-LEA **1754–1793** ***rege din 1774***

Ce povară! Sînt nepregătit pentru asta

QUEL FARDEAU! ET L'ŒON NE M'ŒA RIEN APPRIS

Vorbă apocrifă a lui Ludovic al XVI-lea, întregită cu „Îmi pare că Universul o să se prăbușească peste mine”. Ar fi rostit-o la vestea morții bunicului său, Ludovic al XV-lea (1774), căruia îi urma la tron (E. Lavissee). Se pare mai de-

grabă că tânărul monarh (avea 20 de ani) a spus, repetînd „frază rostită cu o clipă înainte de soția lui, Maria-Antoineta: «Doamne, ocrotește-ne, domnime încă prea tineri»” (J.-F. Chiappe). Povara a fost mai grea decît își putea închipui cineva atunci, cu cincisprezece ani înainte de Revoluție. În instruirea nici unui Delfin nu era de prevăzut vreo prescripție în vederea urcării pe eșafod.

Vreau să fiu iubit

JE VEUX ÊTRE AIMÉ

Așa a spus tânărul Ludovic al XVI-lea a doua zi după înscăunarea lui (1774). Din cîte crede Edgar Faure, această nevoie de popularitate a regelui a fost una dintre cauzele reconvoării parlamentelor și ale tendinței de a revizui opera reformatoare de la sfîrșitul domniei lui Ludovic al XV-lea.

Cred că numai domnul Turgot și cu mine iubim poporul

JE CROIS QU'IL N'Y A QUE M. TURGOT ET MOI QUI AIMONS LE PEUPLE

Declarație adesea atribuită lui Ludovic al XVI-lea și datată, generic, în 1776. După J.-F. Chiappe, originile ei trebuie căutate în anul precedent, în timpul foametei și al „războiului făinilor”. Un muncitor care beneficiase de un ajutor acordat de rege ar fi spus: „Sire, numai Maiestatea Voastră și domnul Turgot iubiți poporul.” Spusa aceasta l-ar fi încîntat pe rege, care, în ciuda reținerii sale obișnuite, ar fi repetat-o sau și-ar fi însușit-o.

Este legal pentru că aceasta e voința mea

C'EST LÉGITIME, PARCE QUE JE LE VEUX

Frază fără ambiguitate a lui Ludovic al XVI-lea, spusă pentru a-i răspunde vărului său, ducele de Orléans (viitorul Filip Egalité), în timpul faimoasei ședințe regale din 19 noiembrie 1787. De fapt a fost rostită cu emfază și, în ciuda aparenței sale brutale, era conformă cu dreptul public din Franța monarhică. Întărit prin prezența prinților de sînge

și a marilor seniori, Parlamentul din Paris fusese convocat de Ludovic al XVI-lea, în acord cu Loménie de Brienne, principalul ministru, și cu Lamoignon, ministrul Justiției. Scopul adunării era propunerea de înregistrare a unei serii de acte regale și în special a unui edict prin care se urmărea obținerea unui împrumut pe cinci ani, destinat să redrezeze finanțele regatului. Magistrații, cărora regele le îngăduia să-și spună liber părerea, nu erau dispuși să accepte toate aceste dispoziții, iar cei mai înflăcărați dintre ei propuneau să fie convocate Statele Generale (care nu se reuniseră din 1614). Iată de ce ședința a durat peste opt ore, de la nouă și un sfert seara pînă la cinci și jumătate dimineața. În fața acestei situații, Ludovic al XVI-lea, transformînd *ședința regală* (ședință normală, ținută în prezența monarhului) în *sesiune de justiție* (ședință solemnă, prezidată de rege, care putea impune Parlamentului înregistrarea actelor), declară: „După ce am ascultat părerile voastre, consider că se impune legiferarea împrumuturilor menționate în edictul meu. Am promis convocarea Statelor Generale înainte de 1792, cuvîntul meu trebuie să vă ajungă. Ordon ca edictul meu să fie înregistrat.” Atunci ducele de Orléans s-a ridicat și a rostit un protest, confuz ca exprimare și neobișnuit în asemenea împrejurare: „Consider că înregistrarea ar fi ilegală.” Regele, surprins și iritat, a răspuns, fără să ridice însă vocea: „Ba da, este legal pentru că aceasta e voința mea.” Fraza aceasta, desprinsă din contextul ei, a căpătat prin unele manuale sensul unei provocări despotice. Dar, dacă a fost ceva provocator atunci, a fost tocmai declarația celui dintîi prinț de sînge, ducele de Orléans. Scrie Talleyrand: „În întreaga istorie a monarhiei nu s-a mai petrecut asemenea lucru. Au existat prinți de sînge care s-au împotrivit cu arma în mînă autorității regale. Nu s-a pomenit însă ca vreunul să fi încercat să pună autorității regelui îngrădiri constituționale” (citată de J. Egret în *Pre-revoluția franceză*).

Dimpotrivă, afirmația lui Ludovic al XVI-lea — oricît i s-ar putea contesta oportunitatea și stilul — rezuma teoria monarhică. În vestita ședință numită „Ședința Biciuirii”

(sesiunea de justiție din 3 martie 1766) Ludovic al XV-lea spusese Parlamentului: „Puterea suverană rezidă numai în persoana mea, al cărei caracter este chibzuința, dreptatea și rațiunea.”

Vor să rămână? Bine, dracul să-i ia, n-au decît să rămână!

ILS VEULENT RESTER? EH BIEN, FÉ! QU'ILS RESTENT!

Acesta ar fi fost, potrivit amintirilor abatelui Jallet, răspunsul dat de Ludovic al XVI-lea marchizului de Dreux-Brézé, în seara zilei de 23 iunie 1789, atunci cînd marele maestru de ceremonii i-a transmis refuzul deputaților Stării a treia de a părăsi sala „des Menus” de la Versailles. Însă J.-F. Chiappe nu crede că vorba este autentică, întrebîndu-se: „Să-și fi transferat regele cumplita lui dezamăgire în fața nesupunerii prin folosirea unui vocabular nepotrivit cu demnitatea sa?” Fapt este că Jallet nu a avut cum să-l audă pe Ludovic al XVI-lea, iar Brézé nu relatează nimic de felul acesta. (Vezi „Mergeți să le spuneți celor ce v-au trimis...”)

Nimic

RIEN

Însemnare laconică, singura care figurează pentru ziua de 14 iulie 1789 în jurnalul lui Ludovic al XVI-lea. Numai că acest jurnal era aproape exclusiv rezervat însemnărilor sale de vînătoare, iar în ziua aceea de 14 regele nu vînase. Pe de altă parte, Ludovic al XVI-lea nu putea să consemneze seara, înainte de culcare, căderea Bastiliei, despre care a aflat doar în cursul nopții (vezi „Este o răzmeriță?”).

Este o răzmeriță? — Nu, Sire, e o revoluție

C'EST UNE R VOLTE? N' NON, SIRE, C'EST UNE
R VOLUTION

Schimb de cuvinte care ar fi avut loc între Ludovic al XVI-lea și ducele de la Rochefoucauld-Liancourt, mare maestru al garderobei, la Versailles, la căderea nopții, după ziua de 14 iulie 1789, marcată de tulburările din Paris și de ocuparea

Bastiliei. Potrivit lui Rabaut Saint-Étienne, domnul de Liancourt ar fi venit să-l trezească pe rege, care se culcase deja. După ce a auzit, din gura acestui mare senior cu vederi liberale, ce s-a petrecut — căderea Bastiliei și masacrarea guvernatorului ei, Launay, precum și a domnului de Flesselles, staroste al negustorilor — Ludovic al XVI-lea ar fi zis: „Este o mare răzmeriță”, la care ducele i-ar fi răspuns: „Nu, Sire, e o revoluție.” Autenticitatea dialogului este îndoielnică.

Mor nevinovat

JE MEURS INNOCENT

La 21 ianuarie 1793, la Paris, în Piața Revoluției (acum Piața Concordiei), regele Ludovic al XVI-lea, înainte de a fi ghilotinat, s-a adresat poporului: „Nu sînt vinovat de nici una dintre crimele pentru care sînt condamnat la moarte. Îi iert pe cei care m-au osîndit. Mă rog lui Dumnezeu ca sîngele pe care îl veți vărsa să nu cadă asupra Franței.” Ultima frază nu s-a auzit aproape deloc, pentru că Santerre, comandantul Gărzii naționale, dăduse ordin toboșarilor să acopere glasul osînditului. Un bătrîn bard din Bretania de jos, măturător în Saint-Malo, i-a cîntat tînărului Ernest Renan, în bretonă, un cîntec de jale despre moartea regelui. „A izbucnit în plîns. Cînd a ajuns la ropotul de tobe al lui Santerre, n-a mai putut să continue. Apoi, ridicîndu-se cu mîndrie, mi-a spus: «Dacă l-ar fi lăsat să vorbească, poporul s-ar fi răzvrătit.»” Regicizii din Convenție și cei care voiseră moartea lui Ludovic al XVI-lea credeau sau sperau „că sîngele regelui se va mulțumi să facă să încolțească o recoltă nouă”. În realitate „sacrificiul de la care se așteaptă un bine se întoarce uneori împotriva sacrificatorului și dezlănțuie o nebulie sîngeroasă... Ucigașii regilor aveau să moară, cum aveau să moară și ucigașii ucigașilor. Și aveau să piară apoi, în timpul războaielor civile și al războaielor cu străinii care nu se mai sfîrșeau, tineretul Franței și tineretul Europei, în umbra idolului corsican” (Jean-Paul Roux).

Urcă la cer, fiu al sfântului Ludovic!

FILS DE SAINT LOUIS, MONTEZ AU CIEL!

La 21 ianuarie 1793, în Piața Revoluției, nefericitul Ludovic al XVI-lea, urcat pe eșafod, a încercat să se adreseze poporului (vezi „Mor nevinovat”), dar la ordinul lui Santerre glasul lui a fost acoperit de răpăitul tobelor. Atunci preotul irlandez Edgeworth de Firmont (1745–1807), ultimul confesor al regelui, prelat refractar care izbutise deja „să pătrundă în închisoarea Templierilor în calitate de comis al avocatului” (E. Lever) a strigat: „Haide, fiu al Sfântului Ludovic, Cerul te așteaptă!” (Girault de Coursac). Dar nu l-au auzit decât soldații și câțiva membri ai federațiilor republicane.

MARIA ANTOANETA

1755–1793

căsătorită în 1770

regină din 1774

N-au pâine? Să mănânce cozonac!

ILS NÓONT PAS DE PAIN? QUÓILS MANGENT DE LA BRIOCHE!

Vorbă atribuită în chip abuziv Mariei-Antoaneta, soție a urmașului la tron, delfină în 1770, regină în 1774. Cei care colportează fraza aceasta vor să o înfățișeze pe regină ca fiind proastă, plină de dispreț și neștiind nimic despre viața poporului. Este vorba de fapt de o legendă, de o glumă tradițională. În cartea a VI-a a *Confesiunilor* sale, scrisă înainte de 1769 și desigur încă din 1767, Rousseau face „confesiunea” următoare: Scena se petrece în 1740, acasă la domnul de Mably. Rousseau a pus mîna pe cîteva sticle de vin d’Arbois pentru „suflețelul lui”. „Din nefericire — scrie el — niciodată nu pot bea fără să mănînc. Dar de unde să fac rost de pâine? Nu aveam cum să-mi pun de-o parte. Iar ca să-l trimit pe lacheu să-mi cumpere însemna să mă dau de gol și chiar să-mi offensez gazda. Și nici să-mi cumpăr

eu nu cutezam. Cum să se ducă un domn arătos, cu sabia la sold, la brutar, să-și cumpere o bucată de pîine! Pînă la urmă mi-am amintit de soluția propusă de o mare prințesă căreia i se spusese că țărani nu au pîine: «Să mănînce cozonac!» Mi-am cumpărat cozonac.” Cozonacul prințesei imagineare a lui Rousseau ne este servit cu o undă de umor, nu are gustul acru al tot atît de imaginarului cozonac atribuit „austriecei”.

Martore îmi sînt toate mamele

JÔEN APPELLE À TOUTES LES MÈRES

Apostrofă mișcătoare, istorică și autentică rostită de Maria-Antoaneta la 15 octombrie 1793, în cursul procesului ei: nu putea îndura să fie acuzată că și-ar fi pervertit fiul, nefericitul Ludovic al XVII-lea. Extremistul Hébert (1757–1794) susținea că aflase de la pantofarul Simon că Delfinul a fost, în închisoarea Templierilor, inițiat în păcat de mama și de mătușa lui. Cînd unul dintre jurații Tribunalului revoluționar a somat-o pe regină să dea lămuriri în privința acestui presupus incest, ea a declarat cu noblețe: „Dacă n-am răspuns este pentru că firea omenească nu poate răspunde unei asemenea învinuiri aduse unei mame. Martore îmi sînt toate mamele care se află aici!”

Vă rog să mă scuzați, domnule, n-am făcut-o anume

MONSIEUR, JE VOUS DEMANDE EXCUSE, JE NE LŌAIPAS FAIT EXPRÈS

Ultimă politețe a Mariei-Antoaneta, în clipa în care, la nouă luni după soțul ei, urca pe eșafod, în 16 octombrie 1793, în Piața Revoluției. Cu mîinile legate la spate (cum a fost desenată de David), Regina, după ce a coborît din căruță, s-a îndreptat spre ghilotină cu atîta grabă încît întîi și-a pierdut un pantof, apoi l-a călcat pe călău pe picior. Și și-a cerut iertare în termenii de mai sus, atestați de martori vrednici de încredere, rostind o vorbă de neuitat în istoria politetii umane.

MEMBRI AI CASEI REGALE DIN VREMEA MONARHIEI ABSOLUTE

Nu mai am nimic și nu mai vreau nimic

RIEN NE MÔEST PLUS, PLUS NE MÔEST RIEN

Deviză deznădăjduită, aleasă, în văduvia ei, de fiica ducelui de Milano, Valentina Visconti (1366–1408), vara și soția lui Ludovic de Franța, duce de Orléans (fratele lui Carol al VI-lea). Ducele de Orléans a fost asasinat la Paris, lângă poarta Barbette, în 23 noiembrie 1407, la instigarea ducelui de Bourgogne, Ioan fără Teamă (1371–1419). Ducesa de Orléans i-a cerut zadarnic regelui Carol al VI-lea să-i facă dreptate. A murit la castelul din Blois un an după soțul ei, la 4 decembrie 1409. Valentina Visconti a fost mama poetului Charles d'Orléans (1394–1465).

Prințesa moare! Prințesa a murit!

MADAME SE MEURT! MADAME EST MORTE!

O mostră vestită a stilului rapid și concis al marelui Bossuet (1627–1704). Se află în magnificul discurs funebru de la înmormântarea Henrietei-Ana de Anglia (1644–1670), cumnata și vara primară a lui Ludovic al XIV-lea. Sub bolta catedralei din Saint-Denis, la 21 august 1670, Bossuet evoca moartea subită a prințesei, la Saint-Cloud: „O, noapte nefericită! O, noapte înfricoșătoare, când a răsunat deodată, ca un tunet, năprasnica știre: «Prințesa moare! Prințesa a murit!» Fiecare dintre noi a simțit, auzind aceasta, ca și când însăși familia lui ar fi fost lovită de o grea nenorocire.” Cei de față nu și-au putut reține lacrimile și gemetele. Prințesa, „Madame” cum se spunea la Curtea Franței celei care se afla în gradul acesta de rudenie cu monarhul, se căsătorise la 31 martie 1661 cu Filip de Franța, duce de Orléans, fratele Regelui. Era plină de farmec, și Ludovic al XIV-lea, încă foarte tânăr, a fost puțin îndrăgostit de ea. I se recunoșteau frumoase înzestrări ale minții, și Regele, cumnatul ei, i le-a folosit trimițând-o cu o misiune secretă în Anglia. A murit atît de brutal la 30 iunie 1670, la 26 de ani (poate

de un ulcer perforat) încît s-a crezut că a fost otrăvită. Zvonul acesta s-a răspîndit, fără nici o dovadă, amplificîndu-se în timpul procesului otrăvitoarei Marie-Madeleine Brinvillier (1676) și reînnoindu-se cu prilejul „afacerii otrăvurilor” (1679–1682), izbucnită către sfîrșitul unui șir de scandaloase otrăviri.

Am o mică religie numai a mea

J'ŒAI UN PETIT RELIGION À PART MOI

Replica unui englez pe nume Fielding, reproducă și adaptată cu umor, într-o scrisoare din 13 septembrie 1690, de către Prințesa Palatină (Élisabeth-Charlotte de Wittelsbach, cumnata lui Ludovic al XIV-lea). Prințesa consideră că „în zilele noastre la noi religia și pietatea au căpătat un înțeles ciudat”. Și adaugă: „Mie una lucrul acesta nu-mi place deloc și mă simt ispitită să fac ca englezul acela căruia i se spune Fildin. Acum cîtiva ani Wendt îl întreba la Fontainebleau: «Sînteți hughenot, domnule? — Nu, răspunse el. — Așadar sînteți catolic. — Cu atît mai puțin. — A, înseamnă că sînteți luteran. — Nici pomeneală. — Atunci ce sînteți? — O să vă spun: Am o mică religie numai a mea.» Cred că și eu o să am curînd o mică religie numai a mea. Așa ar fi trebuit să facă și bunul rege Iacob, nu să piardă, din atîta habotnicie, trei regate” (Prințesa Palatină, *Scrisori*, ed. Amiel, p. 97). Iacob al II-lea (1633–1701), rege al Angliei și al Irlandei și, sub numele de Iacob al VII-lea, al Scoției, și-a pierdut toate regatele pentru că se convertise la catolicism și se aliase cu Ludovic al XIV-lea. După înfrîngerea lui de către Wilhelm de Orania și o încercare eșuată de a reveni la tron, Iacob al II-lea se refugiază în Franța cu numai două luni înainte de data scrisorii de mai sus.

Sînt singurul care a putut spune: Regele tatăl meu și Regele fiul meu

JAMAIS HOMME NE S'EST TROUVÉ EN TAT DE POUVOIR
DIRE COMME MOI: LE ROI MON PÈRE ET LE ROI MON FILS

Vorbă a Monseniorului (Ludovic de Franța, 1661–1711, numit și Delfinul cel mare), fiu și moștenitor al lui Ludovic

al XIV-lea, rostită cînd a aflat, în noiembrie 1700, că, în virtutea testamentului lui Carol al II-lea, Filip, al doilea fiu al său, devenise rege al Spaniei. Vorba a căpătat un gust amar, după moartea, în 1711, a Monseniorului, un prinț care avea toate calitățile pentru a fi un suveran remarcabil. Autenticitatea frazei este garantată de mărturii ale marchizului de Dangeau (VII, 420).

CONTESA DU BARRY (JEANNE BÉCU) 1743–1793

Franța, cafeaua ta ia cîmpii!

LA FRANCE, TON CAF FOUT LE CAMP

Vorbă apocrifă atribuită contesei du Barry (1743–1793), născută Jeanne Bécu, amantă și favorită a bătrînului rege Ludovic al XV-lea (fusesse prezentată la Curte în 22 aprilie 1769). „La France” ar fi o formă de a se adresa regelui, tutuindu-l. În realitate, doamna du Barry era blîndă și bună, ținuse un salon literar (unde frecventau de Colle, dramaturgul Crébillon, Moncrif, ducele Louis de Duras, prințul austriac și cosmopolit de Ligne, libertinul mareșal de Richelieu). În ciuda originii sale modeste, se exprima ca o doamnă de neam bun. E greu de crezut că și-ar fi permis să-l tutuiască pe rege în public. Pare-se că avea un valet cu numele de La France, care poate era nepriceput la pregătirea sau la servirea cafelei. Ducele de Choiseul (1719–1785), ministru de externe și apoi de război sub Ludovic al XV-lea, și clanul său, precum și partida Parlamentului au făcut totul ca s-o discrediteze pe doamna du Barry, au inventat despre ea o „legendă obscenă” și o „pornografie politică” (Michel Antoine); înjosindu-i favorita, urmăreau să-l dezonoareze pe rege. „Cafeaua ta ia cîmpii” nu este decît un detaliu din această campanie. Succesul ulterior al vorbei, înlesnit de reaua cunoaștere a vechiului regim, provine din faptul că Jeanne Bécu îi reproșa regelui, sub forma aceasta figurată, pierderea coloniilor franceze.

Frumoasă domnie care începe cu o opreliște regală

LE BEAU FOUTU RÈGNE, QUI COMMENCE PAR UNE
LETTRE DE CACHET

Vorbă apocrifă a doamnei du Barry. Ea ar fi vorbit în felul acesta de neînchipuit, în 12 mai 1774, la două zile după moartea lui Ludovic al XV-lea; ordinul cu pecetea regală, de altfel foarte politicos, emis de ducele de la Vrillière, ministru al Casei regelui, suna astfel: „Nădăduiesc, Doamnă, că nu vă veți îndoii de via neplăcere pe care o simt de a fi constrâns să vă aduc la cunoștință interdicția de a mai apărea la Curte. Mă văd însă obligat să execut ordinul Regelui, care mă însărcinează să vă informez că dorința Maiestății Sale este ca dumneavoastră să nu mai veniți acolo pînă la un nou ordin din partea Sa” (Cl. Quétel). Contesa nu avea de ce să fie surprinsă de o excludere a ei de la Curte, care stătea în firea lucrurilor. În noaptea de 3 spre 4 mai, bătrînul rege, știindu-se bolnav de vărsat, își luase rămas-bun de la ea cu aceste vorbe: „Acum, cînd știu care este starea mea, nu trebuie să se repete scandalul de la Metz. Astfel că mîine trebuie să vă retrageți” (M. Antoine).

O clipă, domnule călău!

ENCORE UN MOMENT, MONSIEUR LE BOURREAU!

Născocire greu de dezhădăcinat, trecînd drept ultima vorbă a contesei du Barry, fostă favorită a lui Ludovic al XV-lea, rostită pe cînd urca pe eșafod, la 8 decembrie 1793. Jacques Levron, devotat biograf al victimei și care a reconstituit numeroase amănunte ale procesului ținut în fața Tribunalului revoluționar, n-o menționează. El evocă mersul lent al căruței, spre seară, printr-un Paris înghețat. „Jeanne stă prăbușită pe banchetă, năucită, pe jumătate moartă deja. Au ajuns în dreptul ghilotinei. Căruța se oprește. Ajutorul de călău e nevoit s-o ia pe doamna du Barry în brațe și s-o ducă pe eșafod. Și atunci, după ce a îngenunchat, cu capul în scobitura ghilotinei, a scos un strigăt cumplit, un urlet de fiară măcelărită, lung, lung pentru că, în gîtul prea gras, cuțitul intră greu. Pînă cînd străbate, întrerupînd brutal această agonie, și totul ia sfîrșit.”

MARI SFETNICI REGALI DIN VREMEA MONARHIEI ABSOLUTE

Nimic cu neputință unei inimi viteze

A COEUR VAILLANT RIEN D'IMPOSSIBLE

Formularea ca proverb a orgolioasei devize a lui Jacques Coeur: „Pentru viteze inimi, nimic cu neputință”. Jacques Coeur (Bourges 1395–Chios 1456), om „înzestrat cu minte bună și voință puternică, suprintendent al finanțelor sub Carol al VII-lea, a avut capacitatea „să recucerească pentru Franța piețele de unde era pe cale să fie eliminată... Înainte de a se încheia Războiul de o sută de ani, el a acumulat, în folosul său și al Franței, o prodigioasă avuție comercială” (Ch. Petit-Dutaillis). A avut, între 1440 și 1451, o influență considerabilă la Curte, dar a murit dizgrațiat, în exil.

Acopăr totul cu mantia mea roșie

JE COUVRE TOUT DE MA ROBE ROUGE

Vorbă atribuită cardinalului de Richelieu. Versiunea cea mai credibilă (A. Chuquet) este fără îndoială: „O dată ce am hotărât un lucru, merg drept la țel și acopăr totul cu mantia mea roșie.” E vorba de mantia roșie de cardinal. Michelet s-a folosit de vorba aceasta, dar autenticitatea ei e îndoielnică.

Să cînte, dar să plătească

QU'ILS CHANTENT, POURVU QU'ILS PAIENT

Vorbă inventată, atribuită lui Mazarin (1602–1661), ministru cu puteri depline în timpul minorității lui Ludovic al XIV-lea (1643–1661). Impopular, Mazarin a fost obiectul multor „mazarinade” răutăcioase, unele cîntate. Cardinalul, așa cum îl înfățișează „Să cînte, dar să plătească” se arată mai interesat de plata impozitelor decît de bunul său renume.

**De câte ori Maiestatea Voastră creează
o funcție, Dumnezeu creează un nerod
care s-o cumpere**

CHAQUE FOIS QUE VOTRE MAJESTÉ CRÉE UN OFFICE,
DIEU CRÉE UN SOT POUR L'ACHETER

Cuvînt atribuit cancelarului Louis de Pontchartrain, în vremea cînd, fiind sub Ludovic al XIV-lea inspector general al finanțelor (1689–1699) și în căutare de expediente necesare cheltuielilor de război, înmulțea sau dubla funcțiile susceptibile de a fi vîndute. Cinismul acesta glumeț pare totuși incompatibil cu discreția lui Pontchartrain („Face un mister din orice”, spune despre el abatele de Choisy) și cu sensibilitatea delicată a acestui rigid jansenist. Într-adevăr, în 1714 a renunțat de bunăvoie la înaltul post de cancelar al regatului, din scrupule de jurist și de om cinstit, pentru a se pregăti în liniște de moarte.

Nu există monarhie fără parlament

SANS PARLEMENT, POINT DE MONARCHIE

Acest concis enunț, drag bătrînului conte de Maurepas (1701–1781), principalul consilier politic al tînărului Ludovic al XVI-lea abia urcat pe tron (1774), era voit paradoxal. El însemna: „Fără rolul moderator al Parlamentului, consistoriu al legilor, monarhia absolută franceză ar risca să se transforme în despotism sau în tiranie.” Perceptorului general Augeard, ministrul statului, îi declara: „Fără Parlament nu există monarhie. Acestea sînt principiile pe care le-am învățat de la cancelarul de Pontchartrain” (1643–1727), bunicul contelui de Maurepas. Maurepas a obținut fără greutate de la Ludovic al XVI-lea reconvocarea vechilor parlamente, ceea ce zădărnicea eforturile de reformă administrativă și financiară ale lui Ludovic al XV-lea, care urmărise tocmai să diminueze puterea castei pe care o constituia magistratura parlamentară. Iar Revoluția a început prin conflictul dintre monarhie și Parlament, în urma convocării Statelor generale.

MARI COMANDANȚI ȘI LUPTĂTORI DIN VREMEA MONĂRHIEI ABSOLUTE

**Nu sînt rege, nici prinț, nici duce și nici conte,
sînt doar Seniorul de Coucy**

ROI NE SUIS, NE PRINCE, NE DUC, NE COMTE AUSSI, JE
SUIS LE SIRE DE COUCY

Orgolioasă și nobilă deviză a lui Enguerrand al III-lea, zis cel Mare, senior de Coucy în Laonnais. Acest important senior feudal a însuflețit liga ostilă regentei, Blanche de Castillia, (1188–1252), fosta soție a lui Ludovic al VIII-lea în timpul minoratului lui Ludovic al IX-lea (1226–1236), fiul ei. Casa de Rohan avea o deviză asemănătoare: „Rege nu pot să fiu, duce nu vreau, sînt doar Rohan.” Casa de Rohan-Rohan se trăgea din vechii duci din Bretagne. Sub Ludovic al XIV-lea ei făceau parte — împreună cu Casa de Lorraine, cu Casa de Bouillon etc. — din grupul foarte restrîns al „prinților străini”.

Bea-ți sîngele, Beaumanoir, o să-ți potolești setea!

BOI TON SANG, BEAUMANOIR, ET LA SOIF TE PASSERA!

Anecdotă legată de vestita luptă dintre cei treizeci, episod breton de la începutul Războiului de o sută de ani. În 1351 căpitanul englez Bremborough, cu tabăra la Ploërmel, și seniorul de Beaumanoir, instalat la Josselin, au hotărît să se înfrunte venind fiecare cu cîte treizeci de tovarăși de arme. Lupta a avut loc la 25 martie 1351, lîngă Ploërmel, și a fost înverșunată. Potrivit cronicii, cum comandantul părții franceze, rănit, cerea de băut, Geoffroy du Bois i-ar fi spus: „Bea-ți sîngele, Beaumanoir, și o să-ți potolești setea!” „Cînd s-a lăsat seara, toți luptătorii erau răniți. Bremborough împreună cu șase englezi muriseră, ceilalți au rămas prizonieri ai bretonilor. Pentru contemporani a fost ca o judecată a lui Dumnezeu” (A. Corille).

**Răscumpărarea mea ar câștiga-o, lucrînd,
toate torcătoresele din Franța**

MA RAN, ON, SI LA GAGNERAIENT À FILER TOUTES LES
FILERESSES DE FRANCE

Vorbă multă vreme extrem de populară, scoasă din *Cronica în proză a lui Bertrand du Guesclin*. Du Guesclin (1320–1380), mai târziu conetabil comandant suprem al armatei regale franceze — care apăra în Spania pretențiile la tronul Castilliei ale lui Don Enrique de Trastamare, viitorul Henric al II-lea al Castilliei — fusese luat prizonier la 3 aprilie 1367 de către Eduard, prinț de Wales, numit Prințul Negru (1330–1376). În decembrie, cei doi, învingătorul și prizonierul său, ar fi stat de vorbă cu privire la o posibilă răscumpărare: „ — Hai spune, Bertrand, cum îți merge? — Sire, cînd veți binevoi, o să-mi meargă mai bine. M-am înnegrit de-atîta fum și am auzit destul șoarecii și șobolanii.” Apoi ar fi negociat răscumpărarea, făgăduindu-se, iar du Guesclin a declarat: „Prințe, Enrique se poate lăuda că va muri rege al Spaniei, oricît l-ar costa, și îmi va împrumuta jumătate din banii de răscumpărare, iar regele Franței cealaltă jumătate. Iar dacă nu voi putea ajunge la ei, nici să le trimit vorbă, răscumpărarea mea ar câștiga-o, lucrînd, toate torcătoresele din Franța.”

**Nu e loc de milă pentru mine, care mor
ca un om cinstit, mi-e milă de dumneata,
văzîndu-te că slujești împotriva regelui,
a patriei și a jurămîntului dat**

MONSIEUR, IL NÓY A POINT DE PITI POUR MOI CAR JE
MEURS EN HOMME DE BIEN, MAIS JÓAI PITI DE VOUS,
DE VOUS VOIR SERVIR CONTRE VOTRE PRINCE, ET
VOTRE PATRIE, ET VOTRE SERMENT

Răspuns atribuit lui Bayard care, rănit, trăgea să moară la Romagnano, în 30 aprilie 1524. Îi vorbea așa conetabilului Charles de Bourbon, care i-ar fi spus: „Mi-e foarte milă de dumneata văzîndu-te în starea aceasta.” „Adevărat ori nu, episodul a devenit curînd simbolic” (J. Jacquart). Și

totuși acest dialog, transmis datorită *Memoriilor* lui Martin (sau Guillaume?) du Bellay (1491–1543), general și consilier al lui Francisc I, a fost poate în întregime inventat. Tradusă în vorbă istorică simplificată, fraza atribuită cavalerului Bayard devine uneori: „Mai bine în locul meu decât într-al dumitale.” Pierre Terrail, senior de Bayard (1476–1524) s-a acoperit de glorie în timpul războaielor lui Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea și Francisc I, în luptele de la Canossa (1502), Agnadel (1509), Brescia (1512), Ravenna, Mezières (1521). Vitejia lui i-a adus renumele de *cavaler fără teamă și fără prihană*. În lupta lui Francisc I împotriva Casei de Austria și a lui Carol Quintul, trădarea conetabilului de Bourbon, urmată, în 1525, de înfrângerea de la Pavia au fost niște lovituri grele pentru tînărul rege. Charles de Bourbon a fost depozat în 1527.

Cînd ai arma în mînă și dosul în șa, nimeni nu-ți mai e stăpîn

LE BRAS ARM ET LE CUL SUR LA SELLE, TOUT LE
MONDE EST COMPAGNON

În 1575, Charles Dupuy, senior de Montbrun (1530–1575), partizan „semeț, ...șef al hughenotilor din Dauphiné” (J.-H. Mariéjol), a avut îndrăzneala să jefuiască bagajele lui Henric al III-lea, în drumul său spre Avignon. Somat să se supună, el ar fi răspuns, din cîte spune memorialistul Brantôme (1540–1614): „Cum adică, regele îmi scrie ca și cînd eu ar trebui să-l recunosc drept rege? Spuneți-i că asta ar mai merge în vreme de pace și că atunci l-aș recunoaște, dar că în timp de război, cînd ai arma în mînă și dosul în șa, nimeni nu-ți mai e stăpîn.” În același an, înfrînt de trupele catolice, Montbrun a fost arestat, condamnat la moarte de către Parlamentul din Dauphiné și executat. I-a urmat, în fruntea hughenotilor din Dauphiné, vestitul Lesdiguières (1543–1626), viitor mareșal de Franța, duce și apoi conetabil, cu alte cuvinte comandant suprem al armatei regale.

Tremuri, sac de oase, dar ce-ai mai tremura să știi unde te duc

TU TREMBLES, CARCASSE, MAIS TU TREMBLERAIS BIEN DAVANTAGE SI TU SAVAIS OÙ JE VAIS TE MENER

Frază apocrifă, atribuită vicontelui de Turenne (1611–1675), unul dintre cei mai mari comandanți militari ai istoriei. Nici doamna de Sévigné, nici Voltaire, care au arătat, amândoi, un mare interes pentru mareșal, nu o menționează, și nici cel mai bun biograf al său, Jean Bérenger. Este însă adevărat că, asemeni tuturor soldaților curajoși, Turenne a fost silit uneori să-și învingă teama. Chamfort (1740–1794) reproduce, în *Cugetări, maxime și anecdote*, următorul dialog: „În timp ce domnul de Turenne cina la domnul de Lamignon, acesta l-a întrebat dacă, la începutul unei lupte, curajul lui nu se întâmpla să fie zdruncinat. «Da, simt un mare neastîmpăr și oarecare neliniște. Se află însă în armată cîțiva ofițeri subalterni și numeroși soldați care nu simt nimic.»“

Domnilor din garda franceză, trageți primii. — Cîntea aceasta vă revine!

MESSIEURS LES FRANÇAIS, TIREZ LES PREMIERS.

N' A VOUS L'HONNEUR!

Dialog simplificat situat în cursul luptei de la Fontenoy (11 mai 1745), înaintea atacului frontal al celor două infanterii de elită: garda regală franceză și garda regală engleză. Posteritatea a fost extaziată de schimbul acesta de vorbe, văzînd în el expresia și simbolul unui „război în dantele“, sportiv și cavaleresc, cu totul străin de ororile războiului. Dialogul a fost prezentat pînă acum în douăzeci și trei de versiuni. Versiunea lui Voltaire, din *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, pare să fie cea mai bună: „Ofițerii englezi îi salutără pe francezi ridicîndu-și pălăriile. Le-au răspuns contele de Chabanes, ducele de Biron, care ieșiseră mai în față, și, la fel, toți ceilalți ofițeri din gardă. Milord Charles Hay, ofițer din garda engleză [avea grad de locotenent-colonel] a exclamat: «Domnilor din garda franceză, trageți». Contele de Auteroche [de fapt Anteroche], pe atunci locotenent la

grenadier, apoi căpitan, le-a spus, cu glas puternic: «Domnilor, noi nu tragem niciodată primii, trageți dumneavoastră.» Tirul britanic, foarte susținut, a fost ucigător. Totuși mareșalul Maurice de Saxa (1696–1750), unul dintre cei mai mari conducători militari ai vremii sale, un excelent tactician, și Ludovic al XV-lea, care a asistat la bătălie, însoțit de Delfin, au câștigat bătălia împotriva trupelor engleze comandate de ducele de Cumberland (1721–1765).

Nu pe mine să mă plîngi, ci pe acest mare om

CE NŎEST PAS MOI, CŎEST CE GRAND HOMME QUŎIL FAUT PLEURER

După Voltaire (*Secolul lui Ludovic al XIV-lea*), acestea sînt cuvintele pe care Pierre de Mormès de Saint-Hilaire le-a adresat fiului său Armand, la Sasbach (în Baden), la 27 iulie 1675. Aceași ghiulea îl omorîse pe viconte de Turenne (1611–1675) — „marele om” — și îi smulsese un braț lui Saint-Hilaire tatăl (mort în 1680), comandant general al artileriei. Iată cum povestește doamna de Sévigné: „Mi se pare că citesc istoria romană. Saint-Hilaire, comandantul general al artileriei, l-a oprit pe domnul de Turenne din galop ca să-i arate o baterie de tunuri. Era ca și cînd i-ar fi spus: «Domnule general, opriți-vă puțin, aici veți muri.» Vine lovitura de tun, smulge brațul cu care Saint-Hilaire arăta spre baterie și îl ucide pe domnul de Turenne. Fiul lui Saint-Hilaire se repede la tatăl său, strigînd și plîngînd. «Taci, băiatul meu — îi spune el —, privește (și i-l arată pe domnul de Turenne mort). Iată pe cine trebuie să plîngi acum și mereu. Iată ce este fără leac.»”

A murit astăzi un om care aducea cinste omenirii

IL EST MORT AUJOURDŎHUI UN HOMME QUI FAISAIT HONNEUR À LŎHOMME

Frază pronunțată, la 27 iulie 1675, la Sasbach (în Baden) de către feldmareșalul Montecuccoli la vestea morții temutului său adversar, viconte de Turenne, lovit de o ghiulea. În 6 august, doamna de Sévigné scrie: „Moare în culmea gloriei sale. Mai multă n-ar fi putut dobîndi.”

De obicei Dumnezeu ia partea regimentelor mari împotriva celor mici

DIEU EST D'ORDINAIRE POUR LES GROS ESCADRONS
CONTRE LES PETITS

Formulă frapantă a contelui Bussy-Rabutin (1618–1693), general și scriitor, văr al doamnei de Sévigné. Poate fi citită într-o scrisoare adresată contelui de Limoges (Rochechouart) în 18 octombrie 1677. Peste o sută de ani, o afirmație asemănătoare se găsește într-o altă scrisoare — a lui Voltaire către Le Riche: „Se zice că Dumnezeu ține întotdeauna cu regimentele mari” (6 februarie 1770). Aceasta din urmă este formula cea mai cunoscută.

Ce nație obraznică!

L'ÓINSOLENT NATION!

Vorbă atribuită de ducele de Saint-Simon lui Wilhelm de Orania (Wilhelm al III-lea al Angliei) și rostită în timpul luptei de la Neerwinden, din 29 iulie 1693, unde a fost învins de mareșalul duce de Luxembourg. Iată textul din *Mémoires* lui Saint-Simon: „Prințul de Orania, uimit că focul continuu și bine ținut al artileriei sale nu rupea rîndurile cavaleriei noastre, care l-a îndurat timp de șase ceasuri fără să se clintească, rămînînd în aceeași formație pe mai multe rînduri, s-a năpustit furios spre bateriile sale, învinuindu-i pe țințași că nu ochesc cum trebuie. Văzînd însă ce se întîmpla, și-a întors calul, exclamînd: «O, ce nație obraznică.»” Poate vorba a fost înfrumusețată, dar trebuie să menționăm faptul că ducele de Saint-Simon servea atunci în armată. „Călărea un frumușel cal sur”, cu care a făcut mai multe șarje.

Dacă Dumnezeu ne ajută să mai pierdem o bătălie ca aceasta, Maiestatea Voastră își poate socoti dușmanii nimiciți

SI DIEU NOUS FAIT LA GRÂCE DE PERDRE ENCORE UNE
PAREILLE BATAILLE, VOTRE MAJESTÉ PEUT COMPTER
QUE SES ENNEMIS SONT DÉTRUITS

Pasaj dintr-o scrisoare a mareșalului de Villars către Ludovic al XIV-lea, scrisă în 14 septembrie 1709, trei zile după

greaua bătălie de la Malplaquet. Armatele coalizate (englezi, imperiali și olandezi), conduse de Marlborough și de prințul Eugeniu de Savoia i-au înfrînt pe francezii de sub comanda ducelui de Villars, dar pierzînd 23 000 de oameni, față de cei 11 000 de francezi scoși din luptă. Villars fiind grav rănit, trupele s-au retras în bună ordine sub comanda mareșalului de Boufflers. Mareșalul de Villars (1653–1734) a fost unul dintre cei mai străluciți generali ai lui Ludovic al XIV-lea, biruitor la Friedlingen (1702) și la Höchstädt (1703), a comandat armata de pe Moselle în 1705–1706 și a recucerit Cevenii de la *comisarzii* protestanți. La trei ani după înfrîngerea de la Malplaquet, în 1712, l-a învins pe prințul Eugeniu de Savoia la Denain, luptă care a dus la încheierea războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei, care opusese Franța Austriei, Angliei și Provinciilor-Unite.

La mine, Auvergne! Dușmanii sînt aici!

A MOI, AUVERGNE! VOILÀ LES ENNEMIS!

Din cîte spune Voltaire, așa și-a prevenit compatrioții de venirea dușmanilor cavalerul d'Assas, viteaz gentilom din Languedoc și căpitan al regimentului din Auvergne, la 15 octombrie 1760, în ajunul bătăliei de la Clostercamp. Iată cum relatează *Compendiul secolului lui Ludovic al XV-lea* acest episod eroic al nefericitului război de șapte ani. Prințul ereditar de Brunswick și hanovrienii săi părăsiseră pe neașteptate Wesel, pregătindu-se să ia prin surprindere, în apropierea mînaștirii din Clostercamp, trupele franceze ale marchizului de Castries (și el un gentilom din Languedoc): „Generalul francez, care bănuia ce plănuiește prințul, dă ordin soldaților săi să doarmă sub arme. Îl trimite în timpul nopții, în cercetare, pe domnul d'Assas, comandantul regimentului din Auvergne. Abia făcuse căpitanul cîțiva pași, că grenadierii inamici, în ambuscadă, îl împresoară și îl capturează, la mică distanță de regimentul său. Îl amenință cu baioneta, spunîndu-i că, dacă strigă, îl vor omorî. Domnul d'Assas se reculege o clipă, ca să-și dregă glasul, și începe să strige: «La mine, Auvergne! Dușmanii sînt aici!» A căzut

mort pe loc, străpuns de baionete. Devotamentul acesta, vrednic de vechii romani, ar fi fost immortalizat pe vremea lor. Unui om ca acesta i s-ar fi ridicat statui. În zilele noastre, asemenea oameni sînt uitați, iar eu am auzit de această faptă memorabilă cu mult timp după ce am scris cartea. Am aflat însă de curînd că vitejia lui d'Assas a fost răsplătită printr-o pensie de o mie de livre acordată în perpetuitate fiilor mai mari din această familie."

Fraza cavalerului d'Assas nu este confirmată (Rochambeau îi pune în gură: „Trageți, băieți!"), însă dăruirea lui și moartea sa glorioasă au ajuns legendare. Apare în stampe, străpuns de baionete. Numele său e mereu pomenit în școlile și în colegiile militare: el, un singur om, părea să aline amărăciunea înfrîngerii de la Rossbach (1757). Domnul d'Assas era însă gentilom, astfel că Republica a încercat, în secolul al XIX-lea, să-i micșoreze gloria sau să i-o atribuie nu lui, ca ofițer, ci unui simplu sergent, Dubois.

IOANA D'ARC

Afară din Franța cu englezii

BOUTER LES ANGLAIS HORS DE FRANCE

Formulă adesea repetată de Ioana d'Arc, căreia îi rezuma misiunea. La 22 martie 1429 Ioana a trimis regelui Angliei și ducelui de Bedford o scrisoare amenințătoare. Vestita misivă începea așa: „Faceți voia Celui de sus. Predați Feicioarei, care este aici trimisa Domnului, cheile tuturor mîndrelor orașe pe care le-ați cucerit și le-ați prădat în Franța." Era un ultimatum lansat în numele lui Dumnezeu și nu conținea nici un echivoc: „Sînt trimisă aici de Dumnezeu, Regele Cerului, ca să vă alung din întreaga Franță." La procesul de la Rouen judecătorii Ioanei au făcut din scrisoarea aceasta, aproape fără a-i adăuga vreun comentariu, articolul XXII din actul de acuzare. La 3 martie 1431, în același act de acuzare este citat și îndemnul: „Atacați-i fără preget pe englezi!"

A fost la greu, e drept să fie și la cinstire

IL A T À LA PEINE; CÔEST BIEN RAISON QU'ÔIL SOIT À LÔHONNEUR

Fecioara din Orléans vorbește așa despre steagul ei, îndreptându-i prezența la ungerea ca rege a lui Carol al VII-lea, la Reims. Procesul de condamnare a Ioanei d'Arc — redactat în latină și în stil indirect — conține textul, faimos, al audienței din 17 martie 1431: „Întrebată de ce, în biserica din Reims, steagul ei a avut un loc de frunte față de cel al altor comandanți, ea a răspuns că steagul ei a fost la greu și că era drept să fie și la cinstire“.

Hirotonisirea lui Carol al VII-lea (pe care pînă atunci Ioana nu l-a numit altfel decît „Dragul Delfin“, deși era rege încă de la moartea tatălui său, Carol al VI-lea), cerută stăruitor de „glasurile“ pe care le auzea Fecioara, avea o întreită importanță și un întreit rost: să facă impresie asupra poporului, să-l supere pe regele Angliei și să-l convingă, în sfîrșit, pe Carol al VII-lea că nu este un bastard. Iar ținerea ceremoniei la Reims și nu în altă parte o lega de botezul lui Clovis și de cele mai vechi tradiții ale monarhiei franceze, iar, pe de altă parte, marca hotărîrea lui Carol de a se înstăpîni pe Champagne, zonă de influență a Burgundiei și încă, practic, în posesia regelui englez.

Am ars pe rug o sfîntă

NOUS AVONS BRÛL UNE SAINTE

Vorbă atribuită martorilor englezi ai supliciului Fecioarei, la Rouen. În *Procesul de anulare a condamnării Ioanei d'Arc*, domnul Jean Tressart, secretarul regelui Angliei, „revenind de la locul supliciului, trist și gemînd“, spune: „Sîntem cu toții pierduți, pentru că cineva bun și sfînt a fost ars pe rug“ (III, 208–209). Sau: „Sîntem cu toții pierduți, pentru că o sfîntă a fost arsă pe rug“ (IV, 133).

Rouen, Rouen, aici va fi să mor?

ROUEN, ROUEN, MOURRAI-JE ICI?

Cuvînt mîhnit al Ioanei d'Arc, citat de două ori în *Procesul de anulare a condamnării...* (III, 215 și IV, 136). Mai tîrziu,

cînd lemnele pentru rug erau deja clădite, un martor a auzit-o pe Fecioară exclamînd: „Ah, Rouen! Tare mă tem că o să ai de suferit de pe urma morții mele!” (*Ibid.*, IV, 37). Era 30 mai 1431.

Dacă nu am harul Domnului, voiască Domnul să mi-l dea. Iar dacă îl am, deie Domnul să-l păstrez

SI JE NÓY SUIS [EN TAT DE GRĂCE], DIEU VEUILLE MÓY METTRE; ET SI JÓY SUIS, DIEU MÓY VEUILLE TENIR

Declarație a Ioanei d’Arc, făcută la 24 februarie 1431, în timpul celei de a treia ședințe a procesului ei, la Rouen, „întrebată dacă știe că are harul Domnului”. Această frază, una dintre cele mai celebre ale procesului, nu este atît de originală cît s-a crezut multă vreme și este fără îndoială inspirată din rugăciunile care se fac, în parohii, după predica duminicală.

Am făcut totul la porunca Domnului

TOUT CE QUE JÓAI FAIT EST PAR COMMANDEMENT DE DIEU

Răspuns al Ioanei d’Arc la procesul ei (27 februarie 1431), care i-a atras articolul XXV din actul de acuzație: „De asemenea, numita Ioana, luînd asupra-și slujba îngerilor, a spus și a întărit că este trimisă din partea lui Dumnezeu, chiar în ceea ce privește numai și numai faptele de luptă și vărsarea de sînge. Ceea ce e cu totul străin de sfințenie, grozav și mîrșav pentru orice cuget cucernic.”

Du-te, du-te, și întîmple-se ce s-o-ntîmpla!

VA, VA, ET ADVIENNE QUE POURRA!

Îngăduință dată Ioanei d’Arc de a i se înfățișa lui Carol al VII-lea de către Robert de Baudricourt, loctiitor militar al regelui la Vaucouleurs. Baudricourt a șovăit mult pînă să ia această hotărîre, și a luat-o în disperare de cauză, în vremea asedierii Orléans-ului. Ioana l-a văzut pe rege la Chinon, l-a convins de misiunea ei, a fost pusă în fruntea unei trupe cu care a despresurat orașul asediat, i-a înfrînt

pe englezi la Patacy și a prilejuit apoi sfințirea regelui la Reims, în 17 iulie 1429.

REVOLUȚIA FRANCEZĂ 1789–1794

Cine n-a trăit ultimii ani de dinainte de 1789 nu știe ce e plăcerea de a trăi

QUI N'OA PAS VECU DANS LES ANNÉES VOISINES DE 1789
NE SAIT PAS CE QUE C'EST QUE LE PLAISIR DE VIVRE

Talleyrand îi spunea așa lui Guizot. Fostul episcop de Autun, fostul ministru al lui Napoleon, evoca astfel, nu fără nostalgie, „cel mai ispititor, cel mai ademenitor dintre veacuri”.

Forma de guvernământ a Franței este o monarhie absolută temperată prin cîntece

LE GOUVERNEMENT DE LA FRANCE EST UNE
MONARCHIE ABSOLUE TEMPÉRÉE PAR DES CHANSONS

Paradox amuzant care circula prin Paris la sfîrșitul Vechiului Regim. Formula ne-a fost transmisă de spiritualul Chamfort (1740–1794), autorul scrierii, publicată postum, *Cugetări, maxime și anecdote*. Nunta lui Figaro a lui Beaumarchais, reprezentată pentru întâia oară în primăvara lui 1784, se încheie cu: „Toate se sfîrșesc cu cîntece (*bis*).” Revoluția nu i-a priit nici lui Beaumarchais (1732–1799), silit să plece în exil, nici lui Chamfort, care, pus sub urmărire în timpul Terorii, s-a sinucis.

În *Scrisori din Rusia. Rusia în 1893*, marchizul de Custine (1790–1858) scria: „Forma de guvernământ din Rusia este o monarhie absolută temperată prin asasinat.”

Revoluția franceză este un întreg indivizibil

LA RÉVOLUTION FRANÇAISE EST UN BLOC

Fără a se teme că legitimează, după o sută de ani, Tribunalul revoluționar, Georges Clemenceau (1841–1929), deputat

din 1875, șef al stîngii radicale, exclama, la 29 ianuarie 1891, în Camera deputaților: „Domnilor, fie că vrem sau nu, că ne place sau ne șochează, Revoluția franceză este un întreg indivizibil, un bloc din care nu putem desprinde nimic pentru că nu ne permite adevărul istoric.” Puțini istorici au fost la fel de lucizi. Multă vreme, în secolul al XX-lea, a avut mare trecere teza „derapajului”, prin care nenorocirii — accidentale — a celor două sau trei Terori îi era opusă fericirea din 1789. Astăzi acest punct de vedere indulgent este din nou pus în discuție. În 1988, cel mai bun specialist în istoria Revoluției, un om altminteri cu vederi liberale, declara: „Dacă vreți *Declarația drepturilor omului* trebuie să acceptați și ghilotina.” Ajungea astfel, pe cu totul alte căi și cu altă motivație, la ceva asemănător cu judecata lui Burke. Încă din toamna anului 1799, acest mare gînditor politic al Angliei, din partidul whig (precursorii liberalilor), intuise, în Revoluția franceză abia începută, germenii de teroare pe care îi conținea. Considera revoluția primejdioasă pentru Franța și pentru întreaga lume pentru că protagoniștii ei erau, după părerea lui, atei și doctrinari abstracți. Orice utopie este, într-o măsură mai mică sau mai mare, teroristă.

Acest întreg care este Revoluția trebuie înțeles în succesiunea și articulațiile sale, pe întreaga lui durată de zece ani (1789–1799): prima lui perioadă este încă monarhică (1789–1792) și își găsește expresia în lucrările *Adunării Constituante* (9 iulie 1789–1 octombrie 1791), care a dat *Constituția din 1791*, aceea a unei monarhii constituționale care, abia legiferată, a fost răsturnată de insurecția de la 10 august 1792; a doua perioadă este cea republicană (1792–1799), cea a Primei Republici, guvernată întâi de *Adunarea Legislativă* (1 octombrie 1791–21 septembrie 1792) și apoi de *Convenția Națională* (21 septembrie 1792–26 octombrie 1795). Aceasta a dat *Constituția din anul III* (1795), prin care se instituia regimul Directoratului, acela al unei republici burgheze, care a durat patru ani, între 26 octombrie 1795 și lovitură de stat napoleoniană din 9 noiembrie 1799 (18 brumar, anul VIII), care, prin *Constituția din anul*

VIII, a legiferat Consulatul (1799–1804), un regim din ce în ce mai personal, încheiat prin *Constituția din anul XII*. Aceasta îi conferea lui Napoleon demnitatea imperială (18 mai 1804). Cît despre Teroare, ea este perioada Revoluției franceze cuprinsă între votarea „legii asupra suspectilor”, din 5 septembrie 1793, și căderea lui Robespierre la 27 iulie 1794 (9 termidor). Ea a fost marcată de atotputernica influență a Comitetului Salvării Publice din Paris și de organizarea Tribunalului revoluționar, responsabil de numeroase execuții. Marea Teroare din iunie–iulie 1794 a trimis la eșafod aproape 1 400 de condamnați. În acest timp a funcționat un guvern provizoriu, *guvernul revoluționar*, numit de Convenția Națională și care, cum spune Robespierre în raportul său, „nu datorează dușmanilor poporului decît moartea”. Conducerea guvernului revoluționar îi revenea Comitetului Salvării Publice, instituit la 6 aprilie 1793, în fruntea căruia s-au aflat întîi Hébert și Danton, apoi, după executarea acestuia din urmă, la 5 aprilie 1794, Robespierre, care, ca simplu membru al Comitetului Salvării Publice, a exercitat, între aprilie și iulie 1794, un fel de dictatură morală, susținut de iacobini și cu precădere de Saint-Just. Robespierre, Saint-Just și alți 20 de promotori ai Terorii au fost executați prin ghilotinare, a doua zi după evenimentele din 27 iulie 1794 (9 termidor), în seara zilei de 28 iulie. Căderea lui Robespierre a însemnat prăbușirea politicii democratice și egalitare și victoria burgheziei, a politicianilor și a speculanților; 9 termidor pregătea 18 brumar și cezarismul napoleonian.

Sîntem cu toții d'Éprêmesnil și Montsabert!

NOUS SOMMES TOUS D'ÉPRÉMESNIL ET MONTSABERT!

Forma consacrată a vestitului vuiet de glasuri care s-a înălțat din Palatul de Justiție în noaptea dintre 5 și 6 mai 1788, prin care magistrații Parlamentului din Paris, în conflict cu puterea regală, își exprimau solidaritatea cu cei doi fruntași ai lor. Aceștia, pe punctul de a fi arestați în ajun, scăpaseră de urmărire și se refugiaseră în Palatul de Justiție,

unde era adunat Parlamentul. Parlamentul a refuzat să-i predea și a rămas în ședință timp de 36 de ore. Înconjurat de armată, Ludovic al XVI-lea, la cererea principalului său ministru, însărcinat cu finanțele, Loménie de Brienne (1724–1794), vrînd să pună capăt obstrucției parlamentare, semnase acest ordin: „Ordon domnului d’Agoult, comandantul gărzilor mele, să meargă la Palatul de Justiție, în fruntea a șase companii, și să aresteze, în Camera Mare a Parlamentului meu, sau oriunde altundeva, pe domnii Duval d’Éprémèsnil și Goislard de Montsabert.” Marchizul d’Agoult, întîrziat de mulțime, n-a putut pătrunde în Camera Mare decît între 1 și 2 din noapte. Tratat cu dispreț de Gourgues, președintele Parlamentului, insultat de mai mulți seniori, a dat înapoi în fața mîniei magistraților, care strigau „Sîntem cu toții domnii Duval și Goislard. Pe noi trebuie să ne arestați” (versiunea din *Journal* al librarului Hardy); sau: „Sîntem cu toții domnii d’Éprémèsnil și Goislard: de vreme ce nu-i cunoașteți, luați-ne pe toți ori alegeți” (versiunea consilierului Guy-Marie Sallier). A doua zi, 6 mai, la ora 11 dimineața, cei doi parlamentari rebeli au acceptat să se predea de bunăvoie, „unul după celălalt, mergînd fără nici o grabă, jucînd rolul de țapi ispășitori care le revenea. D’Éprémèsnil cu măiestria unui mare actor; Montsabert cu decența timidă și mîndră potrivită cu tinerețea lui.” (J. Égret). Primul a fost dus pe insulele Lérins (în Mediterana, pe lîngă Nisa), Montsabert la Pierre Encize. Cine citește manualele elementare își poate închipui că acest neinspirat act de autoritate al slabului Ludovic al XVI-lea a lovit în niște oameni „de stînga”, revoluționari de dinaintea Revoluției. Dar aceasta înseamnă a ignora natura egoistă și adesea retrogradă a opoziției parlamentare din secolul al XVIII-lea. Iar d’Éprémèsnil (care, de la 12 august a putut să-și aibă lîngă el soția și copiii și care a fost eliberat, prin ordin regal, la 15 septembrie) a fost mai tîrziu, în Adunarea Constituantă, un apărător înverșunat al privilegiilor și unul dintre cei mai dîrji oratori ai dreptei. A fost ghilotinat în 1794.

**Ce este starea a treia? Totul. Ce a fost ea
pînă acum în orînduirea politică? Nimic.
Ce anume cere ea? Să devină ceva**

QU'EST-CE QUE LE TIERS ÉTAT? TOUT. QU'ÉTAIT-IL AVANT
JUSQU'À PRÉSENT DANS L'ORDRE POLITIQUE? RIEN.
QUE DEMANDE-T-IL? A-Y DEVENIR QUELQUE CHOSE

Bătute ca niște medalii, aceste trei întrebări se află la începutul unui pamflet faimos, al cărui plan îl anunță: *Ce este starea a treia?* Pamfletul a apărut în ianuarie 1789, cu cîteva luni înainte de alegerile pentru Statele Generale. Acestea s-au întrunit la 4 mai, apoi, în 17 iunie, au devenit Adunarea Națională și în 19 iulie Adunarea Constituantă. Autorul lui este abatele Emmanuel-Joseph Sieyès — pronunțat si-es — (1748–1836), mare vicar la Chartres, deputat al stării a treia din Paris. Ales în Sarthe, a fost deputat în Convenție, a supraviețuit zilei de 27 iulie 1794 (9 termidor), a fost membru al Directoratului, apoi unul dintre cei trei consuli (noiembrie–decembrie 1799, alături de Roger Ducos și de Bonaparte), în sfîrșit președinte al Senatului. Faptul că a supraviețuit atîtor brutale eliminări a făcut să se creadă că este un moderat. Totuși, el a votat moartea regelui și pare să fi susținut în secret Teroarea. Robespierre l-a poreclit „cîrțița Revoluției”. Cuiva care îl întreba cum a petrecut anii cei mai grei ai Revoluției, Sieyès i-ar fi răspuns: „Am trăit”, vorbă cu totul inventată, atribuită de mulți lui Talleyrand.

**Mergeți să le spuneți celor ce v-au trimis
că ne aflăm aici prin voința poporului și că
n-o să plecăm decît prin forța baionetelor**

ALLEZ DIRE À CEUX QUI VOUS ENVOIENT QUE NOUS
SOMMES ICI PAR LA VOLONTÉ DU PEUPLE ET QUE NOUS
N'ŒN SORTIRONS QUE PAR LA PUISSANCE DES
BAÏONNETTES

Versiunea clasică a unei fraze atribuite contelui de Mirabeau, deputat de Provența. Acesta este răspunsul pe care l-ar fi dat, la 23 iunie 1789, marchizului de Dreux-Brézé, marele maestru de ceremonii, însărcinat de Ludovic al XVI-lea

să-i împrăstie pe deputații stării a treia și o parte dintre cei ai clerului, care se încăpăținau să nu plece de la fața locului după ședința regală din aceeași zi. Regele, în timpul ședinței, anulase hotărârile revoluționare din 17 iunie (transformarea Statelor Generale în „Adunare Națională”) și ceruse reprezentanților celor trei stări revenirea la deliberări separate. Însă nu încapе îndoială că acest avînt oratoric al lui Mirabeau este o născocire.

Numele tribunului lipsește din relatarea scrisă, începînd cu 24 iunie, de către deputatul Branche. El nu se găsește nici în memoriile lui La Revellière-Lepeaux, Gaultier de Biauzat, Thibaudeau, Barère. Abatele Grégoire nu atribuie vreun rol decît lui Sieyès și... lui Grégoire. În procesul-verbal oficial nu e consemnată decît atitudinea lui Bailly, președintele Adunării Constituante: „Marele maestru de ceremonii s-a apropiat de domnul președinte și i-a spus că auzise ordinul de retragere al regelui. Domnul președinte i-a răspuns că Adunarea nu se putea separa înainte de a fi deliberat în această chestiune. Marele maestru de ceremonii a spus că o să-i raporteze regelui acest răspuns.”

Jurnalul abatelui Jallet, deputat, nu citează nume, dar în relatarea lui apar faimoasele baionete. „Unul dintre deputați s-a ridicat și a spus: «Nu putem fi scoși de aici decît cu baionetele.»” Bouche, deputat și el tot de Aix-en-Provence ca și Mirabeau, scriind în seara zilei de 23, nu vorbește nici de baionete, nici de Mirabeau, colegul său direct: „I s-a răspuns că Adunarea Națională hotărîse, după deliberare, să rămînă unde este și să nu plece de acolo decît izgonită prin violență.” Mai rămîn *Memoriile* lui Bailly (1804), publicate postum și fără garanția autenticității. Găsim acolo o versiune vagă și măgulitoare: „Într-adevăr, Mirabeau a luat cuvîntul și, însuflețindu-se împotriva marelui maestru de ceremonii, i-a spus cam ceea ce se zice că i-a spus.”

Iată acum relatarea lui Mirabeau, scriind delegaților săi: „Imediat după aceea domnul marchiz de Brézé a venit să le spună: «Domnilor, desigur știți care sînt ordinele regelui». Unul dintre membrii Comunelor [starea a treia] i-a

replicat: «Da, domnule, am aflat ce intenții i-au fost sugerate regelui, însă dumneavoastră, care nu aveți cum fi delegatul Maiestății Sale pe lângă Statele Generale, care nu aveți aici nici loc, nici drept de vot, nici drept de a vorbi, dumneavoastră nu sînteți îndreptățit să ne amintiți vorbele sale. Totuși, pentru a evita orice echivoc și orice amîinare, vă declar că, dacă ați primit însărcinarea de a ne scoate de aici, trebuie să obțineți ordinul de a folosi forța, pentru că noi n-o să ne părăsim locurile decît prin puterea baionetei». Atunci, într-un glas, toți deputații au strigat: «Aceasta este voința Adunării!» Cum a fost cu puțință ca o atît de lungă tiradă să le fi scăpat tuturor celor de față? De altfel, ceea ce este amuzant aici este contrastul dintre falsa modestie, care impune anonimatul, și tonul triumfal al încheierii. Dar în stadiul acesta, chiar imaginară cum este, apostrofeii îi lipsește vigoarea.

Intrarea în legendă a fost înlesnită de cariera ulterioară a lui Mirabeau ca mare orator și apoi de moartea lui prematură (1791). Clubul iacobinilor i-a comandat lui Houdon un bust al marelui tribun, pe care Barnave a pus să se graveze: „Mergeți să le spuneți celor ce v-au trimis că ne aflăm aici prin voința națională și că n-o să plecăm decît prin forța baionetelor.” „Baionetelor” în loc de „baionetei” sună mult mai bine.

Dar un iacobin găsește întotdeauna pe cineva și mai iacobin decît el, iar formula atribuită lui Mirabeau s-a alterat, luînd forma excesivă care s-a fixat apoi în atîtea memorii: „*Mergeți să-i spuneți stăpînului dumneavoastră că ne aflăm aici prin voința poporului și că n-o să fim smulși de aici decît prin forța baionetelor.*”

La capătul acestei exegeze se impune totuși să ținem seamă de un lucru. Chiar dacă Mirabeau n-a rostit decît o frază scurtă, chiar dacă s-a mărginit la cuvîntul „forță” sau la cuvîntul „violență”, chiar dacă intervenția lui a fost mai puțin decisivă decît aceea a lui Bailly, el rămîne pentru posteritate omul zilei de 23 iunie 1789, gentilomul aliat cu poporul care se arată gata să înfrunte baionetele, înarmat doar cu săbiuța lui de paradă.

Tăcerea popoarelor este mustrarea regilor

LE SILENCE DES PEUPLES EST LA LEÇON DES ROIS

Vorbă necruțătoare — Voltaire a socotit-o, pe bună dreptate, nelalocul ei — rostită de Monseniorul Jean-Baptiste [de] Beauvais (1731–1790) în bazilica de la Saint-Denis, în 27 iulie 1774, în discursul funebru pentru Ludovic al XV-lea. Vestit pentru elocința lui (se credea un al doilea Bossuet), Beauvais fusese predicator al Curții și mare vicar al diocezei din Noyon. În 1765, panegiricul pe care i l-a făcut Sfîntului Augustin trezise admirația Adunării clerului. Deși plebeu, la 42 de ani fusese numit (1773) episcop de Senez, deci nu avea de ce să se plîngă de Ludovic al XV-lea. Peste zece ani, în 1783, Beauvais a renunțat la episcopat. În 1789 a fost ales deputat al clerului. Era deci de față, în Adunarea Constituantă, cînd, la 15 iulie 1789, Ludovic al XVI-lea avea să prevină Adunarea că s-a hotărît să disperseze trupele și cînd, în gura altcuiva, a răsunat ecoul vorbei pe care ar fi rostit-o el însuși cu un sfert de veac în urmă. Într-adevăr, înainte de sosirea suveranului, Mirabeau se avîntase într-un discurs împotriva anturajului lui Ludovic al XVI-lea. Din cît spune Thiers, năvalnicul deputat de Provence ar fi exclamat: „Cu un mohorît respect să fie întîmpinat monarhul în această clipă de durere. Tăcerea popoarelor este mustrarea regilor” (O. Guerlac). Se pare însă că vorba în cauză a fost lansată în realitate de episcopul de Chartres, Monseniorul de Lubersac (J.-F. Chiappe).

Poporul și-a recîștigat regele

LE PEUPLE A RECONQUIS SON ROI

La 17 iulie 1789 Ludovic al XVI-lea, răspunzînd rugămintii capitalei, a luat drumul Primăriei din Paris (Hôtel de Ville). La bariera Chaillot, monarhul a fost primit de Bailly, primarul Parisului, care i-a spus, pare-se că fără nici o maliție: „Henric al IV-lea și-a recîștigat poporul, acum poporul și-a recîștigat regele.”

Vă înmînez o cocardă care va face ocolul lumii

JE VOUS APPORTE UNE COCARDE QUI FERA LE TOUR
DU MONDE

Începutul unui mic discurs ținut — din cîte se pare — lui Ludovic al XVI-lea, la Primăria Parisului, în 17 iulie 1789, de către generalul La Fayette (1757–1834), care a fost comandantul Gărzii naționale din Paris între 1789 și 1791. Era a treia zi după căderea Bastiliei. În 17 iulie, regele s-a dus la Primărie, sancționînd prin prezența lui faptele petrecute. Cocarda pe care i-a înmînat-o La Fayette era *cocarda tricoloră*: albastru-alb-roșu, combinație între culorile Parisului și ale regelui, simbol al Franței transformate. Textul intervenției lui La Fayette, regalist liberal, se află în *Memoriile* sale, desigur elaborat, în forma aceasta, după evenimente: „Vă înmînez o cocardă care va face ocolul lumii, și o instituție, totodată civică și militară, care va triumfa asupra vechilor tactici ale Europei și care va obliga cîrmuirile arbitrare să fie înfrînte dacă nu o imită și răsturnate dacă vor îndrăzni s-o facă.” Pentru data aceea discursul este total neverosimil, o „profeție” *post eventa*, după ce faptele s-au petrecut.

Sîngele acesta era oare chiar atît de pur?

CE SANG TAIT-IL DONC SI PUR?

Vorbă crudă și autentică a lui Barnave, deputat de Isère în Adunarea Constituantă. La 22 iulie 1789, o mulțime exaltată a masacrat pe străzile Parisului pe Joseph-François Foullon de Doué, intendent al finanțelor, și pe ginerele său Louis-Bénigne-François Bertier de Sauvigny, intendent al Parisului. A doua zi, înaintea Adunării, marchizul de Lally-Tollendal a condamnat aceste excese, atrăgîndu-și răspunsul lui Barnave: „Domnilor, se urmărește înduioșarea dumneavoastră pentru sîngele vărsat ieri în Paris: sîngele acesta era oare chiar atît de pur?” Poate fără să-și dea seama, acest tînăr deputat extremist (doi ani mai tîrziu se va număra printre moderați) justifica prin vorbele sale masacrele „spontane”, care s-au repetat, amplificate și aproape

instituționalizate, în septembrie 1792. Într-adevăr, la instigarea lui Marat, membru al Comitetului de Supraveghere al Comunei Paris, între 2 și 6 septembrie au fost omorâte, în închisori, 1 100 de persoane, printre care preoți, bătrâni, femei.

Nu mai au pâine, să mănânce fîn

ILS NŎONT PLUS DE PAIN, QU'ILS MANGENT DU FOIN

Formă condensată a unei alte fraze, la fel de neautentice: „Dacă această calicime nu are pâine, să mănânce fîn.” Vorba s-a răspândit prin Paris în iulie 1789, în urma crizei de grâne. Ea este cu atât mai neverosimilă cu cât presupusul ei autor a fost un senior clement și moderat. E vorba de Joseph-François Foullon de Doué, intendent al finanțelor și, timp de trei zile (de la 12 la 14 iulie), controlor general. La 22 iulie, a încăput pe mâinile unei mulțimi împătimită și a fost spânzurat de un felinar. Capul i-a fost apoi purtat pe străzi în chip de trofeu: gura îi era înfundată cu fîn. Vorbele cele mai ucigașe sînt arareori adevărate.

O să ajungă departe, crede tot ce spune

IL IRA LOIN, IL CROIT TOUT CE QU'IL DIT

Așa pare să-l fi judecat în 1789 Mirabeau pe Robespierre. Diagnosticul implică: ambiție, credință în ideile sale, dogmatism, fanatismul implacabil al unui spirit abstract și utopic.

De la Capitoliu la stînca tarpeiană nu e cale lungă

IL EST PEU DE DISTANCE DU CAPITOLE À LA ROCHE TARP IENNE

Fragment din discursul pronunțat de Mirabeau înaintea Adunării Constituante, la 22 mai 1790. Pentru că fusese suspectat de complicitate cu Curtea, oratorul vrea să se justifice. Prin Paris circula un pamflet în care se vorbea, fără nuanțe, despre *Marea trădare a contelui Mirabeau*. „Cînd Mirabeau a sosit la Adunare, a fost primit cu amenințări și i s-a arătat textul acuzator. «Știu tot, voi fi dus de la Adunare

triumfător sau sfîrtecat.» Volney îi strigă: «Mirabeau, ieri în Capitoliu, astăzi la stîncă tarpeiană», furnizîndu-i astfel, fără să vrea, o bună intrare în subiect” (G. Chaussinand-Nogaret). Se mai cunoaște cel puțin o variantă. După La Harpe, Rivarol este cel care i-ar fi strigat lui Mirabeau, în stradă: „Stîncă tarpeiană e la un pas de Capitoliu” (același Rivarol care publicase, în 1784, un *Discurs asupra universalității limbii franceze*). Oricum, Mirabeau, deputat de Aix, a știut să se folosească cu măiestrie de aceste simboluri ale Romei antice: „Cu cîteva zile în urmă era gata să fiu purtat în triumf, acum se strigă pe străzi *Marea trădare a contelui de Mirabeau*. Nu aveam nevoie de această lecție ca să știu că de la Capitoliu la stîncă tarpeiană nu e cale lungă. Însă omul care luptă pentru rațiune, pentru patrie, nu se dă bătut atît de ușor.”

În Antichitate, generalii consacrați triumfului urcau, solemn, pe Capitoliu, cea mai ilustră colină a Romei. Stîncă tarpeiană se găsea la un alt capăt al aceleiași Capitoliu. În vremea Republicii, unii dintre condamnați erau aruncați din vîrfurile acestei stînci. Fraza lui Mirabeau, devenită proverbială, evoca așadar o cădere care urmează foarte curînd după un triumf.

Națiunea franceză renunță la orice război de cucerire

LA NATION FRANÇAISE RENONCE À ENTREPRENDRE
AUCUNE GUERRE DANS LA VUE DE FAIRE DES
CONQUÊTES

Declarație generoasă, cuprinsă în decretul Adunării Constituante din 22 mai 1790. „Acest decret celebru a fost numit *Declarația de pace cu lumea*” (J. Godechot). Numai că peste cîțiva ani începeau marile campanii de cucerire ale unuia dintre generalii Revoluției, Napoleon Bonaparte.

Vom reuși!

, A IRA!

Primul vers al unui cîntec revoluționar compus de poetul Ladré, în 1790, pe melodia unui vechi dans țărănesc, pre-

lucrat de Bécourt. Expresia fusese folosită mai înainte de Benjamin Franklin, ca răspuns dat celor care îi cereau, la Paris, știri despre Războiul de independență din America. A circulat neverosimila anecdotă că Mariei Antoaneta îi plăcea să cînte *Ça ira* la clavecin. Al doilea vers era însă *Îi vom spînzura pe aristocrați*, ceea ce în gura sanculoților va fi sunat destul de sinistru.

Cînd toți oamenii vor fi liberi, ei vor fi egali

QUAND TOUS LES HOMMES SERONT LIBRES,
ILS SERONT GAUX

Frumoasă tiradă egalitară, mai degrabă utopică. A fost scrisă de viitorul membru al Convenției și apropiat colaborator al lui Robespierre, Louis de Saint-Just (1767–1794), teoreticianul Revoluției franceze, și se află în încheierea scrierii sale *Spiritul Revoluției și al Constituției franceze* (1791). Iată textul complet: „Cînd toți oamenii vor fi liberi, ei vor fi egali. Cînd vor fi egali, vor fi drepti. Lucrurile bune își urmează unul altuia de la sine.”

Mai bine să piară coloniile decît un principiu

P RISSENT LES COLONIES PLUT&T QU'UN PRINCIPE

Textul exact folosit de Pierre-Samuel Dupont de Nemours (1739–1817), economist francez, autor al *Fiziocrației*, în discursul său din 13 mai 1791 în fața Adunării Constituante, este: „Ar fi mai bine să sacrificăm colonia decît un principiu.” Dupont răspundea argumentelor invocate de proprietarii de sclavi, care susțineau că abolirea sclavajului ar provoca ruina coloniilor. Sclavia a fost abolită de Convenție în 4 februarie 1794 (16 pluvioze, anul II), apoi reinstituată de Bonaparte în 1802. Traficul de negri a fost interzis la 29 martie 1815, însă emanciparea sclavilor n-a avut loc în coloniile franceze decît în 1848.

Veniți, voi fii ai patriei!

ALLONS, ENFANTS DE LA PATRIE!

Primul vers al cîntecului revoluționar francez care a devenit, în 1795 și apoi, din nou, în 1879, imnul național francez.

Versurile și muzica au fost compuse în timpul insurecției de la 10 august 1792 de către un căpitan genist, Claude Rouget de Lisle (1760–1836), pe când era în garnizoană la Strasbourg, sub titlul *Cîntec de luptă pentru armata de pe Rin*. Titlul *Marsilieza* îi vine de la faptul că a fost cîntat pentru înfrîta oară de batalionul de federați marsiliezi, la intrarea lor în Parisul revoluționar.

Cînd patria e în pericol, totul îi aparține!

TOUT APPARTIENT À LA PATRIE QUAND LA PATRIE EST EN DANGER!

Georges-Jacques Danton (1759–1794), orator viguros și plin de avînt, „Mirabeau al mulțimii” este mult lăudat pentru expresia: „Neînfricare și iar neînfricare, mereu neînfricare!”, apostrofă nu tocmai strălucită, în timp ce este dat uitării faimosul său discurs din 28 august 1792, în fața Adunării Legislative: „Trebuie ca toți cei care poartă arme să zboare spre hotare! Cum și-au păstrat libertatea cei care și-au cucerit-o? S-au zorit către dușman, n-au așteptat să vină el! Ce-ar spune Franța dacă Parisul, amorțit, toropit, ar aștepta sosirea inamicului? Poporul francez a vrut să fie liber și liber va fi! Curînd forțe numeroase se vor aduna aici. Se va pune la dispoziția municipalităților tot ce va fi necesar, urmînd ca posesorii să fie despăgubiți. Cînd patria e în pericol, totul îi aparține!” Revoluția era în primejdie: la 19 august, La Fayette dezertase, iar dușmanul pătrunsese în Lorena, Longny a căzut în 23 august, peste două zile avea să înceapă asediarea Verdunului. În 2 septembrie Danton a ținut un al doilea discurs formidabil. Invazia a fost zdrobită, de Dumouriez și de Kellerman, la Valmy, în 20 septembrie 1792. „Patria în pericol” a fost salvată.

Acestea sînt Termopilele Franței

VOICI LES THERMOPYLES DE LA FRANCE

Vorbă apocrifă a generalului republican Dumouriez (1739–1823). Se spune că a rostit-o la 28 august 1792, cu trei săptămîni înainte de lupta de la Valmy, arătînd pe o

hartă ținutul Argonne, viitorul lui câmp de operații, regiune din răsăritul bazinului parizian plină de dealuri împădurite și de mlaștini, greu de străbătut altfel decât prin cele cinci defileuri ale ei. Numai că, la data aceea, „el nu se gândea deloc să apere Argonne; voia să atace Țările de Jos austriece” (A. Chuquet). Comparația cu Termopilele a făcut-o Arthur Dillon, general ca și Dumouriez și aristocrat ca și el. În mijlocul lui septembrie îi scria comandantului său: „Este trecătoarea Termopilelor”. Lui Dumouriez i-a plăcut această definiție, care, după victoria de la Valmy, din 20 septembrie, făcea din el un nou Leonida, însă biruitor. S-a folosit așadar de ea în fața Convenției, la 12 octombrie: „Defileurile Argonnei au fost Termopilele în care o mână de soldați ai libertății au rezistat timp de cincisprezece zile unei armate formidabile. Mai norocoși decât spartanii, în ajutorul nostru au sosit două armate”, respectiv trupele conduse de Kellermann și întăririle din Flandra. Francezii, departe de a fi „o mână de soldați”, erau 47 000 față de cei 34 000 de soldați germani ai ducelui de Brunswick. Dumouriez nu mai era, în aprilie 1793, decât un trădător și un dezertor. Kellermann, al cărui rol la Valmy a fost hotărîtor, a rămas credincios Revoluției. Napoleon l-a făcut duce de Valmy și mareșal al Imperiului. A murit sub Restaurație ca „pair de France”.

Neînfricare și iar neînfricare, mereu neînfricare

DE L'ÉLODACE, ENCORE DE L'ÉLODACE ET TOUJOURS DE L'ÉLODACE

Aceste cuvinte pline de curaj și de avînt sînt ale lui Danton. Scena se petrece în 2 septembrie 1792. În 10 august, Ludovic al XVI-lea a pierdut puterea, în 23 al aceleiași luni a căzut Longny. Acum, în 2 septembrie, Parisul află de căderea Verdunului. Teama de invazie și exaltarea patriotică pun în fierbere populația. Adunarea Legislativă, care, în 30 august, se încumetase să desființeze turbulentul Consiliu General al Comunei, revine asupra acestei hotărîri. Nu se mai aud decât glasurile agitatorilor Comunei, care proclamă: „La arme, cetățeni, la arme! Dușmanul este la

porțile noastre”; tobele bat aceeași chemare, la strângerea tuturor trupelor de rezistență și, în timp ce voluntarii se înrolează la estradele improvizate la răspîntii, clopotele orașului sună alarma.

Pentru cei mai mulți dintre parizieni nu încapе îndoială: dușmanul este prusacul, este austriacul, străinul care le-a încălcat hotarele la 19 august. Însă pentru membrii Comunei și pentru cîteva bande de extremiști, dușmanul este și cel dinlăuntru: „aristocrații”, preoții, călugării și călugărițele. Toți suspecti și deja întemnițați, ajung tot mai mult să fie considerați drept complici primejdioși ai lui Pitt și ai lui Cobourg, care visează să-i extermine pe „patrioți” și să restaureze „tirania”. Mare orator, dar slab ministru al justiției, Danton este informat despre toate acestea și știe că anumiți „patrioți” plănuiesc să „curețe închisorile”. Totuși Danton nu ia nici o măsură. Masacrele din septembrie, debut sîngeros al apropiatei Terori, aveau să înceapă cu puțin înainte ca Danton să-și fi sfîrșit discursul.

La unu după-amiază ministrul justiției s-a adresat deputaților din Adunarea Legislativă. „Patria va fi salvată. Toată lumea se înflăcărează, se pune în mișcare, toți abia așteaptă să lupte... O parte a poporului va pleca spre frontiere; alta va înălța fortificații, o a treia va apăra dinlăuntru, cu sulite, orașele noastre. Parisul va sprijini toate aceste strădanii... Clopotele care vor suna nu sînt un semnal de alarmă, ci un îndemn la luptă împotriva dușmanilor noștri. Domnilor, pentru a-i înfrînge ne trebuie neînfricare și iar neînfricare, mereu neînfricare și atunci Franța va fi salvată!”

Din păcate neînfricarea cîtorva francezi nu avea să se dovedească numai la hotarele țării, iar „dușmanii patriei”, împotriva cărora clopotele Parisului îndeamnă „la atac” n-au fost austriei sau prusacii, ci victimele nevinovate ale „septembriștilor”.

Continuați-vă treaba

CONTINUEZ VOTRE OUVRAGE

Se zice că Billaud-Varenne, loctiitor al procurorului Comunei pariziene (și succesorul lui Danton) i-ar fi aprobat și

încurajat în acești termeni pe cei care, în 3 septembrie 1792, masacraseră pe prizonierii din închisoarea de l'Abbaye (vezi „Singele acesta era oare chiar afit de pur?“): „Respectabili cetățeni, ați exterminat niște ticăloși; ați salvat patria; întreaga Franță vă datorează o recunoștință veșnică; municipalitatea nu știe cum să vă răsplătească... Am primit sarcina să ofer fiecăruia dintre voi douăzeci și patru de livre... Continuați-vă treaba, iar patria se va simți datoră să vă aducă mereu alte omagii.”

Aici și astăzi începe o epocă nouă în istoria lumii. Veți putea spune: Am fost acolo!

ICI ET AUJOURD'HUI COMMENCE UNE ÈRE NOUVELLE
DE L'HISTOIRE DU MONDE, ET VOUS POURREZ DIRE:
J'Ō TAIS LÀ!

Așa ar fi comentat Goethe, în seara de 20 septembrie 1792, bătălia de la Valmy, în care trupele republicane ale Franței, comandate de Dumouriez și de Kellermann, au înfrînt armata prusacă. Cuvintele, poate puțin cizelate, figurează în *Campania din Franța*, publicată în 1822, la 30 de ani după ce Goethe asistase la bătălia de la Valmy, unde îl însoțise pe Carol-August, ducele de Saxa-Weimar.

Cei care nu pot fi guvernați prin justiție trebuie guvernați prin sabie

IL FAUT GOUVERNER PAR LE FER CEUX QUI NE
PEUVENT L'ÊTRE PAR LA JUSTICE

Formulă programatică alarmantă enunțată de Saint-Just la 10 octombrie 1793, într-un raport privitor la necesitatea de a avea un guvern revoluționar. În chip paradoxal, acest admirator al lui Brutus folosea adesea formule „à la Brutus” pentru a susține teze pe care acesta, dușman al lui Cezar, le-ar fi dezaprobat cu asprime.

Nu poți domni fără vină

ON NE PEUT POINT R GNER INNOCEMMENT

Aspră formulă din discursul ținut la 13 noiembrie 1792 de Saint-Just, în fața Convenției, împotriva judecării lui

Ludovic al XVI-lea. Acest tânăr prieten al lui Robespierre — Saint-Just nu avea decât 25 de ani — se impune, cu acest discurs, drept unul dintre cei mai buni oratori și tribuni ai Revoluției. „Ludovic al XVI-lea trebuie să fie judecat ca un dușman străin”, ca „dușmanul poporului francez”. Este „un alt Catilina”. „Ludovic a luptat împotriva poporului; a fost învins.” „El este ucigașul de la Bastilia, de la Nancy, de pe Cîmpul lui Marte, de la Tournai, de la Tuileries.” „Trebuie judecat fără întârziere.” „Popor, dacă regele este cumva achitat, amintește-ți că nu vom mai fi vrednici de încrederea ta și că ne vei putea acuza de trădare.”

Omul acesta trebuie să domnească sau să moară

CET HOMME DOIT ÊTRE SOUVERAIN OU MOURIR

Frază-cheie a discursului ținut de Saint-Just în fața Convenției, la 13 noiembrie 1792. Vorbind despre Ludovic al XVI-lea, tânărul orator a declarat: „Aceiași oameni care îl vor judeca pe Ludovic au de întemeiat o republică.” „Și mai departe, fără ocolișuri: „În ce mă privește, nu văd soluție de mijloc: omul acesta trebuie să domnească sau să moară.”

Ludovic nu poate fi judecat. El este deja judecat

LOUIS NE PEUT ÊTRE JUGÉ. IL EST DÉJÀ JUGÉ

Formulă percutantă a lui Robespierre vorbind în fața Convenției la 3 decembrie 1792, cu o săptămână înainte de a începe procesul lui Ludovic al XVI-lea: „Ludovic nu poate fi judecat. El este deja judecat. El este condamnat, altfel Republica nu este legitimată. A propune judecarea lui Ludovic al XVI-lea înseamnă o întoarcere la despotismul regal și constituțional. Este o idee contrarevoluționară.” Patima îi inspiră aici oratorului o elocvență spartană. Procesul a avut totuși loc.

O idee asemănătoare era susținută tot atunci de Saint-Just: „Ludovic este un străin, prizonier de război... ce dușman, ce străin v-a făcut mai mult rău?” Iar Robespierre întârea: „Nu trebuie făcut nici un proces. Ludovic nu este

un acuzat, voi nu sînteți niște judecători; voi nu puteți fi decît oameni de stat și reprezentanți ai națiunii; nu aveți de dat o sentință ci de luat o măsură de salvare publică.”

Ludovic trebuie să moară pentru că patria trebuie să trăiască

LOUIS DOIT MOURIR PARCE QU'IL FAUT QUE LA PATRIE VIVE

„Adevăr fatal” pronunțat „cu părere de rău” de către Maximilien de Robespierre în fața Convenției în cursul procesului regelui. Acest orator, în general limbut — prin lungul și prolixul discurs ținut în fața Adunării la 26 iulie 1794 (8 termidor, anul II) și-a pecetluit soarta —, adesea constrîns să recurgă la cîte un „Mă rezum”, enunța acum o formulă frapantă, expresia vădită a convingerii sale.

Istoria va judeca judecata voastră

L'HISTOIRE JUGERA VOTRE JUGEMENT

Simplificare a frazei finale din pledoaria lui Romain de Sèze, unul dintre cei trei avocați ai lui Ludovic al XVI-lea, vorbind în fața Convenției Naționale la 26 decembrie 1792. Tînărul apărător al regelui nu s-a temut să declare: „Caut printre voi judecători și nu găsesc decît acuzatori.” Pentru a conchide, cu acordul celorlalți doi avocați, Malesherbes și de Tronchet: „Închei privind către Istorie: gîndiți-vă că ea va judeca judecata voastră, și că judecata ei va fi aceea a veacurilor!”

De fapt nu toți membrii Convenției socoteau că Ludovic al XVI-lea trebuie executat, dar lucrurile s-au precipitat după ce au fost găsite printre hîrțile regelui numeroase dovezi ale legăturilor sale cu emigranții și ale activității sale contrarevoluționare. Început la 11 decembrie 1792, procesul s-a încheiat la 20 ianuarie 1793. Ludovic al XVI-lea s-a comportat cu o desăvîrșită demnitate, însă s-a mulțumit să tăgăduiască orice acuzație. După pledoariile celor trei avocați (dintre care Malesherbes îi fusese ministru) și după dezbateri pătimașe, s-a trecut la un interminabil vot prin apel nominal. Au votat pentru vinovăția regelui 707

deputați din 721, restul de 14 abținându-se. Pedepsa cu moartea a fost aprobată prin 387 de voturi contra 334. Moțiunea de amânare a pedepsei a fost respinsă cu 380 de voturi contra 310 (și 31 de abțineri). Regele a fost executat în ziua următoare, duminică 21 ianuarie 1794. A murit dovedind un mare curaj (vezi „Mor nevinovat”).

Caut printre voi judecători și nu găsesc decât acuzatori

JE CHERCHE PARMİ VOUS DES JUGES ET JE N'ŒY VOIS
QUE DES ACCUSATEURS

Înfruntându-i, la 26 decembrie 1792, pe deputații Convenției întruniți ca să-l judece pe Ludovic al XVI-lea, tânărul avocat Romain de Sèze a vorbit fără cruțare: „Cetățeni, voi vorbi în fața voastră deschis, ca un om liber: caut printre voi judecători și nu găsesc decât acuzatori.” A încheiat spunând: „Istoria va judeca judecata voastră.”

Revoluția începe o dată cu moartea tiranului

LA R VOLUTION COMMENCE QUAND LE TYRAN FINIT

Fraza-cheie a celui de al doilea discurs privitor la condamnarea lui Ludovic al XVI-lea, ținut de Saint-Just (1767–1794) în fața Convenției la 27 decembrie 1792. Oratorul respinge orice idee de indulgență: „Unii vor spune că Revoluția s-a încheiat, că nu mai avem să ne temem de nimic din partea tiranului”, însă abuzurile abolite pot oricând să apară din nou. Răul trebuie deci curmat din rădăcină: „Revoluția începe o dată cu moartea tiranului.”

Moartea, fără atîta vorbă

LA MORT, SANS PHRASES

O veche și tenace legendă îi atribuie aceste cuvinte nemiloase abatelui Sieyès. Se zice că ar fi rostit-o de la tribuna Convenției, la 16 ianuarie 1793, cînd i-a venit rîndul să voteze condamnarea lui Ludovic al XVI-lea, regele detronat. Sieyès (1748–1836) a fost într-adevăr unul dintre regicizi, însă procesul-verbal nu consemnează decît: „Moartea”. De bună seamă vreun martor va fi notat: „Moartea, fără

atîta vorbă” pentru a sublinia laconismul intervenției. Mulți deputați își însoțeau votul cu un comentariu, chiar cu un discurs (unii au votat doar „moartea cu amînare”). Paul Bastid crede că Sieyès este totuși autorul afirmației incriminate, dar că ar fi făcut-o într-o conversație pe coridoare, nu în momentul apelului nominal.

Arborele libertății nu poate crește decît udat cu sîngele regilor

L'ARBRE DE LA LIBERTÉ NE SAURAIT CROÛTRE S'IL N'Y AIT QUE DU SANG DES ROIS

„Anacreonul ghilotinei”, Bertrand Barère de Vieuzac (1755–1841), a lansat această frază la 20 ianuarie 1793, în Convenție — pe care în acel moment o prezida — pentru a obține, fără vreo amînare, condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea.

Piară Adunarea Națională și amintirea ei, numai Franța să fie liberă!

PRISENT L'ASSEMBLÉE NATIONALE ET SA MÉMOIRE, POUR QUE LA FRANCE SOIT LIBRE!

Frumos efect de elocință al lui Vergniaud într-un discurs în fața Adunării Legislative în care condamna, destul de tîrziu, masacrele din septembrie 1792: „Cînd Wilhelm Tell își potrivea săgeata care urma să lovească mărul fatal pe care un monstru îl așezase pe capul fiului său, el a strigat: «Piară numele meu și amintirea mea, numai Elveția să fie liberă!» Acum și noi vom spune: «Piară Adunarea Națională și amintirea ei, numai Franța să fie liberă!»” Pierre Victurnien Vergniaud (1753–1793), membru al Convenției, a fost arestat împreună cu girondinii și ghilotinat în iunie 1793.

După pîine, educația este prima nevoie a poporului

APRÈS LE PAIN, L'ÉDUCATION EST LE PREMIER BESOIN DU PEUPLE

Vestită formulă a lui Danton, bine cunoscută parizienilor: este gravată pe statuia lui de pe bulevardul Saint-Germain.

În 13 august 1793, vorbind de la tribuna Convenției, Danton reclamă instituirea în Franța a *învățământului public obligatoriu și gratuit*: „Copilul din popor va fi crescut din prisosurile celor cu averi scandaloase... Când semenii pe întinsul ogor al Republicii nu trebuie să te uiți la cheltuială, oricât te-ar costa sămînța! După pîine, educația este prima nevoie a poporului!... Fiul meu nu mai este al meu, este al Republicii.”

Teroarea este pe ordinea de zi

LA TERREUR EST À L'ORDRE DU JOUR

Sub presiunea străzii și a deputaților iacobini, Convenția a votat, la 5 septembrie 1793, acest scurt decret: „Teroarea este pe ordinea de zi.”

Poporul are un singur dușman primejdios: propria sa conducere

LE PEUPLE N'A QU'UN ENNEMI DANGEREUX: C'EST SON GOUVERNEMENT

Diatribă paradoxală a lui Louis de Saint-Just (1767–1794). Ca și altă vorbă a sa, „Cei care nu pot fi guvernați prin justiție trebuie guvernați prin sabie”, ea face parte din faimosul *Raport asupra necesității de a institui guvernământul revoluționar pînă la încheierea păcii*, citit de el la 10 octombrie 1793.

Republica Franceză nu primește de la dușmanii ei decît gloanțe și tot gloanțe le trimite

LA REPUBLIQUE FRANÇAISE NE REÇOIT DE SES ENNEMIS ET NE LEUR ENVOIE QUE DU PLOMB

Răspunsul energic și laconic dat unei propuneri de armistițiu. Acest răspuns a fost semnat la 1 noiembrie 1793 (11 brumar, anul II) la Strasbourg, de către reprezentanții în misiune Saint-Just, membru al Comitetului Salvării Publice (și teoreticianul Terorii), și Philippe Le Bas, membru al Comitetului Siguranței Generale, amîndoi printre cei mai importanți organizatori ai armatei republicane.

O, libertate, câte crime se comit în numele tău!

♪ LIBERT ! QUE DE CRIMES ON COMMET EN TON NOM!

Apostrofa aceasta amară pare să fi fost (din câte spune Lamartine în *Istoria girondinilor*, II, 8) ultima vorbă a doamnei Roland, ghilotinată în Piața Revoluției la 8 noiembrie 1793. Manon Philipon, mai târziu doamna Roland de la Platière (1754–1793), a ținut în Paris un salon, frecventat mai ales de girondini, a cărui influență politică a fost considerabilă. Girondinii (conduși de deputați ai departamentului Gironde, cu capitala la Bordeaux) ocupau, din 1791, dreapta Adunării Legislative. Au ajuns la putere în martie 1792, în timpul ministeriatului la interne al lui Jean-Marie Roland, soțul doamnei Roland, și au pierdut-o la 13 iunie. După căderea lui Ludovic al XVI-lea, ei s-au opus iacobinilor și masacrelor din septembrie. Făcuți responsabili de eșecurile militare din 1793, au fost scoși în afara legii la 3 mai și lichidați, prin ghilotinare, în octombrie–noiembrie. Doamna Roland a fost sufletul mișcării și guvernării girondine, prin inteligența, grația și convingerile ei pasionate. Apostrofa ei de pe eșafod, dacă a fost cu adevărat rostită, corespundea sentimentelor ei și stilului retoric, de inspirație romană, al epocii. Poate ea are o legătură și cu un monument înălțat Revoluției: „statuia lui Ludovic al XV-lea răsturnată la 11 august 1792 și înlocuită cu o mare efigie a Libertății, opera lui Lemot, făcută din zidărie și ipsos, pictată în bronz. Purta pe cap bonetă roșie și ținea în mână o lance” (Jacques Boudet).

Tremuri, Bailly?

— Da, însă de frig

TU TREMBLE, BAILLY?

Ŋ OUI, MAIS CŐEST DE FROID

Scurt dialog între fostul președinte al Adunării Constituante, apoi primar al Parisului, Jean Sylvain Bailly (1736–1793), astronom și membru al Academiei Franceze, și călăul său, pe eșafod, la 11 noiembrie 1793, pe Cîmpul lui Marte. Cunoaștem cel puțin două variante. Una, laconică: „Nu, mi-e

frig“, cealaltă, nobilă: „Tremur, dragul meu, însă tremur de frig.“ Se pare că vorba e autentică. La Muzeul Grévin se păstrează ordinul de executare a lui Bailly: „*Tribunalul Penal Revoluționar înființat prin Legea din 10 martie 1793, anul II al Republicii*. Executorul sentințelor penale este dator să se ducă mâine, 21 al lunii brumar (urmează 1793 șters) la sediul Tribunalului pentru a da curs sentinței care îl condamnă la pedeapsa cu moartea pe Jean Sylvain Bailly, fost primar al Parisului; execuția va avea loc la unsprezece dimineața pe Esplanada dintre Cîmpul lui Marte și Sena. Acuzatorul public A. Q. Fouquier [-Tinville]. Se va merge pe drumul obișnuit.“

Ce puhoi revoluționar este Loara!

QUEL TORRENT R VOLUTIONNAIRE QUE LA LOIRE!

Vorbă a lui Jean-Baptiste Carrier (1756–1794), membru al Convenției în misiune în Bretagne, inventatorul exterminărilor în grup prin înecare, pe care le numea „îmbăieri“ sau „deportări verticale“. Este inclusă în scrisoarea lui către guvernul revoluționar, din 10 decembrie 1793 (frimar, anul II). Textul acesta cinic și crud anunța înecarea, ordonată de el în ajun, a unor preoți imbarcați cu forța pe un vas care avea în partea de jos o trapă: „Cincizeci și opt de indivizi, desemnați drept preoți refractari, au sosit de la Anvers la Nantes și au fost imediat închiși într-un vas pe Loara. În noaptea trecută riul i-a înghițit pe toți. Ce puhoi revoluționar este Loara!“ Textul, citit în Convenție, a fost salutat cu aplauze îndelungate (J.-J. Brégeon). Carrier a fost ghilotinat în 1794.

Nu-mi reproșez luarea nici unui prizonier

JE NŌAI PAS UN PRISONNIER À ME REPROCHER

A doua zi după nimicirea „armatei catolice și regale“, 23 decembrie 1793 (este vorba de insurecția contrarevoluționară a țăranilor din Vendée, Poitou și Anjou, provocată de legislația anticlericală a Revoluției), dar înainte ca vestitele „coloane infernale“ să fi pustiit sistematic regiunea,

începînd cu ianuarie 1794, generalul Westermann (vezi „Am șapte răni”) scria Comitetului Salvării Publice: „Vendée nu mai există, cetățeni republicani. Ea a pierit sub sabia noastră liberă, cu femei și cu copii cu tot. Tocmai am înmormîntat-o în mlaștinile și în pădurile din Savenay. Potrivit ordinelor pe care mi le-ați dat, am strivit copiii sub copitele cailor, am măcelărit femeile, care astfel nu vor mai zămisli țîlhari. Nu-mi reproșez luarea nici unui prizonier. Am exterminat tot.” Trebuie notat că Teroarea (5 septembrie 1793–17 iulie 1794) urmărea să contribuie la apărarea „patriei în pericol”. Dar masacrul din Vendée s-a întîrit tocmai cînd situația militară se redresase pe toate fronturile.

**Dacă înainte, urmați-mă; dacă dau înapoi,
omorîți-mă; dacă mor, răzbunați-mă**

SI JÓAVANCE, SUIVEZ-MOI; SI JE RÉCULE, TUEZ-MOI;
SI JE MEURS, VENGEZ-MOI

Îndemnul adresat de Henri de la Rochejaquelein (1772–1794) țăranilor pe care îi ducea la luptă, la începutul războiului din Vendée (1793), înainte de lupta de la Aubiers. Viitorul generalisim al armatei catolice și regale (care avea să moară peste un an, la Nouaillé, în vîrstă de 22 de ani) le-ar fi spus: „«Prietenii, dacă tatăl meu ar fi aici ați avea încredere în el. Eu sînt doar un copil, însă, prin curajul meu, mă voi arăta vrednic să vă conduc la luptă. Dacă înainte, urmați-mă; dacă dau înapoi, omorîți-mă; dacă mor, răzbunați-mă.» Oamenii i-au răspuns prin mari aclamații” (*Memoriile marșului de la Rochejaquelein, cumnata lui Henri*).

După a regelui pildă se rînduie lumea întreagă

REGIS AD EXEMPLAR TOTUS COMPOSITUR ORBIS

Hexametru acestuia al lui Claudian din Alexandria (370–404), poet oficial la curtea regentului Stilicon și a împăratului Honorius și ultimul poet important al Romei, ar fi putut să devină deviza unui monarh ca Ludovic al XVI-lea. Pe oamenii Revoluției însă ideea din acest vers îi irita, spune Georges Couthon (1755–1794), cel mai apropiat de Robespierre alături de Saint-Just: „Se spunea odinioară: *Regis ad*

exemplar totus componitur orbis. Să înlocuim preceptul acesta medieval cu altul: Moralitatea legislatorilor este moralitatea cetățenilor.”

Teroarea nu este decît dreptatea promptă, aspră, neînduplecată

LA TERREUR N'EST AUTRE CHOSE QUE LA JUSTICE
PROMPTE, S'ÊTRE, INFLEXIBLE

Afirmația-cheie a Raportului lui Robespierre prezentat Convenției la 5 februarie 1794. Ceea ce nu-l împiedica, în același discurs, să proslăvească „o ordine a lucrurilor... în care patria asigură binele fiecărui om”. Și trebuie amintit faptul că Maximilien de Robespierre, pe cînd era deputat în Adunarea Constituantă, ceruse abolirea pedepsei cu moartea.

Fericirea este o idee nouă în Europa

LE BONHEUR EST UNE IDÉE NEUVE EN EUROPE

Această frază celebră, care părea să vestească o eră pastorală, este extrasă dintr-un foarte dur raport prezentat în fața Convenției la 3 martie 1794 (13 Ventôse, anul II), de către Saint-Just, în numele Comitetului Salvării Publice (vezi „Revoluția franceză...”). Acest raport propunea un nou text (reprezentînd al doilea dintre „decretele din Ventôse”, date între 26 februarie și 3 martie 1794), cu trei articole: primul obliga comunele să alcătuiască „o evidență a patrioților săraci”; al doilea avea în vedere „să-i îndemneze pe toți cei mizeri cu bunurile dușmanilor Republicii”; al treilea urmărea stabilirea unui fișier național cuprinzînd „numele și purtarea tuturor deținuților, începînd cu 1 mai 1789”. Convenția a votat „acest vast transfer de proprietate de la o clasă la alta” (A. Mathiez) și această întărire a „legii suspjecțiilor” din februarie-martie. Fraza lui Saint-Just (care urma să redacteze codul „instituțiilor sociale”) se înscria în următorul context: „Europa trebuie să știe că voi nu mai vreți să existe pe teritoriul francez nici un nefericit și nici un asupritor. Fie ca acest exemplu să dea roade pe întreg pămîntul, răspîndind dragostea pentru virtute și fericirea!

Fericirea este o idee nouă în Europa.” Așa se încheia raportul. Urmau cele trei articole ale decretului.

Pe un om ca mine nu-l cumperi cu 80 000 de franci

ON N'OA PAS UN HOMME COMME MOI POUR 80 000 FRANCS

La Fayette i-ar fi reproșat lui Danton că, prin mijlocirea conțelului de Montmorin, ar fi încasat bani de la regaliști. Iar Danton i-ar fi răspuns: „Se oferă lesne 80 000 de franci unui om ca mine, dar pe un om ca mine nu-l cumperi cu 80 000 de franci.” La Fayette i-a transmis vorba, caldă încă, lordului Holland, care a dăruit-o posterității. Autenticitatea spusei e greu de garantat, ea este însă caracteristică pentru umorul adesea cinic al vestitului tribun: nu oricine poate primi bani păstrându-și libertatea de gândire și de acțiune. E adevărat că un asemenea târg nu e tocmai cinstit.

Nu-ți iei țara cu tine pe tălpile pantofilor!

ON N'EMPORTE PAS LA PATRIE À LA SEMELLE DE SES SOULIERS!

Răspunsul acesta superb, deloc neverosimil, dar imposibil de verificat, ar fi fost dat în martie 1794 de Danton unor prieteni care îl sfătuiau să fugă în străinătate pentru a scăpa de ura, acum declarată, a lui Robespierre. Danton a fost arestat la 29 martie 1794, judecat între 2 și 4 aprilie de Tribunalul revoluționar și executat în 5 aprilie. Pierre Larousse opune nobila formulă a lui Danton confortabilului proverb latin *Ubi bene, ibi patria*, „Unde ți-e bine, acolo ți-e și țara”. Numai că, spune el, „patria nu este doar un loc; ea este un ansamblu de tradiții, de suferințe și de măreții comune, la fel de greu de renegat ca legăturile de sânge.”

Zilele crimei au trecut: vai de aceia care ar mai susține-o!

LES JOURS DU CRIME SONT PASSÉS: MALHEUR À CEUX QUI SOUTIENDRAIENT SA CAUSE!

Nu, aceasta nu este o declarație termidoriană condamnând Teroarea robespierristă, ci un pasaj din raportul „asupra conspirației urzite pentru a dobândi o schimbare a dinastiei

și împotriva lui Fabre d'Églantine, Philippeaux, Lacroix, Danton și Camille Desmoulins”, raport redactat de Robespierre și de Saint-Just și citit de acesta din urmă în fața Convenției Naționale la 31 martie 1794 (11 germinal, anul II). Cu o lună înainte, împotriva Comitetului Salvării Publice și deci în principal împotriva lui Robespierre și a lui Saint-Just, se contura o dublă ofensivă: dinspre extrema stângă, cea a *Ultrarevoluționarilor* conduși de Hébert, iar dinspre dreapta, cea a *Indulgenților*, conduși de Danton (despre care Saint-Just spunea că „vor să sfărîme eșafodele pentru că se tem că se vor urca pe ele într-o bună zi”). În urma măsurilor luate de Comitet, hébertiștii au fost executați la 24 martie 1794, iar *dantoniștii* arestați în 30 martie și ghilotinați în 5 aprilie. Peste mai puțin de patru luni, la 28 iulie 1794, Robespierre, Saint-Just, Conthon, în total douăzeci și doi de proscriși, au fost executați, la rîndul lor, în urma loviturii de stat din 27 iulie 1794 (9 termidor, anul II), condusă de Fouché, Tallien, Barras și Fréron, o clică de oameni mai mult sau mai puțin pătați de sînge și de jafuri, teroriști ei înșiși dar înfățișîndu-se drept moderați.

Am șapte răni, toate primite din față!

J'AI REÇU SEPT BLESSURES, TOUTES PAR DEVANT!

Generalul François-Joseph Westermann (1751–1794) s-a distins în timpul războiului din Vendée prin bravura și necruțarea lui. El a spus: „Nu-mi reproșez luarea nici unui prizonier”, în contextul: „Vendée nu mai există... Am exterminat tot.” Dar acest om, care fusese scutier la grajdurile contelui de Artois și consilier municipal în Strasbourg, nu era lipsit de cultură, cum rezultă și din anecdota care urmează. La 3 aprilie 1794, judecat de Tribunalul revoluționar împreună cu toți partizanii lui Danton, el l-a apostrofat astfel pe acuzatorul Fouquier-Tinville: „Am șapte răni; toate primite din față; din spate am fost rănit într-un singur rînd: prin actul meu de acuzare.” Poate că Westermann a rostit într-adevăr cuvintele acestea, dar ele sînt de fapt un citat din Plutarh („Pelopidas a fost rănit în șapte

locuri, din față de fiecare dată, și a căzut pe un morman de leșuri"). Două zile după această dîrză declarație, Westermann se urca pe eșafod împreună cu Danton.

Îl trag după mine pe Robespierre!

JÓENTRAENE ROBESPIERRE!

Aproape vesel în curajul lui, Danton, în căruța condamnaților, la 5 aprilie 1794, ar fi spus în mai multe rînduri aceste cuvinte răzbunătoare și profetice: „Îl trag după mine pe Robespierre! Robespierre vine la rînd după mine!” Știa foarte bine că Revoluția, ca și Saturn, își devorează copiii. Și, într-adevăr, cu o sută paisprezece zile mai tîrziu, la 28 iulie (10 termidor), elegantul Maximilien urca la rîndul său pe eșafod.

Versuri? Peste o săptămînă o să scrii cîteva mii

DES VERS? AVANT HUIT JOURS TU EN AURAS FAIT DES MILLIERS

Vorbă a lui Danton, poate prea frumoasă ca să fie adevărată. Scena se petrece la 5 aprilie 1794. Danton, împreună cu paisprezece partizani ai săi, în căruța condamnaților, plecați de la Conciergerie, se îndreaptă către Piața Revoluției (acum Piața Concordiei), străbătînd încet podul Change, cheiul de la Mégisserie, strada de la Monnaie, strada Saint-Honoré și strada Revoluției (mai tîrziu strada Royale). Deloc resemnat, Fabre d'Églantine se plîngea, încă înainte de plecarea căruței, că a fost silit să lase neterminată o piesă în versuri. La care prietenul său Danton, ferm și curajos, i-ar fi răspuns: „Versuri? Peste o săptămînă o să scrii cîteva mii!”

Treizeci și trei de ani, vîrsta sanculotului Isus

TRENTE-TROIS ANS, L'ÂGE DU SANS-CULOTTE JUS

La 20 aprilie 1794 începe, în fața Tribunalului revoluționar, procesul lui Danton și al partizanilor săi. Strigat pe nume, Camille Desmoulins (născut în 1760) răspunde: într-o primă versiune, „Desmoulins, Camille, treizeci și trei de ani, vîrsta

lui Isus, vîrstă critică pentru patrioți”; a doua versiune: „Treizeci și trei de ani, vîrsta sanculotului Isus cînd a murit.” „Sanculotul Isus”, „sanculotul Iudeei” erau pe atunci expresii destul de frecvente. *Părintele Duchesne*, jurnalul revoluționar al lui Hébert, face din Isus „iacobinul cel mai înverșunat al Iudeei” sau „viteazul sanculot Isus”. Mai scrie: „Gîndiți-vă că Isus era un adevărat sanculot, care a pierit de mîna popilor.” Cîteva pamflete stabileau o paralelă între Marat și Isus, ca de pildă *Elogiul funebru al lui Jean-Paul Marat* (asasinat de Charlotte Corday la 13 iulie 1793): „Ca și Isus, Marat a iubit fierbinte poporul și nu l-a iubit decît pe el. Ca și Isus, Marat i-a urît pe regi, pe nobili, pe preoți, pe cei bogați, pe hoți; și, ca Isus, n-a conținut să lupte împotriva acestor molime ale societății...”

Nu uita să arăți poporului capul meu, merită să fie văzut

NÓOUBLIE PAS DE MONTRER MA TÊTE AU PEUPLE;
ELLE EST BONNE À VOIR

Condamnat la moarte împreună cu alți paisprezece, printre care Fabre d'Églantine și Camille Desmoulins, Danton, cu o clipă înainte de a fi executat, ultimul dintre ei, la 5 aprilie 1794, pe la șase seara, i-ar fi strigat călăului Sanson: „Nu uita să arăți poporului capul meu, merită să fie văzut.” Apostrofa este probabil mai autentică și mai exactă decît vorbele pe care le-ar fi rostit în căruță (vezi „Versuri?...” și „Îl trag după mine pe Robespierre!”)

Doar morții nu se mai întorc

IL NÓY A QUE LES MORTS QUI NE REVIENNENT PAS

Vorbă autentică a deputatului Bertrand Barère de Vieuzac (1755–1841). Face parte din raportul său către Convenție, citit în ziua de 26 mai 1794 (7 prerial, anul II). Se crede adesea că afirmația a fost lansată pentru a justifica Teroarea, însă, de fapt, ea se referea la război (O. Guerlac). Generalul Houchard (1738–1793), care îl învinsese pe ducele de York la Hondschoote în 8 septembrie 1793, refuzase

să-i extermină pe englezi, lăsându-i pe mulți să scape. Clementa lui a fost socotită un act de trădare și, în urma denunțului lui Barère, a fost judecat și ghilotinat. Peste un an, prizonierii francezi au fost insultați și maltratați de către englezi. Acesta este contextul în care se adresează Barère Convenției, regretînd încă o dată lipsa de fermitate a lui Houchard.

Republica nu are nevoie de savanți

LA R PUBLIQUE N'OA PAS BESOIN DE SAVANTS

Răspuns atribuit cînd lui René-François Dumas, cînd lui Fouquier-Tinville, cînd, de preferință, lui Coffinhal — cu toții membri de seamă ai Tribunalului revoluționar. I-ar fi fost dat marelui chimist Lavoisier (1743–1794), care se prezentase în fața acestei instanțe excepționale cu rugămintea ca execuția lui să fie amînată cu două săptămîni, răgaz de care avea nevoie pentru a completa niște experiențe de chimie spre folosul națiunii. Vorba este apocrifă și de altfel neverosimilă. Se pare că a fost inventată, sau măcar adoptată, în decembrie 1794, de către abatele Grégoire (1750–1831), cel care a făcut să fie votată legea de abolire a sclavajului. Lavoisier fusese arestat, împreună cu ceilalți percepatori generali, colegii săi, la 24 noiembrie 1793. Autoritățile le dăduseră răgaz de o lună pentru a calcula cît mai exact cifrele de lichidare ale Fiscului. În 4 decembrie, au fost transferați în vechiul sediu al Fiscului, de pe strada Grenelle-Saint-Honoré. Mai puțin din teamă cît din onestitate profesională, ei au lucrat acolo pînă la zece ore pe zi. E ușor de crezut că acest răgaz, reclamat de activitatea lor fiscală, a putut fi transformat într-o cerere de amîinare din motive de ordin științific, în speță efectuarea unor experiențe de chimie. La 27 ianuarie 1794, toate conturile Fiscului, complet verificate, se aflau înaintate comisarilor Convenției (Y. Durand). Însă în 5 mai, Dupin, deputat al departamentului Aisne, fost funcționar al Fiscului, cerea Convenției și obținea neîntîrziat trimiterea percepților generali în fața Tribunalului revoluționar. Conte Mollien, viitor ministru al finanțelor, relatează că i-a propus lui Lavoisier opiu, ca să se sinucidă și să scape astfel de ghilotină. Lavoisier i-ar

fi răspuns: „De ce să-mi caut singur moartea?... În acest caz, excesul de nedreptate șterge orice rușine. Adevărații noștri judecători nu se află nici în tribunalul în fața căruia sîntem chemați, nici în mulțimea care o să ne insulte... Să ne sinucidem ar însemna să-i absolvim pe smintiții care ne vor moartea...” (Y. Durand). Putem oare să ni-l imaginăm pe același Antoine de Lavoisier, curînd după aceea, implorînd fie pe procuror, fie pe președintele Tribunalului revoluționar, deci pe acești „smintiți”, să-l păsuiască? La 7 mai 1794, Lavoisier și confracții săi au fost interogați de Fouquier-Tinville. În 8 au fost judecați de către Tribunal, pe care în ziua aceea îl prezida Coffinhal, iar seara urcau pe eșafod.

Și totuși aveam ceva aici

ET POURTANT, J'AVAIS QUELQUE CHOSE LÀ

Potrivit unei legende de bună seamă apocrife, acestea sînt cuvintele rostite de André Chénier (1762–1794) în 25 iulie 1794, pe cînd urca pe eșafod, adresate prietenului său Roucher (1745–1794) care se afla în aceeași situație. Chénier, poet al nuanțelor, ar fi vorbit atunci ca un fanfaron necioplit: „N-am făcut nimic pentru posteritate... și totuși aveam ceva aici” și și-ar fi arătat capul. Este de preferat, pentru că e mai frumoasă, legenda care pune în gura lui Chénier, în clipa aceea, primele patru versuri din *Andromaca* lui Racine: „Da, pentru că am alături un prieten credincios, / Soarta mea pare alta; / Iar chipul mînios încă de pe acuma se-arată împlînzit / De vreme ce cu grijă aici ea ne-a unit.” Numai două zile după asasinarea celor doi poeți, la 27 iulie 1794 (9 termidor, anul II), capul lui Robespierre cădea.

Pentru ultima oară, președinte al asasinilor, îți cer dreptul la cuvînt!

POUR LA DERNIÈRE FOIS, PRÉSIDENT DES ASSASSINS,
JE TE DEMANDE LA PAROLE!

„Nu este deloc sigur că Robespierre a pronunțat faimoasa frază pe care mulți istorici i-o atribuie” (J. Godechot). Este sigur în schimb că în acea după-amiază înăbușitoare de 27 iulie 1794 (9 termidor, anul II), huiduit în Convenție,

unde se striga fără încetare „Jos tiranul!” și i se aruncau sarcasme dar și pietre, Robespierre a strigat: „Tilharilor, lașilor, ipocriților!”, fără însă a se putea face auzit, atât de mare era vacarmul. Majoritatea membrilor Convenției au cerut arestarea lui, ceea ce s-a și hotărât. A doua zi, spre seară, Robespierre și partizanii săi au fost ghilotinați.

Pînă la urmă din aceste ruine se va înălța Libertatea și Republica.

— Da, pentru că tâlharii sînt biruitori

LA LIBERTÉ ET LA RÉPUBLIQUE VONT DONC ENFIN
SORTIR DE CES RUINES.

Ŋ OUI, CAR LES BRIGANDS TRIOMPHENT

Declarația este a lui Louis Fréron (1754–1802), făcută la 27 iulie 1794 (9 termidor, anul II), de îndată ce Convenția a votat pe loc arestarea lui Robespierre. Răspunsul, de o autenticitate mai puțin sigură, ar fi al lui Robespierre. Cei doi frați Robespierre, Maximilien și Augustin, au fost ghilotinați a doua zi dimineața.

NAPOLEON

1769–1821

prim-consul 9 noiembrie 1799–1802;

consul pe viață 1802–1804;

împărat între 18 mai 1804–18 iunie 1815

Soldați, din înaltul acestor piramide vă privesc patruzeci de veacuri

SOLDATS, DU HAUT DE CES PYRAMIDES QUARANTE
SIÈCLES VOUS CONTEMPLENT

În termenii aceștia, probabil legendari, s-a adresat generalul Bonaparte trupelor sale la 21 iulie 1798, înainte de bătălia de la Piramide, unde i-a înfrînt pe turci (mamelucii lui Murad-bei). Napoleon și-a confirmat alocuțiunea la Sfînta Elena, însă mareșalul Berthier n-o menționează, nici în corespondența sa, nici în oficioasa lui *Relatare a campaniilor generalului Bonaparte în Egipt și în Siria* (1799), scrisă chiar

după evenimente. Cele „patruzeci de veacuri“ figurează „pentru întâia oară într-o *Istorie a lui Bonaparte, prim-consul* (1803), scrisă de un anonim“ (O. Guerlac). Putem ușor crede că Napoleon, sedus de o vorbă imaginată, a adoptat-o *a posteriori*.

Dacă aş guverna un popor de evrei, aş reînălţa templul lui Solomon

SI JE GOUVERNAIS UN PEUPLE JUIF, JE RE TABLIRAIS LE TEMPLE DE SALOMON

Frază a lui Bonaparte, rostită în fața Consiliului de Stat pentru a explica necesitatea negocierii unui concordat cu Vaticanul (1801). Explicația primului-consul era o profesiune de credință oportunistă: „Politica mea este aceea de a-i guverna pe oameni așa cum vor cei mulți. În acest fel, cred eu, este recunoscută suveranitatea poporului. Am câștigat războiul din Vendée făcându-mă catolic, am cucerit Egiptul făcându-mă musulman, în Italia am câștigat spiritele făcându-mă ultramontan [favorabil Vaticanului]. Dacă aş guverna un popor de evrei, aş reînălţa templul lui Solomon.“ Concordatul cu Roma a fost semnat la 15 august 1801, ratificat la 10 septembrie și proclamat la 18 aprilie 1802. Prin el catolicismul nu redevenea religie de stat, nici statul francez nu se declara laic, ci recunoștea „că religia catolică, apostolică și romană este religia mării majorități a francezilor“ și asigura libertatea cultului.

Pe oameni îi conduci cu jucării

CÔEST AVEC DES HOCHETS QUE L'ON MÈNE LES HOMMES

Frază autentică a lui Bonaparte, pronunțată la 8 mai 1802 (18 floreal, anul X), la Consiliul de Stat, în timp ce se discuta proiectul Legiunii de onoare. Spre deosebire de ordinul regal al lui Ludovic cel Sfânt, creat în 1693 pentru a-i răsplăti numai pe militari, noul ordin urma să-i onoreze atât pe civili cât și pe militari („Există o singură națiune“, preciza Bonaparte), iar titlul ales se inspira din *legio honoratum conscripta* („legiunea aleasă pentru a fi onorată“) a vechii Rome. I s-a spus primului-consul că, distribuind

jucărioare, risca să reconstituie o aristocrație. Bonaparte a răspuns: „Desfid pe oricine îmi arată o republică, fie ea veche sau modernă, în care să nu existe distincții onorifice. Le spuneți jucării? Ei bine, pe oameni îi conduci cu jucării!... Zece ani de revoluție nu i-au schimbat pe francezi. Sînt ce-au fost și galii, mîndri și ușuratici. Au un singur sentiment: acela al onoarei. Sentimentului acestuia trebuie să-i dăm o hrană: au nevoie să fie onorați prin distincții.” Consiliul de Stat n-a aprobat proiectul decît cu 14 voturi contra 10. Totuși Legiunea de Onoare a fost instituită prin decret, la 19 mai 1802 (19 floreal, anul X), jucărie rîvnită pînă în zilele noastre de urmașii galilor.

Nu sînt urmașul lui Ludovic al XVI-lea, ci al lui Carol cel Mare

JE NE SUCCÈDE POINT À LOUIS XVI, MAIS À
CHARLEMAGNE

Frază atribuită lui Napoleon, vorbind cu papa Pius al VII-lea, în chiar dimineața încoronării lui ca împărat, adică în 2 decembrie 1804. Poate este apocrifă — cine s-o fi auzit pronunțată? — dar corespunde unui simțămînt real: refuzul vechiului regim și ambițiile continentale.

De ne-ar vedea tata, Joseph!

JOSEPH! SI NOTRE PÈRE NOUS VOYAIT!

„Vorbă memorabilă de burghez-gentilom” (G. Lefebvre) — s-ar putea spune de mic-burghez — pe care Napoleon i-ar fi adresat-o fratelui său mai mare în ziua încoronării (2 decembrie 1804). Autentică sau apocrifă, are un sunet veridic.

Va fi destul să spuneți: Am luptat la Austerlitz, ca să vi se răspundă: Iată un viteaz!

IL VOUS SUFFIRA DE DIRE: J'Œ TAIS À LA BATAILLE
D'AUSTERLITZ, POUR QU'ON R PONDE: VOILÀ UN
BRAVE!

Vestita încheiere a proclamației lui Napoleon către soldații săi, la 3 decembrie 1805, în urma victoriei de la Austerlitz.

O noapte la Paris va recupera aceste pierderi

UNE NUIT DE PARIS R PARERA TOUT CELA

Vorbă atribuită lui Napoleon, spusă de el la vederea câmpului acoperit de morți de la Eylau (8 februarie 1807). Jacques Boudet (*Vorbele istoriei*) opune aici cei 13 000 de morți de la Eylau celor 600 sau 700 de nașteri zilnice din Parisul imperial.

Nu ești decît un ciorap de mătase plin cu rahat

VOUS ÊTES DE LA MERDE DANS UN BAS DE SOIE

Vorbă plină de mînie și de dispreț pe care, după Sainte-Beuve, Napoleon i-ar fi adresat-o lui Talleyrand, la 28 ianuarie 1809, la capătul unei scene extrem de violente. Scena a avut cu adevărat loc, știm asta din *Memoriile* cancelarului Pasquier, iar împăratul nu l-a cruțat deloc pe fostul său ministru de externe (nu mai era din 1807), tratîndu-l de hoț și de laș. Revenit în mare grabă de la Madrid la știrea conjurației Talleyrand-Fouché (care plănuiau să-l înlocuiască pe împărat cu Murat), Napoleon a comis imprudența de a-l umili pe fostul episcop de Autun și de a-și face din el un dușman de moarte. Cît despre vorba cu ciorapul de mătase, pe care Saint-Beuve (1804–1869) n-o cunoștea decît dintr-a doua sau a treia sursă, ea rămîne imposibil de verificat. Formule asemănătoare sau comparabile („un ciorap de mătase umplut cu noroi”), la adresa aceluiași Talleyrand, i se atribuie lordului Holland, generalului Lasalle și mareșalului Lannes. Imaginea avea succes. În 1814, Talleyrand a format un guvern provizoriu, apoi l-a chemat la putere pe Ludovic al XVIII-lea, al cărui ministru de externe a devenit. A semnat Tratatul de la Paris și a intervenit cu abilitate la Congresul de la Viena (1814–1815). În timpul monarhiei din iulie, sub Ludovic-Filip, a fost ambasador la Londra (1830–1835). A murit în 1838.

Iată soarele de la Austerlitz

VOILÀ LE SOLEIL D'OAUSTERLITZ

Una dintre rarele vorbe autentice ale lui Napoleon. La 7 septembrie 1812, la douăzeci și opt de leghe de Moscova,

împăratul francezilor, pe punctul de a angaja lupta, a spus ofițerilor din anturajul său, în timp ce se lumina de zi: „Iată soarele de la Austerlitz.” După o noapte neliniștită și febrilă, Napoleon vedea în asta un semn de bun augur. Doar că soarele acesta îmbietor „ne era potrivnic”, scrie contele Philippe de Ségur, „răsărea în partea rușilor, ne expunea loviturilor lor, ne orbea”. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat la Austerlitz (1805), generalisimul inamic nu-l avea acolo pe țar și era stăpîn pe hotărîrile lui. Iar trupele lui apărau acum pămîntul țării lor și Moscova cea sfîntă. Rușii, inferiori în număr, au luptat cu un curaj nețărmurit. În ciuda unei retrageri tactice și a unei repleiri spre est de Moscova, ei au considerat întotdeauna singeroasa înfruntare din 7 septembrie drept o victorie a lor. Francezii numesc lupta de la Borodino victoria de la Moscova. E drept că Napoleon a intrat în Moscova, dar armata rusă nu era nimicită.

N-o să-mi trimit garda la moarte, aici, la opt sute de leghe de Franța

A HUIT CENTS LIEUES DE LA FRANCE, JE NE FERAI PAS
D' MOLLIR MA GARDE

Răspuns al lui Napoleon, la 7 septembrie 1812, în cursul bătăliei pentru Moscova, rămasă nehotărîtă datorită puternicei rezistențe a armatei ruse de sub comanda mareșalului Kutuzov. În *Istoria Consulatului și a Imperiului* (cartea XLIV) Thiers pune în gura împăratului cuvintele: „N-o să-mi trimit garda la pieire. La opt sute de leghe de Franța nu-mi pot risca ultima rezervă.” Iar Philippe de Ségur: „Nu, nici nu mă gîndesc! Nu vreau s-o pierd, o să cîștig bătălia și fără ea.” La cîteva ore înainte de lăsarea nopții, intervenția celor 18 000 de luptători ai gărzii imperiale — trupe de infanterie și de cavalerie, unități de elită încă intacte — ar fi fost fără îndoială hotărîtoare. Thiers consideră totuși că Napoleon a avut dreptate să-și cruțe garda, dar și că „justificîndu-și hotărîrea din momentul acela, condamna războiul împotriva Rusiei și, pentru a doua oară

de la trecerea Niemenului, ispășea, printr-un exces de prudență care nu-i stătea în fire, greșeala încumetării sale”.

Dacă mă nășteam pe tron, dacă eram un Bourbon, desigur că n-aș fi făcut greșeli!

SI J'O TAIS N SUR LE TRÔNE, SI J'O TAIS UN BOURBON,
IL M'AURAIT TÊT FACILE DE NE POINT FAIRE DE
FAUTES!

Fraza aceasta, raportată de generalul Philippe de Ségur (1780–1873), adjutant al lui Napoleon, ar fi fost rostită de împărat, adresându-se mareșalilor săi, în 5 decembrie 1812, la cină, cu câteva ceasuri înainte de a părăsi Rusia, unde lăsa ce mai rămăsese din Marea Armată sub comanda lui Murat. Aceste singure cuvinte prin care își recunoștea greșeala de a fi întreprins campania din Rusia au fost însă însoțite de un elogiu al meritelor mareșalilor săi și apoi de dispoziții militare precise.

De la sublim la ridicol nu e decât un pas

DU SUBLIME AU RIDICULE IL N'Y A QU'UN PAS

Vorbă atribuită lui Napoleon și rostită la Varșovia în 16 decembrie 1812, în cursul unei întrevederi în care l-a anunțat pe Monseniorul de Pradt (1759–1837) că îl destituise din funcția lui de ambasador. Îl făcea responsabil pe acest prelat-diplomat de eșecul campaniei din Rusia.

Francezii nu cunosc cuvântul „imposibil”

IMPOSSIBLE N'EST PAS FRANÇAIS

Vorbă atribuită de obicei lui Napoleon. În realitate, împăratul scrisese, la 9 iulie 1813, generalului Lemarois, care comanda garnizoana din Magdeburg: „Îmi scrieți: nu este posibil; dar nu așa se vorbește în franceză.” Cu zece ani înainte, în 1803, într-o piesă de Collin d'Harleville (1755–1806), putea fi auzit versul: „Imposibil este un cuvânt pe care eu nu-l spun niciodată” (*Răutate pentru răutate*, actul I, scena 8).

Fac parte dintre acei oameni care pot fi uciși, dar nu dezonorați

JE SUIS DE CES HOMMES QU'ON TUE, MAIS QU'ON NE
D' SHONORE PAS

Cuvinte rostite de Napoleon în alocuțiunea din 1 ianuarie 1814, în fața deputaților Corpurilor legislative.

Vulturul va zbura din clopotniță în clopotniță

L'OIGLE VOLERA DE CLOCHER EN CLOCHER

Formulă avîntată și orgolioasă din proclamația lui Napoleon către armată, lansată în februarie 1815, cînd se pregătea să părăsească insula Elba și să se arunce în aventura care se va numi Cele o sută de zile: „Victoria va merge în pas de asalt; vulturul cu culorile naționale va zbura din clopotniță în clopotniță pînă pe turnurile catedralei Notre-Dame!”

Este singurul bărbat din familie

C'EST LE SEUL HOMME DE LA FAMILLE

Propoziția aceasta, vizînd-o pe ducesa de Angoulême (1778–1851) — fiică a lui Ludovic al XVI-lea și noră a viitorului Carol al X-lea — ar fi fost spusă de Napoleon, la începutul Celor o sută de zile (martie 1815), cînd a aflat că prințesa încercase să ridice împotriva lui întreaga garnizoană din Bordeaux. „Afirmația este nedreaptă, pentru că, în același timp, și ducele de Angoulême, soțul prințesei, dovedea o hotărîre și un curaj la care nu te așteptai de la cineva atît de firav” (Bertier de Sauvigny).

Vin, ca Temistocle, să caut adăpost la vatra poporului englez

JE VIENS, COMME THÉMISTOCLE, M'ASSEoir AU FOYER
DU PEUPLE BRITANNIQUE

Iulie 1815: Parisul capitulează. Napoleon ajunge la Rochefort, cu intenția de a se îmbarca spre America. Portul este însă blocat de vase de război britanice. Acesta este momentul în care împăratul înfrînt se hotărăște să ceară azil

dușmanilor săi. Îi scrie prințului regent (viitorul George al IV-lea): „Alteță Regală, prigonit de facțiunile care îmi dezbină țara și de dușmănia celor mai mari puteri ale Europei, mi-am încheiat cariera politică și vin, ca Temistocle, să caut adăpost la vatra poporului englez. Mă pun sub protecția legilor sale, protecție pe care o cer de la Alteța Voastră Regală ca de la cel mai puternic, mai constant și mai generos dintre dușmanii mei.” Se știe că, o dată îmbarcat pe *Bellérophon*, Napoleon a fost tratat ca prizonier de război. Generozitatea dușmanilor săi a fost extrem de relativă: șase ani pe insula Sfânta Elena (1815–1821), în mijlocul Atlanticului austral.

Scrisoarea adresată prințului George este pe cât de celebră pe atât de ciudată. Nu se începe o asemenea misivă cu „Alteță Regală”, dar, în cazul de față, cum să fi zis? „Vărul meu”?, „Monsenior”? Protocolul nu era clar. La sfârșit, nu lipsește o anumită măreție din „cel mai puternic, mai constant și mai generos dintre dușmanii mei”. Însă onoarea de a fi dat o vorbă „istorică” îi revine părții de la mijloc a scrisorii: „Vin, ca Temistocle...” Fraza e umflată și cât se poate de sentențios-prudomescă (din întâmplare va fi folosită din nou de către domnul Fenouillard). Comparația cu Temistocle este cel puțin bizară. Nu atât pentru că Temistocle n-a cerut niciodată azil poporului englez (aici, eliptic, „poporul englez” sta pentru un popor dușman). Ci pentru că Temistocle, biruitorul de la Salamina, trecînd de partea perșilor, trăda Atena și cea mai mare parte dintre cetățile grecești. El nu se refugiase la curtea lui Artaxerxes ca să caute azil politic în urma unei înfrîngerii, ci căutînd avantaje. Într-adevăr, Marele Rege i-a acordat, în schimbul trădării alor săi, Magnezia, Myonte și Lampsacos, un dar teritorial considerabil, ceea ce Napoleon nu avea cum să aștepte de la prințul regent.

Se poate vedea din acest caz cât de paradoxal este uneori procesul de transformare a unei formulări banale sau chiar absurde într-o vorbă istorică.

Anglia e o națiune de mici negustori

L'ANGLETERRE EST UNE NATION DE BOUTIQUIERS

Judecată disprețuitoare formulată de Napoleon la Sfânta Elena, în prezența medicului O'Meara. Dar nu Napoleon este primul care s-o fi rostit. Formula există la Adam Smith (în *Avuția națiunilor, cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, 1776), care și el o împrumutase de la Samuel Adams (*Publicistul independent*, 1748). Însă Napoleon i-a dat o accepțiune peiorativă care lipsește la înaintașii săi britanici.

Peste cincizeci de ani Europa va fi republicană ori ocupată de cazaci

DANS CINQUANTE ANS, L'EUROPE SERA REPUBLICAINE OU COSAQUE

Anticipare făcută de Napoleon, în timpul șederii sale pe insula Sfânta Elena. Conform *Memorialului*, împăratul, vorbind cu Las Cases, în 3 august 1816, în perspectiva unei eventuale eliberări, ar fi declarat: „O ultimă șansă, singura de avut în vedere, ar fi să se apeleze la mine din nevoia de a-i respinge pe ruși. Într-adevăr, așa cum stau acum lucrurile, nu vor trece zece ani pînă cînd întreaga Europă va fi ocupată de ruși, sau va fi, în totalitate, în regim republican.” De unde se vede cît poate greși un om mare. Cîrmuitorii Europei nu aveau cîtuși de puțin de gînd să-l lase să se întoarcă. Și chiar dacă ar fi făcut-o, nu l-ar fi pus pe Napoleon în fruntea unei coaliții și nici măcar a unei armate puternice. Și chiar dacă ar fi avut o idee atît de bizară, amintirea dezastrului din 1812 nu ar fi făcut din împăratul căzut cel mai de dorit învingător potențial al Rusiei.

Cînd China se va deștepta

QUAND LA CHINE S'ÉVEILLERA

Propoziția aceasta, menită să stîrnească frica, este începutul unei fraze „istorice”: „Cînd China se va deștepta, lumea va tremura.” Multă vreme atribuită lui Napoleon I, ea este, după Jean Tulard, tipică pentru acele „vorbe de-

venite celebre, dar în realitate apocrife sau de origine indeterminabilă”.

**Doresc ca cenușa mea să fie păstrată pe malurile
Senei, în mijlocul poporului francez pe care
atît de mult l-am iubit**

JE DÉSIRE QUE MES CENDRES REPOSENT SUR LES
BORDS DE LA SEINE, AU MILIEU DE CE PEUPLE
FRANÇAIS QUE J'AI TANT AIMÉ

Pasaj celebru din testamentul lui Napoleon I (Sfînta Elena, Longwood, 16 aprilie 1821), unde acesta pregătește fiecare amănunt al legendei sale.

Dumnezeule, ce eveniment!

— Nu este un eveniment, doamnă, este doar o știre

AH! MON DIEU! QUEL ÉVÉNEMENT!

MAIS CE N'EST PLUS UN ÉVÉNEMENT, C'EST UNE
NOUVELLE

Dialog între doamna Crawford și Talleyrand, într-o seară de iulie a anului 1821, cînd, în timpul unui dineu, a sosit știrea morții, la Sfînta Elena, a lui Napoleon (J. Orieux).

CONTEMPORANII LUI NAPOLEON

Caut o sabie

JE CHERCHE UNE PÊCHE

Vorbă atribuită în 1799 abatelui Sieyès, membru al Directoratului, alarmat de dezagregarea regimului. Din cîte spune Roederer, Sieyès, singurul om dîrz al regimului, „a acționat cu curaj pentru a salva din Revoluție ceea ce mai putea fi salvat” (J.-D. Bredin). Pentru a evita totodată „anarhia legală și despotismul nestatornic” (Taine), Sieyès voia să salveze Revoluția. În detrimentul Republicii? Poate nu. De altfel în acel moment nu era cu puțință decît intervenția unui general republican. Așa stînd lucrurile, Sieyès căuta o sabie, dar nu orice sabie, ci pe aceea a unui militar capabil să facă față situației. S-a gîndit întîi la Joubert, dar acest

general, tînăr și remarcabil, căzuse la Novi. S-a gîndit apoi să i se adreseze lui Moreau, dar se pare că acesta l-a sfătuit să recurgă la Bonaparte, revenit în octombrie din Egipt. Lovitura de stat plănuită — care va avea loc în 9 noiembrie 1799 (18 brumar, anul VIII) — urma deci să fie realizată, datorită lui Moreau, de către Bonaparte.

Constituția din anul III trebuie abolită

IL FAUT BRISER LA CONSTITUTION DE L'AN III

Laitmotiv al lui Sieyès (1748–1836), care organizase, cu Bonaparte, lovitura de stat din 18 brumar. Din cîte spune Benjamin Constant, Sieyès repeta vorba aceasta în salonul său, întocmai cum făcea Cato cel Bătrîn cu *Delenda Carthago*. Dar, cînd a fost elaborată Constituția din anul VIII, ea a fost în folosul lui Bonaparte, nu al lui Sieyès, neostentitul făuritor de constituții. El voia să abolească Constituția din 1795, votată de Convenție și care a dus la regimul Directoratului (1795–1799), să înlocuiască o constituție inspirată din teama față de dictatură cu una care institua puterea personală a lui Bonaparte.

Revoluția s-a terminat

LA REVOLUTION EST FINIE

Formularea concisă a proclamației consulilor, prin care aceștia supuneau aprobării poporului Constituția din anul VIII (promulgată la 15 decembrie 1799, aprobată la 28 februarie 1800): „Cetățeni, Revoluția s-a statornicit la principiile de la care a pornit. Revoluția s-a încheiat.” Era, în aparență, revanșa lui '89 asupra lui '93, a *Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului* asupra Terorii, mai ales după scurta întoarcere la măsurile revoluționare și teroriste din iulie–august 1799. În realitate, Constituția din anul VIII consfințea lovitura de stat din 9 noiembrie 1799 (18 brumar, anul VIII) și puterea personală a lui Bonaparte, consul alături de Sieyès și de Roger Ducos. Bonaparte, chiar după ce a devenit Napoleon și apoi Împărat, va păstra aceste două propoziții ca pe un fel de program implicit.

Frumoasă predică! Lipsește doar milionul de oameni care au murit pentru a înlătura ce pui la loc acum dumneata!

BELLE CAPUCINADE! IL NÓY MANQUE QUE LE MILLION D'OHOMMES QUI S'ÓEST FAIT TUER POUR ABOLIR CE QUE VOUS R TABLISSEZ!

Antoine-Guillaume Delmas (1768–1813), general de divizie, iacobin declarat, ar fi comentat în termenii aceștia — adresându-i-se lui Bonaparte — *Te Deum*-ul solemn prin care s-a celebrat ratificarea Concordatului cu Vaticanul, la Notre-Dame din Paris, de Paști 1802. Fraza provine din două surse de epocă, paralele dar care nu dau exact același text. Iată prima versiune: „Ei bine, generale, ești mulțumit?” întreabă primul consul. „Frumoasă ceremonie, nu-i așa? — Aș zice mai degrabă frumoasă predică! Facem din cureaua de la sabie mătăanii! Lipseau de la sărbătoarea dumitale miile de oameni care au căzut pentru a scăpa de aceste bufonerii și a nimici superstiția!” A doua versiune — din care lipsește din păcate cuvântul *capucinade* (predică anostă) — se află în apostila care însoțește dosarul de serviciu al lui Delmas de la Ministerul de Război: „Foarte frumoasă a fost ceremonia. Lipsea de la ea doar milionul de oameni care au murit pentru a nimici ceea ce pui la loc dumneata.” În 16 mai al aceluiași an, Delmas a fost șters din cadrele armatei. A trăit apoi în exil, la Porrentruy în Elveția, supravegheat de poliția imperială. La cererea lui, a fost reintegrat în armată, cu vechiul său grad de general de divizie, la 10 aprilie 1813. A murit la Leipzig, în 30 octombrie, în urma rănilor grave primite în cursul bătăliei națiunilor.

Un husar încă viu la treizeci de ani e un tîrîie-sabie

TOUT HUSSARD QUI N'ÓEST PAS MORT À TRENTE ANS
EST UN JEAN-FOUTRE

Butadă pare-se autentică, lansată în timpul Consulatului (9 noiembrie 1799–18 mai 1804), de contele Antoine Lasalle,

pe atunci colonel, uimitorul ofițer de cavalerie din timpul războaielor napoleoniene, viitor general de divizie și mare ofițer al Legiunii de Onoare, eroul de la Rivoli (1797), Heliopolis (1800), Lübeck și Stettin (1806), Medina del Rio Seco (1808), Essling (21 mai 1809), căzut la Wagram (6 iulie 1809), pe cînd avea 34 de ani.

În Statele Unite sînt treizeci și două de religii și un singur fel de mîncare

LES TATS-UNIS ONT TRENTE-DEUX RELIGIONS ET UN
SEUL PLAT

Vorbă de spirit atribuită de Sainte-Beuve lui Talleyrand, care, emigrînd, a trăit în recent constituitele State Unite al Americii, de la 1794 la 1796. Vorba nu e neverosimilă, dar autenticitatea ei e departe de a fi garantată, mai ales că Sainte-Beuve se pricepea să ticluiască asemenea vorbe. În secolul al XIX-lea, marchizul Caracciolo, ambasadorul Regatului celor Două Sicilii la Londra, ar fi spus: „În Anglia există șaizeci de secte și un singur fel de sos.”

E mai grav decît o crimă, este o eroare

CÔEST PIRE QU'UN CRIME, CÔEST UNE FAUTE

Sentința aceasta celebră privitoare la asasinarea legală (în noaptea de 20–21 martie 1804) a ducelui d'Enghien — crimă pe care s-a întemeiat puterea napoleoniană — a fost atribuită atît lui Fouché cît și lui Talleyrand. Acesta din urmă declarase însă cu cinism, în loc de orice discurs funebru: „Ce vreți, așa merg treburile”. Tot el îl sfătuisese pe Napoleon să-l captureze pe duce, fiind în bună măsură responsabil de asasinat. „Imediat după asta a trecut de partea lui Bonaparte” (J. Orieux). Din cîte spune Sainte-Beuve, vorba ar avea drept autor pe consilierul de stat Antoine Boulay de la Meurthe (1761–1840), viitor conte al Imperiului. Totuși nu este exclus ca Fouché, și poate chiar Talleyrand, după ruptura de Napoleon, din 1809, să fi împrumutat de la Boulay această frapantă formulă.

Comediantule! Tragedianule!

COMMEDIANTE! TRAGEDIANTE!

Potrivit lui Vigny, acesta a fost dublul și laconicul răspuns al papei Pius al VII-lea, auzind monologul dezlănțuit și furios al lui Napoleon, interlocutorul său. Acest pasaj vestit din *Supunere și măreție militară* este pur imaginar. Vigny îl situează la Fontainebleau, în 25 noiembrie 1804 (încoronarea lui Napoleon ca împărat a avut loc în 2 decembrie). E greu de crezut ca o asemenea confruntare să se fi produs tocmai în acel moment și greu de înțeles cine să fi putut dezvălui termenii unei conversații atât de strict private. Ultima nedumerire este valabilă și pentru ianuarie 1813. Atunci însă, tot la Fontainebleau, papa era prizonierul împăratului Franței, despuiat de posesiunile lui teritoriale, brutalizat fără scrupule de o gazdă neîndurătoare care era pe punctul să-i impună, la 25 ianuarie, „Concordatul de la Fontainebleau”, un diktat galican. În 1814, Pius al VII-lea, eliberat, i-ar fi povestit unui episcop italian șederea sa la Fontainebleau, spunînd: „Situția de acolo a început ca o comedie și tindea să se termine ca o tragedie” (J. Boudet).

Numai de-ar ține!

POURVOU QU'ÇA DOURE!

Se zice că vorba ar fi fost spusă, în timpul măreției Imperiului napoleonian, de mama lui Napoleon, Letizia Bonaparte, și a devenit curînd celebră, și nu în ultimul rînd din cauza felului în care a fost pronunțată, cu „u” în loc de „î” și cu *che* pentru *que*, deci cu accent corsican. Exclamația „e poate apocrifă, însă arată bine ce o îngrijora pe atunci” (Bernardine Melchior-Bonnet). Maria Letizia Ramolino (1750–1836), născută în capitala Corsicei, la Ajaccio (în largul căruia se află Insulele Sîngeroase, ciudată ironie toponimică), s-a măritat cu Charles Marie Bonaparte (1746–1785), cu care a avut treisprezece copii, dintre care au trăit opt, al doilea dintre ei fiind Napoleon (1769–1821).

Zadarnic huzurește Nero, în imperiu s-a născut deja Tacit

CÔEST EN VAIN QUE N'EST PAS LE MONDE PROSPÈRE, TACITE EST
DÉJÀ NÉ DANS L'EMPIRE

Fraza-cheie dintr-un faimos articol al lui Chateaubriand din *Le Mercure* (iunie 1807). Acest atac violent împotriva despotismului napoleonian vibrează încă, după trei ani, de indignarea lui Chateaubriand la știrea asasinării ducelui d'Enghien (în noaptea de 20–21 martie 1804, la Vincennes). „Atunci când, în tăcerea supunerii josiace, nu se mai aud decât lanțurile sclavului și glasul delatorului; când este la fel de primejdios să-ți atragi favoarea și să-ți meriți dizgrația, atunci apare istoricul, răzbunătorul popoarelor. Zadarnic huzurește Nero, în imperiu s-a născut deja Tacit.” Chateaubriand rezumă concis urmările diatribelor sale: „Ele au dus la suprimarea ziarului *Le Mercure* și mi-au pus din nou în primejdie libertatea.”

Pentru cei care ar considera că vicontelui de Chateaubriand i-a trebuit cam mult pînă să reacționeze, e bine să amintim că, „neavînd alte venituri decît salariul său de diplomat” (J. Orieux), scriitorul își înaintase demisia ministrului său, Talleyrand, chiar în ziua de 21 martie 1804, la cîteva ore după ce afluase de executarea ducelui.

Noblețea obligă

NOBLESSE OBLIGE

Deviza aceasta concisă și mîndră se află în *Maxime și cugetări cu privire la felurite subiecte* (1808) ale lui Gaston, duce de Lévis (1764–1830), academician și pair de Franța. Vorba a rămas pînă în zilele noastre. Regimentul al doilea de husari, unitate de elită provenită din vechiul regim, și-a luat drept deviză: *Noblesse oblige, Chamborant autant*.

Iată începutul sfîrșitului

VOILÀ LE COMMENCEMENT DE LA FIN

După Sainte-Beuve, în capitolul „Madame de Staël” din *Portrete de femei*, vorba ar fi fost spusă de Talleyrand în

1812, simțind șubrezenia crescîndă a unui Imperiu în aparență încă redutabil. Dar vorba, deși verosimilă, este fără îndoială apocrifă, ticluită probabil după dezastrul din Rusia al Marii Armate.

N-au uitat nimic și nici n-au învățat nimic

ILS NŌONT RIEN OUBLI , NI RIEN APPRIS

Judecată crudă asupra Bourbonilor în exil, aplicată de asemenea întregii emigrații. Este cuprinsă în proclamația adresată „soldaților marii Națiuni” de către ofițerii și soldații Gărzii imperiale a lui Napoleon, la debarcarea în golful Juan la 1 martie 1815: „În cele cîteva luni de cînd domnesc, Bourbonii au dovedit că n-au uitat nimic și nici n-au învățat nimic.” Printre semnatori se afla și generalul Cambronne. În realitate, vorba nu era nouă. În 1796, cavalerul de Panat, care făcea parte, la Verona, din curtea contelui de Provence, îi scrisese lui Mallet du Pan (publicist suedez care a fost purtătorul de cuvînt al emigrației, 1749–1800): „Nimeni n-a fost în stare să uite și nici să învețe ceva” (Jacques Boudet, *Vorbele istoriei*). Există chiar un precedent mai vechi. „În *Examinarea declarației de la Verona*, apărută în 25 septembrie 1795, autorul ei, generalul Dumouriez, scrie despre Ludovic al XVIII-lea: «Curtenii care îl înconjoară n-au uitat nimic și n-au învățat nimic»” (A. Chuquet).

Garda moare dar nu se predă

LA GARDE MEURT ET NE SE REND PAS

Mîndru răspuns atribuit generalului Pierre Cambronne (1770–1842) și dat de el unui general englez care, la Waterloo, îi propunea să se predea împreună cu ce mai rămăsese din Garda imperială (18 iunie 1815). Vorba pare să fi fost ticluită, la cîteva zile după bătălie, de către Balisson de Rougemont. A fost publicată la 24 iunie în *Journal général de la France* și se află înscrisă pe postamentul statuii generalului. Însă Cambronne n-a autentificat-o niciodată —

dimpotrivă — susținând că s-a servit de o expresie „mai savuros soldățească”.

Rahat!

MERDE!

În seara de 18 iunie 1815, la Waterloo, generalul Pierre Cambronne a răspuns oare englezilor — care îi propuneau să se predea în fruntea detașamentelor Vechii Gărzi, ultimele rămase în luptă — „Garda moare dar nu se predă”? Am arătat că generalul a refuzat paternitatea acestei vorbe. Să se fi mulțumit să spună „Rahat!”? Poziția sa oficială din timpul monarhiei constituționale l-a împiedicat fără îndoială să admită că așa a fost. „Oricum, Victor Hugo poate fi considerat coautorul vorbeii lui Cambronne” (Jacques Boudet). Scrie în *Mizerabilii*: „După unii Colville, după alții Maitland le-a strigat: «Bravi francezi, predați-vă!» Cambronne a răspuns: «Rahat!»... Cambronne a rostit marea vorbă de la Waterloo așa cum Rouget de Lisle a compus *Marsilieza*, în puterea unei inspirații divine.”

Nu merge, dansează

IL NE MARCHE PAS, IL DANSE

Cuvânt picant al prințului de Ligne (1735–1814) — feldmareșal austriac, unul dintre cei mai mari seniori din Țările de Jos și omul cel mai spiritual din secolul al XVIII-lea. Se referea la Congresul de la Viena, convocat în 1814 de către puterile aliate care îl biruiseră pe Napoleon. Prințul de Ligne a murit chiar în anul acela, înainte de încheierea Congresului, „iar Congresul l-a înmormîntat fără să se oprească din dans” (Talleyrand). Balurile și banchetele din vremea Congresului (poate simptom al destinderii continentale care a urmat căderii lui Napoleon) sînt menționate și în corespondența dintre Jacob și Wilhelm Grimm.

LUDOVIC AL XVIII-LEA

1755–1824

rege din 1815

**Sire, cred că monarhia a luat sfârșit.
— Ei bine, domnule de Chateaubriand,
sînt de părerea dumneavoastră**

SIRE, JE CROIS LA MONARCHIE FINIE.

Ŋ EH, BIEN, MONSIEUR DE CHATEAUBRIAND, JE SUIS
DE VOTRE AVIS

Acest scurt dialog a avut loc la Saint-Denis, în 7 iulie 1815, între Chateaubriand și Ludovic al XVIII-lea, revenit după Cele o sută de zile ale ultimei aventuri napoleoniene. Regele îl primise în guvern pe regicidul Fouché. Și l-a întrebat pe Chateaubriand: „Ce părere aveți? — Sire, ce-a fost să fie a fost. Maiestatea Voastră să-mi îngăduie să tac. — Nu, nu, vorbiți! Știți bine cît am rezistat încă de la Gand. — Sire, nu fac decît să mă supun ordinului dumneavoastră. Iertați-mă că o fac: cred că monarhia a luat sfârșit.» Regele a tăcut o vreme. Am început să tremur de îndrăzneala mea, cînd Maiestatea Sa reluu: «Ei bine, domnule de Chateaubriand, sînt de părerea dumneavoastră»” (*Memorii de dincolo de mormînt*).

**Lăsîndu-se prins ne-a făcut mai mult rău
decît în ziua în care ne-a trădat**

IL NOUS A FAIT PLUS DE MAL EN SE LAISSANT
PRENDRE QUE LE JOUR OÙ IL NOUS A TRAHİ

Vorbă a lui Ludovic al XVIII-lea auzind că Ney fusese arestat, la 5 august 1815, „în departamentul Lot, de către niște subalterni prea zeloși” (Bertier de Sauvigny). Mareșalul se lăudase, după debarcarea lui Napoleon, sosit de pe Elba, în portul Juan, că „îl va aduce pe uzurpator într-o cușcă de fier”. „Ne-am fi mulțumit cu mai puțin”, avea să spună Ludovic al XVIII-lea. În fapt, la 14 martie, Ney i s-a raliat lui Napoleon. Ney o dată arestat, regele era obligat să-l trimită în fața judecății. Curtea marilor seniori (*la Cour des*

pairs) l-a condamnat la moarte în ziua de 6 decembrie 1815, fără ca regele să-și fi exercitat dreptul de grațiere.

Pot muri liniștit: am văzut steagul francez fluturând deasupra tuturor orașelor Franței

J'AI ASSEZ VU, PUISQUE J'AI VU LE DRAPEAU FRANÇAIS
FLOTTER SUR TOUTES LES VILLES FRANÇAISES

La sfârșitul anului 1818, „ducele de Richelieu s-a întors de la conferințele din Aix-la-Chapelle, raportînd că se negociase retragerea armatelor străine, completa evacuare a teritoriului francez și reglementarea definitivă a obligațiilor financiare care afectaseră Franța ca urmare a Celor o sută de zile” (Guizot). Auzind acestea, Ludovic al XVIII-lea i-a spus aceste „nobile cuvinte: «Duce de Richelieu, pot muri liniștit de vreme ce, grație dumneavoastră, am văzut steagul francez fluturând deasupra tuturor orașelor Franței.»”

Fiecare dintre voi are în raniță bastonul de mareșal

IL N'EST AUCUN DE VOUS QUI N'AIT DANS SA GIBERNE
LE BÂTON DE MARÉCHAL

Fragment dintr-un mic discurs adresat de Ludovic al XVIII-lea, în 8 august 1819, elevilor școlii militare de la Saint-Cyr, veniți la manevre lângă Saint-Cloud. „Țineți bine minte că fiecare dintre voi are în raniță bastonul de mareșal al ducelui de Reggio. Trebuie doar să-l scoateți de acolo.” Ducele de Reggio era celebrul mareșal Oudinot (1767–1847), care se distinsese la Austerlitz, Friedland, Wagram, Bautzen, apoi, după căderea lui Napoleon, se raliase Restaurației monarhice. Vorba este „comparabilă cu aceea a generalului Chanzy după războiul din 1870: „Cel care vrea bastonul de mareșal să-l caute pe malul celălalt al Rinului” (O. Guerlac).

Stă locului, și totuși simt că își urmează drumul

IL NE REMUE PAS, ET JE SENS POURTANT QU'IL CHEMINE

Vorbă a lui Ludovic al XVIII-lea, mucalită și profetică. Se referea la vărul său, ducele de Orléans, viitorul Ludovic-Filip, rege al francezilor.

Punctualitatea este politețea regilor

L'EXACTITUDE EST LA POLITESSE DES ROIS

Vorbă istorică de mulți atribuită lui Ludovic al XIV-lea și devenită proverb. Mărturii vrednice de a fi luate în seamă ne asigură că a fost mai degrabă o frază favorită a lui Ludovic al XVIII-lea.

ALTE GLASURI DIN VREMEA LUI LUDOVIC AL XVIII-LEA

O să-l aduc pe uzurpator într-o cușcă de fier

JE RAMÈNERAI L'USURPATEUR DANS UNE CAGE DE FER

Vorbă atribuită mareșalului Ney și adresată lui Ludovic al XVIII-lea în 6 martie 1815. Se știe că Ney, hotărît să oprească înaintarea „zborului de vultur”, se afla cu trupele sale în Franche-Comté când a primit, în noaptea de 13 spre 14 martie, apelurile lui Napoleon și ale generalului Bertrand, duse de mesageri. În 14 dimineața a luat hotărîrea să se ralieze împăratului. „S-a aruncat în prăpastie așa cum se arunca odinioară în gurile tunurilor” (A. Houssaye). Regele a aflat de trădarea mareșalului în seara de 16 martie. În noaptea de 19 spre 20, Ludovic al XVIII-lea părăsea Parisul pentru un al doilea exil, la Gand, în Belgia (vezi „Lăsîndu-se prins...”). Oare Ney chiar promisese să-l aducă pe fostul său împărat și binefăcător într-o cușcă de fier? Cînd a fost judecat, a susținut cu energie contrarul: „Am spus că, întreprinzînd o acțiune atît de nebunească, Napoleon ar merita, dacă ar fi prins, să fie pus într-o cușcă de fier. Eu însă nu mi-am luat sarcina să fac acest lucru.” Nu se vede prea bine diferența, cîtă vreme era în fruntea unor trupe care trebuiau să-l oprească pe Napoleon, eventual să-l captureze.

Viciul sprijinindu-se de brațul crimei

LE VICE APPUY SUR LE BRAS DU CRIME

Faimoasă evocare a lui Chateaubriand (*Memorii de dincolo de mormînt*, 23, 20) a momentului în care Fouché a fost

prezentat de către Talleyrand regelui Ludovic al XVIII-lea. Scena se petrece la Saint-Denis, în 6 iulie 1815. Regele, revenind după cele O sută de zile (cît a durat întoarcerea lui Napoleon de pe Elba, pînă la înfrîngerea de la Waterloo) din exilul petrecut în Belgia, se pregătește să intre în Paris: „Dintr-o dată se deschide o ușă: intră în tăcere viciul sprijinindu-se de brațul crimei, domnul de Talleyrand înaintînd susținut de domnul Fouché.” Joseph Fouché (1759–1820) a fost deputat de stînga în Convenția Națională, a reprimat cu brutalitate insurecția din Lyon în 1793, a luat parte la conspirația împotriva lui Robespierre și la condamnarea lui, a fost ministru al poliției sub Directorat, Consulat și apoi sub Imperiu pentru ca, după cele O sută de zile, să-l trădeze pe Napoleon și să devină din nou ministru al poliției sub Restaurație. De fapt, pentru a păstra terminologia morală a lui Chateaubriand, în cazul lui Fouché crima are o componentă importantă de viciu, așa cum, în cazul lui Talleyrand, implicat în asasinarea ducelui d’Enghien, viciul are și o componentă criminală. Spectacolul acestor doi oameni, marele aristocrat și plebeul ajuns, fiecare în felul lui de o strălucită inteligență și viclenie și amîndoi de vînzare oricărui puternic al zilei, nu va fi fost un spectacol de rînd, mai ales așa cum intrau, ducele șchiop sprijinindu-se de brațul vechiului revoluționar pătat de sînge.

Avem nevoie de lanțuri, de călăi, de torturi

IL FAUT DES FERS, DES BOURREAUX, DES SUPPLICES

Astfel credea, vorbind deputaților în stilul neîndurător al lui Marat, deputatul ultraregalist François de la Bourdonnaye (1767–1839). Nemulțumit de legea de amnistie condiționată din 24 iulie 1815, acest extremist cerea mai multă strictețe în „căutarea și pedepsirea celor implicați în cele O sută de zile” (Bertier de Sauvigny): „Pentru a împiedica uneltirile lor criminale avem nevoie de lanțuri, de călăi, de torturi. Moartea și numai moartea poate să-i înspăimînte pe complicii lor și să pună capăt comploturilor... Apărători ai îndurării, acceptați să se verse cîteva picături de

sînge ca să nu curgă puhoai.” Acest La Bourdonnaye, viitor ministru de interne în guvernul Polignac (1829), își exprima în felul acesta intenția de a trece de la teroarea albă spontană la teroarea albă legalizată. Ludovic al XVIII-lea însă nu avea nici o înclinare spre „lanțuri, călăi și torturi” și a considerat regretabilă arestarea mareșalului Ney (1769–1815), acuzat de trădare (i se raliase lui Napoleon la întoarcerea acestuia de pe Elba), judecat, condamnat și executat în același an 1815, la 7 decembrie.

Sînt francez, vreau să mor francez

JE SUIS FRANÇAIS, JE VEUX MOURIR FRANÇAIS

Frumoasă declarație a mareșalului Ney, făcută în timpul procesului său, în fața Curții marilor seniori (La Cour des pairs), în octombrie 1815. Cel care i se alăturase lui Napoleon la începutul celor O sută de zile, în loc să-l aducă „într-o cușcă de fier” (vezi „O să-l aduc pe uzurpator...”), refuză cu aceste cuvinte să beneficieze de un artificiu al apărării. Într-adevăr, avocații săi susținuseră că La Cour des pairs este incompetentă să-l judece pe mareșal pentru că Sarrelouis, locul său de naștere, fusese cedat Prusiei prin tratatele din 1815. Ney a fost împușcat în 7 decembrie 1815. A comandat el însuși plutonul de execuție, strigînd: „Drept în inimă, soldați!”

Totuși, trăiască Regele!

VIVE LE ROI QUAND MÊME!

Strigăt de raliere al ultraregaliștilor, inventat în 1815, pe vremea „Camerei de nesperat” (numele dat Camerei deputaților ultraregaliști întrunită în octombrie 1815 și dizolvată în septembrie 1816; îi venea de la surpriza electorală: din 400 de deputați, doar vreo 30 erau îndoielnici: „Este o Cameră de nesperat” a spus Ludovic al XVIII-lea, și așa i-a rămas numele). Dimpotrivă, minoritatea liberală susținea, nu fără dreptate, că „Nu trebuie să fim mai regaliști decît regele”, afirmație ce îl irita foarte tare pe Chateaubriand, care, deși respingea termenul de ultraregalist (sau,

pe scurt, *ultra*), era *ultra* și mîndru de asta. „Totuși, trăiască Regele!” nu înseamnă o concesiune făcută unui rege nedemn sau ideii de regalitate, ci exprimă triumful unor oameni care, după tot ce se întîmplase, acum puteau totuși striga „Trăiască Regele!” Din păcate, spiritul de partid al ultraregalistilor, al celor „mai regaliști decît regele” i-a dus la conflict cu guvernul regal, iar Ludovic al XVIII-lea, încurajat și de suveranii străini, îndeosebi de țar, a semnat la 5 septembrie 1816 ordonanța de dizolvare a acestei Camere.

Tara aceasta este de bună seamă rău bolnavă dacă are atîta nevoie de mine

IL FAUT QUE CE PAYS SOIT BIEN MALADE POUR QUE J'OY
SOIS SI IMPORTANT

Guizot, în *Memoriile* sale, îi atribuie această frază, ironică și de o falsă modestie, lui Decazes (1780–1860), ministru al poliției sub Ludovic al XVIII-lea. Ar fi rostit-o în 1816, în ajunul dizolvării „Camerei de nesperat”, Camera deputaților ultraregalisti, întrunită în 1815.

Am văzut pumnalul lui Louvel, era o idee liberală

J'AI VU LE POIGNARD DE LOUVEL, C'EST UNE IDÉE
LIBERALE

Prin fraza aceasta, apărută în *Le Journal des Débats* după asasinarea ducelui de Berry (13 februarie 1820), Charles Nodier (1780–1844) voia să condamne pe Decazes și politica sa liberală. Asasinarea nepotului lui Ludovic al XVIII-lea de către Louvel (muncitor șelar care voia „să-i extermine pe Bourboni”) a provocat căderea lui Decazes, prim-ministru din 1819, al cărui program fusese: „Regalizarea națiunii și naționalizarea regalității”.

Dacă principii ar fi atotputernici ar fi vai de ei

MALHEUR AUX PRINCES, SEULS POUVAIENT TOUT

Vorbă a lui Joseph de Maistre (1753–1821), vestitul filozof politic, autor al *Serilor de la Sankt-Petersburg* (1821), care condamnase Revoluția franceză, dar condamna în acești

termeni tirania și despotismul, justificînd monarhia de drept divin. Puterile ei erau mărginite nu numai de legea divină, ci și de suveranitatea papei (R. Girardet).

Democrația curge ca un rîu îmbelșugat

LA D MOCRATIE COULE À PLEINS BORDS

Extras dintr-un discurs rostit de oratorul Royer-Collard (1763–1845) în fața Camerei deputaților în 22 ianuarie 1822, către sfîrșitul domniei lui Ludovic al XVIII-lea: „Sînt de acord că democrația curge ca un rîu îmbelșugat în Franța, așa cum au făcut-o veacurile și evenimentele”. Șeful *doctrinarilor* sub Restaurație, partizani liberali ai Curții din 1814, relua, într-un sens mai liberal, expresiile ministrului de justiție Pierre de Serre, folosite mai demult de el într-un proiect de lege a presei: „La noi democrația este pretutindeni plină de sevă și de energie; ea există în industrie, în caracterul proprietății, în legislație, în amintiri, în oameni, în lucruri. Puhoiul ei curge îmbelșugat între slabele diguri care cu greu îl zăgăzuiesc.”

CAROL AL X-LEA

1757–1836

rege între 1824–1830

**În sfîrșit, revăd Franța! Nu s-a schimbat nimic,
doar că se află în ea un francez mai mult**

LA FRANCE, JE LA REVOIS ENFIN! ET RIEN N'Y EST
CHANGÉ, SI CE N'EST QU'IL SE TROUVE UN FRANÇAIS
DE PLUS

Declarație atribuită de *Le Moniteur* (sub pana elocventă a lui Beugnot) contelui de Artois — viitorul rege Carol al X-lea — la sosirea lui din exil la Paris, în 12 aprilie 1814. „Un luminos soare de primăvară strălucea pe cerul albastru..., locuitorii satelor stăteau înșirați pe marginea drumului, admirînd, aplaudînd... Iar prințul! Cît de chipesh arăta pe calul său alb..., strălucea de bucurie și saluta

neostenit, cu o grație fără seamăn... La bariera de la Bondy a fost întâmpinat de guvernul provizoriu și de autoritățile capitalei... Talleyrand... i-a adresat o scurtă și searbădă alocuțiune. Contele de Artois, incapabil să-și stăpânească emoția, a răspuns, cu un glas sugrumat de lacrimi: «Domnule de Talleyrand, domnilor, vă mulțumesc... sînt prea fericit... Să mergem, să mergem... sînt prea fericit...»” (Bertier de Sauvigny). *Le Moniteur* n-a îndrăznit să publice fraze atît de simple. Ticluind false vorbe istorice („Să nu mai fie dezbinări: pacea și Franța. În sfîrșit, o revăd! Nu s-a schimbat nimic, doar că se află în ea un francez mai mult!”), Beugnot și-a amintit „probabil o vorbă care circula în Paris la cîteva zile după căderea lui Napoleon: «Curînd nu va mai fi în Franța decît un francez mai puțin». [...] Vorbă «un francez mai mult» a avut succes [...]. Contele de Artois a repetat-o, a comentat-o și a ajuns să se creadă autorul ei” (A. Chuquet).

Numai domnul de La Fayette și cu mine nu ne-am schimbat de la 1789

IL NÓY A QUE M. DE LA FAYETTE ET MOI QUI NÓAYONS
PAS CHANGÉ DEPUIS 1789

Sînt cuvintele lui Carol al X-lea, „și avea dreptate”. Chiar dacă regelui îi lipsea „întinderea și libertatea de spirit pe care i le dau unui principe înțelegerea timpului său” și orice ar fi spus adversarii lui, Carol al X-lea nu era lipsit de duh.

În Anglia Camerele au ținut seamă de Rege, la noi Regele a ținut seamă de Camere

EN ANGLETERRE, CE SONT LES CHAMBRES QUI ONT
FAIT LA PART DU ROI, ET ICI C’EST LE ROI QUI A FAIT
LA PART DES CHAMBRES

Răspunsul dat de Carol al X-lea unuia dintre miniștrii săi, care „invoca exemplul Angliei pentru a-l convinge de necesitatea de a avea o majoritate în Camere”. Această definiție, limpede și inteligentă, dovedește că regele Carol

al X-lea „n-a fost fără îndoială atât de sărac cu duhul cît au crezut unii” (Bertier de Sauvigny).

Mai bine tăietor de lemne decît să domnesc ca regele Angliei

J'AIMERAIS MIEUX SCIER DU BOIS QUE R GNER COMME
LE ROI D'ANGLETERRE

Vorbă a lui Carol al X-lea al Franței. Urmașul lui Ludovic al XVIII-lea nu refuza Constituția, dar nu concepea să o vadă ca bază a unui parlamentarism pe care îl considera incompatibil cu prerogativele regale.

Eu am doar un loc la parter, ca orice om

JE N'AI, COMME TOUS LES FRANÇAIS, QU'UNE PLACE
AU PARTERRE

Răspunsul lui Carol al X-lea la o petiție, semnată de Arnauld și de alți autori neoclasici și înaintată regelui „pentru a protesta împotriva faptului că Teatrul Francez a fost năpădit de melodramă, cu prilejul succesului primei piese romantice, *Henric al III-lea și curtea sa*, de Alexandre Dumas-tatăl, la 11 februarie 1829” (O. Guerlac). La 11 iunie 1825 regele, care era necăjit că nu vede și nu aude bine, îi spunea ducelui de Lévis: „Nu-mi face plăcere să merg decît la piesele pe care le știu pe de rost, cum a fost de pildă ultima oară la Teatrul Francez, unde se juca *Cidul*.”

ALTE GLASURI DIN VREMEA LUI CAROL AL X-LEA

Meseria de rege e o meserie de cîine

LE M TIER DE ROI EST UN M TIER DE CHIEN

Formulă caustică lansată de ducesa de Berry (1789–1870) la 21 ianuarie 1824. Îi cunoaștem contextul și termenii exacți datorită amintirilor lui Gaston, duce de Lévis, cavaler de onoare al Mariei-Carolina de Bourbon-Sicile, soția nefericitului duce de Berry, asasinat în 1820, și mama contelui de

Chambord. „Domnul” (cu titlul dat fratelui mai mic), contele de Artois — viitorul Carol al X-lea — declarase: „Am trăit o vreme când regalitatea era o dulce meserie de canonic sau, cum se zice astăzi, o *sine cura*” (în latină *sine cura* înseamnă „fără griji”, „fără mari obligații”, n. t.). Auzindu-l, impetuoasa lui noră a exclamat: „Iar acum, meseria de rege e o meserie de câine.” De fapt, meseria de rege, pentru cei care o exercitau cu adevărat, n-a fost nici odată o meserie ușoară.

Persoana mea nu înseamnă nimic, contează numai principiul regalității

MA PERSONNE N'EST RIEN, MON PRINCIPE EST TOUT

Fraza aceasta, care rezuma vechiul drept regal francez, a fost adesea repetată cu tărie de contele de Chambord (1820–1883), fiul ducelui de Berry și nepotul lui Carol al X-lea (vezi „Doamnă, fiul dumneavoastră...”). Prințul voia ca în felul acesta să redrezeze o lealitate deviată, acea „sensibilitate pe care Dufeuille a calificat-o pe bună dreptate ca fiind chambordistă” (S. Rials). Nu dorea să vadă cum fidelitatea legitimiștilor se transformă într-o religie sau într-un pseudomisticism.

Cum vreți să opresc sîngele Mariei-Tereza și al lui Henric al IV-lea care-mi clocotește în vine?

COMMENT VOULEZ-VOUS QUE J'ARRÊTE LE SANG DE MARIE-THÈRE ET CELUI DE HENRI IV QUI BOUILLONNENT DANS MES VEINES?

Potrivit lui Gaston, duce de Lévis (*Amintiri*, martie 1824), aceasta era „faza favorită” a ducesei de Berry (1789–1870), ne poate a lui Ludovic al XVIII-lea.

Curtea dă hotărîri, dar ea nu aduce servicii

LA COUR REND DES ARRÊTS ET NON PAS DES SERVICES

Nobilă vorbă atribuită lui Antoine-Jean-Mathieu, baron Séguier (1768–1848), cu o lungă și ilustră ascendență de magistrați („cel mai frumos nume din Parlament”, spusese

avocatul Barbier), prim-președinte al Curții de Apel din Paris, din vremea Consulatului (1799–1804) pînă în aceea a monarhiei din iulie (1830–1848). Fraza ar fi fost rostită în 1827, cu prilejul unui proces politic, cînd baronul Séguier a refuzat cu fermitate să dea curs unei intervenții guvernamentale. Ea poate fi socotită apocrifă din două motive: pentru că este un vers, un alexandrin, prea frumos pentru a fi adevărat; dar mai ales pentru că prim-președintele n-a recunoscut-o drept a sa. Totuși, unul dintre nepoții săi i-a restituit-o marelui magistrat, dîndu-i însă un sens mai puțin solemn și mai puțin politic. Președintele Séguier „i-ar fi spus vorba aceasta unui avocat care pleda într-un proces civil” (O. Guerlac).

Baionetele din ziua de azi sînt inteligente

LES BAÏONNETTES AUJOURD’HUI SONT INTELLIGENTES

Afirmație a lui Étienne Béquet dintr-un articol din *Journal des Débats* (10 august 1829) îndreptată împotriva guvernului Polignac, venit la putere în același an, sub domnia lui Carol al X-lea: „Cei care guvernează astăzi n-ar putea să fie moderați chiar dacă ar vrea... Vor cere oare sprijinul baionetelor? Baionetele din ziua de azi sînt inteligente: ele cunosc legea și o respectă.” Cu cinci zile mai tîrziu, același *Journal des Débats* (cotidian cu tendințe moderate și liberale care a apărut între 1789 și 1944) ridică și mai mult tonul: „Coblenz, Waterloo, 1815! Iată care sînt cele trei principii, cele trei personaje tutelare ale guvernului... Luați acest guvern și stoarceți-l cît puteți, nu vor ieși din el decît umilințe, nenorociri și primejdii.”

Nu se cheltuiesc o sută de milioane și nu se expun 40 000 de soldați pentru o lovitură de evantai

CE N’EST PAS POUR UN COUP D’O VENTAIL
QU’OON D PENSE CENT MILLIONS ET QU’OON EXPOSE
40 000 HOMMES

Frază iritată lansată de Metternich cu privire la expediția franceză împotriva Algerului. „Lovitura de evantai” datează

din 30 aprilie 1827. Consulul Franței la Alger, Deval, fusese lovit de trei ori de către dey [șeful guvernământului algerian înainte de 1830] „cu mînerul apărătorii sale de muște”. După incident, șase vase de război au venit să-l repatrieze pe consul și pe ceilalți supuși francezi din Alger. Tensiunea Alger-Paris a crescut în 1829. Încurajat de guvernul englez, deyul Hussein a respins toate propunerile conciliante ale căpitanului de vas La Bretonnière. „Mai mult, vasul parlamentar, *Provence*, a fost bombardat la ieșirea din portul Alger cu optzeci de lovituri de tun” (3 august 1829). Războiul era aproape de neevitat. Guvernul Polignac a întrunit în trei luni, la Toulon, „103 vase de război, 350 vase de transport, 27 000 marinari, 37 000 de soldați, 83 de tunuri, un material imens”. Corpul expediționar a plecat din Toulon între 25 și 27 mai 1830 și a debarcat în Algeria la 14 iunie. La 5 iulie drapelul francez flia deasupra Algerului. „Cele 48 de milioane găsite în tezaurul deyului aveau să acopere, cu prisosință, cheltuielile expediției. Pierderile armatei au fost de 415 morți și 2 160 răniți” (Bertier de Sauvigny).

Franței puțin îi pasă de Anglia

LA FRANCE SE FOUT DE L'ANGLETERRE

Răspunsul pe care baronul de Haussez, ministru al marinei sub regele Carol al X-lea, în guvernul Polignac, l-a dat lordului Stuart, ambasadorul Angliei, care lăsase să se înțeleagă că țara lui se va opune expediției din Alger (iulie 1830). Mai diplomat, Carol al X-lea „a pus capăt stăruințelor lui Stuart spunându-i: «Domnule ambasador, tot ce pot să fac pentru guvernul dumneavoastră este să nu fi auzit ceea ce tocmai s-a rostit»” (Bertier de Sauvigny).

Dansăm pe un vulcan

NOUS DANSONS SUR UN VOLCAN

Vorbă profetică a contelui de Salvandy (1795–1856), consilier de stat, lansată cu două luni înainte de Revoluția din iulie 1830. La 31 mai, Ludovic-Filip, duce de Orléans, îi

primea la Palais-Royal pe cumnatul său, regele Neapolelui, pe Carol al X-lea și întreaga Curte. Contele de Salvandy, trecînd pe lîngă ducele de Orléans, i-a spus: „Monsenior, serbarea aceasta este una pur napolitană: dansăm pe un vulcan.” Ducele i-a răspuns: „Da, pe un vulcan, cred asta ca și dumneavoastră. Dar măcar nu din vina mea. Nu voi avea să-mi reproșez că n-am încercat să-i deschid regelui ochii [e vorba de Carol al X-lea, ale cărui ultime măsuri îl făcuseră extrem de impopular], dar, ce vreți, nimeni nu-mi dă ascultare. Dumnezeu știe unde vor fi oamenii aceștia peste șase luni!” (Guizot). În 1853, umoristul Henri Monnier (1799–1877), creatorul lui Joseph Prudhomme, îl face pe acesta să spună: „Carul statului navighează pe un vulcan.”

După H. Taine (*Originile Franței contemporane* II, Revoluția, III, 1875–1893), „Călcăm pe vulcani” ar fi fost spus încă din 1794 de către Robespierre, iar după A. Mignet (*Istoria Revoluției franceze*, 1824), Bonaparte ar fi spus la 9 noiembrie (18 brumar) 1799: „Reprezentanții ai poporului, împrejurările în care vă aflați nu sînt obișnuite, stați pe un vulcan.”

E vina lui Voltaire!

CÓEST LA FAUTE À VOLTAIRE!

„E vina lui Voltaire, e vina lui Rousseau.” Un fel de proverb provenind pare-se de la Geneva, știut de toată lumea și folosit, cu sau fără umor, privitor la Revoluția franceză. A devenit foarte popular în timpul Restaurației, în cîntece care voiau să caricaturizeze prejudecățile ultraregaliștilor: *Si nous voici par terre / C'est la faute à Voltaire, / Les pieds dans le ruisseau / C'est la faute à Rousseau* [Voltaire este de vină / Că iată-ne în tină. / Rousseau e vinovat / Că-n șanțuri am călcat]. E interesant de observat că acest catren facil și popular, drag lui Gavroche, caricatural, ironic, răsună ca un ecou al tezei lui Edmund Burke cu privire la primejdiile Revoluției. Încă din octombrie 1789 el considera că Revoluția din Franța trebuie să inspire temeri, pentru că a fost dezlănțuită de atei ca Voltaire, ascunși după

perdeaua de fum a deismului, și de doctrinari care taie firul în patru cum a fost, prin excelență, Jean-Jacques Rousseau, autorul *Contractului social*.

LUDOVIC-FILIP I

1773–1850

rege între 1830–1848

Carta va deveni un adevăr

LA CHARTE SERA D SORMAIS UNE V RIT

Așa se încheia proclamația lui Ludovic-Filip, duce de Orléans, afișată la Paris în 31 iulie 1830. Ducele o semnează în calitatea sa de „locotenent general al regatului”, rang pe care deputații i-l oferiseră chiar în dimineața acelei zile și pe care Carol al X-lea i-l va decerna peste o zi, la 1 august. „Carta va deveni un adevăr” putea să-i displacă stîngii (pentru că fusese „acordată” în 1814 de către Ludovic al XIV-lea), dar îi liniștea pe moderați de vreme ce condamna regimul lui Carol al X-lea și practica ordonanțelor regale. De fapt, numai La Fayette ar fi fost capabil să orienteze către un regim republican răscoala din 1830, dar în aceeași zi de 31 iulie 1830, la șase dimineața, refuzase președinția unei eventuale republici. În după-amiaza aceleiași zile avea să-l primească pe Ludovic-Filip la Primăria Parisului (*Hôtel de Ville*) și să se arate împreună cu el în balcon, pentru a primi aclamațiile mulțimii. Titlul de locotenent general al regatului nu era, pentru Ludovic-Filip și pentru partizanii lui, decît ceva tranzitoriu. Din 30 iulie se putea citi pe zidurile Parisului „o proclamație anonimă, operă a lui Thiers și a lui Mignet” (Bertier de Sauvigny), în care se spunea că regele Carol al X-lea nu mai putea reveni la Paris, că Republica ar învrăjbi Franța cu Europa, în timp ce ducele de Orléans era „un prinț devotat cauzei Revoluției”. „Își va primi coroana de la poporul francez.” Atunci Carta ar deveni o Constituție, chiar dacă ar continua să se numească tot Cartă.

Sînt aprobat, dar nu și apărat

JE SUIS APPROUVÉ, MAIS JE NE SUIS PAS DÉFENDU

Vorbă „plină de tristețe și de supărare” a lui Ludovic-Filip I, pe care credinciosul Guizot, ministrul său — în *Memoriile* lui, unde se află consemnată —, o consideră nedreaptă.

ALTE GLASURI DIN VREMEA LUI LUDOVIC-FILIP I

Faceți politică bună și eu o să vă fac finanțe bune

FAITES-NOUS DE BONNE POLITIQUE ET JE VOUS FERAİ
DE BONNES FINANCES

Frază atribuită baronului Louis (1755–1837), ministru al finanțelor sub Restauratie și la începutul monarhiei din iulie. Guizot scrie în *Memoriile* sale: „Dintre toți oamenii ajunși la conducere în vremea mea, n-am cunoscut pe nici unul mai devotat interesului public decît baronul Louis.” Ceva mai departe urmează anecdota de unde a fost scoasă vorba istorică în discuție. „În 1830, în mijlocul tulburărilor pe care le provocase revoluția din iulie, m-am dus într-o zi, în calitate mea de ministru de interne, să cer Consiliului de Miniștri (din care baronul Louis făcea și el parte ca ministru de finanțe) foarte importante subvenții. Cîțiva dintre colegii noștri ridicau obiecții din cauza stării proaste a finanțelor statului. «Dacă veți guverna bine, mi-a spus baronul Louis, n-o să reușiți niciodată să cheltuiți atîția bani cît voi putea eu să vă dau.» Bună vorbă, vrednică de un caracter sincer și aspru, slujind un spirit ferm și consecvent.”

Regele domnește, nu guvernează

LE ROI RÉGNE ET NE GOUVERNE PAS

Slogan al opoziției de stînga în timpul monarhiei din iulie. Dată fiind comunitatea ei de țeluri cu protoliberalii englezi (*whigs*), care profitau, din 1714, de șubrezenia din acel moment a recent instalatei dinastii hanovriene (pe care o

rebeliune iacobită a încercat s-o răstoarne în 1715), s-a crezut adesea că această maximă politică este tradusă din engleză. Este vorba de fapt de condensarea a două formulări ale lui Adolphe Thiers (vezi „Iată-l pe eliberatorul țării”), datînd de la sfîrșitul domniei lui Carol al X-lea: „Regele rămîne pe tron [...] Într-un cuvînt, el domnește, iar poporul, prin reprezentanții lui, guvernează” (*Le National*, 20 ianuarie 1830) și „Regele nu administrează și nu guvernează, el domnește” (*Le National*, 4 februarie 1830). În *Memoriile* sale, Guizot (1787–1874), ministru și prieten personal al lui Ludovic-Filip, respinge energic acest abuz de drepturi al republicanilor. El admite dreptul opoziției de a le reproșa miniștrilor „că dau prea multă întindere sau prea mare greutate influenței Coroanei în dauna celorlalte mari puteri publice”, adică ceea ce ține de practică și de acțiuni determinate. Însă, dimpotrivă, îi refuză opoziției dreptul de a ridica la rangul de „maximă constituțională faimoasa frază: *Regele domnește, nu guvernează*”. Pentru că o asemenea formulă nu ține seamă „în drept, de adevăratul principiu al monarhiei constituționale; în fapt ține seama de efectele ei naturale și de exemplele istoriei sale, pretutindeni unde monarhia constituțională a fost instituită”. Nu este limpede în ce raport stă formula franceză cu cea latină, avînd același sens, *Rex regnat, sed non gubernat*, enunțată de Jan Zamoyski (1542–1605) în Dieta Poloniei, cancelar al regatului sub Ștefan I Báthory și Sigismund al III-lea Vasa.

Galii triumfă!

LES GAULOIS TRIOMPHENT!

Falsă vorbă istorică. E socotită totuși drept istorică grație geniului lui Honoré de Balzac. În *Cabinetul cu antichități*, Balzac înfățișează un bătrîn aristocrat reacționar, marchizul de Esgrignon. Acest gentilom este atît de contrarevoluționar încît îi consideră drept iacobini, oameni de extremă stîngă, pînă și pe redactorii de la *La Quotidienne*, un ziar regalist. Adept al teoriilor lui Henri de Boulainvilliers

(1658–1722), autorul unui *Eseu asupra nobilimii* (1732), potrivit căruia nobilii francezi erau urmașii francilor, iar poporul de rînd urmaș al galilor, Esgrignon judecă revoluția din 1830 cu o singură vorbă: „Galii triumfă!” Dar, dacă trecem de la literatură la istorie, putem evoca judecata țarinei Ecaterina a II-a a Rusiei care, vorbind despre Revoluția franceză, spunea în 13 august 1793: „Vă dați seama ce se întîmplă în Franța? Galii au încercat să-i izgonească pe franci.”

La Varșovia domnește ordinea

L'ORDRE RÈGNE À VARSOVIE

Informația aceasta ilustrează cu amărăciune succesul represiunii țariste asupra insurecției poloneze (29 noiembrie 1830–8 septembrie 1831). *Le Moniteur* din 16 septembrie 1831 amintise, după surse străine, importanța confruntărilor de forțe din august 1831, la Varșovia, încheind: „Ordinea și liniștea sînt complet restabilite în capitală.” Întrebat în aceeași zi asupra situației din Polonia (stînga ar fi dorit ca Ludovic-Filip să intervină; dreapta știa că insurecția poloneză fusese mai ales nobiliară), ministrul de externe (între 1830 și 1832) al Franței, viitorul mareșal Sébastiani (1772–1851), a reprodus, fără să se gîndească prea mult, dar în chip nepotrivit, vorba din ziar: „În momentul cînd se scria, liniștea domnea la Varșovia.” Atunci gazeta intitulată *La Caricature* „a publicat o litografie de Grandville (desenator al cărui stil fantezist și imaginativ a fost celebrat mai tîrziu de suprarrealiști) și de Eugène Forest care reprezenta un soldat rus înconjurat de cadavre, cu această legendă: «La Varșovia domnește ordinea.» Vorba s-a păstrat în această formă” (O. Guerlac).

Doamnă, fiul dumneavoastră este regele meu!

MADAME, VOTRE FILS EST MON ROI!

Celebră apostrofă a lui Chateaubriand, „bătrîn soldat disciplinat”, cînd a sărit în ajutorul ducesei de Berry, încarcerată după eșecul insurecției regaliste din 1832. Această

tentativă a mamei contelui de Chambord (Marie-Caroline de Bourbon-Sicile, 1798–1870) de a-l răsturna pe Ludovic-Filip, imposibilă în Provence (mai 1832), zdrobită în Vendée (începutul lui iunie), fusese prost pregătită și condusă cu sîngăcie, în ciuda entuziasmului și a curajului prințesei. De altfel, „marii sfetnici ai partidului legitimist, oameni politici clarvăzători care trăiau la Paris, domnul de Chateaubriand, domnul Berryer, ducele de Fitz-James, n-au fost de acord cu insurecția și s-au străduit să o împiedice” (Guizot). Timp de cinci luni, ascunsă la Nantes, ducesa de Berry a încercat zadarnic să reînnoade firele complotului. La începutul lui noiembrie 1832, trădată de Simon Deutz (cărui Thiers i-a alocat 500 000 de franci aur), a fost întemnițată la Blaye, sub supravegherea generalului Bugeaud (1784–1849, viitorul cuceritor al Algeriei, în 1844). La sfîrșitul lui decembrie, viconte de Chateaubriand publica un pamflet răzbunător intitulat *Memoriu asupra captivității doamnei ducese de Berry*, care se încheia astfel: „Ilustră prizonieră de la Blaye, Doamnă! Fie ca eroica dumneavoastră prezență pe un pămînt care știe ce înseamnă eroismul să-i dea Franței îndemnul de a repeta ceea ce independența mea politică îmi dă dreptul să vă spun: «Doamnă, fiul dumneavoastră este regele meu!» Dacă Providența mă mai osîndește la cîteva ceasuri de viață, vedea-voi oare biruînța dumneavoastră, după ce mi-a fost dată cîntea de a îmbrățișa potrivniciile pe care le-ați avut de înfruntat? Primi-voi oare răsplata aceasta a credinței mele? În clipa în care vă veți întoarce fericită, aș pleca bucuros să-mi sfîrșesc retras din lume zilele începute în exil. Vai, sînt nefericit că nu pot să vă ajut cu nimic în nefericirile dumneavoastră de acum! Vorbele mele se irosesc zadarnic în preajma zidurilor închisorii, vuietul vînturilor, al valurilor și al oamenilor, la poalele fortăreței solitare, nu va îngădui nici măcar să urce pînă la dumneavoastră aceste ultime accente ale unui glas fidel.”

Între timp, *Le Moniteur* din 26 februarie 1833 reproducea o declarație făcută de Marie-Caroline generalului Bugeaud prin care prințesa anunța că se căsătorise în secret

la Roma cu contele Lucchesi-Palli și că era însărcinată. Guvernul lui Ludovic-Filip (văr și totodată unchi prin alianță al ducesei de Berry) s-a grăbit să divulge această știre și să anunțe nașterea unei fete (care n-a trăit), în 10 mai al aceluiași an. Chateaubriand și câteva ziare au fost dați în judecată, unul pentru a fi scris „Doamnă, fiul dumnea-voastră este regele meu!”, celelalte pentru a fi repetat propoziția aceasta insolentă, care condamna revoluția din iulie. Au fost achitați cu toții. În *Memorii de dincolo de mormânt* se citește: „Apariția mea în fața judecătorilor a avut urmări bune, ea a contrabalansat o clipă efectul declarației din *Le Moniteur* și a menținut pe mama lui Henric al V-lea la rangul unde o așezase curajoasa ei aventură: când s-a văzut că partidul regalist făcea față cu îndrăzneală evenimentului și nu se considera înfrânt, lumea a început să fie descumpănită.” Și, mai departe: „În sfârșit, Franța legitimistă și-a luat drept deviză: «Doamnă, fiul dumnea-voastră este regele meu!»”

Același Chateaubriand, care credea „în întoarcerea lui Henri al V-lea mai puțin decât cel mai prăpădit moderat ori decât cel mai violent republican”, a încercat mai târziu, în zadar, s-o împace pe ducesa de Berry cu Carol al X-lea. Bătrînul rege în exil n-a mai vrut să-și revadă niciodată nora. Ducesa de Berry fusese soția lui Charles de Berry (1778–1820; asasinat de un fanatic) al doilea fiu al lui Carol al X-lea (rege al Franței între 1824 și 1830, nepotul lui Ludovic al XV-lea și fratele lui Ludovic al XVI-lea și al lui Ludovic al XVIII-lea); Henri de Bourbon avea 12 ani când mama lui a încercat să-l instaleze pe tron sub numele de „Henric al V-lea”. A fost pretendentul legitim la tronul Franței după moartea, în 1836, a bunicului său, regele Carol al X-lea.

Franța e o persoană

LA FRANCE EST UNE PERSONNE

Formulă avîntată și romantică, vestită, a istoricului Jules Michelet (1798–1874), cuprinsă în „Tabloul Franței” cu care

se deschide monumentală sa *Istorie a Franței* (1833–1846 și 1855–1867). Textul complet e următorul: „Anglia este un imperiu, Germania — o țară, un neam; Franța e o persoană.” Această temă și formularea ei mai sînt apărute și azi de către istorici serioși. „Franța e o persoană. Ea este, de-a lungul vremilor, conștiința unei ființe colective care numără cu mult mai mulți morți decît vii, de o parte și de cealaltă a marii fracturi a timpului [...]. Da, conștiința Franței este o realitate istorică (P. Chaunu).

Prima datorie este supunerea

ON OB IT DŌABORD

Vorbă a viitorului mareșal Bugeaud (1784–1849), rostită la 25 ianuarie 1834 în fața Camerei deputaților. Se referea la disciplina militară. Numai că atunci, făcînd aluzie la tristul rol pe care îl avusese Bugeaud în calitatea lui de temnicer al ducesei de Berry (1832–1833), deputatul Dulong a intervenit spunînd: „Trebuie să te supui pînă la înjosire pentru a deveni temnicer?” „Această replică a stîrnit atîta zarvă, printre legitimiști și republicani deopotrivă, încît Bugeaud l-a provocat pe Dulong la duel și l-a omorît cu primul glonț” (J. Boudet).

Nu cazi niciodată decît în partea spre care te apleci

ON NE TOMBE JAMAIS QUE DU CÔT OÙ LŌON SE PENCHE

O vorbă a lui Guizot, celebră. A pronunțat-o în fața Camerei deputaților, la 2 mai 1837. Guizot denunța demagogia revoluționară, „această democrație invidioasă”, egalitară, adaugînd: „Accept 1791, 1792, chiar și anii care au urmat; îi accept în istorie, însă nu-i vreau în viitor... Domnilor, nu cazi niciodată decît în partea spre care te apleci. Nu vreau ca țara mea să cadă de această parte.”

A murit ca un om care știa trăi

IL EST MORT EN HOMME QUI SAIT VIVRE

Cuvinte rostite la moartea lui Talleyrand (1754–1838). Sainte-Beuve atribuie acest mic discurs funebru unei supra-viețuitoare de la Curtea lui Ludovic al XVI-lea, ușurată

cînd a aflat că Talleyrand, cîndva episcop de Autun, dar care, condamnat de papă, părăsise Biserica, acceptase, pe patul de moarte, să semneze un act de supunere față de Biserică. Jean Orioux atribuie această vorbă doamnei de Girardin, soția marelui ziarist Émile de Girardin.

A fost al nostru Rinul vostru german

NOUS L'AVONS EU, VOTRE RHIN ALLEMAND

Cu acest vers al lui Musset ne aflăm în prezența unui citat literar imediat promovat la rangul de vorbă istorică. În 1840, dincolo de Rin se cînta Rinul german de poetul Nikolaus Becker:

N-o să îl aibă, liberul Rin german. / Oricît, ca niște lacomi corbi, / Vor răguși cerîndu-l.

Musset, într-un *Rin german* cu totul contrar, scria:

A fost al nostru Rinul vostru german, / Încăpea în paharul nostru. / ... / A fost al nostru Rinul vostru german. / Pieptul său are o rană deschisă / Din ziua cînd Condé, triumfător, / I-a sfișiat rochia verde. / Pe unde tatăl a trecut și fiul va trece ușor.

În momentul în care Germania îi urmează Angliei în calitatea (?) de dușman ereditar, declamațiile lui Becker (1840) și provocarea lui Musset (1841) erau destinate să aibă un mai mare răsunset și mai multă greutate decît Marsilieza păcii (tot din 1841) a lui Lamartine:

Curgi slobod și mîndru în albia-ți mare / Rin, Nil al Apusului, potir al popoarelor! / Așezatelor neamuri care îți beau apele vii / Du-le cu ele cutezările și rîvna.

Franța se plictisește

LA FRANCE S'ENNUIE

Vorbă cu răsunset a lui Lamartine (1790–1869), rostită sub domnia regelui Ludovic-Filip, întîi în fața deputaților, la 10 ianuarie 1839, sub forma mai puțin concisă „Franța este o națiune care se plictisește” și apoi la un banchet politic în 18 iulie 1847, în forma sa definitivă: „Franța se plictisește.”

Cunosc puterea cuvintelor

JE CONNAIS L'EMPIRE DES MOTS

Nobilă declarație a lui Guizot în Camera deputaților, la 26 ianuarie 1844. Cum, în calitate de ministru de externe al lui Ludovic-Filip, fusese hărțuit de opoziție în privința unei călătorii la Gand — unde îl vizitase pe Ludovic al XVIII-lea — în timpul celor O sută de zile, după o oră și jumătate de dezbateri aprinse, exasperat, a exclamat: „Știu bine cât de mare e puterea cuvintelor, puterea prejudecăților, puterea oarbilor împătimiri populare, am însă încredere în adevăr, în bunul-simț al țării mele și în ce simte ea cu adevărat... Cât despre injurii, despre calomnii, despre mîniile străine de fapte, ele pot fi sporite și îngrămadite cât se va voi, dar nu vor fi niciodată mai presus de disprețul meu” (Ch. H. Pouthas).

Cu sabia și cu plugul

ENSE ET ARATRO

Deviza latină a mareșalului Bugeaud (1784–1849), care a cucerit și apoi, în calitate de guvernator general (1840–1847), a administrat Algeria. Bugeaud dorea o colonizare agricolă prin veterani. Și mai dorea o administrație colonială prin militari cu grade superioare, readaptați sarcinilor administrative și economice. Ofițerul colonial, așa cum îl vedea Bugeaud și așa cum l-a realizat Faidherbe în Senegal (îna-intea lui Gallieni în Madagascar și a lui Lyautey în Maroc), „nu concepe să fie mărginit în cadrul imperativelor obișnuite ale vocației sale. El vrea să rămînă un luptător, dar să fie și un tutore, un negociator, un administrator, un constructor. Misiunea lui este aceea de a arbitra și de a garanta, de a împărți dreptatea, de a construi drumuri, de a deschide piețe de desfacere, de a crea surse noi de bogăție” (R. Girardet).

N-ați meritat un rege atît de bun

VOUS NE MERITIEZ PAS UN SI BON ROI

Cuvinte pe care i le-ar fi adresat lui Thiers (1797–1877) regina Marie-Amélie, soția lui Ludovic-Filip, la Tuileries, în 24 februarie 1848: „Dumneavoastră ați sfărîmat tronul,

dumneavoastră ați aprins pasiunile populare. Sînteți un om ingrat. N-ați meritat un rege atît de bun.” În realitate, „adevărul responsabil al căderii monarhiei [din iulie] este chiar Ludovic-Filip, care n-a practicat niciodată cu sinceritate regimul reprezentativ, care a respins toate averismentele și toate propunerile de reforme, care și-a asociat teama lui de schimbare cu dogmatismul semeț al lui Guizot, care n-a luat în considerare decît instituțiile al căror sprijin știa să și-l cîștige” (P. Guiral).

Drapelul roșu a ocolit doar Cîmpul lui Marte; drapelul tricolor a făcut ocolul lumii!

LE DRAPEAU ROUGE N'OA JAMAIS FAIT QUE LE TOUR DU
CHAMP-DE-MARS; LE DRAPEAU TRICOLE A FAIT LE
TOUR DU MONDE!

Cuvinte atribuite lui Lamartine, membru al guvernului provizoriu, trebuind să țină piept, la 25 februarie 1848, unei mulțimi împătimate adunate în fața Primăriei din Paris și cerînd adoptarea oficială a drapelului roșu. Chiar autorul, în *Istoria revoluției din 1848*, a reproduș versiunea oficială: „Voi respinge pînă la moarte drapelul de sînge, iar voi ar trebui să-l respingeți mai mult decît mine! Pentru că drapelul roșu pe care ni-l aduceți a făcut doar ocolul Cîmpului lui Marte, tîrît prin sîngele poporului în '91 și în '93, pe cînd drapelul tricolor a făcut ocolul lumii, împreună cu numele, cu gloria și cu libertatea patriei!” Este greu de crezut că domnul de Lamartine a avut răgazul să debiteze aceste vorbe frumoase, fie de la balconul Primăriei din Paris, fie în piața în care a trebuit să coboare. În schimb, trebuie să admirăm elocvența și prestigiul personal al unui om politic improvizat, capabil, doar cu puterea glasului, să impună unei mulțimi în fierbere, condusă de agitatori, un simbol care aceștia nu-i era pe plac și împotriva căruia venise să protesteze.

Am nevoie de un guvern

IL ME FAUT UN GOUVERNEMENT

Vorbă a mareșalului Bugeaud, fost guvernator general al Algeriei, transmisă și comentată de Guizot. Bugeaud

spunea asta „în miezul crizelor din 1848, când Franța încerca să formeze un guvern și când mareșalul ar fi putut fi tentat să se propună pe el însuși ca prim-ministru”. Cunosându-și însă limitele, a acceptat doar Ministerul de Război.

Trebuie să facem ordine cu ajutorul dezordinii

IL NOUS FAUT FAIRE DE L'ORDRE AVEC DU D SORDRE

Declarație șocantă (cu varianta „Am menținut ordinea cu ajutorul dezordinii”) a prefectului de poliție Marc Caussidière (1808–1861), pronunțată în 16 mai 1848. Acest ciudat funcționar, după ce participase la insurecția lyoneză din 1834 și după ce se urcase pe baricadele pariziene din februarie 1848, a ocupat prefectura poliției. La 15 mai, sub pretextul susținerii polonezilor răsculați, Parisul a fost zguduit de o manifestație populară. „Provocare polițienească organizată de un oarecare Huber sau înfruntare de forțe provocată de Barbès și de Blanqui? Sfârșitul ei este un dezastru” (M. Tăcel). Doar că, înainte de a fi împrăștiați de către forțele de ordine, manifestanții reușiseră să năvălească în Palais-Bourbon, să declare dizolvată Adunarea Constituantă, pentru ca după aceea să ajungă la sediul Primăriei (*Hôtel de Ville*) și să formeze acolo guvernul provizoriu. Să fi pactizat oare Caussidière cu răscoala? În preajma revocării sale, la 16 mai, el s-a apărat în Adunarea Constituantă pronunțând în favoarea sa această formulă illogică și obscură, prin care se lăuda că menține ordinea folosindu-se de dezordine.

Pentru săraci — tăcerea!

SILENCE AUX PAUVRES!

Cuvintele de încheiere ale editorialului lui Lamennais (1782–1854) din ultimul număr al ziarului său *Le Peuple constituant* (11 iulie 1848). Noua lege a presei, restabilind caucionarea după neliniștitoarele zile din iunie, puneă într-o situație dificilă gazetele cu resurse mai mici. Lamennais scrie deci: „Pentru a te bucura astăzi de dreptul de a vorbi

trebuie bani, mulți bani. Nu sîntem destul de bogați. Pentru săraci — tăcerea!”

Cu cît se schimbă, cu atît rămîne la fel

PLUS ÇA CHANGE, PLUS C'EST LA MÊME CHOSE

Dicton politic, mai profund decît aparența lui burgheză, conceput în 1848 de umoristul Alphonse Karr (1808–1890), pamfletarul de la gazeta satirică *Les Guêpes*. Pe cînd era director la *Figaro* a publicat, în 1875, două culegeri de articole privitoare la 1871, un prim volum intitulat *Cu cît se schimbă*, un al doilea *Cu atît rămîne la fel*. Vorba aceasta a servit mai tîrziu drept titlu unui fermecător roman istoric al lui Somerset Maugham (1874–1965), în care se povestește o misiune diplomatică tragicomică a lui Machiavelli pe lîngă Cezar Borgia.

A DOUA REPUBLICĂ LUDOVIC-NAPOLEON 1848–1852

Trebuie să-i urmez, doar sînt șeful lor

IL FAUT BIEN QUE JE LES SUIVE, PUISQUE JE SUIS LEUR CHEF

Vorbă atribuită lui Ledru-Rollin (1807–1874), unul dintre promotorii votului universal, rostită în agitata zi de 13 iunie 1849. După ce a stîrnit, fără mare succes, o manifestație populară al cărei rost era să protesteze împotriva intervenției generalului Oudinot la Roma, care restabilise acolo puterea populară, Ledru-Rollin s-a ascuns, destul de lamentabil, apoi a fugit în Anglia. „Trebuie să-i urmez” i-a fost atribuit, în 1857, de către Eugène de Mirecourt, dar cartea lui *Galeria contemporanilor* (1854–1872), în care bîrfele alternează cu calomniile, nu este o sursă de prim ordin. „Joseph d’Estournel, în *Ultimele amintiri*, susține că vorba apare într-o comedie din vremea aceea” (O. Guerlac).

Republica este forma de guvernământ care ne dezbină cel mai puțin

LA R PUBLIQUE EST LE GOUVERNEMENT QUI NOUS
DIVISE LE MOINS

Condensarea unei formulări a lui Adolphe Thiers (1797–1877), rostită la 13 februarie 1850 în fața Adunării Legislative. Într-un discurs privitor la instrucția publică, Thiers, „mentorul conservatorilor” (P. Guiral), a înălțat dezbateră la nivelul principiilor constituționale, exclamând: „Vreau să fiți convinși că, deși n-am voit și n-am făcut Republica, nu sînt astăzi un dușman al ei. În ochii mei ea are un mare merit: ea este, dintre toate formele de guvernământ, aceea care ne dezbină cel mai puțin.”

Josnica gloată a dus la pierzanie toate republicile

LA VILE MULTITUDE A PERDU TOUTES LES R PUBLIQUES

Judecată celebră a domnului Thiers, formulată în miezul discursului său din Camera deputaților, la 24 mai 1850. Thiers era pe atunci șef al partidului ordinii din Adunarea Constituantă de la 1848; alarmat de un succes socialist la Paris, în aprilie — care amintea partidului ordinii emoția zilelor din iunie 1848 —, republicanii moderați se mobilizaseră pentru „a restrînge sufragiul universal” (Ch. H. Pouthas), făcînd să fie votată legea din 31 mai 1850, care elimina din electorat pe cei care aveau mai puțin de trei ani de rezidență în Franța sau pe cei care suferiseră vreo condamnare. Adolphe Thiers avea în vedere, sub numele de „gloată”, clasele „primejdioase”. „Da, înțeleg bine că sînt unii care cu greu se lipsesc de acest instrument. Însă cei care doresc adevărată libertate, aș zice adevărații republicani, se tem de gloată, de josnica gloată care a dus la pierzanie toate republicile.” Expresia aceasta n-a fost o exagerare imputabilă improvizației. Dimpotrivă, ea era strict programată (P. Guiral): „Vom declara că țelul nostru nu este acela de a exclude clasele populare, ci josnica gloată. Felul acesta de a vorbi va stîrni furia montaniarzilor [extrema stîngă], îi va face pe cei din partidul moderat să-și piardă capul de frică, iar legea propusă de noi va fi votată într-o atmosferă

furtunoasă. — Și cine va avea dârzenia să-și atragă ura roșilor pronunțînd cuvintele «josnica gloată»? Eu voi fi acela.”

Veți vedea cum se moare pentru douăzeci și cinci de franci

VOUS ALLEZ VOIR COMMENT ON MEURT POUR
VINGT-CINQ FRANCS

Replică plină de curaj atribuită deputatului Alphonse Baudin (1811–1851), care se ducea să moară pe baricade, în foburgul Saint-Antoine, pentru a protesta împotriva loviturii de stat a prințului-președinte (viitorul Napoleon al III-lea), la 2 decembrie 1851. Potrivit unui alt deputat de stînga, Schoelcher, un muncitor i-ar fi spus lui Baudin: „Credeți că vrem să mergem la moarte pentru a vă păstra cei douăzeci și cinci de franci pe zi?” (se referea la indemnizația de deputat). Baudin i-a răspuns: „Veți vedea cum se moare pentru douăzeci și cinci de franci.” „E imposibil de știut dacă această replică a fost cu adevărat pronunțată. Dar asupra stării de spirit a muncitorilor toate mărturiile concordă” (Alba și Pouthas). Ei își aminteau de eșecul zilelor din iunie 1848; li se acordase votul universal și nu mai voiau să riște nimic.

N-am ieșit din legalitate decît pentru a mă întoarce la starea de drept

JE NE SUIS SORTI DE LA LÉGALITÉ QUE POUR RENTRER
DANS LE DROIT

Pasaj din scrisoarea lui Ludovic Napoleon Bonaparte (31 decembrie 1851) adresată Comisiei consultative, ca răspuns la rezultatele plebiscitului din 20 decembrie. Franța aproba sau nu lovitura de stat din 2 decembrie? Voturile *pentru* erau considerabil mai numeroase (7 471 431) decît cele *contra* (641 351). „Abținerile n-au fost luate în considerație la numărătoare, deși se apropiau de 1 400 000” (L. Girard). Textul viitorului Napoleon al III-lea începea astfel: „Domnilor, Franța a răspuns la chemarea leală pe care i-am adresat-o. Ea a înțeles că n-am ieșit din legalitate decît pentru a mă întoarce la starea de drept.”

Imperiul înseamnă pace

L'EMPIRE, C'EST LA PAIX

Definiție autentică a prințului-președinte Ludovic-Napoleon, inclusă într-un discurs-manifest rostit de viitorul Napoleon al III-lea în fața Camerei de comerț din Bordeaux, la 9 octombrie 1852. A lansat atunci mai multe fraze decisive, ca: „Franța pare să dorească întoarcerea la Imperiu” sau „Sînteți soldații mei”. Între acestea două se află: „Înclinate spre neîncredere, anumite persoane își spun: Imperiul înseamnă război. Eu zic: Imperiul înseamnă pace.” El a explicat apoi că, asemeni lui Napoleon I, are „multe cuceriri de făcut”: să concilieze „partidele învrăbite”, să defrîneze terenuri, să deschidă drumuri, să construiască porturi, să îmbunătățească rețeaua navigației fluviale, să o completeze pe cea a căilor ferate. „Avem, pretutindeni, de înălțat la loc ceea ce a devenit ruină, de alungat false zeități, de făcut să triumfe adevăruri.” Era un program vast. În ceea ce privește partea sa economică, se vede bine influența doctrinei și a felului de a simți al gânditorului și utopistului Saint-Simon (1760–1825). Discursul de la Bordeaux era oare cu adevărat liniștitor în materie de politică externă? Ce a urmat ne determină să spunem că nu. Avea să urmeze campania din Crimeea, expediția din Italia, aventura din Mexic, războiul cu Prusia declarat de Franța, căderea Imperiului.

AL DOILEA IMPERIU

2 decembrie 1852–4 septembrie 1870

Totul merge bine, semnat Canrobert

TOUT VA BIEN, SIGN CANROBERT

În timpul Războiului Crimeii și pînă la sfîrșitul celui de al doilea Imperiu, textul acesta în stil de telegramă a fost cîntat cu bucurie, cu ironie sau cu iritație. Se pare că numele comandantului general Canrobert (succesorul mareșalului de Saint-Arnaud și predecesorul lui Pélissier în acest post, care a pus la grea încercare comandamentul francez) a fost

adăugat în glumă textului unei telegrame din 25 aprilie 1855, prin care se inaugura linia Balaklava–Varna. „Totul merge bine“, echivalentul unui *All right* sau al unui *O.K.*, nu avea nici o semnificație politică sau militară. Textul „Totul merge bine, semnat Canrobert“, ticluit de niște glumeți, lua în derîdere comandamentul. Asediul Sevastopolului, început în octombrie 1854, dura peste măsură (avea să se încheie abia la 8 septembrie 1855). Canrobert (1809–1895) nu se înțelegea cu generalul englez, lordul Raglan (ceea ce a provocat, în mai 1855, rechemarea lui în Franța). Iarna fusese grea și trupele suferiseră. Pe de altă parte, în același aprilie 1854, Napoleon al III-lea și împărăteasa Eugenia au socotit necesar să se ducă la Londra, pentru a consolida alianța franco-britanică. În acest context general se simte bine ironia acrișoară a lui „Totul merge bine, semnat Canrobert“.

Sînt aici, aici rămîn

JÓY SUIS, JÓY RESTE

Vorba aceasta eroică din vremea Războiului Crimeii îi este atribuită lui Mac-Mahon. În septembrie 1855, la Sevastopol, ea exprima refuzul generalului de a evacua fortul Malacof, pe care îl cucerise prin asalt, spre marea admirație a șefului său, generalul Pélissier. Ordinul de a părăsi poziția aceasta foarte expusă și poate minată i-a fost dat de cinci ori, fără ca Mac-Mahon să-l execute, printr-un act de curajoasă nesupunere, răspunzînd tot de atîtea ori: „Sînt aici, aici rămîn.“ Întrebat mai tîrziu, mareșalul ar fi spus: „Nu cred că am dat hotărîrii mele această expresie lapidară... Nu am darul acesta.“ Totuși i s-au atribuit mai tîrziu nu puține vorbe memorabile („Cîtă apă! Cîtă apă!“, „Dumneata ești negrul?“ „Ei bine, continuă“ etc.), dar acestea pot fi considerate involuntare. În *Revue hebdomadaire* din 16 mai 1908, marchizul de Castellane afirmă că soția lui a fost cea care l-a sfătuit să folosească „Sînt aici, aici rămîn“ într-un discurs pe care l-a pronunțat la 18 noiembrie 1873 cu privire la prelungirea termenului de președinție a lui Mac-Mahon, care a rămas președinte al Republicii pînă în 1879, cînd a demisionat.

Sînt morți ce trebuie uciși

IL EST DES MORTS QU'IL FAUT QU'ON TUE

La sfîrșitul acesta de secol, în care, în întreaga Europă post-comunistă, statuile lui Lenin și Stalin sînt răsturnate, vorba aceasta pare a avea un înțeles adînc. Și totuși n-a fost la vremea ei decît o glumă, poanta unei epigrame agresive în versuri de opt silabe, scrisă de Fernand Desnoyers (1828–1869) — care fără ea ar fi fost uitat — în 1858, ca protest împotriva înălțării la Le Havre a unei statui în cinstea lui Casimir Delavigne (1793–1843), pe care autorul epigramei îl detesta. Se lăuda chiar că o afișase pe statuia poetului:

Locuitori din Le Havre, havrezi / Sosesc din Paris dinadins / Ca să fac mici țândări statuia / Lui Delavigne (Casimir): / Sînt morți ce trebuie uciși!

Această ucidere simbolică și postumă a celui care scrisese *Mesenienele* și *Copiii lui Eduard* era de inspirație politică. Emul al lui Béranger, Delavigne își cîștigase o mare faimă ca poet liberal și patriot. Celebrase „cele trei zile glorioase” (27–29 iulie 1830) și cîntase urcarea pe tron a lui Ludovic-Filip (rege între 1830 și 1848), ceea ce Desnoyers nu-i putea ierta.

Legiunea a ajuns la Magenta, treaba e ca și făcută

LA L GION EST À MAGENTA, L'AFFAIRE EST DANS LE SAC

Vorbă a generalului Mac-Mahon (1808–1893) în timpul bătăliei de la Magenta (4 iunie 1859), victorie franceză asupra trupelor austriece care se înversunau să apere Lombardia.

Mers-au inimile noastre calea curgerii de rîuri

ET NOS CŒURS ONT SUIVI LE COURS DE NOS RIVIÈRES

Vers mișcător, de autor necunoscut, dînd glas fericirii savoiarzilor, desprinși de Piemont și reuniți cu Franța în urma plebiscitului din 1860.

Nu ne mai putem permite nici măcar o singură greșeală

IL N'Y A PLUS UNE SEULE FAUTE À COMMETTRE

Celebră apostrofă a lui Adolphe Thiers, rostită în fața Parlamentului la 3 mai 1866, la sfîrșitul unui discurs profetic, în care denunțase pericolul prusac. Louis Girard, în cartea

sa *Napoleon al III-lea*, numește anul 1866 „anul hotărîtor”. Împăratul Franței, care nu recunoscuse niciodată tratatele din 1815 și care a practicat politica naționalităților, aducătoare de prestigiu și ofrande, s-a izbit de alianța austro-prusacă. Motiv ca împăratul să fie satisfăcut cînd, la începutul lui 1866, Europa întrevede, cu neliniște, eventualitatea unui conflict Viena–Berlin. În 8 aprilie, Prusia și Italia au semnat un tratat; în 27 Austria începe mobilizarea. Acestea sînt împrejurările cînd, la 3 mai, Thiers rostește marea lui diatribă de politică externă. Susținea acolo că principiul naționalităților este fals (dezmințit de pacea dintre popoarele helveticе) și că alianța dintre Prusia și Italia amenință echilibrul european: „Va rezulta o Europă... vreți să o definesc în două cuvinte? Pentru Europa — haosul; pentru Franța — un rol de rangul al treilea.” Thiers denunță imperialismul prusac. Prusia va pune mîna pe statele germane din Nord, apoi va face din Austria un protectorat. Este renașterea Imperiului lui Carol Quintul, amenințînd nu de la Viena, ci de la Berlin. Trebuie să-i opunem logicii războiului fermitatea și moderația noastră. Cu ajutorul Angliei și al statelor mici, trebuie să apărăm *statu quo*-ul european, căruia să-i fie asociată și Austria. Iar Thiers încheie astfel: „Domnilor, vă implor să vă raliați acestei politici, pe care o numesc politica bunului-simț. Pentru că vă declar cu hotărîre: Nu ne mai putem permite nici măcar o singură greșeală!”

„Acest discurs profetic a avut un efect extraordinar” (P. Guiral). Dar el nu l-a împiedicat pe Napoleon al III-lea să-și urmărească mai departe himerele (Prévost-Paradol, ziarist opus celui de al doilea Imperiu, îl acuză pe împăratul francezilor că aspiră să fie „împăratul italienilor”). La 3 iulie 1866, armata prusacă zdrobea trupele austriece la Sadowa. În iulie 1870 a început războiul franco-prusac. La 18 iulie 1871, la Versailles era proclamat Imperiul german (al doilea Reich).

Trăiască Polonia, domnule!

VIVE LA POLOGNE, MONSIEUR!

În 1867, țarul Alexandru al II-lea (1818–1881) — desființase serbia în Rusia, reprimase însă cu brutalitate revolta po-

loneză din 1863 — se afla la Paris, cu prilejul Expoziției universale. Opinia liberală franceză, influențată de refugiații polonezi, uitase opera de emancipare socială a țarului și nu-și amintea decât de represiunea din Polonia. La 3 iunie, Alexandru al II-lea s-a dus la Palatul de Justiție pentru a vizita Sainte-Chapelle. Într-una din curțile interioare se aflau câțiva avocați în robă și patru dintre ei au strigat: „Trăiască Polonia!” Mareșalul Lebœuf, viitorul ministru de război din 1870, ar fi spus: „Ceea ce faceți acum nu este un act de curaj și este totodată o impolitețe.” În 8 iunie, ziarul *Le Pays* a dat întregul merit al interpelării lui Charles Floquet (1828–1896), viitor prim-ministru și adversar al lui Boulanger. Ceva mai târziu s-a adăugat că Floquet, nemulțumindu-se cu afrontul adus împăratului Rusiei prin „Trăiască Polonia!”, l-ar fi numit, ironic, „Domnule”. Vorba istorică era gata creată: „Trăiască Polonia, domnule!” Pe de altă parte, la 6 iunie, în timpul unei mari parade militare la Longchamp, „un polonez a vrut să tragă asupra țarului, însă un adjutant a abătut lovitura și n-a fost rănit decât calul. Alexandru a părăsit Parisul iritat” (Louis Girard). Ar fi fost de-ajuns chiar mai puțin. Cel care încercase să-l asasineze, numit „Berezowski, a fost condamnat la muncă silnică pe viață. Floquet, care a ajuns în funcții oficiale, a trebuit să se străduiască mult timp pentru a reintra în grațiile guvernământului rus” (Jacques Boudet).

Puștile Chassepot au făcut minuni

LES CHASSEPOTS ONT FAIT MERVEILLE

Fragment dintr-o celebră depeșă adresată la 9 noiembrie 1867 guvernului lui Napoleon al III-lea de către generalul de Faily, comandantul corpului expediționar francez trimis să apere posesiunile statului papal. Telegrama evocă întâi primirea făcută trupelor franceze de populație, apoi adaugă: „Pentru a salva Roma, prezența noastră acolo era urgentă. Garantez securitatea statelor pontificale împotriva bandelor de răsculați. Puștile noastre Chassepot au făcut minuni” (text publicat la 10 noiembrie în *Le Moniteur universel*). Opinia publică italiană, în plin *Risorgi-*

mento (renașterea și unificarea Italiei), a denunțat imediat „cinismul” telegramei. La Paris, în Parlament, republicanul Jules Favre (1809–1880) se răzvrătește, în 2 decembrie, împotriva afirmației generalului de Failly: ea „a rănit inimile francezilor și a fost primită în Italia cu o indignare de nedescris”, iar Pelletan o denunță ca pe „un act nedemn”. De fapt, în mintea autorului ei, nota cu pricina era de natură tehnică și tactică. Puștile Chassepot (numite așa după numele lui Antoine-Alphonse Chassepot, 1833–1905, controlor la uzina de armament din Châtellerault) erau, într-adevăr, ieșite din fabrică abia de un an. Se puteau trage cu ele șapte focuri pe minut pînă la 1 200 m, de două ori mai departe decît cu pușca prusacă Dreyse.

Niciodată nu trebuie să spunem: niciodată

IL NE FAUT JAMAIS DIRE: JAMAIS

Reflecție critică a lui Napoleon al III-lea la adresa primului său ministru Eugène Rouher („vice-împăratul fără responsabilitate”), prea angajat la 5 decembrie 1867 în complicata chestiune romană. Francezii, care părăsiseră Roma la sfîrșitul lui 1866, au fost nevoiți să se întoarcă acolo la 30 octombrie 1867, pentru a se împotrivi „cămășilor roșii” ale lui Garibaldi, pe care l-au zdrobit la Mentana în 3 noiembrie (vezi „Puștile Chassepot au făcut minuni”). La 5 decembrie, în Parlament, Rouher a fost pus într-o situație dificilă: stînga voia unificarea Italiei, dreapta dorea să-i păstreze papei puterea politică. Napoleon al III-lea sprijinise unitatea Peninsulei, dar era obligat să țină seamă și de opinia catolicilor. Îi era prin urmare greu să se arate hotărît pentru o partidă ori alta. Rouher s-a dovedit imprudent în această chestiune, proclamînd în fața deputaților „o afirmație categorică ce depășea limitele politicii stăpînului său” (L. Girard). „Declarăm, a spus el, în numele guvernului francez, că Italia nu va pune stăpînire pe Roma. Niciodată, dar niciodată Franța nu va suporta o asemenea violență la adresa onoarei sale și a credinței sale catolice.” Camera deputaților a primit această afirmație cu puternice aplauze. Însă împăratul a declarat: „Niciodată

nu trebuie să spunem: niciodată.“ În 1870 Franța a fost obligată să abandoneze statul pontifical.

**Vreți așadar să faceți din Franța o cazarmă.
— Iar dumneavoastră feriți-vă să nu faceți din ea
un cimitir!**

VOUS VOULEZ DONC FAIRE DE LA FRANCE UNE CASERNE.
Ń ET VOUS, PRENEZ GARDE D'ŃEN FAIRE UN CIMETIÈRE!

Schimb de replici care ar fi fost auzit în Camera deputaților la 12 decembrie 1867. Jules Favre, deputat liberal, ataca proiectul de recrutare și de organizare al mareșalului Niel, ministrul de război. În mare, dacă legea ar fi fost adoptată, „nimeni n-ar fi putut să scape cu totul de obligația militară“ (L. Girard); pe de altă parte, Napoleon al III-lea dorea „să reducă serviciul militar în timp de pace și să-l sporească în timp de război“. Noua lege n-a fost votată decât în ianuarie 1868, „după ce a dominat opinia publică mai bine de un an“. Este greu de știut dacă mareșalul Adolphe Niel (1802–1869), deși politehnician, promotor al puștii Chassepot, inventator al gărzii naționale mobile (partea esențială a acelei legi din ianuarie 1868), ar fi fost destul de înzestrat pentru o asemenea replică.

**Franța are, potrivit Almanahului imperial, treizeci
și șase de milioane de supuși, fără a mai pune la
socoteală motivele de nemulțumire***

LA FRANCE CONTIENT, DIT L'ALMANACH IMPÉRIAL,
TRENTE-SIX MILLIONS DE SUJETS, SANS COMPTER LES
SUJETS DE MŃCONTENTEMENT

Autorul acestei vorbe, care a avut imediat un succes imens și care rezistă eroziunii timpului, este marchizul de Rochefort-Luçay (1831–1913), zis Henri Rochefort. „Acest funcționar de la Primăria Parisului, devenit vodevilist și publicist, întrupează spiritul de zeflema boulevardier“ (L. Girard). De aici uimitoarea reușită a gazetei pamfletare *La Lanterne* —

* Joc de cuvinte intraductibil, întemeiat pe faptul că în franceză *sujets* înseamnă și „supuși“ și „motive“ (n. t.).

în întregime redactată de Rochefort, demis sub presiunea guvernului —, al cărei prim număr, difuzat la 1 iunie 1868, începea prin: „Franța are...” Săptămînalul a continuat pe acest ton pînă în toamna lui 1869; era atît de necruțător față de regim încît Rochefort a fost copleșit cu condamnări și silit să se refugieze în Belgia. În 1869, pamfletarul s-a reîntors și a fost ales deputat. Dar necazurile lui au continuat. La 10 ianuarie 1870, ziaristul Victor Noir a fost ucis de prințul Pierre Bonaparte, văr al împăratului. Rochefort a avut atunci îndrăzneala să scrie: „Am avut slăbiciunea să cred că un Bonaparte poate fi și altceva decît un asasin.” Și-a pierdut imunitatea parlamentară și a fost condamnat la șase luni de închisoare. Mai tîrziu, simpatiile domnului de Rochefort față de Comuna din Paris i-au adus o deportare în Noua Caledonie, de unde a scăpat. Apoi un angajament față de generalul Boulanger l-a obligat la un nou exil.

Nu-i lipsește nici măcar un nasture

IL NE MANQUE PAS UN BOUTON DE GUÊTRE

„Totul e pregătit; armatei nu-i lipsește nici măcar un nasture” sau „Sîntem mai mult decît gata: nu lipsește nici măcar un nasture”, frază atribuită mareșalului Lebœuf (1809–1888), care ar fi pronunțat-o în iulie 1870 pe coridoarele Parlamentului. Adevărată ori falsă, fraza rezuma (sau voia să rezume), într-un fel concret și grăitor, declarațiile apăsate, repetitive și imprudente ale ministrului de război, făcute în consiliul de miniștri ținut la Saint-Cloud în 6 iulie, privitor la gradul remarcabil de pregătire pe care îl atribuia armatei franceze. În 12 iulie a venit rîndul generalului Bourbaki să-și proclame optimismul: „Avem opt șanse din zece.” În 13 și în 14, Lebœuf hărțuia guvernul să declare fără întîrziere război, pentru ca Franța să nu piardă cele cincisprezece zile de avans pe care se considera că le are. La 19 iulie Franța declara război Prusiei.

Războiul acesta este războiul meu

C'EST MA GUERRE

Acest cuvînt provocator, atribuit împărătesei Eugenia în iulie 1870, în ajunul războiului cu Prusia, este apocrif.

Împărăteasa, care aștepta de la victorie o redresare politică a regimului imperial francez, i-a părut prințului de Metternich, ambasador al împăratului Austriei, „întinerită cu zece ani” (L. Girard). Acesta nu este însă un motiv de a i se atribui o afirmație imaginară.

Nu există problemă socială în sine

IL NÖY A PAS DE QUESTION SOCIALE

Într-un discurs celebru, pronunțat la 26 mai 1870, Léon Gambetta (1838–1882), pe atunci președinte al Camerei deputaților, a declarat: „Nu există o problemă socială în sine. Reforma politică conține în germene și reformele sociale.” Ruptă de contextul ei, prima propoziție se poate preta la interpretări abuzive.

Patria este ceea ce iubim

LA PATRIE, C’EST CE QU’ON AIME

Mișcătoare formulă a lui Fustel de Coulanges (1830–1889), scrisă ca răspuns către un alt mare istoric, germanul Theodor Mommsen (1817–1903). Acesta din urmă cerea Alsacia pentru țara lui, sprijinindu-se pe argumente etnice și lingvistice. Fustel de Coulanges a publicat neîntârziat, în 1870: *Alsacia este germană sau franceză? Răspuns către dl Mommsen, profesor la Berlin*. Pentru fostul profesor de la Facultatea de Litere din Strasbourg, naționalitatea nu se întemeiază nici pe rasă, nici pe limbă, ci pe „năzuințe, idei și interese, pe afecțiuni”. Și astfel ajunge la concisa și expresivă definiție: „Patria este ceea ce iubim”, pentru ca apoi să încheie spunând: „Alsacia este și rămîne franceză numai și numai pentru că ea vrea să fie așa. N-o puteți face germană decât dacă Alsacia ar avea cîndva motive să vrea ea însăși să fie germană.”

Avem pacea în mîină, n-o s-o lăsăm să ne scape

NOUS TENONS LA PAIX, NOUS NE LA LAISSERONS PAS
CHAPPER

După trei zile de la declarația de război germană, indus în eroare de o telegramă, Émile Ollivier, prim-ministru și

ministru de justiție, în 12 iulie 1870 continua să dea deputaților alarmați de pe coridoarele Palatului Bourbon (se-diul Adunării Naționale), asigurări liniștitoare. A început declarînd: „Pacea este asigurată.” Apoi, întîlnindu-l pe Thiers: „Avem pacea”, la care Thiers a spus: „Acum trebuie să stați liniștit.” Iar Ollivier: „Avem pacea în mîină, n-o s-o lăsăm să ne scape.” La 19 iulie, Franța lui Napoleon al III-lea a declarat război Prusiei. În 18 ianuarie 1871 victoria Imperiului german era proclamată la Versailles. Franța pierdea Alsacia (fără Belfort) și o parte din Lorena. Al treilea Imperiu încetase să mai existe din 4 septembrie 1870, la două zile după capitularea de la Sédan fiind înlocuit cu a III-a Republică.

Acceptăm cu inima ușoară

NOUS L'ACCEPTONS LE CŒUR L GER

Nefericită declarație a lui Émile Ollivier, prim-ministru și ministru de justiție, rostită la 15 iulie 1870, în timp ce explica în fața Camerei deputaților motivele unei declarații de război împotriva Prusiei. Afirmția aceasta „avea să-i rămînă lipită în frunte după dezastru” (L. Girard). În ciuda entuziasmului războinic al majorității deputaților, această „inimă ușoară” provocase imediat numeroase proteste: „Da, declara Ollivier, de astăzi începe pentru colegii mei, miniștrii, și pentru mine, o mare responsabilitate.” „Da” s-a auzit dinspre băncile stîngii. „O acceptăm cu inima ușoară.” Boduin: „Spuneți «întristată»!” Esquiros: „Aveți inima ușoară, dar sîngele națiunilor va curge!” În sfîrșit, ministrul poate să-și încheie fraza prost inspirată: „Da, cu inima ușoară, dar să nu interpretați greșit vorba aceasta, *să nu credeți că am vrut să spun cu bucurie; v-am mărturisit mîhnirea mea de a fi silit să recurg la război; am vrut și vreau să spun: cu o inimă neîmpovărată de remușcări, cu o inimă încrezătoare.* Pentru că războiul pe care îl vom face ne-a fost impus; pentru că am făcut tot ce era omeneste și în mod onorabil posibil ca să-l evităm; în sfîrșit, pentru că a noastră este dreptatea, iar dreptatea ne-o va

face armata franceză.“ Mai târziu, în cursul acelei interminabile ședințe (care a ținut toată după-amiaza și seara de 15 iulie și s-a încheiat după miezul-noptii), Jules Favre a revenit asupra „inimii ușoare“ a ministrului de justiție. Émile Ollivier i-a răspuns: „Fără echivocuri, domnule; am spus cu inima ușoară deoarece, atunci când îți faci datoria nu ai inima grea.“ Numai că acest fel de vorbe nefericite sînt imposibil de retractat. Guvernul Ollivier a fost răsturnat peste trei săptămîni, la 9 august, imediat după primele insuccese militare. Émile Ollivier, un om onest și un mare orator, n-a mai izbutit niciodată să facă uitat ce spusese, cuvintele „care i-au apăsat atît de greu și atît de nedrept amintirea“ (P. Guiral). A dat dovadă de atîta probitate încît n-a cerut să fie modificată stenograma acelei atît de nefericite ședințe.

Dacă cineva o bate pe mama, sar în ajutorul ei

ON BAT MA MÈRE, JÓACCOURS

Stilizare a unei vorbe autentice a lui Théophile Gautier (1811–1872), spusă lui Maurice Dreyfous, în Paris, la începutul lui septembrie 1870: „S-o bată pe mama și să nu fiu lîngă ea!“ De la Geneva, unde se dusesese pentru cîteva săptămîni, poetul a revenit în graba mare din cauza evenimentelor: la 2 septembrie armata franceză capitulase la Sedan, Franța lui Napoleon al III-lea fusese înfrîntă de Germania lui Bismarck.

A TREIA REPUBLICĂ PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

N-o să cedăm nici o palmă de pămînt, nici o piatră din fortărețele noastre

NOUS NE CÉDERONS NI UN POUCE DE NOTRE
TERRITOIRE, NI UNE PIERRE DE NOS FORTERESSES

Dirză declarație a lui Jules Favre (1809–1880), adresată, la 6 septembrie 1870, diplomaților francezi. Favre era ministru

de externe din 4 septembrie, ziua în care a fost proclamată a treia Republică. Se știe că, prin pacea de la Frankfurt (10 mai 1871), negociată tot de Jules Favre, Franța a putut să păstreze Belfort, dar a fost nevoită să cedeze restul Alsaciei și departamentul Mosellei, teritorii cărora germanii le-au dat numele de „Alsacia-Lorena”.

Guvernatorul Parisului nu va capitula

LE GOUVERNEUR DE PARIS NE CAPITULERA PAS

Ordin de zi imprudent al generalului Louis Trochu (1815–1896) — șeful guvernului apărării naționale și guvernatorul militar al Parisului —, afișat la 5 ianuarie 1871 pe zidurile capitalei asediate de trei luni și jumătate. După eșecul încercării de a străpunge încercuirea în direcția Buzenval (19 ianuarie), Trochu i-a predat generalului Joseph Vinoy (1800–1880) funcția de guvernator al Parisului, în timp ce rolul său de prim-ministru devenea pur formal. În zilele de 26 și 27 ianuarie, Jules Favre (1809–1880), ministrul de externe, a negociat cu Bismarck, la Frankfurt, armistițiul și încetarea focului. Cuvântul „capitulare” a fost evitat pentru a-l menaja pe fostul guvernator al Parisului. Victor Hugo a avut atunci o vorbă crudă: „Trochu, participiu trecut de la verbul *trop choir*” [*trop chu; choir* „a cădea”, de unde și chute „cădere”].

Să guvernezi înseamnă să prevezi

GOUVERNER, CÔEST PR VOIR

Formula aceasta concisă, inteligentă și de bun-simț i-a fost atribuită lui Thiers. Dar nu este a lui, ci, pare-se, a ziaristului Émile de Girardin, care îl detesta pe Thiers. Doamna de Girardin, Delphine Gay, este cea care l-a împodobit pe viitorul eliberator al țării, din 1871 (după războiul franco-german), cu porecla de „Mirabeau-muscă” (analogie cu pasărea-muscă, colibri). În *Caietele* mareșalului Foch se găsește vorba aceasta de duh: „De la «să guvernezi înseamnă să prevezi» s-a ajuns la «să guvernezi înseamnă să aștepți»” (J. Autin). În sfârșit, Gaston, duce de Lévis (1764–1830),

autorul devizei „Noblețea obligă”, ar fi scris: „Să guverneze înseamnă să alegi” (Jacques Dupâquier).

„Șef” este un titlu de bucătar

CHEF, CÔEST UN QUALIFICATIF DE CUISINIER

Butadă a lui Adolphe Thiers (1797–1877). În 17 februarie 1871, la Bordeaux, Jules Grévy, președintele Adunării Naționale, a făcut propunerea ca „Thiers să fie ales *șef* al puterii executive”. Cuvântul „șef”, care mai înseamnă și bucătar-șef, nu-i prea plăcea candidatului care a cerut să se adauge: „al Republicii Franceze”. Deși Thiers considera că „șef este un titlu de bucătar”, a trebuit să se împace cu el pînă la legea Rivet (august 1871), al cărei prim articol era: „Șeful puterii executive va lua titlul de *președinte* al Republicii Franceze”. Adolphe Thiers a renunțat de bunăvoie la putere în 24 mai 1873.

Henric al V-lea nu poate părăsi steagul lui Henric al IV-lea

HENRI V NE PEUT ABANDONNER LE DRAPEAU DE HENRI IV

Această declarație a contelui de Chambord (1820–1883), pretendent legitim, sub numele de Henric al V-lea, la tronul Franței, după moartea, în 1836, a lui Carol al X-lea, este cheia de boltă a celebrului său manifest din 5 iulie 1871: „Nu voi lăsa să mi se smulgă din mâini drapelul lui Henric al IV-lea, al lui Francisc I și al Ioanei d’Arc. Bunicul meu, regele [Carol al X-lea], care a murit în exil, mi l-a încredințat ca pe un lucru sfânt: pentru mine el a fost mereu legat de amintirea patriei pierdute, a fluturat deasupra leagănului meu, vreau să-mi umbrească mormîntul.” Și mai departe: „Francezi, Henric al V-lea nu poate părăsi steagul lui Henric al IV-lea.” Pînă la sfîrșitul anului 1873 mulți francezi au sperat că prințul va sfîrși prin a accepta drapeul tricolor, pe care, dimpotrivă, ducele de Orléans îl numea „drapelul meu drag”, în asentimentul tuturor partizanilor săi. Pentru casa de Orléans, steagul tricolor simboliza

acceptarea cuceririlor Revoluției, a principiului suveranității naționale, a liberalismului, chiar și a parlamentarismului. Pentru contele de Chambord, un Bourbon, și pentru partida legitimistă, drapelul alb al regalității reprezenta „monarhia paternalistă și creștină” și totodată refuzul oricărui „mecanism constituțional abstract” (S. Rials). Așadar, această divergență, care se zice că a împiedicat în Franța, între 1871 și 1873, o restaurație teoretic posibilă, era mai mult decît o simplă vrajbă de embleme.

Să ne gîndim la ei mereu, dar fără să rostim o vorbă

PENSONS-Y TOUJOURS, NŌEN PARLONS JAMAIS

Slogan patriotic francez popular între 1871 și 1914. Cuprindea, într-o frază scurtă și netă, amintirea provinciilor pierdute în 1871, după războiul franco-german (Alsacia și nordul Lorenei) și dorința de „revanșă” împotriva unei Prusii devenite nucleul celui de al II-lea Reich. Vorba pare să-și afle sursa într-un discurs rostit de Léon Gambetta în 16 noiembrie 1871, la Saint-Quentin, în timpul unui banchet: „Despre străin să nu vorbim niciodată, dar să se înțeleagă că ne gîndim mereu la el” (O. Guerlac).

Franța n-a cerut niciodată vreunui guvern altceva decît două lucruri: ordinea și libertatea

LA FRANCE NŌA JAMAIS DEMAND QUE DEUX CHOSES
A UN GOUVERNEMENT: L'ORDRE ET LA LIBERTÉ

Frază a lui Léon Gambetta (1838–1882), desprinsă dintr-un discurs pronunțat de el la Le Havre în 18 aprilie 1872, pe cînd era deputat și șef al Uniunii republicane. Pentru orator, vechiul regim, cel al lui Napoleon al III-lea, impunea ordine refuzînd să acorde libertatea. În schimb, revoluționarii vorbesc despre libertate, dar visează la furtuni sociale. Doar Republica asigură ordinea respectînd libertatea. „Franța nu se va mai despărți niciodată de voi, republicani, exclamă Gambetta, pentru că Franța n-a cerut niciodată vreunui guvern altceva decît două lucruri: ordinea și libertatea.”

Republica ori va fi conservatoare, ori nu va exista

LA R PUBLIQUE SERA CONSERVATRICE,
OU ELLE NE SERA PAS

Este una dintre cele două mari afirmații pe care Adolphe Thiers (1797–1877) le-a pus în efigie, la 13 noiembrie 1872, în „mesajul la reluarea lucrărilor Adunării deputaților” (P. Guiral). Prima aserțiune a președintelui Republicii (revenise asupra demisiei sale din 20 ianuarie) era: „Republica există, ea este forma legală de guvernământ; a vrea [ca monarhiștii] altceva ar fi o *revoluție*, cea mai de temut dintre toate.” Cea de a doua afirmație avea în vedere stînga politică, de la Gambetta pînă la comunarzi: „Republica ori va fi conservatoare, ori nu va exista.”

Rămînea Franța

IL RESTAIT LA FRANCE

Abreviere a propoziției: „Totuși Franța continua să existe.” În 1873, mareșalul Achille Bazaine (1811–1888), comandant general al armatei din Lorena în timpul războiului franco-german, a fost judecat pentru deplorabila sa capitulare de la Metz (27 octombrie 1870). Ducele de Aumale, fiu al lui Ludovic-Filip, era președintele consiliului de război. Cum Bazaine, invocînd captivitatea lui Napoleon al III-lea, declara că nu mai răspunde în fața nici unui guvern, neconsiderîndu-se legat prin hotărîrile „unui guvern insurecționar” (adică puterea republicană proclamată la 4 septembrie, cînd se constituie guvernul Apărării Naționale), ducele de Aumale i-a ripostat: „Totuși Franța continua să existe.” De aici: „Rămînea Franța”, vorbă curînd devenită istorică.

Am crezut că voi avea de-a face cu un general și am dat de un jandarm

J'AVAIS CRU AVOIR AFFAIRE À UN GÉNÉRAL;
J'AI TROUVÉ UN COLONEL DE GENDARMERIE

Reflecție amară a contelui de Chambord (pretendent, sub numele de Henric al V-lea, la tronul Franței, după moartea lui Carol al X-lea, în 1836), rostită în noiembrie 1873, la

Versailles, când a constatat că Mac-Mahon refuză cu încă-păținare să joace în favoarea sa rolul lui George Monk (1608–1670, general englez care l-a ajutat pe Carol al II-lea să-și redobîndească tronul). Mareșalul Mac-Mahon, eroul de la Malacof și de la Magenta, a refuzat să-l vadă pe pretendentul la tron; în 1873 a acceptat să fie președinte al Republicii.

Cîtă apă! Cîtă apă!

QUE DÔEAU! QUE DÔEAU!

Exclamație spontană și naivă proferată, în 1875, la Toulouse, de mareșalul Mac-Mahon, pe atunci președinte al Republicii Franceze, la vederea apelor revărsate ale Garonnei, care inundaseră mari întinderi de teren. Presa a făcut-o publică, oponenții și-au făcut o plăcere răutăcioasă din a o colporta, pentru a-l face ridicol pe un șef de stat cu spiritul cam greoi. Patrice, conte de Mac-Mahon (1808–1893), era eroul de la Malacof și de la Magenta și fusese timp de șase ani guvernatorul general al Algeriei (1864–1870). Era șef al statului din 1873.

Statul trebuie să fie laic

L'Ô TAT DOIT ÊTRE LAÏQUE

Laitmotiv al marelui discurs al lui Jules Ferry (1832–1893) ținut în fața Camerei deputaților la 3 iunie 1876. Folosindu-se cu dibăcie de distincția creștină între puterea spirituală și cea temporală, viitorul prim-ministru declară: „Afirm că statul trebuie să fie laic” și, mai departe: „Noi nu putem accepta și nu vom accepta niciodată, precum nici Franța nu va accepta niciodată ca statul să fie altfel decît un stat laic.” (Deputații de stînga au strigat: *Foarte bine! Foarte bine!*) Jules Ferry este cel care a proclamat gratuitatea, laicitatea și obligativitatea învățămîntului primar.

Clericalismul, acesta e dușmanul!

LE CLERICALISME, VOILÀ L'ENNEMI!

Formulă mult agreată de Léon Gambetta (1838–1882), care a folosit-o cu mai multe prilejuri. O găsim de pildă într-un

discurs electoral parizian din 12 august 1881. Celebrul tribun îi împrumutase sonoritatea și ritmul de la Alphonse Peyrat (1812–1891), care ar fi declarat: „Catholicismul, acesta e dușmanul!” Gambetta i-a dat propria formulare în Camera deputaților, la 4 mai 1877. Contextul era specific: între Mac-Mahon, președintele Republicii, și stînga parlamentară începuse să se sape o prăpastie. Episcopii protestaseră de curînd împotriva faptului că papa își pierduse puterea temporală. Gambetta a exclamat: „Am ajuns să ne întrebăm dacă nu cumva statul se află acum înlăuntrul bisericii ... și nu invers, cum cere adevărul principiilor.” Denunța apoi influența unui ultramontanism (deci a unei tendințe de excesivă subordonare față de Roma) și a unui clericalism care își propunea „să cucerească statul și să conducă mulțimile”. Pentru a încheia astfel: „Clericalismul? Acesta e dușmanul!” Stînga și centrul l-au ovaționat pe orator. Gambetta repurtase, cum a scris Jules Simon (1814–1896), pe atunci prim-ministru, „unul dintre cele mai mari succese oratorice. Stînga exulta de bucurie ascultînd aceste apostrofe teribile.” Numai că la mai puțin de două săptămîni după aceea — și nu era o coincidență — intervenea actul de autoritate din 16 mai (criza politică provocată de problema ultramontaniștilor, dizolvarea Parlamentului). Abia în decembrie 1905 avea să se voteze legea separării bisericii de stat, după ce, sub guvernul radical socialist al lui Émile Combes (1902–1905), se legiferasse dizolvarea ordinelor călugărești, închiderea a numeroase mînăstiri și secularizarea averilor lor.

Gambetta a mai folosit apoi formula sa de succes luată de la Peyrat în mai multe rînduri, dar a completat-o și a nuanțat-o cu un nou slogan: „«Anticlericalismul nu este o marfă de export». Spunea asta într-o conversație pe culoarele Camerei, nu se știe exact cînd” (O. Guerlac).

Îată-l pe eliberatorul țării!

LE LIB RATEUR DU TERRITOIRE, LE VOILÀ!

În 1877, Adolphe Thiers are 80 de ani. Născut în 1797, a fost președintele consiliului de miniștri în 1836 și în 1840.

S-a împotrivit Imperiului, războiului, Comunei. A fost șef al guvernului în 17 februarie 1871, președinte al Republicii din august 1871 până la 24 mai 1873. Strădaniile sale, încrederea inspirată de el poporului francez au grăbit considerabil eliberarea anticipată a teritoriului, legată de achitarea celor cinci miliarde de franci în aur cerute de învingător. Thiers avea să moară la Saint-Germain în 3 septembrie 1877. Dar cu puțin înainte, la 16 iunie, a trăit ziua lui de glorie. În ziua aceea, Bardy de Fourtou, ministrul de interne, declara deputaților că Adunarea Națională din 1871 eliberase Franța. În acel moment, de pe băncile stîngii parlamentare, s-a ridicat domnul Grailly, deputatul Ardennilor. Arătîndu-l cu degetul pe domnul Thiers, a exclamat: „Iată-l pe eliberatorul țării!” „Formidabila ovație care a urmat îl ridică pe Thiers în legendă. Iconografia republicană reține și fixează scena de atunci” (P. Guiral).

Ori vă supuneți, ori demisionați

IL FAUDRA SE SOUMETTRE OU SE D METTRE

Somația aceasta impertinentă cu care se încheia un discurs preelectoral al lui Gambetta, rostit la Lille în 15 august 1877, îl viza pe mareșalul Mac-Mahon, președintele Republicii. Cu trei luni mai devreme, la 16 mai, Mac-Mahon îl înălțurase pe Jules Simon și îl numise prim-ministru pe ducele de Broglie, care a format imediat un guvern minoritar, obiect, în 19 mai, al unei moțiuni de cenzură votată de 363 de deputați ai stîngii. În iunie, avînd acordul Senatului, Mac-Mahon a ripostat dizolvînd Camera deputaților. Alegerile legislative din 14 și 28 octombrie au dovedit slăbirea stîngii, dar nu și înfrîngerea ei. Totuși mareșalul, nevrînd nici să se supună, nici să demisioneze, i-a cerut generalului de Rochebouët să formeze un guvern moderat, care, constituit la 23 noiembrie, avea să cadă a doua zi. Faptul că a apelat apoi, în 12 decembrie, la bătrînul Dufaure dovedea că Mac-Mahon accepta să se supună. Totuși, la începutul anului următor, în 30 ianuarie 1879, a demisionat.

Nici Dumnezeu, nici stăpîn

NI DIEU, NI MAÎTRE

Se crede că această formulă rezumă anarhismul, dar nu un anarhist este cel care a lansat-o. Autorul ei este Auguste Blanqui (1805–1881), care a făcut din această deviză titlul unui ziar de extremă stînga întemeiat de el în 1880. Blanqui era socialist revoluționar, partizan al preluării puterii prin forță și al instituirii unei dictaturi sociale. Fusese una dintre căpeteniile Revoluției din 1848 în Franța și petrecuse în închisoare treizeci și șase de ani din cei șaptezeci și șase ai unei existențe agitate.

O națiune este un suflet

UNE NATION EST UNE ÂME

Ce este o națiune? e titlul unei conferințe ținute la Sorbona, la 11 martie 1882, de Ernest Renan (1823–1892). La întrebarea aceasta oratorul răspundea: „O națiune este un suflet, un principiu spiritual.” Cu 12 ani după faimoasa definiție a lui Fustel de Coulanges: „Patria e ceea ce iubim”, Renan, care scrisese *Reforma intelectuală și morală*, așeza și el afectul și tradiția spirituală mai presus de „criteriile etnice, geografice, lingvistice și religioase” (R. Girardet). Pentru Renan, ca și pentru Fustel de Coulanges, nici o declarație patriotică nu era generică și abstractă, atît de mult contau pe atunci Alsacia și Lorena.

Primejdia se află la stînga

LE P RIL EST À GAUCHE

Vorbă atribuită lui Jules Ferry (1832–1893), dezavuată de el în 1885, aproape doi ani după discursul pe care „Primejdia se află la stînga” pretindea că-l rezumă. În octombrie 1883, Jules Ferry, prim-ministru, era obiectul atacurilor radical-socialiștilor, în special al atacurilor lui Georges Clemenceau (1841–1929). Ferry contraataca fără teamă, atît în Cameră cît și în discursurile publice. În acest octombrie 1883, la Le Havre, șeful guvernului și-a pus în gardă ascultătorii împotriva „minorităților de extremă stînga și de

extremă dreaptă”. „Ce conduită, întreba el, trebuie să avem în prezența acestor tendințe care reprezintă de bună seamă pentru Republică un pericol, și anume, citez să spun, pericolul cel mai mare, singurul în momentul acesta, când pericolul monarhic nu mai există. Pericolul monarhic este îngropat în două morminte, deasupra cărora n-o să mai înverzească niciodată vreo ramură de viitor. Pericolul acesta nu mai există, însă îi urmează un altul, și trebuie să-l primim în față, pentru a-i opune singurul remediu, singurul zăgaz: unirea tot mai strânsă a forțelor republicane capabile să formeze un guvern.” Pe scurt, urmîndu-l pe Gambetta, Jules Ferry preconiza o coaliție moderată, o „concentrare republicană” și, chiar dacă n-a spus „Primejdia se află la stînga”, formula aceasta ar fi fost pentru el „exactă în spirit” (P. Barral).

Refuzăm să sacrificăm în zadar aceste lucruri de preț: aurul și sîngele Franței

NOUS NOUS REFUSONS À SACRIFIER EN PURE PERTE CES CHOSSES PR CIEUSES, L'OR ET LE SANG DE LA FRANCE

Protest dur lansat în Camera deputaților, la 30 iulie 1885, de către economistul Frédéric Passy, deputat de stînga. În anul eșecului de la Tonkin și la patru luni după căderea guvernului Ferry, Passy denunța politica de expansionism colonial a Franței.

Patriotismul meu se află în Franța

MON PATRIOTISME EST EN FRANCE

Clemenceau (1841–1929), ca deputat radical de Paris, spune așa în discursul rostit în 31 iulie 1885 la Camera deputaților, în cursul unei mari dezbateri parlamentare asupra coloniilor. Vestea răsturnării lui Lang Son la Tonkin antrenase deja, la 30 martie, căderea celui de al doilea guvern Jules Ferry. Acum era pusă în discuție situația Madagascarului, iar Ferry tocmai făcuse o amplă expunere doctrinară. La argumentele fostului prim-ministru („Ferry–Tonkin”, cum îl porecliseră adversarii), Clemenceau opune ceea ce

credea el că este interesul național prioritar: „Patriotismul meu se află în Franța.” El nu rezidă „în aceste expediții coloniale, în aceste expediții militare” ca acelea pe care le preconiza și le mai preconizează încă Jules Ferry (care favorizase expansiunea colonială franceză în Tunisia, Congo și Indochina). El nu rezidă „în aceste aventuri..., astăzi Tonkin, mâine Annam, poimâine Madagascar, apoi Obock”. „Cînd văd că noi nebunii urmează celor vechi, eu declar că îmi păstrez patriotismul pentru apărarea teritoriului național și că, în numele patriotismului meu, condamn necugetarea voastră vinovată.” În aceeași zi, un alt deputat de Paris, Frédéric Passy, economist, ales de centru-stînga, se alia campaniei anticoloniale, refuzînd să vadă cum se risipesc în aventuri de dincolo de mări „aurul și sîngele Franței”.

Vrem să fim guvernați!

NOUS VOULONS QU'ON NOUS GOUVERNE!

Frază-manifest a lui Jules Ferry (1832–1893), vorbind la Bordeaux în 30 august 1885. La sfîrșitul celui de al II-lea Imperiu, viitorul prim-ministru declarase totuși, în numele păcii din Europa: „Franța are nevoie de un guvernămînt slab.” Radicalii care, în frunte cu Clemenceau, provocaseră căderea guvernului la 30 martie, își aminteau de vechile declarații ale lui Ferry. Îl atacaseră asupra politicii sale coloniale (vezi „Patriotismul meu se află în Franța”), dar îi reproșau mai ales autoritarismul. De aici reacția lui Ferry: „Nesocotiți una dintre nevoile cele mai adînci, unul dintre instinctele cele mai statornice ale sufragiului universal, atunci cînd nu dați satisfacție acestui fel de a gîndi și de a simți pe care, pretutindeni în Franța, țăranul îl formulează astfel: «Vrem să fim guvernați, vrem ca Republica să fie un guvernămînt!»” Se referea la vigoarea puterii executive, în contrast cu un parlamentarism ineficient.

Ce frumoasă era Republica sub Imperiu!

AH! QUE LA R ÉPUBLIQUE TAIT BELLE SOUS L'EMPIRE!

Vorba aceasta de duh pare să-i fi fost spusă prietenului său Édouard Durranc de către Alphonse Aulard (1849–1928),

viitor profesor la Sorbona și istoric al Revoluției (care de altfel nu s-a dovedit mai târziu chiar atât de spiritual). Amîndoi semnavă în jurnalul lui Clemenceau, *La Justice*; Aulard sub pseudonimul Santhonax (1885). Durranc a răspîndit vorba cu atîta zel încît a trecut drept a lui și „a servit drept legendă unui desen de Forain” (O. Guerlac).

Războiul e ceva prea serios pentru a putea fi încredințat unor militari

LA GUERRE EST UNE CHOSE TROP SÉRIEUSE POUR ÊTRE
CONFIE À DES MILITAIRES

Glumă celebră atribuită lui Clemenceau. Se găsește în biografia lui Georges Suarez — care o situează în 1886 — nu însă și în lucrarea definitivă a lui J.-B. Duroselle. Poate neautentică, butada „Tigrului” e foarte verosimilă. În 1886, Clemenceau, care contribuise la numirea generalului Boulanger (7 ianuarie) ca ministru de război, începuse curînd să aibă rezerve în ce privește „republicanismul” acestui general „cu o popularitate de proastă calitate”. Vestita paradă militară din 14 iulie 1886 nu făcuse decît să-i întărească neîncrederea.

Votez pentru cel mai prost

JE VOTE POUR LE PLUS BÊTE

Vorbă atribuită lui Clemenceau, în 1887, cu prilejul alegerii lui Sadi Carnot (1837–1894) — nepot al lui Lazare Carnot (1753–1823), „organizatorul victoriei” armatelor republicane (și unul dintre creatorii geometriei moderne) — în calitate de președinte al Republicii, după demisia lui Jules Grévy. „Clemenceau voia de fapt să spună: «Nu e o minte strălucită, dar poartă un nume republican.» Alegerea lui Carnot era o victorie pentru Clemenceau și o înfrîngere pentru Boulanger (1837–1891), pe atunci ministru de război. Dar Clemenceau n-a putut profita de victoria sa, iar ascensiunea lui Boulanger a continuat” (J.-B. Duroselle).

Omul este cel mai inteligent animal.

— Nu întotdeauna! Există excepții

L'OHOMME EST LE PLUS INTELLIGENT DES ANIMAUX.

Ŋ PAS TOUJOURS! IL Y A DES EXCEPTIONS

Întrerupere amuzantă a unui discurs pe care îl considera prea conservator, făcută de Clemenceau. La 1 decembrie 1888, în Camera deputaților, deputatul Lamarzelle declara, vorbind despre învățămînt: „Se spune că omul este animalul cel mai nobil. De ce oare? De bună seamă pentru că, în general, se poate spune că este cel mai inteligent animal.” Clemenceau, de pe băncile radicalilor, l-a întrerupt și a spus, spre hazul general: „Nu întotdeauna! Există excepții.” Totuși Lamarzelle spusese „în general” (*d'une manière générale*), lucru pe care, de dragul replicii, Clemenceau nu l-a luat în considerare, cum n-a făcut nici Camera. Iar un Clemenceau avea cu totul altă priză la auditoriu decît un Lamarzelle.

A murit cum a trăit, ca sublocotenent

IL EST MORT COMME IL A V CU, EN SOUS-LIEUTENANT

Cuvintele disprețuitoare ale lui Georges Clemenceau la știri că generalul Georges Boulanger (1837–1891) s-a sinucis, la Bruxelles, pe mormîntul amantei sale Marguerite de Bonnemain. Ferocității naturale a lui Clemenceau, poreclit „Tigrul”, i se adăuga în acest caz iritarea retrospectivă a omului de stat care crezuse cîndva în Boulanger.

Evreul e singurul nostru dușman

LE JUIF EST NOTRE SEUL ENNEMI

Acest citat din Édouard Drumont (în *La Libre Parole* din 20 aprilie 1892), care precedă afacerea Dreyfus, rezumă antisemitismul din *La France juive* (1886). Drumont (1844–1917) avea în vedere mai ales puterea financiară aflată în mîna evreilor și cosmopolitismul, însă deschidea calea rasismului din secolul al XX-lea, iar naștiții s-au putut folosi din plin de textele sumare și brutale ale celui care întemeiase *La Libre Parole*.

Ședința continuă

LA S ANCE CONTINUE

Aceste cuvinte frumoase l-au salvat de uitare pe Charles Dupuy (1851–1923, prim-ministru din aprilie pînă în noiembrie 1893, în 1894–1895 și în 1898–1899). Era președinte al Camerei deputaților cînd anarhistul Auguste Vaillant, instalat într-una dintre tribunele rezervate publicului, a aruncat o bombă în sala de ședințe. Lucrul se petrecea în 9 decembrie 1893. Au fost cîțiva răniți, atît dintre deputați cît și dintre spectatori. Acesta e momentul în care Dupuy, cu noblețe și cu calm, dar mai ales dornic să preîntîmpine panica, a declarat: „Domnilor, ședința continuă!” Vaillant a fost executat la 7 februarie 1894. Actul său era acela al unui om izolat, neafiliat nici unei grupări; în același an 1894, la 25 iunie, a fost asasinat, în urma unui atentat anarhist, președintele Republicii, Sadi Carnot. Drept urmare, Parlamentul a votat (Charles Dupuy era din nou prim-ministru) măsuri preventive și represive pe care extrema stînga le-a numit „legile măcelului”.

Adevărul a pornit la drum; nimic nu-l mai poate opri

LA V RIT EST EN MARCHE; RIEN NE PEUT PLUS L'ARRÊTER

Frază celebră dintr-un articol al lui Émile Zola din *Le Figaro* (25 noiembrie 1897). Zola îl susținea pe senatorul Scheurer-Kestner, care cerea ca procesul căpitanului Alfred Dreyfus (1859–1935) să fie revizuit. În acel moment, Dreyfus era prizonier pe Insula Diavolului, după ce fusese condamnat în 1894 pentru înaltă trădare ca spion în favoarea Germaniei. În fapt, revizuirea procesului n-a început cu adevărat decît în 1898. Dreyfus a fost grațiat în 1899 și reabilitat abia în 1906. A mai trăit douăzeci și nouă de ani.

Nu există nici o afacere Dreyfus!

IL N'Y A PAS D'AFFAIRE DREYFUS!

Vorba aceasta a fost lansată în Camera deputaților la 4 decembrie 1897 de către primul-ministru Jules Méline, ca răspuns la atacurile deputatului de stînga Castelin. Este citată

adesea ca o stupiditate vrednică de Mac-Mahon. Sensul ei real este că, în acel moment, puterea respecta principiul lucrului judecat, adică al validității unui verdict o dată pronunțat. Însă curînd, în 1898, „Afacerea” avea să intre într-o nouă fază și o amplă mișcare revizionistă va reclama ca întreaga anchetă privitoare la acest proces de spionaj să fie reluată.

Acuz!

J'ACCUSE!

Titlul în chip deliberat provocator al unui faimos articol al lui Émile Zola, apărut la 13 ianuarie 1898 în *L'Aurore*, ziar al lui Clemenceau; era o scrisoare deschisă adresată de marele romancier lui Félix Faure, președintele Republicii. Pe la sfîrșitul lui 1897, Zola ajunsese la convingerea că Alfred Dreyfus (1859–1935) — căpitan de stat-major condamnat pentru trădare, degradat la 5 ianuarie 1895, deportat în Insula Diavolului — este nevinovat. Zola consideră că adevăratul culpabil este maiorul Esterhazy. Nu se lasă convins de tăgăduirile oficiale (vezi „Nu există nici o afacere Dreyfus!”) și este indignat de recenta achitare a lui Esterhazy (11 ianuarie 1898). Tonul brutal al articolului „Acuz” „are tocmai scopul de a determina o anchetă judiciară”. Aceasta a avut loc, iar scriitorul a fost supus la o grea amendă și condamnat la închisoare. Zola „scrisesse mai mult un rechizitoriu împotriva armatei decît o demonstrație a nevinovăției lui Dreyfus” (F. Caron). Afacerea Dreyfus era abia la începutul ei. Grațiat în 1899, Dreyfus a fost reabilitat doar în 1906.

Și totuși au vorbit!

ILS EN ONT PARL !

Legenda unei celebre caricaturi, formată din două desene ale lui Caran d'Ache (1859–1909), publicată în *P'sst* pe vremea afacerii Dreyfus. Pe desenul de sus, în timp ce servanta aducea supiera, gazda spunea zîmbind comenselor: „Și mai ales să nu vorbim despre afacerea Dreyfus!” Desenul

de jos reprezenta aceeași sufragerie devenită un câmp de luptă după un îngrozitor măcel. Și inscripția: „Și totuși au vorbit!”

Dumneata ești negrul? Ei bine, continuă!

CÔEST VOUS LE NÈGRE? EH BIEN, CONTINUEZ!

Vorba e atribuită lui Mac-Mahon, președinte al Republicii, care ar fi rostit-o cu prilejul unei vizite la Școala Militară de la Saint-Cyr, adresînd-o unui șef de promoție (în argoul școlii: „negrul”). Mareșalul voia să spună: „Continuă să fii un militar sînguincios și hotărît” și nu „Continuă să fii negru”. S-a făcut apoi caz de faptul că șeful de promoție de care era vorba pare să fi fost chiar mulatru sau metis. Cel puțin așa au susținut, succesiv, *Le Gaulois* (4 martie 1898) și *Le Figaro* (2 iulie 1901).

În război superioritatea se dovedește pe câmpul de luptă

EN MATIÈRE MILITAIRE, LA SUP RIORIT NE SE
D MONTRE QUE PAR LA BATAILLE

Așa i-a răspuns căpitanul Marchand (1863–1934) lordului Kitchener (1850–1916), la Fachoda, pe cursul superior al Nilului, la sfîrșitul lui septembrie 1898. Kitchener, care nu s-a mulțumit cu faptul că era mai mare în grad, comanda 3 200 de oameni și voia să înfăptuiască — pentru gloria reginei Victoria — legătura pe uscat dintre Capul Bunei Speranțe și Cairo. Marchand, sosit la 10 iulie, după ce străbătuse Africa de la vest la est, nu vedea de ce trebuie să renunțe la confruntarea militară, în ciuda enormei disproporții dintre forțele prezente. La 3 noiembrie, Delcassé, ministrul de externe al Franței, a acceptat totuși — de frica unui război — ultimatumul lui Kitchener. Marchand a aflat acest lucru în 7 septembrie și, reținîndu-și furia, s-a pregătit să se înapoieze, cu trupele sale, în metropolă, traversînd Etiopia. În 1899, același Delcassé le recunoștea britanicilor suveranitatea asupra întregului bazin al Nilului. În 1904, aceste eforturi de conciliere au dus la încheierea

„Antantei cordiale“. Colonelul Marchand, vexat, a părăsit armata. N-a mai revenit decât pentru că izbucnise primul război mondial. A ajuns general, s-a acoperit de glorie, dar a fost silit să-l aibă drept aliat și superior pe lordul Kitchener.

Incidentul este închis

LÓINCIDENT EST CLOS

„Incidentul“ nu era nici mai mult nici mai puțin decât afacerea Dreyfus. În septembrie 1899 tocmai se încheiase sesiunea consiliului de război de la Rennes. Primul-ministru, Pierre Waldeck-Rousseau (1846–1904), aștepta ca în urma acestei sesiuni Dreyfus să fie achitat, dar n-a fost așa: judecătorii militari au ticluit cu grijă un verdict destul de ciudat, un verdict de culpabilitate cu circumstanțe atenuante. Președintele Republicii, Émile Loubet (1838–1929), a intervenit și l-a grațiat pe condamnat. Ministrul de război, generalul Gaston de Galliffet (1830–1909), cel care, în timpul guvernării lui Thiers reprimase cu brutalitate Comuna din Paris în 1871, a proclamat în ordinul de zi pe armată: „Incidentul este închis.“ Dreyfus a fost reabilitat abia în 1906.

Pretutindeni unde flutură steagul acesta, sclavii își redobîndesc libertatea

PARTOUT OÙ FLOTTE CE PAVILLION LES ESCLAVES
RETROUVENT LEUR LIBERT

Declarația făcută sclavilor din Congo de Pierre Savorgnan de Brazza (1852–1905), care a cîștigat în mod pașnic pentru Franța o parte din Congo și a întemeiat Brazzaville, capitala Congoului.

Am stins în ceruri stele

NOUS AVONS TEINT DES TOILES

Vorbă atribuită lui René Viviani (1863–1925), titular în 1906, în guvernul Clemenceau, al primului Minister al Muncii instituit în Franța. Într-un discurs ținut în fața Camerei deputaților, la 8 noiembrie 1906, Viviani voia să dovedească

faptul „că Republica avea cu atât mai multe obligații sociale cu cât spulberase credințele religioase ale celor umili” (Jacques Boudet). Netemîndu-se să facă din regim un complice al propriului său ateism, Viviani a exclamat: „Am dezrădăcinat credința din conștiințe... Împreună, cu un gest măreț, am stins în ceruri lumini care nu vor mai fi reaprinse niciodată.”

Aici odihnește Marcelin Berthelot. Este singurul loc pe care nu l-a solicitat

CI-ĖET MARCELIN BERTHELOT. CŐEST LA SEULE PLACE
QUŐIL NŐAIT JAMAIS SOLLICIT

Epitaful ironic și crud pe care Georges Clemenceau l-a imaginat pentru chimistul Berthelot (1827–1907), profesor la Collège de France, senator, ministru, membru al Academiei Franceze, al Academiei de Medicină etc.

Democrația e fată bună, dar, ca să nu te-nșele, trebuie să faci zilnic dragoste cu ea

LA D MOCRATIE EST UNE BONNE FILLE, MAIS, POUR
QUŐELLE SOIT FIDŐLE, IL FAUT FAIRE LŐAMOUR AVEC
ELLE TOUS LES JOURS

Butadă pipărată a unui vechi republican care știa ce spune, Édouard Herriot (1872–1957), unul dintre șefii partidului socialist radical, primar al Lyonului timp de jumătate de secol (1905–1955).

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI DUPĂ

Alegeți pacea ori un rege!

FAITES LA PAIX OU FAITES UN ROI!

Vorba aceasta foarte cunoscută îi face pe mulți să creadă că deputatul socialist Marcel Sembat devenise, cu anii, regalist. Nici nu poate fi vorba de așa ceva. *Alegeți pacea ori un rege* e titlul unei cărți pe care Sembat a publicat-o în 1913, în ajunul primului război mondial. Autorul arată că

nu se putea continua cu pregătirile de război — ceea ce se numea pe atunci „pacea înarmată” — fără a aduce prejudicii democrației, fără primejdia de a transforma Republica într-un regim autoritar. Invocarea regalității nu era decît o împingere la limită a argumentației, o demonstrație prin absurd.

Vrem să fim învingători

NOUS VOULONS ÊTRE DES VAINQUEURS

Vorbă frumoasă a lui Clemenceau, publicată în *L'Homme libre* din 15 iulie 1914. Într-un editorial intitulat „Nici apărași, nici guvernați”, „Tigrul” amintește de înfrîngerea din 1870. Apoi adaugă: „Noi însă, cramponați de ceea ce mai rămîne din Franța, noi nu vrem, noi nu putem să trecem încă o dată prin aceeași încercare. Nu ne ajunge să fim eroi. Vrem să fim învingători.”

Mobilizarea nu înseamnă războiul

LA MOBILISATION N'EST PAS LA GUERRE

Afirmație liniștitoare formulată de primul-ministru René Viviani și figurînd în *Apelul către țară* semnat de Raymond Poincaré, președintele Republicii, la 1 august 1914, și care însoțea ordinul de mobilizare generală. Totuși, încă de la 28 iulie, Austro-Ungaria declarase război Serbiei; din 31, Rusia a început mobilizarea generală. La 1 august Germania decreta la rîndul ei mobilizarea generală și declara război Rusiei. În 2 august a urmat ultimatumul german adresat Belgiei. În 3, Germania declara război Franței. „În 4 august, Franța, Rusia, Marea Britanie, Belgia și Serbia se aflau în stare de război cu Germania și cu Austro-Ungaria” (P. Renouvin).

Nimic nu va zdrobi uniunea noastră sacră în fața dușmanului

RIEN NE BRISERA DEVANT L'ENNEMI L'UNION SACRÉE

Punctul culminant al mesajului lui Raymond Poincaré (1860–1934), președinte al Republicii Franceze între 1913

și 1920, adresat Parlamentului la 4 august 1914, a doua zi după declarația de război a Germaniei: „În războiul care începe, Franța va avea de partea ei dreptatea, a cărei eternă putere morală n-o pot nesocoti fără pedeapsă nici popoarele nici indivizii. Dreptatea va fi apărată cu eroism de toți fiii Franței, a căror uniune sacră nimic n-o va zdrobi în fața dușmanului și care sînt astăzi frățeste uniți prin aceeași indignare împotriva agresorului și același crez patriotic.”

Jurăm să cîntăm prohodul stăpînirii voastre!

NOUS PRENONS L'ENGAGEMENT DE SONNER LE GLAS
DE VOTRE RÈGNE!

Cuvintele lui Léon Jouhaux, secretar general al Confederației Generale a Muncii (grupare sindicală constituită în 1895), rostite în 4 august 1914 la mormîntul lui Jean Jaurès (1859–1914), întemeietorul Partidului Socialist Francez (1901) și al ziarului *L'Humanité* (1904), asasinat la 31 iulie. Membrii Confederației susțineau și ei un război al „soldaților libertății” împotriva imperiilor centrale: „Împărați ai Germaniei și ai Austro-Ungariei, boiernași din Prusia și mari boieri austrieci, ...ne luăm angajamentul de a cînta prohodul stăpînirii voastre” (P. Miquel, *Marele Război*).

Deocamdată îi ronțai

POUR LE MOMENT JE LES GRIGNOTE

Conform publicației *Le Journal* din 29 octombrie 1914 — 50 de zile după victoria de pe Marna — generalisimul Joffre (1852–1931), întrebat în timpul unui prînz la Marele cartier general despre mersul războiului, ar fi răspuns: „Deocamdată îi ronțai.” Războiul de înaintare a mai continuat cîteva zile după bătălia de pe Marna, însă, după 15 septembrie 1914, între Craonne și Reims, artileria inamică interzisese trupelor franceze orice înaintare. La 15 noiembrie, diferitele fronturi se aflau „echipate, instalate, fixate pentru multă vreme în liniile lor sinuoase” (P. Miquel). Vorba lui Joffre se plasează la mijlocul acestui interval. Se trece deja la războiul de tranșee. Liddel Hart avea să scrie:

„Primele tentative ale lui Joffre n-au fost de bună seamă mai eficace decât ronțărirea unei case de bani de oțel de către un șoarece” (Jacques Boudet, *Cuvintele istoriei*). Imaginea casei de bani de oțel evoca, bineînțeles, „redutabila forță a focului de artilerie german” (P. Miquel).

Sînt un general republican!

JE SUIS UN G N RAL R PUBLICAIN!

În Vinerea mare a anului 1915, generalisimului Joffre i s-a servit la masă mîncare de post, ceea ce l-a făcut să dea un pumn zdravăn în masă și să exclame: „Să se pună și carne! Sînt un general republican!”

Ridicați-vă, morților!

DEBOUT, LES MORTS!

Vorbă istorică cizelată de Maurice Barrès (în *L'Écho de Paris* din 18 noiembrie 1915) și oficializată de către generalul Gallieni (în scrisoarea din 16 februarie 1916), care a stilizat și a imortalizat „răsteala” adresată celor căzuți în luptă de către plutonierul-major Péricard, dintr-al 95-lea regiment de infanterie, în pădurea Brûlé (aprilie 1915): „Hei, măiăștia, drepți! Ce dracu' faceți acolo, întinși la pămînt? Ridicați-vă și haideți să-i zvîrlim dracului de-aici pe porciiăștia!” (O. Guerlac).

Îi vom avea!

ON LES AURA!

„Îi vom avea” sau „Ai noștri or să fie” în sensul, oarecum argotic, de „îi vom învinge”, „cu ideea implicită de posesiune, de înstăpînire”. Este încheierea ordinului de zi semnat de generalul Pétain la 10 aprilie 1916. Tentativa germană de a cucerii Verdunul, care începuse la 21 februarie, părea, după primele eșecuri, stăvilită. „Ziua de 9 aprilie este o zi glorioasă pentru armata noastră. Asalturile furioase ale germanilor au fost pretutindeni zdrobite. Infanteriștii, artileriștii, geniștii, aviatorii armatei a II-a au rivalizat în eroism. Onoare tuturor! Fără îndoială germanii vor mai ataca.

Fiecare dintre voi să lucreze și să vegheze ca să obținem același succes ca și ieri. Curaj, îi vom avea!” Georges Blond precizează: „«Îi vom avea» era un slogan foarte popular și avea să devină și mai popular”, adeseori folosit în propaganda orală sau scrisă, în caricaturi. În timpul celui de al doilea război mondial, când umoristul Tristan Bernard a fost obligat să părăsească Parisul, el a pus în circulație această glumă: „Tot ziceam despre germani: «Îi vom avea, îi vom avea!» Ei bine, s-a făcut, îi avem!”

Nu vor trece!

ILS NE PASSERONT PAS!

Vorba simbolizează apărarea înverșunată a Verdunului de către soldații francezi. Dar n-a fost rostită, cum se crede adesea, de către Pétain (se face confuzie cu la fel de celebra „Îi vom avea”) — și rămîne anonimă. Din îndemn la eroism ar fi devenit definitiv o amintire istorică dacă n-ar fi fost reînviată în timpul războiului civil din Spania (iulie 1936–martie 1939). În 18 iulie 1936, la zece seara, Dolores Ibarruri, vestita conducătoare comunistă al cărei nume de luptă a fost La Pasionaria, chemîndu-și compatrioții la arme împotriva rebeliunii lui Franco, a exclamat: „Mai bine să murim în picioare decît să trăim îngenuncheați! Nu vor trece!”, în spaniolă *No pasaran*, devenit curînd strigătul de luptă al taberei republicane.

Numai să reziste!

— Cine anume?

— Civili

POURVU QU’ILS TIENNENT!

Ń QUI ÇA?

Ń LES CIVILS

Legendă celebră a nu mai puțin celebrei caricaturi a desenatorului Jean-Louis Forain (1852–1931), din vremea primului război mondial. Doi ostași, în tranșee, se arătau îngrijorați de moralul celor din „spatele frontului”.

Bătălia de pe Marna... Nu știu cine-a câștigat-o, știu însă foarte bine cine-ar fi pierdut-o

LA BATAILLE DE LA MARNE, JE NE SAIS PAS
QUI L'AGAGNÉ, MAIS JE SAIS BIEN QUI L'AURAIT
PERDUE

Celebră și amară butadă a mareșalului Joffre, înlăturat de la comandament în decembrie 1916 în favoarea lui Robert Nivelle (1856–1924), prin care fostul generalisim — numit mareșal în 26 noiembrie 1916 — reacționează împotriva „saloanelor pariziene gallieniste care contestau victoria de pe Marna. *Scurta frază* exprimă bine amărăciunea eroului pus în disponibilitate” (P. Miquel). Și este atât de verosimilă încât putem crede că este autentică. Se știe că bătălia a început în 5 septembrie. În dimineața zilei următoare, Joffre a dictat faimosul său ordin de zi: „O bătălie de care depinde salvarea țării.” Luptele au continuat cu înversunare pînă în 9 septembrie. Joffre a dictat atunci comunicatul final — care îi dădea evenimentului un nume: „Bătălia de pe Marna se încheie cu o victorie incontestabilă.” Ceea ce a fost contestat mai apoi a fost geniul militar al generalisimului. S-au găsit unii care i-au atribuit întregul merit al victoriei lui Gallieni, guvernatorul militar al Parisului. Astăzi nimeni nu mai contestă meritul lui Joffre, care a oprit atunci invazia germană și l-a silit pe Moltke să se retragă. De reținut că mareșalul Foch a repurtat în aceeași regiune o a doua victorie, decisivă, în iulie 1918.

Îi aștept pe americani și tancurile lor

J'ATTENDS LES AMÉRICAINS ET LES CHARS

Vorbă atribuită generalului Philippe Pétain, care îi urmăse lui Nivelle, în 15 mai 1917, la comandamentul armatelor din Nord-Est. Deși neautentică, fraza rezumă bine starea de spirit a învingătorului de la Verdun: o mare ofensivă nu avea șanse să fie victorioasă cîtă vreme germanii își păstrau superioritatea numerică.

Focul ucide

LE FEU TUE

Vorbă foarte cunoscută, dar a cărei autenticitate nu este sigură, atribuită adesea mareșalului Pétain, care ar fi rostit-o în timpul primului război mondial. Absolvent al Școlii Militare de la Saint-Cyr și infanterist (Joffre, Foch, Nivelle erau absolvenți ai Școlii Politehnice), Pétain a fost întotdeauna econom cu sângele soldaților săi, ba chiar a fost acuzat că este excesiv de pesimist și că îi lipsește spiritul ofensiv. Numit în locul lui Nivelle la comanda frontului de Nord-Est la 15 mai 1917, Pétain explica, în directiva sa nr. 1 (19 mai) că „adversarul trebuie uzat cu minimum de pierderi”. Știa că focul ucide. În schimb, lui Ulyses Grant (1822–1885), generalisimul nordist din Războiul de secesiune (1861–1865), i se atribuie formula: „Nu-mi număr niciodată morții!”

Au drepturi asupra noastră

ILS ONT DES DROITS SUR NOUS

Celebră formulă de solidaritate cu combatanții din primul război mondial, rostită de Georges Clemenceau când a prezentat, în 20 noiembrie 1917, guvernul său de „război total” în fața Camerei deputaților: „Avem marii soldați ai unei mari istorii, sub comanda unor șefi căliți de atâtea încercări. Francezii aceștia pe care am fost siliți să-i aruncăm în luptă au drepturi asupra noastră.”

Am zis

J'AI DIT

Această vorbă, formulă banală când era folosită de vechi umaniști din secolul al XVI-lea, părea surprinzătoare în gura unui președinte al Consiliului din Republica a III-a, în plin război mondial. Cu aceste cuvinte și-a încheiat Georges Clemenceau (1841–1929) răspunsul la interpelarea din Camera deputaților la 28 decembrie 1917. Era vorba de „un proiect de lege privind mobilizarea contingentului 1919” (J.-B. Duroselle). „Tigrul” a exclamat: „Dacă cei din

linia întâi au nevoie de cei din linia a doua, va trebui ca aceștia (și ei vor fi primii care vor cere asta) să plece în linia întâi. Am zis!” A urmat un ropot de aplauze.

Eu port război

JE FAIS LA GUERRE

Formulă simbolică, perfect autentică, lansată în Camera deputaților la 8 martie 1918 de către Georges Clemenceau, pe atunci prim-ministru: „Politica mea externă și politica mea internă sînt unul și același lucru. În politica internă eu port război; în politica externă port de asemenea război.”

Ultimul sfert de ceas va fi al nostru

C'EST NOUS QUI AURONS LE DERNIER QUART D'HEURE

Pasaj cunoscut din discursul pronunțat de Georges Clemenceau în calitate sa de prim-ministru, în Camera deputaților, la 8 martie 1918. Respingînd orice defetism și chiar orice pesimism, a spus: „Nefericita Românie este obligată să capituleze, eu continuu războiul și îl voi continua pînă la ultimul sfert de ceas. Ultimul sfert de ceas va fi al nostru.” Aluzia la România se referă la armistițiul încheiat la 9 decembrie 1917 între România și Puterile centrale și la condițiile severe impuse la 24 februarie 1918 pentru încheierea păcii, care a avut loc la 7 mai prin Tratatul de pace de la București.

Vă vom avea!

ON VOUS AURA!

Vorbele rostite de Clemenceau în timp ce vizita frontul, în 1918. „Într-o zi, generalul Monteron abia a reușit să-l facă să coboare de pe dîmbul care domina tranșeea. Aprigul bătrîn strîngea pumnii și profera injurii: «Ah, flăcări mei! Aveți răbdare o clipă: Acu vă vom avea! Da, da, vă vom avea!», stîrnindu-se tot mai tare” (O. Aubry). (Vezi și „Îi vom avea“.)

Le rămîne celor vii să desăvîrșească măreața faptă a morților!

IL RESTE AUX VIVANTS À PARACHEVER L'ŒUVRE
MAGNIFIQUE DES MORTS!

Pasaj din discursul ținut în fața Camerei deputaților, la 4 iunie 1918, de către președintele Consiliului de Miniștri Georges Clemenceau. „Tigrul”, pe cale să le ceară deputaților un vot de încredere, îi apără pe Foch și Pétain (precum și pe alți generali): „Acești oameni, despre care — nu vă ascund — mi s-au spus lucruri rele, mi-au inspirat admirație. Sînt angajați în ceasul acesta în cea mai grea bătălie din tot războiul... Ce aveți împotriva lor?... Poporul francez, toate părțile din care e alcătuit, și-a făcut pînă acum pe deplin datoria... Le rămîne celor vii să desăvîrșească măreața faptă a morților!” (J. Autin).

Aripa dreaptă a armatei mele este străpunsă; stînga cedează; toate merg bine; atac

MA DROITE EST ENFONCÉE; MA GAUCHE CÈDE; TOUT
VA BIEN; J'ATTAQUE

Într-o altă versiune: „Centrul meu cedează, aripa dreaptă se retrage, situație excelentă, atac.” Așa ar fi sunat un mesaj al generalului Foch (1851–1929), din 14 aprilie comandant-șef al armatelor aliate pe frontul de Vest, către cartierul general, în plină bătălie pe Marna (1918). Pe de o parte cele două texte diferă, pe de alta, amîndouă sînt date cînd ca o declarație orală, cînd ca una scrisă. În realitate, aceste „fraze n-au fost nici scrise, nici rostite. Ele redau însă, sub o formă lapidară și expresivă, o stare de spirit, o hotărîre dîrză. Trebuie apropiate de comentariul final al lui Foch, în momentul în care trupele sale erau decimate și bateriile dezafectate: «Bătăliile se cîștigă cu ce ți-a mai rămas»” (J. Autin). Ofensiva germană pe Marna începuse la 25 mai, în Champagne la 15 iulie. Contraofensiva lui Foch începe la 18 iulie și se încheie în septembrie 1918 cu retragerea trupelor germane spre Gand, Mons și Sedan.

La 11 noiembrie se încheia capitularea Germaniei și armistițiul de la Rethondes.

Despre ce este vorba?

DE QUOI S'AGIT-IL?

Întrebare favorită a mareșalului Foch, atât de des folosită de el încât, în timpul primului război mondial, era cunoscută de public și considerată ca o manie sau ca un tic verbal. În realitate, Foch o folosea deja între 1895 și 1900, pe când era profesor la Școala Militară. Făcea parte din arsenalul său pedagogic. „Despre ce este vorba? Dacă vrem să înțelegem corect, trebuie să procedăm la o analiză fină și pătrunzătoare, pentru că arta militară nu este o artă de agrement.” În timpul primului război mondial, fiind general de armată, apoi generalisim, comandant al unui grup de armate, Foch acceptă „cu greu discursurile lungi, vorbele încâlcite, formulele obscure. «Ce vrei să spui? a întrebat într-o zi. — Cutare lucru... — Bine atunci, spune-o fără atâtea ocolișuri.» Adică totodată simplu și dându-ți în vileag întregul gând, fără înfrumusețări și fără rezerve” (J. Autin). Foch a mărturisit că „Despre ce este vorba?” l-a împrumutat de la generalul german (cu ascendență hughenotă) von Verny du Vernois, căruia îi plăcea să spună: *Worum handelt es sich hier eigentlich?*, „De fapt despre ce e vorba aici?” (Jacques Boudet).

Germania a vrut ca armele să hotărască

LA D CISION MILITAIRE, L'ALLEMAGNE L'AVOULUE

Punere la punct rostită în fața Senatului, la 17 septembrie 1918, de către Clemenceau în calitate de prim-ministru. Declarînd cu dîrzenie: „Germania a vrut ca armele să hotărască... Facă-se voia Germaniei!”, „Tigrul” se opunea ferm unui „apel la beligeranți în favoarea păcii” (J.-B. Duroselle), publicat în 14 septembrie de către Austro-Ungaria.

Ieri soldat al lui Dumnezeu, azi soldat al umanității, Franța va fi mereu soldatul idealului

LA FRANCE, HIER SOLDAT DE DIEU, AUJOURD'HUI SOLDAT DE L'HUMANITÉ, SERA TOUJOURS LE SOLDAT DE L'IDÉAL

„Asemenea formule puteau fi folosite în 1918, la 11 noiembrie. Astfel de momente sînt rare în istoria unui popor” (J.-B. Duroselle). În ziua aceea, în mijlocul după-amiezii, Georges Clemenceau, prim-ministru, venise, puternic aclamat de deputați, să le citească clauzele armistițiului. A urmat un foarte scurt discurs, întrerupt de aplauze și de ovații: „În acest ceas crîncen, mare și înălțător, datoria mea s-a împlinit... În numele poporului francez, în numele Republicii Franceze, trimit salutul Franței una și indivizibilă Alsaciei și Lorenei redobîndite! Și adaug: cînte morților noștri, eroii care ne-au adus această biruință... Cît despre cei vii, pe care o să-i primim cînd vor trece pe bulevardele noastre către Arcul de Triumf, îi salutăm dinainte! Îi așteptăm pentru marea operă a reconstrucției sociale. Grație lor, Franța, ieri soldat al lui Dumnezeu, azi soldat al umanității, va fi mereu soldatul idealului.”

Germania va plăti

L'ALLEMAGNE PAIERA

Formulă magică lansată în 1918 de Louis-Lucien Klotz, ministrul de finanțe din guvernul Clemenceau. Ea nu ținea seamă, pentru a stabili daunele reclamabile de la Germania învinsă, de ceea ce se convenise în momentul semnării armistițiului din 11 noiembrie 1918. Colegul său Loucheur vorbea de 200 de miliarde de franci-aur; dar Klotz „a depășit marginile mitomaniei, anunțînd că aliații trebuiau să ceară 375 de miliarde, dintre care 200 pentru Franța” (J.-B. Duroselle).

Prefer o armată de oi comandată de un leu unei armate de lei comandate de un măgar

(J'AI MEILLEUR UNE ARMÉE DE MOUTONS COMMANDEE PAR UN LION, QU'UNE ARMÉE DE LIONS COMMANDEE PAR UN ÂNE)

Așa scria, prin anii '20, în *Caietele* sale, mareșalul Foch. „La ce anume se gîndea? Foaia înnegrită nu ne spune” (J. Autin).

Comunismul, acesta e dușmanul!

LE COMMUNISME, VOILÀ L'ENNEMI!

Pasaj dintr-un discurs înflăcărat pronunțat, în 22 aprilie 1927, la Constantine, în Alger, de către Albert Sarraut, ministru de interne de atunci. Acest om politic, fost guvernator general al Indochinei, ministru al coloniilor în 1920–1924 și 1932–1933, denunța în ziua aceea „uneltirile Internaționalei a treia”. „Insurecția colonială, pierderea sau părăsirea de către Franța a coloniilor” sînt, după Sarraut, „punctele esențiale ale programului de decădere a Franței”, conceput de Moscova. El cerea o împotrivire hotărîită: „Pentru guvern și pentru parlament, precum și pentru masele muncitoare — exclamă acest ministru radical-socialist — cuvîntul de ordine trebuie să rămîină mereu același: comunismul, acesta e dușmanul!”

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ȘI DUPĂ

P TAIN

Mă dăruiesc Franței

JE FAIS À LA FRANCE LE DON DE MA PERSONNE

Pasajul cel mai cunoscut din apelul către francezi radio-difuzat în 17 iunie 1940, la amiază, de către mareșalul Pétain (1856–1951), numit în ajun prim-ministru de către Albert Lebrun (1871–1950), președintele Republicii, după ce primul-ministru Paul Reynaud demisionase. Contextul era următorul: „Convins de afecțiunea față de mine a admirabilei noastre armate, care luptă, cu un eroism vrednic de îndelungata ei tradiție militară, cu un dușman superior în număr și în armament; convins că prin magnifica ei rezistență și-a făcut datoria față de aliații noștri; convins de însuflețirea vechilor combatanți al căror comandant am mîndria să fi fost; convins de încrederea întregului popor mă dăruiesc Franței, pentru a-i alina suferința.” Acest act de dăruire a persoanei „învîingătorului de la Verdun” a

emoționat întreaga țară. Din păcate, ceva mai departe mareșalul a avut o formulare nefericită: „Cu strângere de inimă trebuie să vă spun astăzi că trebuie să încetăm lupta.” Urările n-au întârziat să se arate. Luând această frază ambiguă drept o declarație de încetare a focului, „numeroase regimente aveau să înceteze lupta” (F. G. Dreyfus). Corecțiunea introdusă în grabă în textul comunicatului („trebuie să încercăm oprirea luptei”) n-a fost suficientă pentru a opri debandada sau pentru a potoli spiritele.

Henri Jeanson, prea înclinat spre vorbele de duh mușcătoare, avea să scrie mai târziu în *Tunarul de tranșee*: „De Gaulle și-a dăruit sieși Franța.”

Dorința de trai bun a fost mai puternică decât spiritul de sacrificiu

LŌESPRIT DE JOUISSANCE LŌA EMPORT SUR LŌESPRIT DE SACRIFICE

Pasaj important din alocuțiunea mareșalului Pétain, șef al guvernului, radiodifuzată de la Bordeaux, în 20 iunie 1940. Era al doilea apel către francezi după cel din 17 iunie. Armistițiul fusese cerut dar nu era încă semnat. Fraza completă este: „De la victorie încoace [victoria din primul război mondial], dorința de trai bun a fost mai puternică decât spiritul de sacrificiu.” Tema, de spirit maurassian, se leagă de programul de ordin moral care va caracteriza conducerea de la Vichy.

Am fost alături de voi în zilele de glorie.

Vă voi fi alături în zilele întunecate

JŌAI T AVEC VOUS DANS LES JOURS GLORIEUX, JE RESTERAI AVEC VOUS DANS LES JOURS SOMBRES

Cuvintele de încheiere a celei de a doua alocuțiuni radiodifuzate a mareșalului Pétain, președinte al Consiliului. Mareșalul vorbește din Bordeaux (20 iunie 1940). Armistițiul nu e încă semnat. Textul complet al acestui pasaj celebru este următorul: „Am fost alături de voi în zilele de glorie. Ca șef al guvernului, vă voi fi alături în zilele întunecate.

Fiți și voi alături de mine. Avem de luptat pentru aceleași lucruri: pentru Franța, pentru pământul și pentru fiii ei.”

Urăsc minciunile care v-au făcut atîta rău

JE HAIS LES MENSONGES QUI VOUS ON FAIT TANT DE MAL

Una dintre frazele cele mai percutante ale alocuțiunii mareșalului Pétain, difuzate la radio în 25 iunie 1940. Acest text — în care cele mai bune pasaje sînt scrise de Emmanuel Berl — bogat în vorbe care aveau să fie considerate curînd drept „istorice”, avea ca prim scop acela de a anunța francezilor semnarea celor două armistiții (cu Germania în 22 iunie, cu Italia în 24). Contextul este următorul: „Ați suferit. O să mai suferiți încă. Mulți dintre voi n-or să-și mai poată relua meseria sau nu-și vor mai găsi casa. Viața voastră are să fie aspră. Nu eu voi fi acela care să vă amăgească cu vorbe mincinoase. Urăsc minciunile care v-au făcut atîta rău.”

Pămîntul nu minte

LA TERRE, ELLE, NE MENT PAS

Aforism care anunța politica de „întoarcere la pămînt” (adică la agricultură) a viitorului guvern de la Vichy. El urmează imediat după „Urăsc minciunile care v-au făcut atîta rău”, din alocuțiunea către francezi pronunțată la 25 iunie 1940 de mareșalul Pétain. Întoarcerea la pămînt este considerată de obicei drept una dintre „temele gîndirii lui Charles Maurras” și totodată drept remediul moral în măsură să atenueze efectele unei înfrîngerii. Totuși, încă din 1919, Jules Méline (1838–1925), fost prim-ministru (1896–1898) și fost ministru al agriculturii (1883–1885 și 1915–1916), cîtuși de puțin maurrasian, publicase, imediat după victorie, *Mîntuirea prin pămînt*. Mélin n-ar fi dezaprobat tirada lui Emmanuel Berl, și el un non-maurrasian, cel care redacta discursurile mareșalului Pétain: „Pămîntul nu minte. La el puteți căuta mîntuirea. El este patria însăși. Un pămînt care se înțelenește este un crîmpei din Franța

care moare. Un ogor părăsit semănat din nou cu grâu este o parte din Franța care se întoarce la viață.”

Îmi țin promisiunile, le țin chiar și pe cele ale altora JE TIENS LES PROMESSES, MÊME CELLES DES AUTRES

Vestit extras din mesajul mareșalului Pétain în care anunța, în calitate de șef al statului, instituirea pensiei pentru bătrâni (14 martie 1941). „Pensionarea bătrânilor intră în vigoare.” Pétain evocă această reformă „așteptată de ani și ani, de douăzeci de ori promisă și de douăzeci de ori amînată” și adaugă: „Îmi țin promisiunile, le țin chiar și pe cele ale altora, atunci cînd ele se întemeiază pe spiritul de dreptate.”

Francezi, prea repede uitați!

FRANÇAIS, VOUS AVEZ LA MÉMOIRE COURTE!

Apostrofă a mareșalului Pétain conținută în mesajul său radiodifuzat de la Vichy, în 17 iunie 1941, la aniversarea unui an de la cel dintîi apel al său către francezi, lansat de la Bordeaux în 17 iunie 1940 și prin care anunța iminența armistițiului. În 1941, șeful statului prezintă și apoi difuzează înregistrarea pe disc a alocuțiunii sale din 1940, rostită cu un glas șovăielnic. Apoi adaugă: „Glasul meu de acum e mai ferm, pentru că Franța se înalță din nou, nu mai că numeroși francezi refuză să recunoască acest lucru. Chiar cred ei oare că soarta lor este mai tragică acum decît cu un an în urmă? „Francezi, prea repede uitați! Amintiți-vă de acele convoaie de fugari...” Urmează o lungă evocare a exodului de refugiați din 1940.

Dacă mă condamnați, aceasta să fie ultima condamnare

SI VOUS ME CONDAMNEZ, QUE MA CONDAMNATION
SOIT LA DERNIÈRE

Pasaj din declarația mareșalului Pétain la începutul procesului său înaintea Înaltei Curți de Justiție, la 23 iulie 1945: „Dacă mă condamnați, aceasta să fie ultima condamnare,

și nici un francez să nu mai fie vreodată condamnat nici deținut pentru că a executat ordinele șefului său legitim. Vă spun însă în auzul lumii întregi: crezînd că vorbiți în numele dreptății, veți condamna un om nevinovat, iar acest om este hotărît să îndure urmările condamnării sale, pentru că un mareșal de Franța nu cere grațiere nimănui. Judecății voastre îi vor răspunde judecata lui Dumnezeu și cea a posterității. Acestea sînt de-ajuns pentru conștiința mea și pentru memoria mea. Îmi așez soarta în mîinile Franței!” Mareșalul Pétain a fost condamnat la moarte, dar pedeapsa i-a fost comutată în detenție pe viață în insula Yeu, pe coasta Atlanticului din largul Vendéei, unde a mai trăit șase ani. Membru al Academiei Franceze din 1928, Pétain a fost exclus din ea tot în 1945.

Bătrînețea e un naufragiu

LA VIEILLESSE EST UN NAUFRAGE

Aspră aserțiune cuprinsă în *Memoriile de război* (1956) ale generalului de Gaulle. Îl avea în vedere pe mareșalul Pétain. „Pe dinlăuntru, anii i-au măcinat caracterul. Vîrsta înaintată îl lăsa pradă manevrelor unor inși care se pricepeau să-și urmărească interesele acoperindu-se cu măreția oboselii sale. Bătrînețea e un naufragiu. Ca să nu fim cruțați de nimic, bătrînețea mareșalului Pétain avea să se identifice cu naufragiul Franței.” Trebuie amintit aici și versul lui Terențiu din *Phormio* (IV, 1, 9): *Senectus ipsa est morbus*, „Bătrînețea însăși este o boală”.

CHARLES MAURRAS

Politică înainte de toate

POLITIQUE D'ABORD

Maximă favorită a lui Charles Maurras (1868–1952), prezentă în *Cercetare asupra monarhiei* (1900). Scrierea încerca „să trezească interesul intelectualilor pentru un regalism de o specie nouă, nici sentimental și tradiționalist ca acela al lui Chateaubriand, nici mistic cum era al lui Joseph de

Maistre, ci întru totul empiric și chiar cu pretenții științifice (M. Mourre). Cuvântul „politică” este folosit în cartea lui Maurras în sensul lui nobil și aristotelic (organizarea Cetății, în grecește *polis*, de unde *téchne politiké*, arta politică, nu manevre politicianiste). „Politică înainte de toate” a fost întîi greșit înțeleasă. Maurras s-a văzut obligat să declare că nu respingea utilitatea aspectului economic, căruia îi acorda însă o pondere mai mică („Evoluția economică este doar ipotetică”). A ajuns chiar să-și precizeze îndrăgita formulă: „Specificitatea legilor politicii, autonomia studierii lor este unul dintre temeiurile maximei «Politică înainte de toate», care ne călăuzește pretutindeni.”

Divina surpriză

LA DIVINE SURPRISE

Formulă dragă poetului Jean Moréas (1856–1910). A fost reluată de prietenul său Charles Maurras, care „n-a profert-o în sensul care i se dă” (Étiemble), pentru că, „departe de a fi un imn de slavă despre înfrîngerea Franței, sau chiar despre sfîrșitul, în 1940, al celei de al III-a Republici, atît de detestată de el, *surpriza* se raporta la miraculoasele capacități politice ale bătrînului mareșal [Pétain]” (Eugen Weber). Pentru Moréas sau pentru Maurras „divină surpriză” era forma — involuntar romantică — a celui „nu știu ce” al lui Bouhours din secolul lui Ludovic al XIV-lea. În ochii unui Moréas nici poezia perfectă n-ar fi deplină „înainte de a produce ceea ce el numea *divina surpriză*, aceea care inspiră, întrece și copleșește orice speranță” (Maurras, 15 aprilie 1941). În 1937, prefațînd poeziile inedite ale lui Bainville, Maurras evocă „ceva mult mai tainic care trebuie numit *divina surpriză*”. În 9 februarie 1941, tot Maurras, scriind în *Le Petit Marseillais*, aplică expresia guvernului de la Vichy: „O parte divină a artei politice a fost atinsă de surprizele extraordinare pe care ni le-a făcut Mareșalul.” Nu e vorba aici de iunie 1940 și cu atît mai puțin de celebrarea unei derute pe care Maurras, iacobin de dreapta, a deplorat-o. Totuși Marcel Déat, în *L’Œuvre*,

se prefăcă că această „divină surpriză” este înfrângerea din 1940. Calomnia va rămâne destul de înrădăcinată, chiar dacă a fost omisă în actul de acuzare din procesul Maurras. Din vina colaboraționistului Déat, „divina surpriză” s-a adăugat la „Statul sînt eu!” sau „Forța e mai presus decît justiția”, îmbogățind colecția vorbelor ucigașe apocrife.

Franța, numai Franța

LA FRANCE, LA FRANCE SEULE

Laitmotiv cu valoare de manifest. Charles Maurras l-a tipărit în tot timpul ocupației germane, în fruntea cotidianului său *L'Action française*. Era expresia unui dublu refuz: cel de a colabora cu Germania și cel de a se asocia „disidenței” de la Londra a generalului de Gaulle.

Este revanșa lui Dreyfus

CÔEST LA REVANCHE DE DREYFUS

Cuvintele rostite de Charles Maurras cînd a aflat (sîmbătă 27 ianuarie 1945) că este condamnat la închisoare pe viață de către Tribunalul departamental al Ronului, unde fusese judecat împreună cu vechiul său colaborator și prieten Pierre Pujo. La citirea verdictului — urmată de rostirea formulei rituale: „Aveți la dispoziție douăzeci și patru de ore pentru a face recurs la Înalta Curte de Casație” — Pujo a strigat „Trăiască Franța!” și Maurras „Este revanșa lui Dreyfus”.

Nu vom îngădui niciodată ca Strasbourgul să ajungă sub focul tunurilor germane

NOUS NE PERMETTRONS JAMAIS QUE STRASBOURG SOIT PLACÉ SOUS LE FEU DES CANONS ALLEMANDS

Fanfaronadă patriotardă a primului-ministru Albert Sarraut, pronunțată cînd s-a aflat că Hitler, încălcînd tratatele, a ocupat Renania la 7 martie 1936. Sarraut urmărea să-i liniștească pe francezi și totodată să-i atragă atenția cancelarului Reichului că expansionismul său agresiv se va izbi de o limită.

Să murim pentru Danzig?

MOURIR POUR DANTZIG?

Titlu răsunător, dar nu și original (în septembrie 1938, Henri Béraud se întreba, tot într-un titlu, din *Gringoire*, publicația sa: „Să murim pentru Sudeți?”, adică pentru Cehoslovacia mutilată de Hitler). „Să murim pentru Danzig?” este titlul editorialului lui Marcel Déat din *L'Œuvre*, 4 mai 1939. Curînd Danzig (Gdańsk) — oraș liber din 1913, acum sub controlul Societății Națiunilor — devenea „cauza imediată a celui de al doilea război mondial. La 1 septembrie 1939, Danzig își proclama alăturarea la cel de al III-lea Reich, în momentul în care armata germană invadea Polonia. În 3 septembrie, Marea Britanie, apoi Franța declarau război Germaniei” (Jacques Boudet).

Vom învinge pentru că sîntem cei mai puternici

NOUS VAINCRONS PARCE QUE NOUS SOMMES LES PLUS FORTS

Fraza aceasta, atribuită cînd lui Paul Reynaud (1878–1966) ca prim-ministru, cînd lui Édouard Daladier (1884–1970), succesorul lui, este de fapt a lui Reynaud ca ministru de finanțe în guvernul Daladier. Aliații declaraseră război Germaniei hitleriste la 3 septembrie 1939, iar adresa lui Reynaud către Senat este din 10 septembrie. Declarație probabil propagandistică, ea se adaugă la magazinul de accesorii baroce unde se află și „Acceptăm cu inima ușoară” sau „Avem pacea în mînă”, ale lui Émile Ollivier, sau excesivul optimism al mareșalului Lebœuf din 1870: „Nu-i lipsește nici măcar un nasture”, sau „Guvernatorul Parisului nu va capitula”, a generalului Trochu, din 1871, și atîtea altele.

Guvernul se află și va rămîne la Paris

LE GOUVERNEMENT EST ET DEMEURERA À PARIS

Declarație imprudentă a prim-ministrului Paul Reynaud, din cuvîntarea ținută la radio în 16 mai 1940 (vezi și „Drumul fierului...”). În 10 iunie se anunța că guvernul a hotărît

să părăsească Parisul, pentru „a intensifica lupta și nu pentru a o abandona”.

Crezînd în Franța cred într-o minune

JE CROIS AU MIRACLE, PARCE QUE JE CROIS EN
LA FRANCE

Declarație a aceluiași Paul Reynaud, pronunțată la 21 mai 1940 în fața Senatului. Textul complet este: „În ce mă privește, dacă ar veni cineva să-mi spună că numai o minune poate salva Franța, aș spune: Crezînd în Franța cred într-o minune.” Din 13 mai 1940 străpungerea germană a frontului de la Sedan era un fapt împlinit; din 19, generalul Weygand i-a urmat la comandă lui Gamelin, după ce îi spusese primului-ministru Reynaud: „Accept grelele responsabilități pe care mi le încredințați. Dar nu trebuie să fiți surprins dacă vă declar că nu pot răspunde de victorie” (B. Destremau). La 19 iunie 1940 Franța cerea armistițiul.

Drumul fierului este blocat definitiv

LA ROUTE DU FER EST DÉFINITIVEMENT COUPÉE

Afirmație imprudentă lansată înaintea Senatului, la 28 mai 1940, de către primul-ministru Paul Reynaud. Tocmai aflate de succesul tardiv al expediției aliate împotriva portului norvegian Narvik. Această expediție, întreprinsă pentru „spălarea obrazului” (Liddel Hart), de vreme ce germanii ocupaseră Norvegia încă de la 9 aprilie, a înfrânt, la jumătatea lui aprilie, o puternică și neprevăzută rezistență a inamicului. Ocuparea Narvikului de către trupele franco-britanice a fost de scurtă durată, portul a fost evacuat definitiv la 7 iunie. Drumul fierului nu fusese blocat nici măcar două săptămîni întregi.

Doresc ca Germania să învingă

JE SOUHAITE LA VICTOIRE DE L'ALLEMAGNE

Fragment izolat — „care va rămîne legat de numele lui Laval pînă dincolo de moarte” — dintr-o frază a acestuia rostită la radio în 22 iunie 1942. Iată întreaga frază: „Doresc

ca Germania să învingă, pentru că, fără ea, comunismul se va instaura în întreaga Europă.” Întîi Laval se gîndise să spună: „Cred în victoria Germaniei și o doresc...” Într-adevăr, el considera că: „Germania nu va fi învinsă; războiul se va încheia printr-un compromis; Europa se va federaliza” (Alfred Mallet). În 15 decembrie al aceluiași an, în cadrul unei conferințe de presă, primul-ministru relua și mai apăsător teza sa din 22 iunie: „Ajunge atîta ipocrizie, trebuie să ne alegem tabăra fără echivoc și fără ambiguitate: doresc ca Germania să învingă. Vreau acest lucru pentru țara mea, pentru că nu ne-a mai rămas decît această șansă ca să scăpăm de cel mai rău și cel mai funest flagel: bolșevismul.”

Armata germană nu va fi învinsă

L'ARMÉE ALLEMANDE NE SERA PAS BATTUE

„Armata germană nu va fi învinsă, să fiți siguri de asta.” Nefericită afirmație a lui Pierre Laval (1883–1945), din cuprinsul alocuțiunii sale din 6 iunie 1943 (A. Mallet).

Viața lui Laval nu mai este în primejdie

LES JOURS DE LAVAL NE SONT PLUS EN DANGER

Pierre Laval a fost prim-ministru în 1931 și în 1935, prim-ministru adjunct în 1940 și șef al guvernului de la Vichy în 1942, și a fost printre cei mai importanți politicieni francezi care au optat pentru colaborarea cu germanii. După eliberare, în urma unui proces improvizat și furtunos, început la 4 octombrie 1945, la capătul unei anchete cel puțin insuficiente, Pierre Laval fusese condamnat la moarte în ziua de 9. În dimineața de 15 octombrie, fostul președinte al Consiliului de Miniștri a fost găsit în agonie în celula sa. Într-o scrisoare adresată „avocaților și călăilor săi” scrisese: „Nu accept sentința, nu accept să fiu pîngărit de o execuție care este de fapt un omor. Vreau să mor de bună voia mea, luînd otravă, ca romanii...” S-a luat atunci hotărîrea ca Laval să fie reanimat, pentru a putea fi împușcat. Ca urmare, s-a dat următorul comunicat de presă: „Viața lui Laval nu

mai este în primejdie.” Și nici n-a mai fost în primejdie pînă către sfîrșitul dimineții, cînd condamnatul a putut fi dus la locul execuției (A. Mallet).

Englezii dau mașinile, francezii viețile

LES ANGLAIS DONNENT LEURS MACHINES, LES
FRANÇAIS LEURS POITRINES

Slogan al spicherului Ferdonnet, din anii 1939–1940, vorbind de la Radio-Stuttgart.

Anglia, ca și Cartagina, va fi nimicită

L'ANGLETERRE COMME CARTHAGE SERA DÉTRUITE

Laitmotiv, evident inspirat din faimoasa Delenda Carthago (vezi „Cartagina trebuie nimicită”) a lui Cato cel Bătrîn. Sub ocupația germană așa își încheia fiecare editorial, difuzat de Radio-Paris, polemistul Jean Hérold-Paquis.

LECLERC

Nu ne vom opri decît atunci cînd drapelul francez va flutura deasupra Metzului și a Strasbourgului

NOUS NE NOUS ARRÊTERONS QUE QUAND LE DRAPEAU
FRANÇAIS FLOTTERA AUSSI SUR METZ ET STRASBOURG

Declarație a colonelului Hauteclouque, viitorul general Leclerc (1902–1947), făcută la Kufra, în Libia, la 2 martie 1941, a doua zi după ce garnizoana italiană s-a predat. Din spusele maiorului (viitorul general) Ingold, adjutantul colonelului, unul dintre ofițerii puțin numeroasei coloane de francezi liberi, i-ar fi spus lui Leclerc, după ce drapelul tricolor a fost înălțat pe fortul cucerit: „Și acum, domnule colonel, ce urmează să facem?” La aceasta cel întrebant ar fi răspuns în chipul cel mai firesc și mai spontan: „Nu ne vom opri decît atunci cînd drapelul francez va flutura deasupra Metzului și a Strasbourgului.” Răspuns cu atît mai explicabil cu cît Hauteclouque era absolvent de la Saint-Cyr, din promoția 1922–1924, promoția „Metz și Strasbourg”.

În 1944, în cartea sa *Soldații din Ciad* (citită în corectură de Leclerc), generalul Ingold scria: „În 2 [martie 1941], la 8 dimineața, drapelul francez se înalță solemn. O simplă și mișcătoare prezentare a armelor încheie această ceremonie. Cu fața la drapelul care flutură acum deasupra fortului cucerit, colonelul Leclerc pronunță câteva cuvinte: «Nu ne vom opri decît atunci cînd drapelul francez va flutura deasupra Metzului și a Strasbourgului.»” Dar Ingold nu menționează vreun jurămînt. Transformarea unui program în jurămînt este comparabilă cu cea care se poate constata în jurul lui „Mă voi întoarce!” al lui MacArthur la Corregidor. După ce se distinsese în Ciad, în Libia și în Tunisia (1940–1943), Leclerc, în fruntea celei de a 2-a divizii blindate, a debarcat alături de aliați în Normandia (1944) și apoi și-a făcut intrarea în Paris. La 24 noiembrie 1944, a doua zi după intrarea sa victorioasă în capitala Alsaciei, generalul Leclerc semna ordinul de zi nr. 73. Începea astfel: „Ofițeri, subofițeri și soldați ai celei de a 2-a divizii blindate, în cinci zile ați străbătut Vosgii, în ciuda împotrivirii inamicului, și ați eliberat Strasbourgul. Ne-am respectat jurămîntul de la Kufra!” La această dată „jurămîntul” (înfrumusețare retrospectivă a cuvintelor foarte simple ale lui Leclerc) era înfățișat în acești termeni: „Jurați [sau „Jur” sau „Jurăm”] să nu lăsăm armele decît în ziua în care culorile noastre, frumoasele noastre culori vor flutura pe catedrala din Strasbourg.”

În 1946, cînd a publicat *Franța și Imperiul său în război*, generalul Ingold, nevrînd să indispună nici pe fostul său comandant, nici pe camarazii săi din a 2-a divizie blindată, a făcut și el ca toată lumea și a vorbit despre „jurămînt”. Onestitatea intelectuală și morală l-a făcut însă să respecte cuvintele reale ale lui Leclerc, întocmai cum le auzise la vremea lor. Adăugînd însă: „Așa a fost prestat acest faimos jurămînt, care avea să se împlinească trei ani mai tîrziu, în ziua intrării în Strasbourg a diviziei Leclerc.” Generalul Leclerc, care a murit în 1947, la 45 de ani, a fost făcut marșal cu titlu postum în 1952.

DE GAULLE

Franța a pierdut o bătălie, ea n-a pierdut însă războiul!

LA FRANCE A PERDU UNE BATAILLE, MAIS LA FRANCE
N'OA PAS PERDU LA GUERRE!

Celebră apostrofă lansată la Londra — între 15 iulie și 4 august 1940 — de către generalul de Gaulle. Ea se găsește pe frontispiciul unui afiș prin care francezii din țară erau chemați la rezistență, iar cei din afara Franței să continue lupta împotriva puterilor Axei. „CĂTRE TOȚI FRANCEZII. Franța a pierdut o bătălie, n-a pierdut însă războiul! Niște guvernanți de nimic au fost în stare să capituleze, cedînd panicii, uitînd onoarea, lăsînd țara pradă servituții. Totuși nimic nu e pierdut! Nimic nu este pierdut pentru că războiul acesta este un război mondial. În lumea liberă mai rămîn încă destule forțe care n-au intrat în joc. Într-o bună zi aceste forțe îl vor zdrobi pe dușman. Trebuie ca Franța să fie, în ziua aceea, prezentă la victorie. Atunci își va regăsi libertatea și măreția. Acesta este țelul meu, singurul meu țel! Iată de ce îi chem pe toți francezii, oriunde s-ar afla, să se unească cu mine în luptă, în jertfă și în speranță. Patria noastră se află în primejdie de moarte. Să luptăm cu toții ca să o salvăm! Trăiască Franța! (Generalul de Gaulle).“

„Franța a pierdut o bătălie“ nu este, așadar, din 18 iunie. Ea face parte dintr-un text redactat cu chibzuință, mult mai percutant decît adevăratul apel din 18 iunie. Acestuia din urmă îi lipsea căldura, era prea tehnic pentru a fi mișcător („Am fost, sîntem copleșiți de forța mecanică... a dușmanului... Fulgerați astăzi de forța mecanică, vom putea învinge în viitor printr-o forță mecanică superioară“ etc.)

Afișul trimis din Londra, dimpotrivă, îi dezvăluia conducătorului Franței libere o putere de expresie care avea să sporească de-a lungul anilor, adesea prezentă la radio, uneori triumfînd la televiziune.

Intendența o să vină mai târziu

L'INTENDENCE SUIVRA

Vorba aceasta, una dintre cele mai celebre din câte i s-au atribuit generalului de Gaulle, ar fi fost rostită de el în prezența lui Paul Ramadier, care a răspândit-o. Totuși, autorul ei prezumtiv a negat că ar fi spus-o. Este vorba probabil de împrejurările de dinainte de eliberarea Parisului (25 august 1944); lăsarea în urmă a serviciilor de intențență ale armatei, deci a sursei sale de aprovizionare, era un act impetuos de curaj militar.

O merită din plin

ELLE L'OA BIEN M RIT

Vorbă atribuită generalului de Gaulle, rostită în timp ce se înapoia, în 1945, dintr-o călătorie în Alsacia. I s-a sugerat să facă un ocol, pentru a trece prin Domremy, „locul de naștere al Ioanei d'Arc”. A acceptat, spunând: „O merită din plin.” Anecdota poate fi crezută, chiar dacă *cum grano salis*, ca pe o glumă. De fapt, partizanii fără rezerve ai generalului îl înfățișează adesea prea grav; în timp ce adversarii săi greșesc nerecunoscându-i simțul umorului.

Întreaga mea viață am gândit despre Franța într-un anume fel

TOUTE MA VIE, JE ME SUIS FAIT UNE CERTAINE IDÉE DE LA FRANCE

Acest „anume fel” a revenit mereu în spusele generalului de Gaulle. *Memoriile de război* (1956) încep cu: „Întreaga mea viață am gândit despre Franța într-un anume fel. Îmi vine și din cuget, dar și din ceea ce simt.” Într-un interviu luat la televiziune, în 1965, de Michel Droit, în timpul campaniei prezidențiale, generalul declara: „Dintotdeauna am gândit despre Franța într-un anume fel.” Pentru cineva care n-a fost străin de emfază, discreția acestui fel de a vorbi este remarcabilă. E drept că toată lumea știa în ce fel gândea de Gaulle despre Franța.

Nu era nevoie să iei puterea, ajungea s-o culegi de pe jos

LE POUVOIR N'O TAIT PAS À PRENDRE, IL TAIT À RAMASSER

Butadă oarecum exagerată atribuită generalului de Gaulle (Tournoux): ea vizează starea de descompunere a celei de a IV-a Republici, în mai 1958, momentul cînd de Gaulle, după ce se retrăsese din viața politică în 1953, a revenit la putere în urma evenimentelor din Algeria.

E bine ca cititorul să-și amintească suita cronologică a celor cinci Republici franceze: prima (1792–1799), a doua (1830–1848), a treia (1871–1940), a patra (1947–1958), a cincea (din 1959 pînă astăzi).

V-am înțeles

JE VOUS AI COMPRIS

Celebră apostrofă lansată, din balconul guvernămîntului general, la Alger, în 4 iunie 1958, de către generalul de Gaulle, de la 1 iunie șeful guvernului francez. Rezidenții francezi (*les pieds-noirs*), militarii, autorii mișcării din 13 mai ar fi sperat din partea lui un: „Trăiască Algeria franceză!” Ei au crezut că „V-am înțeles” are același sens. Textul gaullian era: „V-am înțeles. Știu ce s-a petrecut aici. Văd ce ați vrut să faceți. Văd că ați deschis în Algeria o cale care este aceea a reînnoirii și fraternității.”

Ce frumoasă e Franța, cît de mare, cît de generoasă!

C'EST BEAU, C'EST GRAND, C'EST GÉNÉREUX, LA FRANCE

Fraza „Este frumos, e mare, este generos” sună a frază de vodevil. Poate fi găsită, de pildă, la Eugène Labiche (*Permiteți-mi, doamnă*, scena 10). Pe căi neștiute, datorită unei reminiscențe bizare, ea a ajuns să fie rostită din balconul guvernămîntului general din Alger, în timpul faimosului discurs din 4 iunie 1958, în care Charles de Gaulle, președinte al Consiliului, a declarat înfîi mulțimii „V-am înțeles!” pentru ca mai departe să spună: „Niciodată mai mult decît

aici și niciodată mai mult decît în seara aceasta n-am înțeles
cît este de frumoasă Franța, cît de mare, cît de generoasă.”

Trăiască Algeria franceză!

VIVE L'ALGÉRIE FRANÇAISE!

Propoziția aceasta, slogan al partizanilor „integrării”, n-ar putea fi considerată drept vorbă istorică mai mult decît: „Trăiască Republica!”, „Trăiască națiunea!” sau „Trăiască Regele!” Ea a devenit istorică pentru că a fost rostită, la Mostaganem, în 6 iunie 1958, de generalul de Gaulle. Partizanii Algeriei franceze — mai ales cei care proveneau din gaullism, ca Jacques Soustelle sau Léon Delbecq — s-au simțit în sfîrșit liniștiți. Doar că lucrurile nu erau atît de simple: „De Gaulle înțelege întotdeauna ce spune, chiar dacă ceilalți nu-l înțeleg niciodată. Exemplele abundă, fie că e vorba de «V-am înțeles» sau de «Trăiască Algeria franceză!»” (J.-R. Tournoux).

Europa, de la Atlantic pînă la Urali, va hotărî soarta lumii!

C'EST L'EUROPE, DEPUIS L'ATLANTIQUE JUSQU'À L'OURAL, QUI DÉTERMINERA LE DESTIN DU MONDE!

Formulă simplificată, extrasă dintr-o declarație a generalului de Gaulle, făcută la Strasbourg în noiembrie 1959: „Da, Europa, de la Atlantic pînă la Urali, Europa, întreaga Europă este aceea care va hotărî soarta lumii!” Această extindere către Est arăta neîncrederea generalului față de Comunitatea Economică Europeană (CEE) („un truc, un organism bizar”). De Gaulle părea să uite, vorbind despre Urali ca despre o frontieră rigidă, că Siberia era rusească încă din secolul al XVII-lea.

Cît voi fi eu în viață, niciodată drapelul F.L.N. nu va flutura peste Alger

JAMAIS, MOI VIVANT, LE DRAPEAU F.L.N. NE FLOTTERA SUR L'ALGER

Angajamentul „generalului de Gaulle, luat în timpul *turneului prin cazărmi*, în zilele de 3–5 mai 1960” (J. Boudet).

F.L.N. înseamnă Frontul de Eliberare Națională, mișcare naționalistă algeriană formată cu prilejul insurecției din 1954.

**Salutul meu pentru Fécamp, port la mare,
care așa vrea să rămînă și așa va rămîne**

JE SALUE F CAMP, PORT DE MER, QUI ENTEND LE
RESTER ET LE RESTERA

Vorba aceasta a generalului de Gaulle, spusă pe cînd trecea prin Fécamp (lîngă Le Havre) în iulie 1960, a făcut fericirea oponentilor săi, care au găsit-o înrudită cu unele naivități atribuite generalului Mac-Mahon. E vorba de fapt de o simplă formulare eliptică, pentru: „care dorește să-și păstreze destinația sa de port activ”.

Boii din Charolais sînt cei mai buni boi din lume

LES BŒUFS DU CHAROLAIS SONT LES MEILLEURS DU
MONDE

Propoziția aceasta, care ar putea să pară banală, are un dublu merit. Întîi, că este un vers alexandrin, firește tot ațit de involuntar ca vechea inscripție de pe vagoanele metroului: „Le train ne peut partir que les portes fermées”. Și ea mai este și o scurtă tiradă atribuită generalului de Gaulle și rostită în timpul unei călătorii, una dintre acele vorbe cu bătaie regională — ca „Salutul meu pentru Fécamp...” — care foarte repede au dobîndit notorietate națională și, ca atare, s-au ridicat la rangul de „vorbe istorice”. Iar bovinele din Charolais, pe unul dintre platourile Masivului Central, crescute pe grasele pășuni de acolo, sînt cu adevărat de o rasă foarte bună.

Drăcia asta care se numește O.N.U.

LE MACHIN QU'ON APPELLE L'O.N.U.

Formulă disprețuitoare — care a avut mare succes în Franța — a generalului de Gaulle, lansată la 10 septembrie 1960, într-un discurs rostit în provincie.

Puterea aceasta are o aparență: câțiva generali pensionari. Ea are o realitate: un grup de ofițeri partizani, ambițioși și fanatici. Acești ofițeri și generali au o competență promptă și limitată.

CE POUVOIR A UNE APPARENCE: UN QUARTERON DE GÉNÉRAUX EN RETRAITE. IL A UNE REALITÉ : UN GROUPE D'OFFICIERS PARTISANS, AMBITIEUX ET FANATIQUES. CE GROUPE ET CE QUARTERON POSSÈDENT UN SAVOIR-FAIRE EXPÉDITIF ET LIMITÉ .

Așa a răspuns, la radio, generalul de Gaulle apelului lansat de generalul Challe la 22 aprilie 1961: „Mă aflu la Alger împreună cu generalii Zeller și Jouhaud și în legătură cu generalul Salan, ca să ne respectăm jurământul: jurământul armatei de a păstra Algeria, pentru ca morții noștri să nu fi pierit în zadar.” Publicul din Franța n-a văzut, în această condamnare a puciului de la Alger, în ce măsură se desolidariza de armată generalul de Gaulle. Lumea s-a oprit asupra termenului ciudat și învechit de *quarteron*, folosit pentru „câțiva” generali (și însemnând de fapt „douăzeci și cinci”), care a preocupat spiritele timp de câteva săptămîni.

În cine știe ce esperanto sau volapük integrat

EN QUELQUE ESPÉRANTO OU VOLAPÜK INTÉGRÉ

Extras dintr-o amuzantă diatribă a generalului de Gaulle împotriva integrării în Europa, diatribă care a provocat retragerea din guvern a miniștrilor Mișcării Republicane Populare (M.R.P.). Cuvintele acestea se află în textul conferinței de presă din 15 mai 1962: „Dante, Goethe, Chateaubriand aparțin întregii Europe tocmai în măsura în care, înainte de toate, unul era italian, celălalt german și al treilea francez. N-ar fi adus mare lucru Europei dacă ar fi fost niște apatrizi și dacă ar fi gândit și ar fi scris în cine știe ce esperanto sau volapük integrat.”

Comitetul Gustave

LE COMITÉ GUSTAVE

Într-un discurs pronunțat la Orange în 24 septembrie 1963, generalul de Gaulle, ca șef al statului, denunța cu umor,

în acești termeni, ceea ce i se părea că mai dăinuie din re-
lele năravuri ale celei de a IV-a Republici: „Esențialul, pen-
tru generalul de Gaulle, nu este ce-ar putea gândi comitetul
Gustave, sau comitetul Théodule, sau comitetul Hippolyte.
Pentru el esențial este ceea ce poate fi de folos poporului
francez, ceea ce simte și vrea poporul francez.”

Poți să tot sari pe scaun și să strigi: „Europa! Europa! Europa!”

ON PEUT SAUTER SUR SA CHAISE EN DISANT:
ăLŌEUROPE! LŌEUROPE! LŌEUROPE!Ń

Vorbă mușcătoare a generalului de Gaulle vizîndu-l pe can-
didatul la președinție Jean Lecanuet. În cadrul unui inter-
viu luat la televiziune la 14 decembrie 1965 de către viitorul
academician Michel Droit, în cadrul campaniei presiden-
țiale, generalul spunea: „Trebuie să luăm lucrurile așa cum
sînt, politica se face numai pe realități. Bineînțeles, poți să
sari ca un ied pe scaunul tău strigînd: «Europa! Europa!
Europa!»». Numai că asta nu duce la nimic și nu înseamnă
nimic.”

După mine — haosul

APRÈS MOI, LE CHAOS

Vorbă care imită „După mine — potopul.” I-a fost atribuită
cu atîta stăruință generalului de Gaulle încît, în cursul cam-
paniei prezidențiale din 1965, a ținut cu orice preț să-i re-
fuze paternitatea.

Cu „dar” nu se poate guverna

ON NE GOUVERNE PAS AVEC DES MAIS

Riposta generalului de Gaulle (11 ianuarie 1967) la „Da...
dar” al lui Valéry Giscard d’Estaing, rostit în ajun.

Trăiască Québecul liber!

VIVE LE QUEBEC LIBRE!

Exclamație cel puțin neașteptată — și cu atît mai frapantă —
lansată la 24 iulie 1967 de generalul de Gaulle, la sfîrșitul

discursului său de la Montréal. „Întreaga Franță știe, vede și aude ce se petrece aici. Trăiască Montreal, trăiască Québec!... Trăiască Québecul liber și Canada franceză, trăiască Franța!” Primul-ministru francez, Georges Pompidou, a fost extrem de surprins. Cît despre primul-ministru canadian, el a definit drept „inacceptabile declarațiile făcute de președintele francez”.

Evreii au rămas ceea ce au fost dintotdeauna, un popor de elită, sigur de sine și dominator

LES JUIFS TAIENT REST S CE QU’OILS AVAIENT T DE TOUT TEMPS, C’EST-À-DIRE UN PEUPLE D’OLITE, S’OR DE LUI-MÊME ET DOMINATEUR

Pasaj din conferința de presă ținută la 27 noiembrie 1967 de către generalul de Gaulle, la cinci luni după „războiul de șase zile” dintre Israel și statele arabe, război pe care șeful statului francez îl condamnase la vremea sa. Textul acesta este prea adesea citat trunchiat de cuvîntul „elită”. Dar, chiar și netrunchiat, el a neliniștit comunitatea evreiască din Franța. Și totuși, în vremea lui Cezar și sub principatul lui Augustus, romanii ar fi socotit că este și adevărat și măgulitor să fie numiți „un popor de elită, sigur de sine și dominator”, ceea ce chiar erau.

Oricare francez a fost, este sau va fi gaullist

TOUT FRANÇAIS A TÊTE, EST, OU SERA GAULLISTE

Butadă atribuită generalului de Gaulle și rostită în cursul unei conversații particulare.

Generalul de Gaulle a murit. Franța e văduvă

LE GÉNÉRAL DE GAULLE EST MORT. LA FRANCE EST VEUVE

Fraza-cheie din alocuțiunea radio difuzată la 10 noiembrie 1970, a doua zi după moartea generalului de Gaulle, rostită de succesorul său, președintele Georges Pompidou.

DIVERSE

FRANȚA

**Unui soldat poți să-i ceri să moară,
dar nu-i poți cere să mintă**

ON PEUT DEMANDER À UN SOLDAT DE MOURIR; ON NE
PEUT LUI DEMANDER DE MENTIR

Fraza aceasta, devenită curînd proverbială, rezumă punctul culminant al declarației maiorului Denoix de Saint Marc, făcută la 5 iunie 1961 în fața tribunalului militar instituit pentru judecarea celor care participaseră la puciul din Alger. Hélie de Saint Marc comanda, în momentul evenimentelor în cauză, întîiul regiment străin de parașutisti, al cărui rol a fost hotărîtor: „Domnule președinte, unui soldat i se poate cere mult, mai ales să moară, aceasta îi este meseria. Dar nu i se poate cere să trișeze, să se dezică, să se contrazică, să mintă, să se renege, să-și calce jurămîntul.” Procurorul Reliquet, moderat în rechizitoriul său, a cerut ca Denoix să fie condamnat la cinci pînă la opt ani de închisoare. Verdictul tribunalului a fost însă acela de zece ani de muncă silnică, spre marea indignare a generalului Joseph Ingold (cel ce luptase alături de Leclerc în Africa, în 1940–1943), care n-a mai vrut să facă parte din tribunal și care, puțin după aceea, a părăsit marea Cămară a Ordinului Eliberării.

Secolul al XXI-lea va fi religios sau nu va fi deloc

LE XXIE SIÈCLE SERA RELIGIEUX OU NE SERA PAS

Enunț adesea citat, atribuit lui André Malraux. Puțină lume și-a dat seama că sfîrșitul sintagmei, „sau nu va fi deloc”,

absurd și greoi, nu poate fi atribuit unui bun scriitor. În *Copilul râsului* (1973), părintele Bockel pune în gura lui Malraux: „Secolul al XXI-lea va fi metafizic sau nu va fi.” În același an, adresându-se lui Jacques Chancel într-o „Radioscopie”, scriitorul ar fi afirmat: „Ca să fii ateu nu ajunge să vrei.” În amîndouă cazurile rămînem departe de „va fi religios” sau, cum se citează uneori, „va fi mistic”. În realitate, în cursul unei conversații cu Pierre Desgraupes, Malraux a fost auzit declarînd: „Știți, mi s-a atribuit *Secolul al XXI-lea va fi religios*. N-am spus niciodată așa ceva, pentru că n-aș avea cum să știu. Ceea ce spun este mai incert: nu exclud posibilitatea unui eveniment spiritual la scară planetară” (*Le Point*, 10 noiembrie 1975). Dar atribuirea apare din nou în 1991. Într-adevăr, André Frossard declară că a auzit din gura lui Malraux afirmația: „Secolul al XXI-lea va fi mistic.”

Juridic nu aveți dreptate pentru că politic sînteți minoritari

VOUS AVEZ JURIDIQUEMENT TORT, PARCE QUE VOUS ÊTES POLITIQUEMENT MINORITAIRES

Frază aberantă rostită în Adunarea Națională, la 20 octombrie 1981, de deputatul socialist André Laignel, care contesta argumentele invocate împotiva naționalizării de către Jean Foyer și alți cîțiva deputați din opoziție. Ca și Jean Foyer, André Laignel era profesor de drept.

Această frontieră desparte noaptea de lumină

CETTE FRONTIÈRE QUI SE PARE LA NUIT DE LA LUMIÈRE

„Întoarcerea stîngii la putere, după douăzeci și trei de ani de «deșert», a prilejuit afirmații maniheiste, ca aceea a lui Jacques Lang, care, referitor la succesul electoral al lui François Mitterrand, evocă «frontiera aceasta pe care am trecut-o la 10 mai și care desparte noaptea de lumină» (7 noiembrie 1981)” (Jacques Boudet).

Pacifiștii se află în Vest, eurorachetele în Est

LES PACIFISTES SONT À L'OUËST, LES EUROMISSILES
SONT À L'EST

Formulă frapantă rostită „de François Mitterrand, președinte al Republicii, cu prilejul unei călătorii oficiale în Belgia, la 12 octombrie 1983” (Jacques Boudet).

MAREA BRITANIE

Sînt gata să mor pentru Dumnezeu, pentru ca biserica Lui să poată avea libertate și pace

FOR MY LORD I AM NOW READY TO DIE, THAT HIS
CHURCH MAY HAVE PEACE AND LIBERTY

După Jacopo di Voragine (în *Legenda de aur*), acestea au fost ultimele cuvinte rostite în catedrala de la Canterbury de către arhiepiscopul Thomas Becket (1117–1170). Avea să fie curînd asasinat, la 29 decembrie 1170, de patru cavaleri ai regelui Angliei Henric al II-lea (1133–1189) și din ordinul acestuia, deși Becket fusese cancelarul și prietenul său. Thomas Becket a fost sanctificat în 1173.

Rușine cui gîndește rău

HONNI SOIT QUI MAL Y PENSE

Zicală franceză din care regele Angliei Eduard al III-lea (1312–1377) a făcut deviza Ordinului Jartierei, creat de el între 1344 și 1349. În secolul al XII-lea, Richard I Inimă de Leu „hotărîse, în timpul celei de a treia cruciade, ca cei mai buni soldați ai săi să poarte o jartieră din piele, semn de raliere și totodată distincție onorifică. Se pare că Eduard al III-lea — fie la Windsor în 1344, fie în bătălia de la Crécy, în 1346 — a vrut să repună în vigoare și să perpetueze această inovație comodă” (Jacques Boudet). Cavalerii Ordinului Jartierei poartă această insignă, o jartieră albastră, la genunchiul stîng. Ordinul are drept șef pe regele Angliei și nu poate număra mai mult de douăzeci și șase de membri, dintre care unul e regele.

Sensul deveziei este prohibitiv și ipotetic: cine ar da o interpretare necuviincioasă *unui asemenea obiect* să fie supus oprobiului public. De aici două scenarii explicative: fie că Eduard al III-lea, după ce steagul lui a fost sfîșiat în timpul bătăliei de la Crécy, l-a înlocuit, ca semn de raliere, cu propria sa jartieră, fie că, așa cum pare să fie acceptat de istorici recenți, la un an după Crécy, și după ce, la 4 august 1347, a cucerit Calais, regele a dat un bal acolo: Joan, contesă de Salisbury, favorita regelui (iar mai târziu soția fiului acestuia, Prințul Negru) și-a pierdut jartiera dansînd, iar Eduard al III-lea ar fi ridicat-o, rostind *Honni soit qui mal y pense*.

Un cal! Un cal! Regatul meu pentru un cal!

A HORSE, A HORSE, MY KINGDOM FOR A HORSE!

Vorbă de invenție pur literară, figurînd în *Richard al III-lea* al lui Shakespeare (1593), în actul V, scena 4, și inspirată din cronicile lui Edward Hall privitoare la Războiul celor două roze (războiul civil care a opus, între 1450 și 1485, Casa de York și Casa de Lancaster, dintre care prima avea pe emblema ei un trandafir alb, cealaltă unul roșu). Richard al III-lea (1452–1485), din Casa de York, ajunsese la tron în 1483, prin viclenie și asasinate. Cînd Henric Tudor, conte de Richmond, moștenitor al Casei de Lancaster, a debarcat în Anglia (1485), Richard a fost curînd încolțit. Totuși, la Bosworth s-a luptat cu înverșunare. Calul l-a cerut, cu vorbele acestea, după ce a căzut din șa, luptînd. Probabil nu ca să fugă, ci să poată lupta mai departe. A fost ucis înainte ca bătălia să ia sfîrșit.

Să nu uiți!

REMEMBER!

Ultimul cuvînt rostit de Carol I Stuart, regele Angliei (1625–1649), înainte de decapitarea lui la Whitehall, în dimineața zilei de 30 ianuarie 1649. Cuiva care punea mîna pe securea călăului, regele căzut i-a spus: „Nu strica sa-tîrul, s-ar putea să mă doară mai rău.” Și-a scos medalionul

cu chipul Sfântului Gheorghe (patronul Angliei) și i l-a dat credinciosului său episcop William Juxon, spunându-i: „Să nu uiți!” (*Remember*), „fără ca cineva să fi știut vreodată ce anume trebuia să țină minte episcopul” (Guizot). După unii, în medalion se afla un portret în miniatură al soției regelui, Henrieta de Franța (fiica lui Henric al IV-lea). Dacă e așa, Carol I voia să-i ordone lui Juxon să-i trimită medalionul reginei, refugiată în Franța, sau poate doar să-i trimită știre că la ea i-a fost gândul din urmă. În secolul al XVIII-lea, David Hume i-a dat vorbeii o altă interpretare: „S-a presupus că în spatele aceluia ordin se află ascunse mari mistere. Juxton a explicat că regele, care îi poruncise adesea să-i însuflească fiului său îngăduință față de ucigaș, s-a folosit de acest ultim prilej, în care cuvântul lui se cădea să fie sacru și inviolabil, ca să-și reînnoiască porunca. Sufletul său blînd își încheia astfel drumul pe pămînt printr-un act de caritate față de dușmanii săi cei mai răi.” *Remember* comportă poate un mesaj mai general: „Anglia să nu uite: condamnarea mea să fie ultima de acest fel.” Anglia își va aminti: a doua revoluție britanică, „glorioasa Revoluție” din 1688–1689, l-a cruțat pe Iacob al II-lea.

Remember își datorează în bună măsură răsunetul datorită romanului *După douăzeci de ani* al lui Alexandre Dumas, unde capătă o semnificație romanească și aventuroasă.

Încredeți-vă în Dumnezeu, băieți, și păstrați-vă uscat praful de pușcă

PUT YOUR TRUST IN GOD, MY BOYS, AND KEEP YOUR
POWDER DRY

Îndemn religios și războinic, amestec de credință și de tehnică militară, dat de către Oliver Cromwell (1599–1685) „soldaților săi în momentul traversării unui râu în dimineața bătăliei de la Dunbar, la 3 septembrie 1650” (O. Guerlac). Apare în această formă în 1834, într-o culegere de cîntece oranjiste (oranjiștii erau partizani ai lui Wilhelm de Orania, opus partidului catolic pe care îl susținea regele Iacob al II-lea — 1633–1701). Victoria de la Dunbar și cea de la

Worcester din 3 septembrie 1651 i-au adus lui Cromwell și Angliei deplina integrare a Scoției în Anglia.

Nu mă pricep să redactez actul de acuzare împotriva unui întreg popor

I DO NOT KNOW THE METHOD OF DRAWING UP AN INDICTMENT AGAINST A WHOLE PEOPLE

Așa declara Edmund Burke (1729–1797) în Camera Comunelor, la 22 martie 1775. Liderul liberal apăra astfel dreptul la independență al celor treisprezece colonii britanice din America. Mai târziu, Burke a luat apărarea indienilor împotriva lui Warren Hastings, guvernatorul general al Indiei (1789), și pe cea a lui Ludovic al XVI-lea împotriva revoluționarilor francezi (1790).

Anglia așteaptă ca fiecare om să-și facă datoria

ENGLAND EXPECTS THAT EVERYMAN WILL DO HIS DUTY

La 21 octombrie 1805, fiecare navă de război britanică a primit, în largul capului Trafalgar (la nord-vest de Gibraltar), în fața flotei franceze și a celei spaniole, acest ordin de luptă al lui Nelson (1758–1805), adresat echipajelor flotei engleze. În cursul luptei, rănit de moarte, amiralul englez i-a spus căpitanului de pavilion și prietenului său Thomas Hardy (omonimul viitorului romancier): „Mulțumesc lui Dumnezeu, mi-am făcut datoria“ (*Thank God I have done my duty*).

Este măreț, dar nu ăsta e războiul

CÔEST MAGNIFIQUE, MAIS CE N'EST PAS LA GUERRE

Cuvinte ale viitorului mareșal Bosquet, vorbind despre șarja brigăzii de cavalerie ușoară condusă de lordul Cardigan la Balaklava (25 octombrie 1854). Fraza „este clasică în Anglia“ (O. Guerlac). Nu este însă lucrul cel mai inteligent pe care l-a spus Bosquet, unul dintre învingătorii de la Alma. Lordul Cardigan și-a asumat riscul nemaiauzit de a șarja în câmp deschis împotriva redutabilei artilerii ruse. Desigur, tactica aceasta nu era deloc clasică. Ea nu a fost

doar prilejul unor acte de eroism, ci chiar a reușit. De altfel, „pierderile lui Cardigan n-au fost excesive: din 673 de oameni, 113 au murit și 134 au fost răniți” (Jacques Boudet). După Alma (20 septembrie 1854) și înainte de cucerirea Malakofului (8 septembrie 1855), lupta de la Balaklava a fost una dintre cele mai frumoase victorii ale expediției franco-britanice în Crimeea.

Omul potrivit la locul potrivit

THE RIGHT MAN IN THE RIGHT PLACE

Cuvintele sînt ale lui A. H. Layards (1817–1894), rostite într-un discurs ținut la 15 ianuarie 1855 în Camera Comunelor, în timpul primei guvernări a lordului Palmerston.

Doctorul Livingstone, dacă nu mă înșel?

DOCTOR LIVINGSTONE, I PRESUME?

Această scurtă întrebare, grabnic devenită vorbă istorică, rezumă întâlnirea dintre celebrul misionar David Livingstone (1813–1873), care, din 1849, explora teritoriile centrale ale Africii și era considerat pierdut, și ziaristul Stanley (1841–1904), plecat, de la Zanzibar, în căutarea sa. Întîlnirea, povestită în 1872 de către Stanley (în *Cum l-am găsit pe Livingstone*), a avut loc în 10 noiembrie 1871, la Ujiji, pe malul de răsărit al lacului Tanganyika. De mai bine de trei ani nu se mai știa nimic despre Livingstone, iar Stanley a găsit un călător istovit și lipsit de provizii. Împreună, cei doi bărbați au explorat nordul lacului Tanganyika. Apoi Stanley s-a întors în Anglia, iar Livingstone s-a îndreptat din nou către lacul Bangweo, în Zambia.

Nu mi se pare amuzant

I AM NOT AMUSED

Vorbă a reginei Victoria (1819–1901, regină din 1837, împărăteasă a Indiilor din 1876), rostită cu prilejul unei recepții la Curte, unde un invitat insolent — neobservînd cît de aproape se afla de regină — a dat un număr de imitație inspirat din comportamentul ei. „Nu mi se pare amuzant”

a spus suverana. Vorba este celebră în Anglia și a fost adesea reprodusă. Astfel, de pildă, în *Viața privată a lui Sherlock Holmes*, un film de Billy Wilder, regina spune asta când descoperă că monstrul din Loch Ness este numai un submarin, construit de Amiralitate fără asentimentul ei.

Să lăsăm cocoșul galic să scurme în acele nisipuri

Vorbă disprețuitoare a marchizului de Salisbury, prim-ministru între 1895 și 1902 al reginei Victoria, rostită în 1898, pe când încerca să potolească criza sudaneză (Fachoda, cucerită în 1898 de generalul francez Marchand, a trebuit să fie predată lui Kitchener, vezi „În război...”). Franța urma să renunțe la regiunea Nilului. I se recunoșteau în schimb drepturile ei actuale sau dobândite ulterior asupra Saharei, „acele nisipuri bune de scurmat”.

Nu vă pot oferi decît sînge, trudă, lacrimi și sudoare

I HAVE NOTHING TO OFFER BUT BLOOD, TOIL, TEARS
AND SWEAT

Citat din discursul ținut de Winston Churchill (1874–1965) în fața Camerei Comunelor, la 13 mai 1940, la trei zile după demisia prim-ministrului Chamberlain. Adresîndu-se onorabililor deputați și, prin ei, întregii țări, noul prim-ministru al Majestății Sale n-a șovăit să declare: „Nu vă pot oferi decît sînge, trudă, lacrimi și sudoare.” Început cu acest ton, discursul premierului a continuat într-un stil cu totul comparabil cu cel al lui Georges Clemenceau în timpul primului război mondial: „Mă întrebați care este politica noastră? Vă răspund: să purtăm război pe mare, pe pămînt și în aer, cu toată forța de care sîntem în stare și pe care Dumnezeu poate să ne-o dea. Să purtăm război împotriva unei tiranii monstruoase, care n-a avut și nu are egal în șirul sumbru și lamentabil al crimelor omenești. Iată care este politica noastră. Mă întrebați care este țelul nostru? Vă răspund în două vorbe: victoria, victoria cu orice preț, victoria în ciuda tuturor spaimelor, victoria, oricît de lungă

și de aspră ar fi calea pînă la ea. Pentru că, dacă nu vom birui, nu vom mai exista.”

De data aceasta chiar francezii sînt cei care au jertfit-o pe Ioana d’Arc

Reflecție glumeață a lui Lloyd George (1863–1945), în momentul în care a aflat de eșecul lui Georges Clemenceau la alegerile prezidențiale din 1920. David Lloyd George, prim-ministru al guvernului de coaliție din 1916–1922, se gîndea la Clemenceau ca la acela care, ca prim-ministru din 1917, condusese Franța la victorie și care, alături de Lloyd George, fusese, în 1919, printre principalii negociatori ai Păcii de la Versailles. În 1920, președinte al Republicii a fost ales Paul Deschanel (1855–1922), dar a fost șef al statului doar de la 18 februarie la 21 septembrie, cînd i-a luat locul Alexandre Millerand (1859–1943), fost ministru de război în 1914–1915. După al doilea război mondial, la fel s-a întîmplat cu Winston Churchill în 1945, cînd, în urma victoriei laburiștilor în alegeri, prim-ministru a devenit Clement Attlee.

Este singura soluție

THERE IS NO ALTERNATIVE

Formulă favorită a doamnei Margaret Thatcher, prim-ministru britanic între 1979 și 1990, caracteristică pentru stilul ei voluntar și intransigent. *There is no alternative*, redus la inițiale, dă T.I.N.A., astfel că „Doamna de Fier” era numită adesea de ziariști Mrs. Tina.

STATELE UNITE

Mai stă în puterile noastre să-i dăm lumii un alt început

Prin această superbă retorică preromantică, Thomas Paine (1737–1809), puritan englez venit în America în 1774, voia să îndreptățească mișcarea de independență a celor trei-

sprezece colonii engleze (1776). Mai târziu a primit cetățenia franceză și a fost numit membru al Convenției Naționale.

**Puteți înșela o vreme întregul popor;
puteți înșela mereu o parte a lui; dar nu puteți
înșela tot timpul tot poporul**

YOU CAN FOOL ALL THE PEOPLE SOME OF THE TIME;
YOU CAN FOOL SOME OF THE PEOPLE ALL OF THE
TIME; BUT YOU CANNOT FOOL ALL THE PEOPLE ALL OF
THE TIME

Extras dintr-un discurs politic ținut la 8 septembrie 1858.
Este una dintre vorbele cele mai cunoscute ale lui Abraham
Lincoln (1809–1865), care mai avea atunci doi ani pînă să
ajungă președintele Statelor Unite.

**Gubernarea poporului de către popor și pentru
popor n-o să dispară**

Cuvintele cu care se încheie discursul lui Abraham
Lincoln, în calitate de președinte al Statelor-Unite, la
19 noiembrie 1863, cu prilejul inaugurării cimitirului din
Gettysbury: „Atîrnă de noi ca morții aceștia să nu fi murit
în zadar. Atîrnă de noi ca țara aceasta, cu ajutorul Dom-
nului, să renască în libertate. Atîrnă de puterea hotărîrii
noastre ca guvernarea poporului de către popor și pentru
popor să nu dispară niciodată din lume.” Bătălia atît de
sîngeroasă și decisivă de la Gettysbury (1–3 iulie 1863) a
oprit străpungerea frontului din Pennsylvania de către ge-
neralul Lee și prin aceasta a nimicit speranțele Sudului.

Nu-i bine să schimbi caii cînd treci rîul

IT IS NOT BEST TO SWAP HORSES WHILE CROSSING
THE RIVER

Parabolă politică a lui Abraham Lincoln, președintele Sta-
telor Unite. Pasaj dintr-un discurs electoral din 1864, cu un
an înainte de sfîrșitul războiului civil (1861–1865). Lincoln
considera că, după primii patru ani de președinție, ar fi
spre binele țării să fie reale.

Trebuie să facem ca în lume democrația să nu mai fie în primejdie

THE WORLD MUST BE MADE SAFE FOR DEMOCRACY

Frază-cheie a mesajului din 2 aprilie 1917, citit în fața Congresului de președintele Statelor Unite, Thomas Woodrow Wilson (1856–1924), cu prilejul intrării Americii în război.

Iată-ne, La Fayette!

LAFAYETTE, WE ARE HERE!

Vorbă atribuită de obicei generalului Pershing, comandantul corpului expediționar american din 1917–1918. De fapt, ea a fost pronunțată în prezența lui de către colonelul Charles Stanton, ofițerul-trezorier al armatei americane. Acești ofițeri veniseră, în 4 iulie 1917, în cimitirul Picpus din Paris, să depună flori la mormântul marchizului de la Fayette, prietenul lui Washington, șeful voluntarilor francezi care au luptat în războiul american pentru independență.

Franța... a apărat hotarul libertății

FRANCEÉ STOOD AT THE FRONTIER OR FREEDOM

Extras dintr-un discurs al președintelui american Thomas Woodrow Wilson, adresându-se, în 3 februarie 1919, la Palatul Bourbon, deputaților francezi.

Mă voi întoarce!

IÓLL BE BACK!

Cuvînt răsunător al lui Douglas MacArthur (1880–1964), spus în clipa în care, la ordinul presant al lui Roosevelt, părăsea Filipinele, în martie 1942. Plecînd în Australia, a lăsat comandamentul local generalului Wainwright, care a rezistat în insula Corregidor, din golful Manilla, pînă în 6 mai. MacArthur și-a făcut din declarația lui un legămînt, o idee fixă, apoi un program strategic. Mai cruțător cu viețile omenesti decît MacArthur, amiralul Nimitz dorea o recucerire în etape a Pacificului și voia să orienteze cît mai degrabă atacul către Japonia. Dimpotrivă, MacArthur urmărea să recucerească insulele pierdute una cîte una. El

dădea planului său și o coloratură politică, declarînd că vrea să mulțumească „doleanțele populațiilor”, dar nu reușea să ascundă motivele și năzuințele lui personale. În iulie 1944, Roosevelt s-a raliat proiectului de eliberare a Filipinelor. Pentru a-l realiza a fost nevoie de punerea la punct a unei imense operațiuni combinate la care aveau să participe atît escadrelor lui Nimitz cît și soldații lui MacArthur. Iar acesta din urmă a putut, la 2 martie 1945, să debarce ca învingător pe aceeași insulă Corregidor unde declarase, cu trei ani în urmă: „Mă voi întoarce!”

Nuts!

Textual: „Nuci!”, exclamația aceasta americană poate să însemne și „Lua-v-ar dracu!” și „Puneți-vă pofta-n cui!”, dacă nu este chiar echivalentul verbal al unui gest obscen făcut cu degetul mare pus între arătător și mijlociu. Seamănă bine cu vorba lui Cambronne la Waterloo (vezi „Rahat!”). Cu ea a răspuns unui ultimatum german generalul american McAuliffe în timp ce comanda la Bastogne, în Belgia, divizia 101 aeropurtată. În noaptea de 20 spre 21 decembrie 1944, 45 000 de germani ripostau la rîndul lor atacîndu-i pe cei 18 000 de americani. Curajul lui McAuliffe și al soldaților săi, geniul tactic al generalului Patton sosit grabnic în ajutorul Corpului al VIII-lea de armată au salvat Bastogne (27 decembrie 1944–12 ianuarie 1945) și au făcut inutilă contraofensiva germană a lui von Rundstedt în Ardeni.

STATELE GERMANE

Pe întinsul imperiului meu soarele nu apune niciodată

Mîndră afirmație apocrifă atribuită lui Carol Quintul (1500–1558), rege al Spaniei din 1516 și împărat germanic din 1519, stăpîn peste Spania și imensele sale colonii, peste Flandra, Austria și Germania, pretendent la monarhia

universală. A abdicat în 1555 și 1556 și și-a sfârșit viața retras la mănăstirea Yuste. Potrivit lui Herodot, Xerxes I (secolul al V-lea î. Cr.) ar fi declarat înainte de a invada Atica: „Vom întinde hotarele Persiei până unde se întinde cerul lui Zeus. Atunci soarele nu va mai lumina nici o țară vecină cu noi.” Schiller, în *Don Carlos*, pune în gura regelui Spaniei Filip al II-lea, fiu și moștenitor al lui Carol Quintul: „Pe întinsul regatului meu soarele nu apune niciodată.”

Să se facă dreptate, de-ar fi să piară lumea

FIAT IUSTITIA, PEREAT MUNDUS

Deviza lui Ferdinand I de Habsburg (1563–1564), întemeietorul monarhiei austriece, rege al Boemiei și al Ungariei (1526), împărat germanic de la 1558 la 1564, fratele mai mic al lui Carol Quintul.

Austriei îi este dat să cîrmuiască lumea

AUSTRIAE EST IMPERARE ORBI UNIVERSO

„Ambițioasa deviză a Casei de Austria”, spun paginile roz din Micul Larousse. „Se scrie, pe scurt, prin inițiale: A.E.I.O.U. Este alcătuită din cuvinte care încep cu cele cinci vocale și a fost tradusă în germană prin cuvinte care încep cu aceleași litere: *Alles Erdreich Ist Oesterreich Unterthan*.” Inițialele pot fi întregite și în alt chip: *Austria Erit In Orbe Ultima* (Austria va exista până la sfârșitul lumii; textual: Austria va fi în lume cea din urmă). La trei sferturi de veac după prăbușirea Imperiului, amîndouă devizele, și fiecare în felul ei, sînt grele de ironie istorică.

Regele este cel dintîi slujitor al statului

Definiție formulată în mai multe rînduri de Frederic cel Mare, rege al Prusiei din 1740 pînă cînd a murit (1786), și autenticată prin prezența ei în *Eseu despre formele de guvernămînt*, scris de el în 1781. În această carte de sinteză politică, „despotul luminat” afirmă: „Regele este cel dintîi judecător, cel dintîi general, cel dintîi om de finanțe, cel dintîi ministru al societății, dar nu doar pentru a reprezenta

aceste funcțiuni, ci pentru a îndeplini îndatoririle fiecăreia. El nu este decît «cel dintîi slujitor al statului», dator să acționeze cu probitate, cu chibzuință și în afara oricărui interes personal, ca și cînd ar trebui, în orice clipă, să dea socoteală concetățenilor săi de felul în care administrează statul.” Bunicul său, Frederic-Wilhelm (numit „marele Elector”; „elector” în acest sens istoric este titlul oricărui principe sau episcop care avea dreptul să-l aleagă pe împăratul romano-germanic) declarase: „Îmi voi îndeplini îndatoririle de principe încredințat că lucrez în interesul poporului și nu în interesul meu.” Pe de altă parte, Frederic cel Mare al Prusiei a împrumutat mult de la Ludovic al XIV-lea: grija pentru bunul mers al statului, înalta concepție teoretică și practică despre meseria de rege, îndoita preocupare pentru *rațiune* (regula unei bune guvernări) și pentru *fericire* (fericirea supușilor, unul dintre țelurile unei bune domnii). Dar chiar Ludovic al XIV-lea nu făcea decît să exprime într-un fel mai modern niște imperative ale regalității care erau evidente încă de pe vremea lui Ludovic cel Sfînt. De aceea se poate chiar spune că despotismul luminat este o monarhie absolută laicizată.

Storci portocala și-i arunci coaja

ON PRESSE L'ORANGE ET ON JETTE L'ORCE

Vorbă destul de crudă a lui Frederic al II-lea, în momentul în care voia să se debaraseze de Voltaire, invitat de el în Prusia (1750–1753), din motive de prestigiu și de propagandă. Voltaire a aflat de spusa aceasta în timp ce lua masa cu La Mettrie (1709–1751), și el invitat al regelui. La un pahar de vin, acesta i-a repetat colegului său fraza comunului lor protector: „O să mai am nevoie de el cel mult un an: storci portocala și-i arunci coaja.”

Vremuri trecute

TEMPI PASSATI

Reflecție a împăratului Iosif al II-lea (1741–1790) care a reușit să sustragă Biserica austriacă de sub puterea papei

Pius al VI-lea (1717–1799), privind tabloul care îl înfățișa pe Frederic I Barbarossa (1122–1190) în genunchi, implorînd iertarea papei Alexandru al III-lea (1159–1181), după ce fusese înfrînt, în 1176, la Legnano, de Liga lombardă, aliată cu papalitatea.

Aici odihnește un principe plin de intenții bune, dar care a avut nenorocul să nu împlinească nimic

Epitaf glumeț compus de Iosif al II-lea, dar nu în calitatea lui de împărat german (1765–1790), ci în aceea de suveran al monarhiei austriace (1780–1790): Austria, Ungaria, Boemia, Lombardia, Belgia etc. Iosif al II-lea, un monarh luminat, simțea caracterul impopular al reformelor sale. Pe patul de moarte a spus: „Nu-mi pare rău că părăsesc tronul. Mă îndurerează însă că, în ciuda atîtor strădanii, pe puțini i-am făcut fericiți.”

O pace înarmată

EIN BEWAFFNETER FRIEDE

Așa caracterizează poetul Friedrich von Logau (1604–1655), într-una dintre epigramele sale, sfîrșitul războiului de 30 de ani (1618–1648), încheiat cu pacea din Westfalia dintre împăratul german, Franța și Suedia. Astfel luau sfîrșit ambițiile Habsburgilor de unificare a Germaniei.

Nenorocirea regilor e că nu vor să audă niciodată adevărul

DAS IST DAS UNGLÜCK DER KÖNIGE, DASS SIE DIE
WAHRHEIT NIE HÖREN WOLLEN

Cuvinte spuse de J. Jacoby (1805–1877) regelui Frederic Wilhelm al IV-lea al Prusiei (1795–1861, rege din 1840), care nu s-a putut acomoda cu regimul parlamentar.

Războiul nu este decît o continuare, cu alte mijloace, a politicii

Această formulă de strategie globală este titlul paragrafului 24 al primului capitol din celebrul tratat de teorie

militară al generalului Karl von Clausewitz (1780–1831) *Despre război*. Clausewitz, care a luptat împotriva lui Napoleon, este întemeietorul Academiei de Război din Berlin. Cartea lui a avut o mare influență asupra doctrinei statului-major german și, mai târziu, asupra creatorilor armatei sovietice.

Prefer să comit o nedreptate decît să îngădui o dezordine

ICH WILL LIEBER EINE UNGERECHTIGKEIT BEGEHEN
ALS UNORDNUNG ERTRAGEN

Frază autentică a lui Goethe, din nefericire înțeleasă pe dos. Toată lumea crede că, în numele ordinii, marele scriitor acceptă să sufere oameni nevinovați. Sensul frazei este cu totul altul. În *Asediul Mayenței* (care e o urmare a *Campaniei din Franța*), Goethe povestește cum a potolit începutul unei răzmerițe, preferînd să vadă cum un cavalerist jefuitor scapă de justiție (sau măcar de furia mulțimii) decît să-l expună unui linșaj și să aibă loc dezordini mai grave. Goethe postulează aici un calcul proporțional al riscurilor, dar fără să deroge de la principiul moral.

Mai multă lumină !

MEHR LICHT!

La 22 martie 1832, la Weimar, puțin înainte de moarte (avea 84 de ani), Goethe i-ar fi spus servantei sale: „Te rog deschide și al doilea oblon, ca să intre mai multă lumină” (O. Guerlac). S-a făcut din asta curînd o vorbă istorică, „într-un sens cu totul diferit, ca pentru a spune: «Mai multă lumină a minții, mai multă știință, mai mult adevăr»” (P. Larousse), poate și cu o posibilă conotație masonică, adecvată unui „fiu al Luminii”. Este un caz tipic de atribuire arbitrară a unor sensuri elevate sau ezoterice unei vorbe interpretabile astfel cînd e rostită de cineva mare. O bună parte din opera lui Goethe a fost interpretată în felul acesta abuziv, ca și cînd măreția lui reală n-ar fi fost de-ajuns.

Am guvernat Europa de mai multe ori, Austria niciodată

J'AI GOUVERNÉ L'EUROPE QUELQUEFOIS, L'AUTRICHE
JAMAIS

Frază a prințului de Metternich, adresată lui Guizot, la Londra, după revoluțiile din 1848 (Ludovic-Filip și Guizot fuseseră îndepărtați de la putere în februarie 1848; Metternich în martie). Dialogul se află în *Memoriile* lui Guizot. „I-am spus într-o zi prințului de Metternich: «Îngăduiți-mi să vă pun o întrebare. Știu de ce și cum s-a produs revoluția din februarie la Paris, nu știu însă, și aș vrea să aflu de la dumneavoastră, de ce și cum s-a produs la Viena.» Mi-a răspuns, cu un surîs mîndru și trist: «Pentru că am guvernat Europa de mai multe ori, Austria niciodată.» Am surîs în gînd de trufașa și iluzoria lui explicație.”

Religia este opiu pentru popor

Slogan comunist luat de la Karl Marx care, în *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului* a scris: „Religia este suspinul făpturii copleșite de suferință, sufletul unei lumi neîndurătoare, după cum ea este și spiritul unei epoci fără spirit. Este opiu pentru popor.”

Proletari din toate țările, uniți-vă!

PROLETARIER ALLER LÄNDER VEREINIGT EUCH!

Cu acest apel se încheie *Manifestul partidului comunist* (Londra, 1848), redactat de Karl Marx și de Friedrich Engels la cererea celui de la II-lea Congres al Ligii comuniștilor, întrunită în capitala engleză la sfîrșitul lui 1847. Ea a devenit deviza și sloganul repetitiv al întregii mișcări comuniste mondiale din Europa, Rusia și America, pînă la prăbușirea comunismului.

Francezilor le trebuie o mamă de bătaie

Aceste cuvinte au fost scrise de Karl Marx și de prietenul său Friedrich Engels. Erau, firește, internaționaliști și prea puțin niște admiratori ai regelui Wilhelm sau ai ministrului

său Bismarck; totuși, în ajunul războiului din 1870, își susțineau patria (F. Roth), gândindu-se că o victorie germană ar putea fi în folosul socialismului.

Prin sabie și sânge

DURCH EISEN UND BLUT

Formulă frapantă extrasă dintr-o declarație a cancelarului Bismarck (1815–1898), din 1862, făcută înaintea deputaților Camerei prusace: „Nu prin discursuri și nici prin mișcări majoritare, cum greșit s-a crezut între anii 1848 și 1849, vor fi rezolvate marile probleme ale vremii noastre, ci prin sabie și sânge.”

Forța e mai presus decât justiția

Vorbă atribuită pe nedrept lui Bismarck, care nu i-a recunoscut niciodată paternitatea. Originea ei pare să fie o frază cam încâlcită pronunțată de marele om de stat prusac în fața Camerei deputaților în ianuarie 1863: „Conflictele, atunci când devin păgubitoare pentru echilibrul statului, devin susceptibile de a fi hotărâte prin forță; atunci cel care are puterea în mână poate acționa așa cum crede că este legitim.”

Politica nu este o știință exactă

DIE POLITIK IST KEINE EXAKTE WISSENSCHAFT

Formulă dragă cancelarului Bismarck. După ce a lansat-o la 18 decembrie 1863 în fața Camerei seniorilor germani (Senatul în terminologia germană), a reluat-o, de data aceasta în Reichstag (Parlamentul german), cel puțin la 15 ianuarie 1872, la 15 martie 1884 și la 29 ianuarie 1886. Politica nu este o știință, „ci o artă”, cum preciza Bismarck în discursul său din 15 martie 1884.

Într-un interviu din *Le Monde* (8 octombrie 1991), Claude Lévi-Strauss declara: „«Științele umane» nu sînt științe decât printr-o măgulitoare impostură.”

Bătălia de la Sadova a câștigat-o dascălul prusac

DER PREUSSISCHE SCHULMEISTER HAT DIE SCHLACHT
BEI SADOWA GEWONNEN

Armata prusacă a zdrobit la Sadova trupele austriece, la 3 iulie 1866. În 14 iulie, cu două săptămîni mai tîrziu, a apărut un articol al geografului Peschel, cu titlul: „Învățămintele recenteii istorii a războiului”, rezumat oarecum prin fraza „Bătălia de la Sadova a câștigat-o dascălul prusac”, care s-a răspîndit curînd în toată Germania. În Franța, după 1870, lumea a început să se gîndească la rolul educativ și patriotic al școlii. S-a considerat că și biruința asupra Franței s-a datorat tot institutorilor prusaci. Littré n-a șovăit să scrie: „Iar noi, care ne creștem copiii în spiritul unui respect tolerant față de popoarele străine! E cazul să schimbăm toate acestea!” „Reformele școlare și militare din anii 1870 și 1880 au drept țel întărirea patriei cu Prusia drept model” (F. Caron).

Ce soldați viteji!

Exclamație admirativă a lui Wilhelm I în timpul bătăliei de la Sedan, la 1 septembrie 1870. După splendidele șarje de cavalerie ale generalului Margueritte, grav rănit în cursul acțiunii, regele Prusiei a asistat la cele ale generalului de Galliffet, care comanda trupele, încă intacte, din Africa. Solicitat de generalul Ducrot să facă „un ultim efort”, Galliffet a lansat și el o vorbă istorică: „La ordinele dumneavoastră, domnule general, pînă la ultimul dintre noi!” (F. Roth).

Noi nu luăm drumul Canossei

NACH CANOSSA GEHEN WIR NICHT

Fraza-cheie a discursului ținut de Bismarck în Reichstag la 14 mai 1872. Ea viza Vaticanul, însă totodată și Centrul (partidul catolic, împotriva căruia cancelarul inițiasse faimoasa lui politică de *Kulturkampf*, adică de laicizare). Aluzia la Canossa se referă la faptul că acolo, în 1077, împăratul germanic Henric al IV-lea a așteptat în zăpadă, în veșmînt de penitent, ca papa Grigore al VII-lea să-l primească și

să anuleze excomunicarea la care îl osîndise. Expresia, devenită destul de repede proverbială, „a merge la Canossa”, a devenit progresiv sinonimă cu a accepta o umilire publică, pierzîndu-și semnificația inițială: puterea civilă plecîndu-se în fața autorității religioase. Această semnificație apare și într-un discurs rostit de Hitler la München, la 8 noiembrie 1938: „Armamentele altora nu ne impresionează. Germania național-socialistă nu se va duce niciodată la Canossa.”

Noi, germanii, ne temem de Dumnezeu, dar de nimeni altcineva

WIR DEUTSCHE FÜRCHTEN GOTT, SONST NICHTS AUF
DER WELT

Extras celebru dintr-un discurs pronunțat în Reichstag, la 6 februarie 1888, de către cancelarul Bismarck, pe tema alianței germano-austriace. Ceva mai departe se află în cuvîntare: *Gott mit uns* („Dumnezeu cu noi”), viitoarea deviză a armatei germane.

Marea este viitorul nostru

DAS MEER IST UNSERE ZUKUNFT

Vorbă a împăratului Wilhelm al II-lea, rostită în cursul inaugurării portului Stettin (situat în Prusia Orientală de atunci, la vărsarea în Marea Baltică a râului Odra; în poloneză Szczecin), la 23 septembrie 1898. Cu un an înainte, suveranul german declarase deja: „Trebuie să luăm în pumnul nostru tridentul lui Neptun”, și tot în 1897, amiralul Alfred von Tirpitz, șef al statului-major al marinei germane din 1892 „angajase Germania pe calea puterii navale” (P. Renouvin), cu riscul — iminent — de a stîrni temerile Angliei.

Necesitatea nu știe de lege

NOT KENNT KEIN GEBOT

Această vorbă, prin care Theobald von Bethmann-Hollweg (1856–1921), cancelarul Imperiului german între 1909 și 1917, „justifica” în fața deputaților din Reichstag, în august

1914, invadarea Belgiei de către trupele germane, a apărut și mai cinică în lumina faptului că omul de stat german îl scandalizase, în 4 august, pe ambasadorul Angliei, trăfînd drept „petic de hîrtie” (scrap of paper) tratatul din 1839 care proclama neutralitatea Belgiei.

Nu-i adevărat

ES IST NICHT WAHR

Formulă care puncta „*Apelul la lumea civilizată*, semnat de nouăzeci și trei de reprezentanți ai științei și ai artei germane, publicat la 3 octombrie 1914 pentru a apăra Germania de acuzațiile aduse armatei imperiale cu prilejul actelor comise în Belgia, precum și în nordul și estul Franței la începutul războiului” (O. Guerlac). Germanii trataseră orașul Louvain foarte brutal și împușcaseră ostatici, arseseră case, motivîndu-și actele, pe bună dreptate ori nu, prin tirul francilor. Iar zvonul amplificase gravitatea acestor „metode teroriste” (P. Miquel). S-a răspîndit, repede crezută, știrea că soldații lui Wilhelm al II-lea tăiau mîinile copiilor (cum unii cred și astăzi). De aici protestul intelectualilor Reichului.

N-am vrut aceasta

ICH HABE ES NICHT GEWOLLT

Vorba aceasta amară, care se referă la morții din primul război mondial, poate fi citită pe grătarul căminului din sala de festivități a castelului din Koenigsburgul de Sus. Cel care a vrut să fie pusă acolo este împăratul Wilhelm al II-lea, cu prilejul ultimei sale vizite, în aprilie 1918. Restaurase complet acest castel feudal, una dintre reședințele sale preferate, așezată în centrul unei mari rezervații de vînătoare. Koenigsburgul de Sus domină cîmpia Alsaciei.

Vremea democrațiilor a trecut

Afirmație a lui Adolf Hitler: „Vremea democrațiilor a trecut. Este un fapt pe care nimic n-o să-l poată schimba” (H. Rauschning).

Cînd aud vorbindu-se despre cultură îmi scot revolverul

Textul original al acestei prea celebre declarații pare să fie: „Cînd cineva rostește înaintea mea cuvîntul cultură, îmi vine să scot revolverul.” Este atribuit de mai toată lumea lui dr. Joseph Goebbels (1897–1945), ministrul propagandei și al informațiilor în timpul celui de al III-lea Reich (1933–1945). Apoi s-a crezut că autorul lui ar fi putut fi Baldur von Schirach (1907–1974), șeful tineretului german între 1933 și 1940, fondatorul Tineretului Hitlerist (*Hitlerjugend*). Jacques Boudet, în *Vorbele istoriei*, a demonstrat că von Schirach doar s-a folosit de o formulă a lui Hans Johst, președintele nazist al „camerei teatrale a Reichului”.

ITALIA

Nu sînt angli, ci îngeri

NON ANGLI, SED ANGELI

Vorbă a papei Grigore I cel Mare (540–604), „slujitor al slujitorilor Domnului”, cel care a afirmat primatul Romei asupra bizantinilor și a lombarzilor, a reorganizat clerul (reforma gregoriană), a modificat și codificat cîntul liturgic și desfășurarea liturghiei (cîntul și ritul gregorian). Potrivit unei anecdote, probabil autentice, Grigore, văzînd la Roma niște tineri saxoni foarte frumoși, ar fi exclamat: *Non Angli, sed angeli* și s-ar fi gîndit să conducă el însuși o misiune în vederea convertirii anglilor și a saxonilor. „Nepuținîd s-o face el însuși, a dat această sarcină, în 596, unui grup de călugări de la mînaștirea Sfîntului Andrei, în fruntea cărora a așezat pe viitorul sfînt Augustin de Canterbury” (J. Coulson).

Te luăm de soție, mare a noastră, în semn de adevărată și veșnică stăpînire

DESPONSAMUS TE, MARE NOSTRUM, IN SIGNUM VERI
PERPETUIQUE DOMINII

Liturghie celebrată la reînnoirea anuală a căsătoriei Veneției cu marea. În ziua Înălțării Domnului, doge Serenissimei

Republici se urca pe puntea unei mîndre galere sculptate și aurite, *Bucentaurul*. Ajuns în largul lui Lido, el arunca în apele Adriaticii un inel sfințit care simboliza căsătoria Statului venețian cu marea, o mare care îi datora supunere. „Se comemora astfel ziua Înălțării Domnului din anul 1000, ziua în care Pietro Orseolo al II-lea plecase să cucerească teritorii din Istria și din Dalmația” (Jacques Boudet). Mai tîrziu, papa Alexandru al III-lea (1159–1181) i-a spus dogelui: „Cum se supune nevasta bărbatului, așa să vi se supună marea.”

Ori Cezar, ori nimic

AUT CAESAR, AUT NIHIL

Dacă nu e adevărat, este măcar verosimil ca Cezar Borgia (1475–1507), duce de Valentinois, fiul papei Alexandru al VI-lea și model al *Principelui* lui Machiavelli, să fi avut drept deviză *Aut Caesar, aut nihil*. Într-adevăr, în septembrie 1500 Borgia „își ia drept model pe ilustrul său omonim antic, Iulius Cezar... A pus să-i fie gravate pe sabia de paradă episoade din viața imperatorului roman” (I. Cloulas): trecerea Rubiconului, intrarea triumfală în Roma. Unii au tradus *Aut Caesar, aut nihil* prin „Ori împărat, ori nimic.” Dacă Borgia a vrut să-i dea devizei sale acest sens, nu poate fi desigur vorba de ambiția de a ajunge în fruntea Sfîntului Imperiu, ci de aceea de a-și făuri un trainic *imperium* — ceea ce a și realizat în parte, spre marea admirație a lui Machiavelli.

Aut Caesar, aut nihil ne amintește de Victor Hugo care, elev de liceu, scria în jurnalul său: „Vreau să fiu Chateaubriand sau nimic.”

Și totuși se-nvîrtește

E PUR SI MUOVE!

Una dintre cele mai celebre vorbe istorice și totodată una dintre cele mai neautentice. Se zice că ar fi fost rostită de Galileo Galilei (1564–1642) în 1633, după ce Sfîntul Oficiu îl condamnase pentru că era adeptul cosmologiei coper-

niciene. Comentariul lui Pierre Larousse rezumă îndeajuns de bine prejudecata populară și legenda ei (*Flora latină*, p. 127): „Galilei a proclamat cel dintîi (sic) adevărul acesta astăzi atît de comun: «Pămîntul e rotund și se rotește în jurul său.» Intra astfel în contradicție cu pasajul din Vechiul Testament în care Josuah oprește soarele. A fost condamnat de către un Conciliu (sic) să retracteze ceea ce susținuse. Galilei s-a supus, dar curînd după aceea s-a dezis, spunînd, cu toată tăria convingerii sale, *E pur si muove!*”

Lucrurile nu sînt chiar atît de simple. Totul a început o dată cu publicarea de către Galilei, în 1610, a opusculului *Sidereus nuntius* (*Crainicul ceresc*), unde argumentarea era sprijinită de relatarea unor frumoase experiențe cu „luneta”. „Cosmologia coperniciană era totodată confirmată și completată, ceea ce a făcut ca Galilei, prins între partizani entuziaști și adversari înverșunați, să fie denunțat autorităților ecleziastice” (P. Costabel). La 3 martie 1616, Sfîntul Oficiu a trecut la *Index* (repertoriul cărților interzise de către autoritatea pontificală) opera lui Copernic (1473–1543), apoi, fără să-i comunice lui Galilei motivele acestei măsuri, i-a impus „să se abțină de la orice acțiune publică în favoarea acelor idei”. Era doar un avertisment, nu o condamnare. Însă de pe acum Galilei stîrnea ostilitatea unor cercuri hotărîte să-l ducă la pierzanie. Ceea ce nu l-a împiedicat pe marele savant, înapoiat la Florența, să continue, discret, să observe cerul și să-și noteze concluziile. Încurajat de cardinalul Barberini — care a devenit, în 1623, papa Urban al VIII-lea — Galilei a publicat un alt opuscul, în italiană, *Il Saggiatore* (*Cel care încearcă*). Pornind de la studiul noilor comete din 1618, Galilei ajungea „la o meditație remarcabilă asupra metodei științifice” (P. Costabel). Dușmanilor lui Galilei, printre care mulți iezuiți, li s-a părut că în *Il Saggiatore* propune o ipoteză atomistă privitoare la materie, considerată de ei incompatibilă cu dogma euharistică definită la Conciliul din Trento. Mai tîrziu, încurajat și de data aceasta de către Urban al VIII-lea, Galilei s-a încumetat să publice, în 1632, faimosul său *Dialog despre cele două principale sisteme ale lumii*, în care o dispută

între savanți permitea confruntarea dintre teza tradițională și cea coperniciană, pe care autorul o favoriza în chip vădit. După apariția cărții, Urban al VIII-lea s-a opus intențării unui nou proces ecleziastic împotriva lui Galilei prin care, în 22 iunie 1633, a fost condamnat, pentru nerespectarea ordinului dat lui de Sfântul Oficiu în 1616, la domiciliu obligatoriu supravegheat. „Aflînd încetul cu încetul contextul acestei condamnări, lumea savantă a fost conștientă, și este așa pînă în zilele noastre” (P. Costabel). Totuși realitatea acestei condamnări este departe de textele sau de gravurile romantice care îl arată pe Galilei supus la torturi sau încarcerat în tainița vreunei mînăstiri. De altfel acesta, hotărît să nu facă pe Don Quijote în disputa cosmologică, a avut chibzuința să se ocupe de alt subiect, și astfel a publicat la Leyda, în 1638, *Expuneri și demonstrații matematice privitoare la două noi științe avînd drept obiect mecanica și mișcările locale*, scriere care rămîne monumentul unei demonstrații: aplicarea rațiunii la ordinele de mărime ale fenomenelor salvează fizica de arbitrar” (P. Costabel).

Italia este ca o anghinare, pe care trebuie s-o mănînci foaie cu foaie

L'ITALIA È COME UN CARCIOFFO CHE BISOGNA
MANGIARE FOGLIA PER FOGLIA

Fraza aceasta metaforică rezumă ambițiile Casei de Savoia, dar are o origine mult mai veche decît renașterea politică italiană din secolul al XIX-lea (*Risorgimento*). Este atribuită de obicei lui Victor-Amedeo al II-lea (1666–1732), duce de Savoia și rege al Sardiniei sau chiar lui Carlo-Emmanuel I cel Mare (1562–1630), și el duce de Savoia.

Poți să-i îmbraci oricum, în roșu sau în verde, tot or să spele putina

HABILLEZ-LES DE ROUGE, HABILLEZ-LES DE VERT, ILS
FOUTRONS LE CAMP TOUT DE MÊME

Este ceea ce credea Ferdinand I (1751–1825), rege al Celor două Sicilii, despre valoarea armatei napolitane.

Italia este doar un nume geografic

L'ITALIE EST UNE EXPRESSION GEOGRAPHIQUE

Definiție oarecum disprețuitoare dată de prințul de Metternich (1773–1859) într-o scrisoare din 6 august 1847 adresată contelui Apponyi, ambasadorul Austriei la Paris. Metternich o folosise deja cu patru zile înainte într-un memorandum adresat de el cancelariilor diplomatice ale Europei. Viena, firește, nu avea deloc de gând să renunțe la suveranitatea și la influența ei asupra unei mari părți din nordul Peninsulei italiice. Insurecțiile liberale și naționale din 1820, 1831 și 1848 eșuaseră, dar, sub impulsul lui Victor-Emmanuel al II-lea și al lui Cavour, Piemontul s-a făcut campionul unității italiene, care a fost realizată între 1859 și 1870 (o dată cu ocuparea Romei).

Italia n-are nevoie de nimeni

ITALIA FARÀ DA SE

Cuvînt de ordine în *Risorgimento*, atribuit lui Cavour, adesea folosit de regele Sardiniei Carlo-Alberto de Savoia (1798–1849), care a mărturisit că nu l-a inventat el. Era pe buzele tuturor celor din Peninsula care se opuneau dominației austriece.

Oricît de rea ar fi o Cameră este preferabilă unei anticamere oricît de bune

LA PEGGIORA DELLE CAMERE È PREFERABILE ALLE MIGLIORE DELLE ANTICAMERE

„Cameră” în sensul de „adunare legislativă, „anticameră” în sensul de „loc unde aștepți să fii primit de un monarh”. Așa spunea contele Cavour (1810–1861), la 30 aprilie 1857, în calitate de prim-ministru al „regatelor sarde”, alcătuite din Piemont, Savoia și Sardinia.

Fă-o, însă fă-o repede

FATE, MA FATE PRESTO

Vorba aceasta istorică, probabil de două ori falsă, a fost aplicată în două rînduri evenimentelor din 1860, într-o

Italiae frământată de *Risorgimento*, cum numesc italienii renașterea lor politică din secolul al XIX-lea și procesul de unificare a Italiei. Nu încapе îndoială că Garibaldi (1807–1882) n-ar fi îndrăznit să debarce în Sicilia (mai 1860) în fruntea „Celor o mie” sau, cum li se mai spunea, a „cămășilor roșii” fără asentimentul lui Cavour și acordul guvernului din Torino. Cavour i-ar fi spus „Da, fă-o, însă fă-o repede”, „*Fate, ma fate presto*”, dar de fapt lui Garibaldi nu i-a spus nimeni vorba aceasta și s-a mulțumit cu un acord tacit.

Al doilea *Fate presto*, la fel de imaginar și la fel de adaptat situației, ar fi fost spus de Napoleon al III-lea (în italiană, limbă pe care împăratul Franței, fost prieten al cărvunariilor, o vorbea) la Chambéry, la sfîrșitul lui august 1860, către doi emisari ai lui Cavour, Frini și Cialdini. Cavour, alarmat de proiectele lui Garibaldi (după succesul din Sicilia, acesta se pregătea să cucerească Neapolele și se presupunea că, după răsturnarea Bourbonilor, va instaura acolo republica), se gîndea să o ia înaintea acestui întreprinzător aventurier. Curtea din Torino nici nu voia să audă de republică și dorea ca Regatul celor Două Sicilii (Neapole și Sicilia, reconstituite ca regat în 1816) să-i revină Casei de Savoia, chiar cu prețul unei intervenții militare. Numai că o asemenea acțiune presupunea ocuparea Umbriei și a teritoriilor limitrofe, pînă la Adriatică, precum și traversarea de către armata piemonteză a Statelor pontificale, pe care le apăra generalul francez Lamoricière (1806–1865) și curajoșii săi voluntari. Operația nu se putea concepe și cu atît mai puțin realiza fără aprobarea sau măcar neutralitatea lui Napoleon al III-lea, arbitrul politicii italiene. Astfel că trimișii lui Cavour i-au cerut împăratului să nu intervină. „Napoleon nu le-a spus de bună seamă «Da, însă repede», cum au pretins ei, dar le-a dat mîna liberă” (L. Girard).

Riscurile meseriei

QUESTI SONO I RISCHI DEL MESTIERE

Cuvînt atribuit lui Umberto I, rege al Italiei între 1878 și 1900, și rostit după unul dintre atentatele a cărui victimă

fusese. Și chiar în urma unui atentat a și murit, asasinat, în 1900, de către anarhistul Bresci.

OLANDA, POLONIA, SPANIA

Nu e nevoie de speranță ca să făptuiești, nici de succes ca să perseverezi

Frază proverbială și program de acțiune, atribuite în mod curent lui Wilhelm I de Nassau (1533–1584), prinț de Orania, poreclit „cel Tăcut”, cel care a înfăptuit independența Provinciilor Unite (partea de nord a Țărilor de Jos), eliberate temporar de dominația spaniolă, și a devenit *stathuder*, guvernator al Olandei (1573–1584); pus în afara legii în 1580 de Filip al II-lea al Spaniei, a fost asasinat în 1584. Autorul necunoscut, desigur tardiv, al acestei formule a vrut să rezume și să glorifice prin ea viața agitată a eroului și totodată binecunoscuta tenacitate a urmașilor săi.

E sfârșitul Poloniei!

FINIS POLONIAE!

Vorbă pronunțată de eroul național polonez Tadeusz Kosciuszko (1746–1817), în seara zilei de 10 octombrie 1794, după ce fusese înfrânt, la Maciejowice, de către trupele rusești și prusace. Kosciuszko a protestat adesea mai târziu împotriva acestei formule prea pesimiste, rostită de el (de ce în latină?) după ce, grav rănit și aproape înconștient, fusese făcut prizonier. De altfel, Kosciuszko nu s-a resemnat niciodată să admită irosirea visului său național, nici măcar după cea de a treia împărțire a Poloniei, la 24 noiembrie 1795, prin care „se hotăra suprimarea statului polonez” (V. L. Tapié).

Trăiască lanțurile!

„Trăiască regele absolutamente absolut! Trăiască lanțurile!”: „Strigăt scos de mulțimea din Madrid la trecerea lui Ferdinand al VII-lea al Spaniei (1784–1833) după înfrângerea liberalilor, în 1823” (Jacques Boudet). Era nevoie de

tot romantismul iberic pentru a face din „Trăiască lanțurile” un slogan popular.

RUSIA

Birul pe barbă a fost plătit

Petru I Romanov, Petru cel Mare (1672–1725, țar din 1682), vrînd să-și occidentalizeze imperiul prin măsuri autoritare, i-a obligat printr-un ucaz pe mujici să-și sacrifice barba. Cei care doreau cu orice preț să o păstreze, trebuiau să plătească un impozit special. Mai mult, țăranii cu barbă nu puteau să intre în orașe decît după ce achitau o altă taxă (un fel de acciză pentru barbă) și numai dacă purtau agățată de gît o placă de metal pe care scria: „Birul pe barbă a fost plătit.” Se va zice că asemenea lucruri se petreceau în secolul al XVII-lea, și în Rusia. Dar ceva asemănător s-a petrecut în plin veac douăzeci. În iulie 1926, Mustafa Kemal Atatürk, președinte al Turciei din 1923 și făuritor al Turciei moderne, a vrut și el să reglementeze cu forța vechile deprinderi. Una dintre legile promulgate de el stipula: „purtarea fesului reprezintă un atentat împotriva siguranței statului” (Benoist-Méchin). Din cît se vede, măsurile președintelui turc sînt chiar mai severe decît cele ale țarului tuturor Rusiilor. În această lumină și în această materie, Revoluția franceză a fost mai îngăduitoare. La 15 noiembrie 1793, în plină Teroare, Saint-Just și Le Bas, „reprezentanți ai poporului pe lingă armata de pe Rin”, au publicat următoarea proclamație: „Cetățenii din Strasbourg sînt invitați să renunțe la moda germană, pentru că inimile lor sînt franceze.”

Se spune că religia este necesară poporului. Să spunem altfel, că principii nu se pot lipsi de ea

ON PR TEND QUE LA RELIGION EST N CESSAIRE POUR
LE PEUPLE; IL FAUDRAIT RETOURNER CET ADAGE ET
DIRE QU'ELLE EST INDISPENSABLE AUX PRINCES

Profesiune de credință a țarului Alexandru I (împărat din 1801), făcută lui Mathieu de Montmorency. Ne-a fost transmisă de ducele de Lévis în *Memoriile sale*.

Rusia este o putere europeană

Afirmatie a țarinei Ecaterina a II-a (1729–1796). Ea constituie articolul 6 al faimosului ei *Nakaz* („Instrucțiuni pentru comisia însărcinată cu redactarea proiectului unui nou cod de legi”, 1767) și stă în continuarea intențiilor și eforturilor lui Petru cel Mare. Iar în articolul 7 se spune: „Petru I, când a început să introducă moravuri și obiceiuri europene într-o națiune din Europa, a găsit niște înlesniri la care nu se aștepta.”

Un mare imperiu presupune autoritatea suverană a celui care îl guvernează

Articolul 10 din *Nakaz*. Țarina Ecaterina a II-a (1729–1796) scrisese întâi, instinctiv, „autoritatea autocrată” în loc de „autoritatea suverană”. Ideea aceasta a unei autorități direct proporționale cu mărimea și importanța statului guvernat a fost întotdeauna implicit admisă (poate cu excepția lui Alexandru cel Mare). În Franța ea tocmai fusese susținută în *Contractul social* (1762), în care Jean-Jacques Rousseau se arată convins că draga lui democrație nu este posibilă decât în state foarte mici, ca Geneva sau ca Provinciile Unite (numele purtat de partea de nord a Țărilor de Jos între 1579 și 1795).

Comunismul înseamnă puterea sovietelor plus electrificarea întregii Rusii

Fraza-cheie dintr-un discurs al lui Lenin, ținut, la sfârșitul lui 1920, în fața celui de al IX-lea Congres al Partidului Comunist sovietic. Ascultat de 716 delegați (dintre care 554 cu drept de vot), „reprezentînd 611 978 de membri de partid” (*Istoria Partidului Comunist al U.R.S.S.*, 1946), Lenin insista asupra urgenței unei redresări economice, și îndeosebi asupra electrificării, preconizînd „un program grandios pentru zece pînă la douăzeci de ani”. Se știe că Lenin a trebuit să renunțe la activitatea politică doi ani mai tîrziu și că a murit în 1924.

Viața s-a făcut mai ușoară, viața s-a făcut mai veselă!

Extraordinară frază a lui Stalin rostită „în timp ce metastazele Gulagului proliferau de la strîmtoarea Bering pînă la Bosfor” (VI. Volkoff).

Poți construi un tron din baionete, dar prea mult timp nu poți să șezi pe el

Vorbă atribuită președintelui Federației ruse, Boris Nikolaievici Elțin, prin care condamna, la 19 august 1991, puciul stalinist care răsturnase pentru cîteva zile pe Gorbaciov. Este o bună adaptare a unui dicton francez: „Cu baionetele poți să faci ce vrei, doar să șezi pe ele nu”, conceput, poate, de ziaristul Émile de Girardin (1806–1881), cel care a transformat presa scăzînd prețul ziarelor și făcînd din ele mari organe de publicitate.

ISTORIA ARTELOR

Cizmarul nu are a judeca lucruri mai presus de meșteșugul său

NE SUPRA CREPIDAM SUTOR IUDICARET

Expresia se traduce textual: „Cizmarul să nu-și înalțe judecata deasupra sandalei”. După cum relatează Pliniu cel Bătrîn (23–79) în *Naturalis historia* (35, 85), Apelles, marele pictor grec din secolul al IV-lea î. Cr., l-ar fi admonestat cu aceste cuvinte pe un cizmar care își îngăduise să judece unul dintre tablourile sale. Vorba, adaugă Pliniu, a ajuns curînd proverbială. Ea înseamnă întîi de toate: „Fiecare cu meseria lui”; putem însă să-i atribuim și un sens mai înalt. Poate pentru întîia oară arta (în greacă *téchne*, în latină *ars*, au deopotrivă sensul de „meșteșug” și de „artă”) este așezată deasupra priceperii meșteșugărești și artistul deasupra simplului meșteșugar. „La fel i-a spus Voltaire unui peruchier care compusese o tragedie pe care i-o dedicase:

«Meștere Andrei, domnia ta să faci peruci»” (Jacques Boudet, *Vorbele istoriei*).

Ce n-au făcut barbarii au făcut Barberinii

QUOD NON FECERUNT BARBARI, FECERUNT BARBERINI

Zeflema romană (este aproape un pleonasm) la adresa papei Urban al VIII-lea (1623–1644), fostul cardinal Barberini. Suveranul pontif, iubitor al artelor, îi îngăduise lui Gian Lorenzo Bernini să topească statuile antice de bronz din Panteonul lui Agrippa, pentru a face din ele porticul catedralei Sfântul Petru din Roma. Nu era însă ceva ieșit din comun pe atunci, oricât ar fi fost de regretabil.

Să nu mi se vorbească de ceva lipsit de măreție!

QU’ON NE ME PARLE DE RIEN QUI SOIT PETIT!

Ne aflăm în iunie 1665, la începutul șederii în Franța a napolitanului Bernini (1598–1680), maestru, alături de Borromini, de Pietro di Cortona, al barocului monumental și decorativ, autorul porticului de la catedrala Sfântul Petru din Roma, al fântinii Tritonului și al fântinii Celor patru fluvii, tot din Roma. Invitat prin mijlocirea lui Colbert, marele artist este primit în audiență, la Saint-Germain, de Ludovic al XIV-lea. Regele dorea de la el să întregască și să înfrumusețeze partea de răsărit a Luvrului. Adresându-se suveranului, cavalerul Bernini spuse cu elocvență: „Sire, am văzut palatele împăraților și ale papilor, pe cele ale principilor suverani de pe drumul meu de la Roma la Paris, dar pentru regele Franței trebuie ceva mai măreț.” Curtenii n-au văzut în asta decât o emfază tipic italiană și au zîmbit. Cîtuși de puțin stingherit, Bernini (urbanist, arhitect, pictor și sculptor) li s-a adresat, spunându-le: „Să nu mi se vorbească de ceva lipsit de măreție!” Din păcate, a conceput un proiect atât de nemăsurat, de costisitor, și de baroc, încît s-a rămas la „prima piatră”. În locul fațadei atât de încărcate a lui Bernini, a fost înălțată colonada lui Claude Perrault (fratele scriitorului Charles Perrault), o capodoperă în stil pur francez.

Prea multe note, dragul meu Mozart! **— Sire, nici una de prisos!**

Acest dialog dintre împăratul Iosif al II-lea și Mozart, relatat de un martor din epocă, Nissen, ar fi avut loc cu prilejul reprezentării, la 16 iulie 1782, a *Răpirii din serai*, prima dintre marile opere ale lui Mozart și prima operă germană. Judecata împăratului nu era negativă. După același Nissen, împăratul, în ciuda criticilor și a intrigilor, hotărâse ca premiera să aibă loc la Burgtheater. Totuși suveranul, obișnuit, ca toți vienezii, cu exotismele agreabile și facile, împodobite cu câteva cîntecele, se întreba dacă nu cumva compozitorul nu greșise „saturînd cu muzică” o lucrare fără pretenții. Lucien Rebatet a remarcat că părerea lui Iosif al II-lea anticipa pe aceea a unor critici moderni.

Am coborît bine?

LÓAI-JE BIEN DESCENDU?

Vorbă atribuită lui Cécile Sorel (1873–1966) și probabil sugerată de regizorul ei Drian, rostită după coborîrea spectaculoasă pe scara de aur a Cazinoului din Paris.

Cécile Sorel, care fusese, între 1903 și 1933, societară a Comediei Franceze, trecuse la music-hall după ce împlinise 60 de ani. Cea care timp de atîția ani jucase rolul Célimenei din *Mizantropul* lui Molière trebuia acum, reprezentîndu-l pe Ludovic al XIV-lea, să poarte un veșmînt de aur de aproape 20 de kilograme, „avînd pe cap o cască de război împodobită cu diamante și cu pene portocalii” și să ducă pe umeri „o imensă trenă de catifea purpurie” pe care o susțineau patru atleți negri. Apoi trebuia să coboare o scară uriașă cu trepte mai scunde decît pasul și alunecoase datorită faptului că erau îmbrăcate în aur. Astfel era înfățișat, la Versailles, Regele-Soare. Eroina spectacolului a povestit ea însăși această „premieră”: „Înainte. Cobor primită cu rafale de aplauze entuziaste și fericite, planez deasupra unui astru scînteietor. Nu pășesc pe o scară, mă mișc într-un vis. Cînd pun piciorul pe scenă, aclamațiile se întetesc și trebuie să aștept o vreme pînă să pot spune, cu ironie, cele

cîteva vorbe care, din inima Parisului, aveau să facă înconjurul lumii: «Am coborît bine?»“

PRECEPTE ECONOMICE

Banul este nervul războiului

Formulă proverbială (în care prin „nerv” se înțelege „factor principal de putere”), foarte veche și foarte răspîdită, de care s-au folosit Tucidide, Platon, Cicero (*Nervos belli pecuniam*), Quintus Curtius și Plutarh. Mareșalul Jean-Jacques Trivulce (Giangiacomo Trivulzio; 1448–1518) îi spunea lui Ludovic al XII-lea, care îl întreba ce arme și ce provizii sînt necesare pentru a cucerii ducatul de Milano: „Ca să porți războaie îți trebuie bani, mereu bani și iarăși bani” (A. Chuquet), iar Rabelais scria în *Gargantua* (1534): „Nervii bătăliilor sînt banii.” Acestei păreri, atît de adesea repetate, i se opune celebra afirmație a lui Machiavelli, din *Discursuri asupra primelor zece cărți din Titus Livius* (titlul capitolului 10): „Banul nu este nervul războiului, oricare ar fi părerea celor mai mulți”, completată prin: „Nu aurul, ci soldații buni sînt nervul războiului.”

Plugăritul și păstoritul sînt cei doi sîni din care se hrănește Franța

LABOURAGE ET PASTURAGE SONT LES DEUX MAMELLES DE LA FRANCE

Simplificarea unui enunț faimos extras din Gospodăririle regale (cu titlul întreg: *Memorii asupra înțeleptelor și regeștilor gospodăriri ale statului de către Henric cel Mare*) ale supraintendentului finanțelor regale, ducele de Sully (1560–1641). Textul complet este: „Plugăritul și păstoritul sînt cei doi sîni din care Franța se hrănește și adevăratele mine și comori din Peru.” În urma dezastrelor provocate de războaiele religioase dintre 1562 și 1598 (Étienne Pasquier a vorbit chiar de „leșul Franței”), redresarea agriculturii era una dintre preocupările de seamă ale lui Henric al IV-lea.

În expunerea de motive a edictului din 8 aprilie 1599 se citește: „Cîștigul și venitul cel mai mare și cel mai îndreptățit al popoarelor, chiar al popoarelor noastre, provine mai ales din plugărit și din cultivarea pămîntului, care, după voia Domnului, le dă înapoi cu dobîndă rodul trudei lor, producînd mari cantități de grîne, vinuri, legume și pășuni. Din acestea popoarele nu numai că pot trăi înlesnit, ci pot face comerț cu vecinii noștri și cu țările îndepărtate, dobîndind astfel aur, argint și tot ceea ce ele au mai din belșug decît noi” (J.-P. Babelon). În anul următor, 1600, apărea *Théâtre d'agriculture* (aproximativ: *Înfățișare a agriculturii*), celebrul tratat al agronomului Olivier de Serres (1539–1619), care a reformat agricultura făcînd cunoscută practicarea metodică a asolamentelor (rotația culturilor). Iar în 1605 Malherbe scria:

*Roadă cîmpurilor noastre secerile osteni-va
Decît florile mai multe fi-vor poamele pe ramuri.*

Lăsați-i să facă, lăsați-i să treacă

LAISSEZ FAIRE, LAISSEZ PASSER

Celebră formulă a școlii economice liberale, recomandînd deplina libertate a concurenței și a comerțului. Adam Smith (1723–1790), autorul tratatului *Avuția națiunilor* (1776) o folosea adesea, fără să fie autorul ei. Marele economist francez Turgot (1727–1781), liberal el însuși, i-o atribuia nu lui Colbert (1619–1683) (ar fi fost prea ironic pentru acest mare ministru al lui Ludovic al XIV-lea), ci unui negustor din vremea lui Colbert. În general, meritul formulei este acordat medicului François Quesnay (1694–1774), inspiratorul grupului de economiști cărora li s-a dat numele de fiziocrați. După unii însă maxima este mai veche cu douăzeci de ani, de prin 1736, aparținîndu-i marchizului d'Argenson. Poate este însă mai bine să dăm crezare mărturiei unuia dintre cei mai vestiți fiziocrați, Pierre-Samuel Dupont de Nemours (1739–1817). El a atribuit *Laissez faire et laissez passer* lui Jacques-Marie-Claude Vincent de Gournay (1712–1759), intendent al comerțului, tutorele economic al lui Turgot.

Fără libertate nu există comerț

WITHOUT LIBERTY, NO TRADE

Formula aceasta devenită cartă liberalismului economic nu are un autor determinat. Ea rezumă admirabil tratatul *Avuția națiunilor* (1776) al lui Adam Smith (1723–1790), însă fiziocrații francezi, începînd din 1756, nu erau departe de această concepție. Și se poate urca și mai sus în timp, pentru a-l descoperi, în chip paradoxal, chiar pe marele economist și om politic Colbert (1619–1683), ministrul de finanțe al lui Ludovic al XIV-lea, care scria, într-adevăr: „Libertatea este sufletul comerțului” (1 septembrie 1671) sau: „Tot ce tinde să îngreșească această libertate... nu duce la nimic bun” (15 septembrie 1673), maxime pur liberale scrise de mîna aceluia care a fost un promotor al constrîngerilor protecționiste ale comerțului.

Proprietate înseamnă furt

LA PROPRIÉTÉ, C'EST LE VOL

Maximă provocatoare în care se condensează o afirmație paradoxală a socialistului francez Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), cuprinsă în cartea sa *Ce este proprietatea?* (1840). Proudhon a declarat mai tîrziu că a împrumutat-o de la Diderot. Textul complet era următorul: „Dacă ar trebui să răspund la întrebarea: «Ce înseamnă sclavia?» și aş răspunde concis: «Înseamnă asasinat», gîndul meu ar fi imediat înțeles... Atunci de ce la această altă întrebare: «Ce înseamnă proprietatea?» n-aş putea răspunde în același fel: «Înseamnă furt», fără să am certitudinea că voi fi înțeles, cu toate că a doua propoziție nu este decît cea dinstîi, transformată?”

Îmbogățiți-vă

ENRICHISSEZ-VOUS

Formulă liberală, dragă lui Guizot (1787–1874), care a folosit-o cel puțin de două ori în public. A fost adesea caricaturizată, izolată de contextul ei. Este adevărat că Guizot, protestant de dreapta, stîrnea neîncrederea atît în rîndurile

sîngii cît și în cele ale catolicismului romantic (pentru Lamennais, bogăția pare să se confunde adesea cu păcatul originar), fără a mai vorbi de ultracatolici. Guizot, adevăratul animator al guvernului sub președinția nominală a mareșalului Soult, trebuia, la 1 martie 1843, în Camera deputaților, să-i dea un răspuns opoziției, și a expus „ceea ce considera el, în momentul acela, că este reforma cea mai urgentă, și anume ca cetățenii să știe cum să se folosească de drepturile politice și sociale cucerite de Revoluție: «Acum, folosiți-vă drepturile acestea: administrați țara, întăriți instituțiile, instruiți-vă, îmbogățiți-vă, îmbunătățiți starea materială și morală a Franței noastre. Acestea sînt adevăratele înnoiri, iată ce va da satisfacție nevoii și avîntului de progres a națiunii noastre.»” Cu alt prilej, în același an, în Normandia de jos, Guizot, ținînd un discurs politic, a declarat: „Îmbogățiți-vă, fiind harnici, economi și cinstiți.”

Agriculturii îi lipsesc brațele

L'AGRICULTURE MANQUE DE BRAS

Sub al doilea Imperiu — constatare economică; în vremea celei de a treia Republici — dicton serios sau glumeț (în funcție de moment, de regiune, de demografie). Propoziția aceasta, care lesne poate deveni un slogan pisălog, are probabil drept origine: „Brațele îi lipsesc agriculturii în numeroase localități” (*Le Moniteur*, 21 iulie 1850, sub a II-a Republică). Propoziția figura la începutul unui raport al domnului de Vaysse de Renneville, director al fermei-școală din departamentul Somme, adresat ministrului agriculturii.

TÎLHARI ȘI ASASINI

**Pace gentilomilor, moarte jandarmilor și arcașilor.
Punga de la negustori**

PAIX AUX GENTILSHOMMES, LA MORT AUX PR VÂTS ET ARCHERS, LA BOURSE AUX MARCHANDS

Textul a numeroase afișe ținute pe arborii „pădurilor de la Machecoul, Chastenerie și Essarts”, „unde se hotărînesc

Bretagne, Poitou și Anjou” (Janine Garrisson). Erau puse de „cumătrul Guillery”, gentilom țîlhar, începînd cu 1601. Guillery, cîntat cu voioșie în baladele populare, a ținut piept multă vreme arcașilor și soldaților regelui. A fost executat la La Rochelle în 1608.

O să fie o zi grea

LA JOURN E SERA RUDE

Vorbă a lui Robert-François Damiens (1715–1757), rostită la 28 martie 1757, după citirea hotărîrii Parlamentului prin care era condamnat pentru tentativa de a-l asasina pe regele Ludovic al XV-lea cu un briceag. Urmînd să fie executat prin sfîrtecăre, în piața Grève, în fața Primăriei Parisului, a spus: „O să fie o zi grea.”

Să nu mărturisiți niciodată!

NŌAVOUEZ JAMAIS!

„Vorbă adresată mulțimii la 28 noiembrie 1867, de pe eșafod, unde urma să fie executat pentru furt și asasinat, de către măcelarul Avinain” (O. Guerlac). Landru i-a urmat sfatul cu sfințenie, măcar în ce privește asasinatele, dacă nu și furturile, ceea ce nu l-a scutit de a fi ghilotinat (1922). Într-o țară anglo-saxonă ar fi scăpat: acolo, în lipsă de probe, nu poți fi condamnat decît dacă îți mărturisești vina.

Societatea e putredă

LA SOCI T EST POURRIE

Declarație fără apel, făcută cu puțin înainte de a fi ghilotinat (1892), de anarhistul François-Claudius Koenigstein, poreclit Ravachol, autor a numeroase atentate.

INDICE ALFABETIC
AL VORBELOR MEMORABILE

- A fost al nostru Rinul vostru german / 195
A fost la greu, e drept să fie și la cinstire / 125
A fost una din cele mai mari regine ale noastre — nu,
unul dintre regii cei mai mari / 93
A murit astăzi un om care aducea cinste omenirii / 121
A murit ca un om care știa trăi / 194
A murit cum a trăit, ca sublocotenent / 224
Acceptăm cu inima ușoară / 211
Aceasta fiind voia noastră / 76
Această frontieră desparte noaptea de lumină / 261
Acela a fost cântecul de lebedă al marelui om / 28
Acestea sînt Termopilele Franței / 139
Acopăr totul cu mantia mea roșie / 115
Acum sînt rege! / 86
Acum slobozește-l Doamne în pace pe robul tău, după
făgăduința ta / 52
Acuz! / 226
Adevărul a pornit la drum; nimic nu-l mai poate opri /
225
Afară din Franța cu englezii / 124
Africa, ești în mîinile mele / 35
Agriculturii îi lipsesc brațele / 296
Ai biruit în folosul patriei, dar spre paguba mea / 24
Ai învins, Galileene! / 48
Aici odihnește Marcelin Berthelot. Este singurul loc pe
care nu l-a solicitat / 229
Aici odihnește un principe plin de intenții bune, dar
care a avut nenorocul să nu împlinească nimic / 274

Aici și astăzi începe o epocă nouă în istoria lumii. Veți
 putea spune: Am fost acolo! / 142
 Alegeți pacea ori un rege! / 229
 Am ars pe rug o sfință / 125
 Am coborât bine? / 292
 Am crezut că voi avea de-a face cu un general și am
 dat de un jandarm / 216
 Am făcut destul pentru Franța, e vremea să mai fiu și
 regele Navarrei / 83
 Am făcut totul la porunca Domnului / 126
 Am fost alături de voi în zilele de glorie. Vă voi fi
 alături în zilele întunecate / 241
 Am găsit! Am găsit! / 21
 Am guvernat Europa de mai multe ori, Austria
 niciodată / 276
 Am nevoie de un guvern / 197
 Am o mică religie numai a mea / 112
 Am șapte răni, toate primite din față! / 153
 Am stins în ceruri stele / 228
 Am văzut pumnalul lui Louvel, era o idee liberală / 180
 Am venit, am văzut, am învins / 34
 Am zis / 235
 Amintește-ți de vasul de la Soissons! / 67
 Anglia așteaptă ca fiecare om să-și facă datoria / 265
 Anglia e o națiune de mici negustori / 166
 Anglia, ca și Cartagina, va fi nimicită / 250
 Arborele libertății nu poate crește decît udat cu sîngele
 regilor / 146
 Aripa dreaptă a armatei mele este străpunsă; sînga
 cedează; toate merg bine; atac / 237
 Aristide a cîrmuit prin virtutea sa / 16
 Armata germană nu va fi învinsă / 249
 Armele plece-se togii / 29
 Au drepturi asupra noastră / 235
 Au trăit / 20
 Austriei îi este dat să cîrmuiască lumea / 272
 Avem nevoie de lanțuri, de călăi, de torturi / 178
 Avem pacea în mîna, n-o s-o lăsăm să ne scape / 210

Baionetele din ziua de azi sînt inteligente / 185
 Banii n-au miros / 46
 Banul este nervul războiului / 293
 Bătălia de la Sadova a cîştigat-o dascălul prusac / 278
 Bătălia de pe Marna... Nu ştiu cine-a cîştigat-o, ştiu
 însă foarte bine cine-ar fi pierdut-o / 234
 Bătrîneţea e un naufragiu / 244
 Bea-ţi sîngele, Beaumanoir, o să-ţi potoleşti setea! / 117
 Birul pe barbă a fost plătit / 288
 Boii din Charolais sînt cei mai buni boi din lume / 256
 Bucuraţi-vă, am învins! / 15
 Bunicul meu îi iubea pe hughenoti şi nu se temea de ei;
 tatăl meu nu-i iubea şi se temea de ei; eu nici nu-i iu-
 besc, nici nu mă tem de ei / 93

 Carta va deveni un adevăr / 188
 Cartagina trebuie nimicită! / 26
 Cato, ce păcat că ţi-ai luat viaţa! / 35
 Cato, oamenii îţi blamează tăcerea.
 — Numai viaţa să nu mi-o blameze / 38
 Caut o sabie / 167
 Caut printre voi judecători şi nu găsesc decît
 acuzatori / 145
 Ce am scris, rămîne scris / 55
 Ce este adevărul? / 54
 Ce este starea a treia? Totul. Ce a fost ea pînă acum în
 orînduirea politică? Nimic. Ce anume cere ea? Să
 devină ceva / 131
 Ce frumoasă e Franţa, cît de mare, cît de generoasă! /
 254
 Ce frumoasă era Republica sub Imperiu! / 222
 Ce mare artist moare o dată cu mine! / 45
 Ce n-au făcut barbarii au făcut Barberinii / 291
 Ce naţie obraznică! / 122
 Ce povară! Sînt nepregătit pentru asta / 104
 Ce puhoi revoluţionar este Loara! / 149
 Ce soldaţi viteji! / 278
 Ce vremuri! Ce moravuri! / 29

Cei care nu pot fi guvernați prin justiție trebuie
 guvernați prin sabie / 142
 Cei ce scot sabia, de sabie vor pieri / 56
 Cetatea și patria mea sînt Roma și lumea / 48
 Cine mă iubește să mă urmeze / 74
 Cine n-a trăit ultimii ani de dinainte de 1789 nu știe ce
 e plăcerea de a trăi / 127
 Cine nu se preface nu poate domni / 76
 Cine se teme, să stea în spatele meu, nu va păți nimic
 / 78
 Cine te-a făcut conte?
 — Cine te-a făcut rege? / 71
 Cizmarul nu are a judeca lucruri mai presus de
 meșteșugul său / 290
 Cînd ai arma în mînă și dosul în șa, nimeni nu-ți mai e
 stăpîn / 119
 Cînd aud vorbindu-se despre cultură îmi scot revolve-
 rul / 281
 Cînd China se va deștepta / 166
 Cînd patria e în pericol, totul îi aparține! / 139
 Cînd toți oamenii vor fi liberi, ei vor fi egali / 138
 Cît o să ne mai pui răbdarea la încercare, Catilina? / 28
 Cît voi fi eu în viață, niciodată drapelul F.L.N. nu va
 flutura peste Alger / 255
 Cîtă apă! Cîtă apă! / 217
 Clericalismul, acesta e dușmanul! / 217
 Comediantule! Tragedianule! / 171
 Comitetul Gustave / 257
 Comunismul înseamnă puterea sovietelor plus
 electrificarea întregii Rusii / 289
 Comunismul, acesta e dușmanul! / 240
 Constituția din anul III trebuie abolită / 168
 Continuați-vă treaba / 141
 Cred că numai domnul Turgot și cu mine iubim
 poporul / 105
 Cred pentru că este de necrezut / 59
 Crezînd în Franța cred într-o minune / 248
 Cu „dar“ nu se poate guverna / 258

Cu cît se schimbă, cu atît rămîne la fel / 199
Cu sabia și cu plugul / 196
Cum vreți să opresc sîngele Mariei-Tereza și al lui
Henric al IV-lea care-mi clocotește în vine? / 184
Cunosc puterea cuvintelor / 196
Curtea dă hotărîri, dar nu ea aduce servicii / 184

Dacă aș guverna un popor de evrei, aș reînălța templul
lui Solomon / 159
Dacă cineva o bate pe mama, sar în ajutorul ei / 212
Dacă Dumnezeu ne ajută să mai pierdem o bătălie ca
aceasta, Maiestatea Voastră își poate socoti dușmanii
nimiciți / 122
Dacă înaintez, urmați-mă; dacă dau înapoi, omorîți-mă;
dacă mor, răzbunați-mă / 150
Dacă mă condamnați, aceasta să fie ultima condam-
nare / 243
Dacă mă nașteam pe tron, dacă eram un Bourbon,
desigur că n-aș fi făcut greșeli! / 163
Dacă n-aș fi Alexandru aș vrea să fiu Diogene / 19
Dacă n-aș fi uitat să încui ușa, cardinalul ar fi fost
pierdut / 86
Dacă nu am harul Domnului, voiască Domnul să mi-l
dea. Iar dacă îl am, deie Domnul să-l păstrez / 126
Dacă principii ar fi atotputernici ar fi vai de ei / 180
Dansăm pe un vulcan / 186
Dați Cezarului ce este al Cezarului / 54
Dați-mi un punct de sprijin și voi mișca pămîntul / 21
Dă-te puțin la o parte din soare! / 19
De-ar vrea zeii ca poporul roman să aibă un singur
grumaz! / 43
De cîte ori Maiestatea Voastră creează o funcție,
Dumnezeu creează un nerod care s-o cumpere / 116
De data aceasta chiar francezii sînt cei care au jertfit-o
pe Ioana d'Arc / 268
De fapt, sire, nu mai aveți flotă — Cum așa? Dar
marinele lui Vernet? / 103
De la Capitoliu la stîncă tarpeiană nu e cale lungă / 136

De la sublim la ridicol nu e decît un pas / 163
 De ne-ar vedea tata, Joseph! / 160
 De obicei Dumnezeu ia partea regimentelor mari împo-
 triva celor mici / 122
 De vrei pace, fii gata de război / 23
 De vreme ce episcopii au inimi slabe de fete, fetele
 trebuie să aibă mîndre inimi de episcopi / 65
 Democrația curge ca un rîu îmbelșugat / 181
 Democrația e fată bună, dar, ca să nu te-nșele, trebuie
 să faci zilnic dragoste cu ea / 229
 Deocamdată îi ronțai / 231
 Deschide, castelane, bate la ușa ta norocul Franței! / 74
 Despre ce este vorba? / 238
 Dezbină ca să domnești / 23
 Divina surpriză / 245
 Doamnă, fiul dumneavoastră este regele meu! / 191
 Doar morții nu se mai întorc / 155
 Doctorul Livingstone, dacă nu mă înșel? / 266
 Domnilor din garda franceză, trageți primii.
 — Cîntea aceasta vă revine! / 120
 Domnule ambasador, am fost întotdeauna stăpîn acasă
 la mine, cîteodată și la alții, nu mă obligați să-mi
 amintesc / 98
 Domnule mareșal, la anii noștri nu mai putem avea
 mari bucurii / 97
 Doresc ca cenușa mea să fie păstrată pe malurile Senei,
 în mijlocul poporului francez pe care atît de mult l-
 am iubit / 167
 Doresc ca Germania să învingă / 248
 Dorința de trai bun a fost mai puternică decît spiritul
 de sacrificiu / 241
 Dormi, Brutus! / 38
 Drapelul roșu a ocolit doar Cîmpul lui Marte; drapelul
 tricolor a făcut ocolul lumii! / 197
 Drăcia asta care se numește O.N.U. / 256
 Drumul fierului este blocat definitiv / 248
 Dumneata ești negrul? Ei bine, continuă! / 227

Dumnezeu al Clotildei, dacă mă ajuți să birui, o să mă
 creștinez / 69
 Dumnezeu ne va răzbuna moartea / 62
 Dumnezeu să mă ajute! Amin! / 64
 Dumnezeuul meu, Dumnezeuul meu, de ce m-ai
 părăsit! / 57
 Dumnezeule, ce eveniment!
 — Nu este un eveniment, doamnă, este doar o știre /
 167
 După a regelui pildă se rînduie lumea întreagă / 150
 După mine — haosul / 258
 După mine — potopul / 103
 După pîine, educația este prima nevoie a poporului / 146
 Du-te, du-te, și întîmple-se ce s-o-ntîmpla! / 126

 E de mirare că la greci înțelepții dau sfaturile, iar
 proștii hotărăsc / 15
 E mai grav decît o crimă, este o eroare / 170
 E sfîrșitul Poloniei! / 287
 E vina lui Voltaire! / 187
 Englezii dau mașinile, francezii viețile / 250
 Este legal pentru că aceasta e voința mea / 105
 Este mai mare mort decît viu! / 79
 Este măreț, dar nu ăsta e războiul / 265
 Este o răzmeriță? — Nu, Sire, e o revoluție / 107
 Este revanșa lui Dreyfus / 246
 Este singura soluție / 268
 Este singurul bărbat din familie / 164
 Eu am doar un loc la parter, ca orice om / 183
 Eu l-am îngrijit, Dumnezeu l-a vindecat / 72
 Eu mă duc, dar statul va dăinui mereu / 101
 Eu nu fur biruința / 20
 Eu port război / 236
 Europa, de la Atlantic pînă la Urali, va hotărî soarta
 lumii! / 255
 Evreii au rămas ceea ce au fost dintotdeauna, un popor
 de elită, sigur de sine și dominator / 259
 Evreul e singurul nostru dușman / 224

Fac parte dintre acei oameni care pot fi uciși, dar nu
 dezono-rați / 164
 Faceți politică bună și eu o să vă fac finanțe bune / 189
 Faramond! Faramond! Noi am luptat cu sabia / 67
 Fă-o, însă fă-o repede / 285
 Fără libertate nu există comerț / 295
 Fericirea este o idee nouă în Europa / 151
 Fericit păcat / 61
 Fiecare cu o găină în oală / 84
 Fiecare dintre voi are în raniță bastonul de mareșal / 176
 Fiul meu, lucrul e bine croit, dar mai trebuie și cusut / 79
 Focul ucide / 235
 Forma de guvernămînt a Franței este o monarhie
 absolută temperată prin cîntece / 127
 Forța e mai presus decît justiția / 277
 Francezi, prea repede uitați! / 243
 Francezii nu cunosc cuvîntul „imposibil” / 163
 Francezilor le trebuie o mamă de bătaie / 276
 Franța a pierdut o bătălie, ea n-a pierdut însă
 războiul! / 252
 Franța are, potrivit Almanahului imperial, treizeci și
 șase de milioane de supuși, fără a mai pune la
 socoteală motivele de nemulțumire / 208
 Franța e o persoană / 193
 Franța n-a cerut niciodată vreunui guvern altceva decît
 două lucruri: ordinea și libertatea / 215
 Franța se plictisește / 195
 Franța, cafeaua ta ia cîmpii! / 113
 Franța, numai Franța / 246
 Franța... a apărut hotarul libertății / 270
 Franței puțin îi pasă de Anglia / 186
 Frumoasă domnie care începe cu o opreliște regală / 114
 Frumoasă predică! Lipsește doar milionul de oameni
 care au murit pentru a înlătura ce pui la loc acum
 dumneata! / 160

 Galii triumfă! / 190
 Garda moare dar nu se predă / 173

Generalul de Gaulle a murit. Franța e văduvă / 259
 Germania a vrut ca armele să hotărască / 238
 Germania va plăti / 239
 Grăbește-te încet / 40
 Guvernarea poporului de către popor și pentru popor
 n-o să dispară / 269
 Guvernatorul Parisului nu va capitula / 213
 Guvernul se află și va rămîne la Paris / 247

 Hannibal e la porțile noastre! / 25
 Henric al V-lea nu poate părăsi steagul lui Henric
 al IV-lea / 214
 Ia și citește / 60
 Iar ție, rege, ce-ți rămîne?
 — Speranța! / 20
 Iată cît costă o victorie / 102
 Iată începutul sfîrșitului / 172
 Iată omul / 54
 Iată soarele de la Austerlitz / 161
 Iată ziua mult așteptată / 34
 Iată-l pe eliberatorul țării! / 218
 Iată-ne, La Fayette! / 270
 Ieri soldat al lui Dumnezeu, azi soldat al umanității,
 Franța va fi mereu soldatul idealului / 239
 Imperiul înseamnă pace / 202
 Incidentul este închis / 228
 Intendența o să vină mai tîrziu / 253
 Interesul statului trebuie să aibă întîietatea / 93
 Istoria va judeca judecata voastră / 144
 Italia este ca o anghinare, pe care trebuie s-o mănînci
 foaie cu foaie / 284
 Italia este doar un nume geografic / 285
 Italia n-are nevoie de nimeni / 285
 Iubește, apoi fă ce vrei / 60

 Îi aștept pe americani și tancurile lor / 234
 Îi vom avea! / 232
 Îl duci pe Cezar și destinul lui / 33

Îl rog pe Dumnezeu să vă aibă în sfînta și vrednica sa
 pază / 85
 Îl trag după mine pe Robespierre! / 154
 Îmbogățiți-vă / 295
 Îmi închei socotelile / 42
 Îmi țin promisiunile, le țin chiar și pe cele ale altora /
 243
 Împăratul trebuie să moară în picioare / 47
 Împărăția mea nu e din lumea aceasta / 55
 În Anglia Camerele au ținut seamă de Rege, la noi
 Regele a ținut seamă de Camere / 182
 În cine știe ce esperanto sau volapük integrat / 257
 În Franța regii nu mor niciodată / 84
 În război superioritatea se dovedește pe cîmpul de
 luptă / 227
 În sfîrșit, revăd Franța! Nu s-a schimbat nimic, doar că
 se află în ea un francez mai mult / 181
 În Statele Unite sînt treizeci și două de religii și un
 singur fel de mîncare / 170
 Încă o victorie ca aceasta și sînt pierdut! / 25
 Încotro te duci? / 57
 Încredeți-vă în Dumnezeu, băieți, și păstrați-vă uscat
 praful de pușcă / 264
 Întreaga mea viață am gîndit despre Franța într-un
 anume fel / 253
 Învîgătorii nu au dreptul să ostenească / 24

 Josnica gloată a dus la pierzanie toate republicile / 200
 Jurăm să cîntăm prohodul stăpînirii voastre! / 231
 Juridic nu aveți dreptate pentru că politic sînteți
 minoritari / 261

 La apa Vavilonului, acolo șezum și plînsam / 52
 La mine, Auvergne! Dușmanii sînt aici! / 123
 La rele mari, remedii mari / 37
 La Varșovia domnește ordinea / 191
 Las după mine două fiice nemuritoare, Leuctra și
 Mantinea / 18

Lăsați-i să facă, lăsați-i să treacă / 294
 Lăsându-se prins ne-a făcut mai mult rău decît în ziua
 în care ne-a trădat / 175
 Le rămîne celor vii să desăvîrșească măreța faptă a
 morților! / 237
 Legiunea a ajuns la Magenta, treaba e ca și făcută / 204
 Lovește, dacă e în folosul romanilor! / 45
 Lovește, dar ascultă / 16
 Lovește-l bine, să simtă că moare! / 42
 Lucullus cinează astăzi la Lucullus / 30
 Ludovic nu poate fi judecat. El este deja judecat / 143
 Ludovic trebuie să moară pentru că patria trebuie să
 trăiască / 144
 Luptăm între noi, romani cu romani. Învingători sau
 învinși, ne vitregim patria / 45

 M-aș lua la întrecere, dar numai cu regi / 19
 Macedonia nu te încape / 19
 Mai bine moartea decît dezonoarea / 78
 Mai bine primul aici decît al doilea la Roma / 31
 Mai bine să piară coloniile decît un principiu / 138
 Mai bine să-mi văd fata moartă decît soția unui tiran
 / 16
 Mai bine tăietor de lemne decît să domnesc ca regele
 Angliei / 183
 Mai multă lumină! / 275
 Mai stă în puterile noastre să-i dăm lumii un alt
 început / 268
 Marea este viitorul nostru / 279
 Marea! Se vede marea! / 17
 Marele Pan a murit / 22
 Martore îmi sînt toate mamele / 110
 Mă dăruiesc Franței / 240
 Mă voi întoarce! / 270
 Mergeți să le spuneți celor ce v-au trimis că ne aflăm
 aici prin voința poporului și că n-o să plecăm decît
 prin forța baionetelor / 131
 Mers-au inimile noastre calea curgerii de rîuri / 204

Meseria de rege e o meserie de cîine / 183
 Mi-a fost încredințat un oraș de cărămizi, las în urmă
 un oraș de marmură / 41
 Mi-a plăcut prea mult războiul / 99
 Mi-a plăcut prea mult să clădesc / 100
 Mi-am pierdut ziua, prieteni / 47
 Mi-ar fi plăcut să fiu analfabet! / 44
 Moartea, fără atîta vorbă / 145
 Mobilizarea nu înseamnă războiul / 230
 Mor nevinovat / 108

 N-am ieșit din legalitate decît pentru a mă întoarce la
 starea de drept / 201
 N-am vrut aceasta / 280
 N-ați meritat un rege atît de bun / 196
 N-au pîine? Să mănînce cozonac / 109
 N-au uitat nimic și nici n-au învățat nimic / 173
 N-o să cedăm nici o palmă de pămînt, nici o piatră din
 fortărețele noastre / 212
 N-o să-mi trimit garda la moarte, aici, la opt sute de
 leghe de Franța / 162
 Națiunea franceză renunță la orice război de
 cucerire / 137
 Necesitatea nu știe de lege / 279
 Neînfricare și iar neînfricare, mereu neînfricare / 140
 Neînfrînt, pot muri liniștit! / 18
 Nenorocirea regilor e că nu vor să audă niciodată
 adevărul / 274
 Nici Dumnezeu, nici stăpîn / 220
 Niciodată nu trebuie să spunem: niciodată / 207
 Nimic / 107
 Nimic cu neputință unei inimi viteze / 115
 Nimic nu va zdrobi uniunea noastră sacră în fața
 dușmanului / 230
 Noblețea obligă / 172
 Noi nu luăm drumul Canossei / 278
 Noi, germanii, ne temem de Dumnezeu, dar de nimeni
 altcineva / 279

Nu cazi niciodată decît în partea spre care te apleci /
 194
 Nu contează cum desfaci un nod / 20
 Nu e loc de milă pentru mine, care mor ca un om cinstit,
 mi-e milă de dumneata, văzîndu-te că slujești
 împotriva regelui, a patriei și a jurămîntului dat / 118
 Nu e nevoie de speranță ca să făptuiești, nici de succes
 ca să perseverezi / 287
 Nu era nevoie să iei puterea, ajungea s-o culegi de pe
 jos / 254
 Nu ești decît un ciorap de mătase plin cu rahat / 161
 Nu există lepră mai urîță decît păcatul de moarte / 73
 Nu există mîntuire în afara Bisericii / 60
 Nu există monarhie fără parlament / 116
 Nu există nici o afacere Dreyfus! / 225
 Nu există problemă socială în sine / 210
 Nu mai am nimic și nu mai vreau nimic / 111
 Nu mai au pîine, să mănînce fîn / 136
 Nu mai există Pirinei! / 96
 Nu mă pricep să redactez actul de acuzare împotriva
 unui întreg popor / 265
 Nu merge, dansează / 174
 Nu mi se pare amuzant / 266
 Nu mulți sînt pe potrivea mea / 91
 Nu ne mai putem permite nici măcar o singură
 greșală / 204
 Nu ne vom opri decît atunci cînd drapelul francez va
 flutura deasupra Metzului și a Strasbourgului / 250
 Nu pe mine să mă plîngi, ci pe acest mare om / 121
 Nu poți domni fără vină / 142
 Nu putem / 58
 Nu se cheltuiesc o sută de milioane și nu se expun
 40 000 de soldați pentru o lovitură de evantai / 185
 Nu sînt angli, ci îngerii / 281
 Nu sînt rege, nici prinț, nici duce și nici conte, sînt doar
 Seniorul de Coucy / 117
 Nu sînt urmașul lui Ludovic al XVI-lea, ci al lui Carol
 cel Mare / 160

Nu știu ce m-aș fi făcut dacă mai trăia / 90
 Nu uita să arăți poporului capul meu, merită să fie
 văzut / 155
 Nu vă pot oferi decît sînge, trudă, lacrimi și sudoare /
 267
 Nu vom îngădui niciodată ca Strasbourgul să ajungă
 sub focul tunurilor germane / 246
 Nu vor trece! / 233
 Nu-i adevărat / 280
 Nu-i bine să schimbi caii cînd treci rîul / 269
 Nu-i lipsește nici măcar un nasture / 209
 Nu-mi reproșez luarea nici unui prizonier / 149
 Nu-mi șterge cercurile! / 21
 Nu-ți iei țara cu tine pe tălpile pantofilor! / 152
 Numai de-ar ține! / 171
 Numai domnul de La Fayette și cu mine nu ne-am
 schimbat de la 1789 / 182
 Numai regele nu poate fi luat la șah / 72
 Numai să reziste!
 — Cine anume?
 — Civili / 233
 Nuts! / 271

 O clipă, domnule călău! / 114
 O merită din plin / 253
 O națiune este un suflet / 220
 O noapte la Paris va recupera aceste pierderi / 161
 O pace înarmată / 274
 O să ajungă departe, crede tot ce spune / 136
 O să fie o zi grea / 297
 O să mă vezi la Philippi.
 — O să te văd / 38
 O să trăiesc din arta mea / 44
 O să-l aduc pe uzurpator într-o cușcă de fier / 177
 O să-ți vină să te spînzuri, vitezul meu Crillon: am
 luptat la Arques și nu erai acolo / 83
 O, Ierusalim, Ierusalim! / 73
 O, libertate, cîte crime se comit în numele tău! / 148

O, sfântă naivitate! / 62
 Omorîți-i pe toți, Dumnezeu îi va recunoaște pe ai
 săi / 61
 Omul acela ești tu / 51
 Omul acesta trebuie să domnească sau să moară / 143
 Omul este cel mai inteligent animal.
 — Nu întotdeauna! Există excepții / 224
 Omul potrivit la locul potrivit / 266
 Oprește-te, nobil rege, nu merge mai departe,
 ești trădat / 75
 Ori Cezar, ori nimic / 282
 Ori vă supuneți, ori demisionați / 219
 Oricare francez a fost, este sau va fi gaullist / 259
 Orică dușman răpus miroase bine, dar și mai bine
 miroase leșul unui concetățean / 46
 Oricît de rea ar fi o Cameră este preferabilă unei antica-
 mere oricît de bune / 285

 Pace gentilomilor, moarte jandarmilor și arcașilor.
 Punga de la negustori / 296
 Pacifiștii se află în Vest, eurorachetele în Est / 262
 Paetus, nu doare / 43
 Parisul merită o liturghie / 81
 Parlamentul o să fie foarte supărat / 87
 Patria este ceea ce iubim / 210
 Patrie nerecunoscătoare, nici oasele mele n-o să le ai / 27
 Patriotismul meu se află în Franța / 221
 Păcătuiește oricît / 64
 Pămîntul nu minte / 242
 Păstorul cel bun își tunde oile, nu le jupoaie / 42
 Pe înținsul imperiului meu soarele nu apune
 niciodată / 271
 Pe oameni îi conduci cu jucării / 159
 Pe un om ca mine nu-l cumperi cu 80 000 de franci / 152
 Pe unde pustiesc, ei zic că au așternut pacea / 47
 Pentru săraci — tăcerea! / 198
 Pentru ultima oară, președinte al asasinilor, îți cer
 dreptul la cuvînt! / 157

Persoana mea nu înseamnă nimic, contează numai
 principiul regalității / 184
 Peste cincizeci de ani Europa va fi republicană ori
 ocupată de cazaci / 166
 Piară Adunarea Națională și amintirea ei, numai Franța
 să fie liberă! / 146
 Piesa s-a terminat / 42
 Pînă la urmă din aceste ruine se va înălța Libertatea și
 Republica.
 — Da, pentru că țîlharii sînt biruitori / 158
 Pîntecul înfometat n-are urechi / 26
 Pleacă-ți fruntea, mîndrule sicambru; închină-te la ce ai
 ars, arde la ce te-ai închinat / 70
 Plugăritul și păstoritul sînt cei doi sîni din care se
 hrănește Franța / 293
 Politica nu este o știință exactă / 277
 Politică înainte de toate / 244
 Poporul are un singur dușman primejdios: propria sa
 conducere / 147
 Poporul și-a recîștigat regele / 134
 Pot muri liniștit: am văzut steagul francez fluturînd
 deasupra tuturor orașelor Franței / 176
 Poți construi un tron din baionete, dar prea mult timp
 nu poți să șezi pe el / 290
 Poți să tot sari pe scaun și să strigi: „Europa! Europa!
 Europa!” / 258
 Poți să-i îmbraci oricum, în roșu sau în verde, tot or să
 spele putina / 284
 Prea multă dreptate e o nedreptate / 30
 Prea multe note, dragul meu Mozart!
 — Sire, nici una de prisos! / 292
 Prefer o armată de oi comandată de un leu unei armate
 de lei comandate de un măgar / 239
 Prefer să comit o nedreptate decît să îngădui o dezor-
 dine / 275
 Pretutindeni unde flutură steagul acesta, sclavii își
 redobîndesc libertatea / 228
 Prima datorie este supunerea / 194

Primejdia se află la stînga / 220
 Prin sabie și sînge / 277
 Prințesa moare! Prințesa a murit! / 111
 Proletari din toate țările, uniți-vă! / 276
 Proprietate înseamnă furt / 295
 Punctualitatea este politețea regilor / 177
 Puștile Chassepot au făcut minuni / 206
 Puterea aceasta are o aparență: cîțiva generali
 pensionari. Ea are o realitate: un grup de ofițeri
 partizani, ambițioși și fanatici. Acești ofițeri și
 generali au o competență promptă și limitată / 257
 Puteți înșela o vreme întregul popor; puteți înșela
 mereu o parte a lui; dar nu puteți înșela tot timpul
 tot poporul / 269
 Puțin a lipsit să am de așteptat / 94

 Rahat! / 174
 Rămîn la crezul meu! Altfel nu pot! / 64
 Rămînea Franța / 216
 Răscumpărarea mea ar cîștiga-o, lucrînd, toate
 torcătoresele din Franța / 118
 Războiul acesta este războiul meu / 209
 Războiul e ceva prea serios pentru a putea fi
 încredințat unor militari / 223
 Războiul nu este decît o continuare, cu alte mijloace,
 a politicii / 274
 Refuzăm să sacrificăm în zadar aceste lucruri de preț:
 aurul și sîngele Franței / 221
 Regele a murit, trăiască Regele! / 84
 Regele domnește, nu guvernează / 189
 Regele este cel dintîi slujitor al statului / 272
 Regele Franței nu răzbună ofensele aduse ducelui de
 Orléans / 77
 Regele pentru regat, iar nu regatul pentru rege / 72
 Regele te atinge, Dumnezeu te vindecă! / 71
 Religia este opiu pentru popor / 276
 Republica este forma de guvernămînt care ne dezbină
 cel mai puțin / 200

Republica Franceză nu primește de la dușmanii ei decât
gloanțe și tot gloanțe le trimite / 147
Republica nu are nevoie de savanți / 156
Republica ori va fi conservatoare, ori nu va exista / 216
Revoluția franceză este un întreg indivizibil / 127
Revoluția începe o dată cu moartea tiranului / 145
Revoluția s-a terminat / 168
Ridicați-vă, morților! / 232
Riscurile meseriei / 286
Rouen, Rouen, aici va fi să mor? / 125
Rusia este o putere europeană / 289
Rușine cui gîndește rău / 262

Salutul meu pentru Fécamp, port la mare, care așa vrea
să rămînă și așa va rămîne / 256
Să cînte, dar să plătească / 115
Să fi fost eu acolo, l-aș fi omorît cu sabia mea! / 85
Să fi uitat oare Dumnezeu ce-am făcut pentru el? / 96
Să guvernezi înseamnă să prevezi / 213
Să lăsăm cocoșul galic să scurme în acele nisipuri / 267
Să mă urască, dar să se teamă / 43
Să murim pentru Danzig? / 247
Să ne gîndim la ei mereu, dar fără să rostim o vorbă / 215
Să ne mulțumim cu Catonii pe care îi avem! / 40
Să nu mărturisiți niciodată! / 297
Să nu mi se vorbească de ceva lipsit de măreție! / 291
Să nu uiți niciodată că ești francez / 95
Să nu uiți! / 263
Să nu vă mai întoarceți / 82
Să rămînă cum sînt sau să nu mai fie deloc / 66
Să se facă dreptate, de-ar fi să piară lumea / 272
Să te mistuie focul, pentru că ai pîngărit adevărul
Domnului / 62
Să-i dăm vieții noastre și această noapte / 46
Se laudă cu propriile lui crime / 98
Se spune că religia este necesară poporului. Să spunem
altfel, că principii nu se pot lipsi de ea / 288
Secolul al XXI-lea va fi religios sau nu va fi deloc / 260
Silește-i să intre / 53

Sire, cred că monarhia a luat sfârșit.
 — Ei bine, domnule de Chateaubriand, sînt de părerea
 dumneavoastră / 175
 Sîngele acesta era oare chiar atît de pur? / 135
 Sînt aici, aici rămîn / 203
 Sînt aprobat, dar nu și apărât / 189
 Sînt foarte mulțumit de dumneavoastră și de întreaga
 flotă / 94
 Sînt francez, vreau să mor francez / 179
 Sînt gata să mor pentru Dumnezeu, pentru ca biserica
 Lui să poată avea libertate și pace / 262
 Sînt morți ce trebuie uciși / 204
 Sînt nevinovat de sîngele neprihănitului acestuia / 56
 Sînt singurul care a putut spune: Regele tatăl meu și
 Regele fiul meu / 112
 Sînt un general republican! / 232
 Sîntem ai popoarelor noastre tot atît cît ele sînt ale
 noastre / 91
 Sîntem cu toții d'Éprémessnil și Montsabert! / 129
 Slavă ție, Împărate, cei ce se duc la moarte te salută! / 40
 Societatea e putredă / 297
 Soldați, din înaltul acestor piramide vă privesc
 patruzeci de veacuri / 158
 Solomon, te-am biruit! / 49
 Soția lui Cezar trebuie să fie mai presus de orice
 bănuială / 31
 Spune: Șibolet / 51
 Statul sînt eu! / 88
 Statul trebuie să fie laic / 217
 Stă locului, și totuși simt că își urmează drumul / 176
 Storci portocala și-i arunci coaja / 273
 Străine ce treci pe aici, te du și vestește la Sparta:
 Morți noi zăcem după ce legilor ei ne-am supus / 15
 Sub semnul acesta vei învinge / 48
 Supremul argument al regilor / 92
 „Șef” este un titlu de bucătar / 214
 Ședința continuă / 225
 Și totuși au vorbit! / 226

Și totuși aveam ceva aici / 157
 Și totuși se-nvîrtește / 282
 Și tu, copilul meu? / 36
 Știi să învingi, Hannibal, dar nu știi să te folosești de
 victorie / 25

Tată, păzește-te la dreapta... păzește-te la stînga! / 75
 Tăcerea popoarelor este muștrarea regilor / 134
 Te luăm de soție, mare a noastră, în semn de adevărată
 și veșnică stăpînire / 281
 Teroarea este pe ordinea de zi / 147
 Teroarea nu este decît dreptatea promptă, aspră,
 neînduplecată / 151
 Totul este pierdut, numai onoarea nu / 78
 Totul i se datorează lui Dumnezeu și lui Maurice de
 Saxa / 102
 Totul merge bine, semnat Canrobert / 202
 Totuși, trăiască Regele! / 179
 Trăiască Algeria franceză! / 255
 Trăiască lanțurile! / 287
 Trăiască Polonia, domnule! / 205
 Trăiască Québecul liber! / 258
 Treacă de la mine paharul acesta / 56
 Trebuie să facem ca în lume democrația să nu mai fie în
 primejdie / 270
 Trebuie să facem ordine cu ajutorul dezordinii / 198
 Trebuie să lupt și cu leul și cu vulpea / 28
 Trebuie să-i urmez, doar sînt șeful lor / 199
 Treizeci și trei de ani, vîrsta sanculotului Isus / 154
 Tremuri, Bailly?
 — Da, însă de frig / 148
 Tremuri, sac de oase, dar ce-ai mai tremura să știi unde
 te duc / 120
 Tu ești Petru, și pe această piatră voi clădi biserica
 mea / 52

Țara aceasta este de bună seamă rău bolnavă dacă are
 atîta nevoie de mine / 180
 Țineți-vă după panașul meu alb / 80

Uite-l pe Marele Turc! / 87
 Ultimul sfert de ceas va fi al nostru / 236
 Un cal! Un cal! Regatul meu pentru un cal! / 263
 Un húsar încă viu la treizeci de ani e un tîrîie-sabie / 169
 Un mare imperiu presupune autoritatea suverană a
 celui care îl guvernează / 289
 Un mort nu muşcă / 36
 Unui soldat poţi să-i ceri să moară, dar nu-i poţi cere să
 mintă / 260
 Urăsc minciunile care v-au făcut atîta rău / 242
 Urcă la cer, fiu al sfîntului Ludovic! / 109
 Urîtă vreme o să aibă azi pe drumul ei marchiza / 103

 V-am înţeles / 254
 V-aş lăuda mai mult dacă m-aţi fi lăudat mai puţin / 94
 Va fi destul să spuneţi: Am luptat la Austerlitz, ca să vi
 se răspundă: Iată un viteaz! / 160
 Vai de cei învinşi / 24
 Varus, Varus, dă-mi legiunile înapoi! / 41
 Vă înmînez o cocardă care va face ocolul lumii / 135
 Vă rog să mă scuzaţi, domnule, n-am făcut-o anume / 110
 Vă vom avea! / 236
 Vegheze consului / 27
 Veniţi, voi fii ai patriei! / 138
 Versuri? Peste o săptămînă o să scrii cîteva mii / 154
 Veţi vedea cum se moare pentru douăzeci şi cinci de
 franci / 201
 Viaţa lui Laval nu mai este în primejdie / 249
 Viaţa s-a făcut mai uşoară, viaţa s-a făcut mai
 veselă! / 290
 Viciul sprijinindu-se de braţul crimei / 177
 Vin, ca Temistocle, să caut adăpost la vatra poporului
 englez / 164
 Virtute, eşti doar o vorbă goală / 39
 Voi locui în sfîrşit într-o casă vrednică de un om / 44
 Voi vedea / 90
 Vom învinge pentru că sîntem cei mai puternici / 247
 Vom reuşi! / 137

Vor să rămână? Bine, dracul să-i ia, n-au decît să
rămână! / 107
Votez pentru cel mai prost / 223
Vreau să fiu iubit / 105
Vrem să fim guvernați! / 222
Vrem să fim învingători / 230
Vremea democrațiilor a trecut / 280
Vremile trec și se schimbă și noi o dată cu ele / 70
Vremuri trecute / 273
Vreți așadar să faceți din Franța o cazarmă.
— Iar dumneavoastră feriți-vă să nu faceți din ea un
cimitir! / 208
Vulturul va zbura din clopotniță în clopotniță / 164

Zadarnic huzurește Nero, în imperiu s-a născut deja
Tacit / 172
Zarurile au fost aruncate! / 32
Zarva armelor m-a împiedicat să aud glasul legii /
28
Zeilor le-a plăcut învingătorul / 37
Zilele crimei au trecut: vai de aceia care ar mai
susține-o! / 152

CUPRINS

Prefață	5
GRECIA VECHE	15
ROMA	23
VECHIUL ȘI NOUL TESTAMENT	51
APOLOGEȚI CREȘTINI	59
Războaie și persecuții religioase	61
Martin Luther	62
FRANȚA	67
Merovingienii, Carolingienii și Capețienii	67
Casa de Valois	74
Henric al IV-lea	80
Ludovic al XIII-lea	85
Ludovic al XIV-lea	87
Ludovic al XV-lea	102
Ludovic al XVI-lea	104
Maria Antoaneta	109
Membri ai Casei Regale din vremea monarhiei absolute	111
Contesa du Barry	113
Mari sfetnici regali din vremea monarhiei absolute 115	
Mari comandanți și luptători din vremea monarhiei absolute	117
Ioana d'Arc	124
Revoluția franceză	127
Napoleon	158

Contemporanii lui Napoleon.	167
Ludovic al XVIII-lea	175
Alte glasuri din vremea lui Ludovic al XVIII-lea.	177
Carol al X-lea.	181
Alte glasuri din vremea lui Carol al X-lea	183
Ludovic-Filip I	188
Alte glasuri din vremea lui Ludovic-Filip I	189
A Doua Republică.	199
Al Doilea Imperiu.	202
A Treia Republică pînă la Primul Război Mondial.	212
Primul Război Mondial și după	229
Al Doilea Război Mondial și după	240
DIVERSE	260
Franța.	260
Marea Britanie.	262
Statele Unite	268
Statele Germane	271
Italia	281
Olanda, Polonia, Spania	287
Rusia	288
Istoria artelor.	290
Precepte economice	293
Tîlhari și asasini	296
INDICE ALFABETIC	
AL VORBELOR MEMORABILE	299

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentînd valoarea timbrului
literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. 2511.1–171.1 / ROL,
B.C.R. Filiala sector 1, București

Apărut 2000
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Alte apariții în

TOPH

colecția celor mai vândute
cărți Humanitas

J. J. VAN CUILENBURG ș. a.

Știința comunicării

Lucrare de sinteză și totodată manual, *Știința comunicării* este o abordare sistematică a uneia dintre cele mai dinamice discipline moderne, impulsionată permanent de evoluția tehnologică și de curiozitatea omenească. Autorii, experți olandezi în domeniu, fără a se lăsa contaminați de dogmatisme doctrinare, analizează copleșitoarea ofertă informațională care influențează atât pe cei ce iau decizii, cât și publicul larg, cititor de presă și telespectator. Cartea se adresează specialiștilor, jurnaliștilor, dar și profanului asaltat de mass-media, care încearcă să se orienteze într-o lume tot mai lesne manipulabilă.

Tudor Olteanu, profesor la Universitatea din Amsterdam, oferă o versiune românească adaptată, în mare măsură, realităților presei scrise și vorbite din România.

CONSTANTIN NOICA

Pagini despre sufletul românesc

Derivată dintr-un proiect mai amplu, ce răspundea inițial cererii Institutului Român din Berlin, această culegere de studii și articole, apărută în 1944, este prima carte în care Noica tratează în mod sistematic problematica spiritualității românești.

Pornind de la trăsăturile esențiale ale culturii române – o cultură anistorică și minoră, predominant sătească – autorul își propune să lămurească motivele care au făcut im-

posibilă pînă acum existența, la noi, a unei filozofii mari. Spre deosebire de Occident, unde insatisfacția față de lume a condus la afirmarea spiritului împotriva materiei, la români, prelungirea naturii în cultură a împrumutat pînă și creațiilor culte (ale unui Cantemir, Neagoe Basarab sau Blaga) chipul și asemănarea celor anonime. Intelectualității române, crede Noica, îi revine sarcina de a părăsi definitiv natura, supunîndu-se rigorilor culturii; este condiția necesară, nu și suficientă, a apariției unei filozofii mari.

NEAGU DJUVARA

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri

Autor al unor erudite studii de istorie și filozofia istoriei apărute în Franța, premiat de Academia Franceză, profesorul Neagu Djuvara lasă la o parte de data aceasta tonul academic, pentru a povesti tinerilor – și celor mai puțin tineri – istoria României.

Cartea e o privire sintetică și originală asupra momentelor-cheie din trecutul nostru, fără tabuuri sau prejudecăți, scoțînd la lumină întîmplări mai puțin cunoscute, dar revelatoare.

ANDRÉ SCRIMA

Timpul rugului aprins

«Sub semnul „rugăciunii minții”, *Timpul rugului aprins* pune în dialog spiritualitatea răsăriteană și cea apuseană, tradiția și modernitatea. Texte despre isihasm și relația maestru-discipol conduc la evocarea „grupului de la Antim”, marcat de figurile lui Sandu Tudor și Vasile Voiculescu: o experiență spirituală singulară în spațiul românesc, puțin cunoscută pînă astăzi, dar cu ecouri mereu prezente. Cosmopolit și totuși român, călugăr și totuși om de lume, ortodox, dar cu o anumită aromă iezuită, Andrei Scrima recită îndelung din Djalal ed-din Rûmi și din Rilke, din Emily Dickinson și Ion Barbu, din Upanișade și din Evanghelie.» (Andrei Pleșu)

La prețul de vânzare s
reprezentînd valoare
literar ce se vi
Uniunii Scriitorilor d
Cont nr. 2511.1-17
B.C.R. Filiala sector

se adaugă 2%,
ea timbrului
crează
din România,
1.1 / ROL,
1, București

